Исрайил ИБРАГИМОВ

ҖҮҖӘ ВӘ САМОЛЕТ

(Роман)

Ибрагимов И. Җүҗә вә самолет.
Бишкек, 2007-жил, 164 бәт.

(Исмайил оғли Немәт қизи Сабирә һәдиниң
пүткүл һаятиниң бир күнлүк хатирәнамиси)

Русчидин Малик Садиров тәрҗимиси.

© Ибрагимов И.
© Бишкек шәһири

САБИРӘ ҺӘДӘ - ИНСАН БАЛИСИ

(Исрайил Ибрагимовниң "Җүҗә вә самолет" романи һәққидә)

Мениң шуниңға ишәнчим камилки, һазирқи күндә һәқиқий язғучи китавини өзиниң маңлай тәри, тапан һәққи һесавиға нәшир қилдурушқа қабил әмәс. Әндиликтә язғучи әмгиги билән һәтта күндилик нениғиму пул тапалмайду, шуңлашқа китавиңни чиқириш үчүн бирәр башқа иш билән, тола чағда әдәбияттин тамамән жирақ иш билән мәшғул болушқа мәҗбурсән. Мана шуниң үчүнму китавини өзиниң пулиға нәшир қилдурған муәллипкә нисбәтән мән гуман билән қараймән. Көпинчә мундақ "бәдиий" әсәрләр әмәлиятта бемәна "йезиқчилиқниң" мәһсули, яхши дегәндә, әдәбиятқа охшитип беқишниң мәһсулидур. Һазир һәқиқий язғучи кәлгүсигә үмүт қилип йезишқа яки һамий, меценат, бир сөз билән ейтқанда, әдәбият ғәмхорчисини издәшкә мәҗбур.

Бәхиткә яриша, мундақ учришишлар пат-пат болуп турмисиму, һәр һалда бәзи чағда йүз берип қалиду. Язғучи Исрайил Ибрагимов (шуни тәкитлимәкчимәнки, у һәқиқий истедатлиқ әдип) өзиниң меһриван ғәмхорчисини алтә жил күтти вә ахири ундақ сехи адәмгә дуч кәлди (демәк, йәр йүзидә Алла-таала бар охшайду). Униң "Җүҗә вә самолет" намлиқ романи бизниң күч-қувитидин айрилип, мүшкүл һаләткә йәткән дөләт нәшриятлиримизда, журналлиримизда өзиниң вақти-саатини күтүп алтә жил ятти, әгәр Исрайил Ибрагимовниң тәлийигә Бишкек шәһириниң яш тиҗарәтчиси Ялқунҗан Мунаров чиқмиған болса, униң китави йәнә нәччә жил ятар еди десиңизчу. У қол язмини диққәт билән оқуп чиқти вә бари-йоқи бир ай давамидила униң ахчисиға һәҗими анчә чоң болмиған жиғинчақ роман "Достлуқ" хәлиқ ара нәшриятидин бесилип чиқти.

Мана муқависида Матис "Икари" тәсвирләнгән ихчам китап әнди мениң қолумға тәгди. Миннәтдар язғучи өзиниң меһриван, қәлби дәрия ғәмхорчисиға (уни "һамий", дәп ташқа мениң тилим бармайду) әҗайип сөзләрни беғишлиған. Йәнә келип униңда романниң қандақту бир ачқучи бардәк туюлиду маңа. Мана у сөзләр: "Өз хәлқигә, өз мәдәнийитигә - муруввәтлик билимләр ғәзнисигә, түгимәс, пүтмәс вә әҗайип шерин үмүтләр мәнбәсигә болған муһәббитини җүригидә асрап сақлаватқан қиммәтлик Ялқунҗан Мунаровқа!"

Адәмләрни сөйүштинму бәдиийлигирәк һеч нәрсә йоқ, дәп ейтқан, әтималим, Ван-Гог болса керәк. Шу пикир нуқтәий нәзәридин қарисақ, "Җүҗә вә самолет" романи алий дәриҗидики бәдиий әсәр, чүнки у муәллипниң өз қәһриманлириға, өзиниң җапакәш уйғур хәлқигә болған тәбиий, җанлиқ пәрзәнтлик муһәббитигә толуп-ташқан.

Романниң өзи муәллип тәрипидин жигирмә жил давамида иҗат қилинған болуп, әсәр талантлиқ язғучиниң, геологниң, алий мәктәп педагогиниң шәхсий тәғдири вә иҗадийити билән чәмбәрчас бағлиқ. Униң қәлимигә китапханлар вә тамашибинлар тәрипидин жуқури баһаға егә болған икки роман, бир нәччә повесть вә һекайә, бәдиий вә һөҗҗәтлик фильмларниң жигирмигә йеқин сценарийиси мәнсүп.

Исрайил Ибрагимовниң йеңи китавини (бу униң төртинчи китави) һәқлиқ йосунда хәлиқ романи, дәп аташқа болиду, чүнки униң қәһримани - Сабирә һәдә - барлиқ ярилиши билән өз хәлқиниң ичидин чиққан инсан, өз хәлқиниң әң яхши вә алаһидә пәзиләтлирини: тирикчиликтики данишмәнлигини вә әмгәкчанлиғини, чидамлиқлиғини вә мунайимлиғини, һаятқа қабилийәтликлигини вә көңүлчәклигини, балилириға хас саддилиғини вә тәбиий тәдбирчанлиғини, зерәкликлигини өзидә мужәссәмләштүргән. Йәнә келип, бу аддий уйғур аялиниң хусусийәтлири билән пәзиләтлирини қуруқ санап чиқиш-шунчилик җанлиқ, назуқлуқ вә сәмимийәтлик билән тәсвирләнгән романниң қәһримани тоғрилиқ тәсәввур һасил қилалмайду. Гоя сизниң алдиңизда у өзиниң қайғулири вә кечиккән хошаллиқлири, ғәмлири вә тәшвишлири илкидә жүрүп, улар униң жүригини әшу бир жумран жүҗигә охшаш чоқуп-чоқуп қойиду. Пүткүл роман - гоя бир чүштәк яки қәһриманниң өзи билән өзи қурған сөһбәттәк, Сабирә һәдиниң фильм хатирисидәк тәсират қалдуриду. Сабирә һәдә - Немәт ака Исмайиловниң қизи, току моздуз Тохтәмниң аяли (Тохтәмниң атиси Закир ака Пазилов) вә ялғуз оғли Адилниң аниси. Тәбиийки, Адил - Тохтәмниңму оғли. Йүзлигән чоң вә кичик вақиәләрни өз ичигә елип өтмүштә қалған һаят - чүш яки фильм шу дәқиқидә талай ушшақ-чүшәк нәрсиләрни әслитиду. Шу җүмлидин у шәхсий, аиләвий, миллий вә җамаәтчилик арисида болуп туридиған мажраларниму унтумапту. Бу фильм яки чүш шунчилик устилиқ, шунчилик назуклуқ билән тоқулғанки, бәәйни кәштиләрдики нәқишләрдәк бир-бири билән чирмишип, гирә селишип кәткән. Узун жиптин тоқулған кәштидәк, Сабирә Пазилованиң өмриму әшу бир көзгә көрүнмәйдиған, лекин пишшиқ жип билән аилиси, җутдашлири, хәлқи, өз заманиси - еғир, тола чағларда шәпқәтсиз болған, лекин тәкрарланмайдиған заманиси билән, демәк, әҗайип җошқун һаят зич бағланған. Бу Сабирә қизчақ вақтида, униң анисиниң сөзи билән ейтқанда, "Әң муһими җанни сақлап келиш зөрүр болған, қалғини кейин орниға чүшәр", дегән заман еди. Сабириниң атиси Немәт ака, гоя "йоқитип қойған кона, һәқиқитидә болса өз қоли билән йоқ қиливәткән паспортларниң орниға йеңилирини елиш мүмкин болған чағда, миллити адәттики - уйғур" орниға "өзбәк", дәп йезилған еди...

Паспортларни көрситип, у шундақ дәйдиған:

- Бир уста бир қелипта уйғурниму, өзбәкниму қуюпту, бәри бир әмәсму ким дәп йезилғиниң?

Қизчақ Сабириниң вужудини шу чағда гуман егиләвалғанлиғи ядида: әгәр һәқиқәтән уста бир болуп,

бир қелипта өзбәкниму, уйғурниму қуйған болса, әмсә немишкә Ялпуздики барлиқ уйғур өзбәк болушни халайдию, Ялпуздики үч аилидин ибарәт өзбәкләрниң уйғур болуш хиялиғиму кирип чиқмайду. Әгәр устиму бир, қелипму бир болса, у чағда немишкә уйғурлар хитайларниң пайдисиға шпионлуқ қилишқа майил болидуйю, өзбәкләр ундақ қилишқа майил әмәс болуп чиқиду? Немишкә уйғурларни хитайларниң шпионлири, дәп гәп тарқитишти. Қизчақ, Сабирәни шу чағда мана шундақ гуманлар беарам қилғанлиғи техи ядида.

Кейин Сабирә әргә тегип, Тохтәмниң оғли Адилжанға һамилдар болған вақитта, бәш ака-укилиридин әң тунжиси - Салпаң қулақни Ғәрипкә дәһшәтлик урушқа узитишқа тоғра кәлди. У яқтин Салпаң қулаққиму, Қизил көзгиму, Күлкихумарғиму қайтип келиш несип қилмиди, Пәқәт әң Жиғлаңғуғила, Жирақ Шәриқтә японлар билән жәң қилишип болғандин кейинла, өйигә қайтип келиш несип қилди. Бирақ униңғиму кезик ағриғидин вапат болған, бәш чиши бар ләқими Чашқан укисини тирик көрүшни буйрумиған еди. Кәнжисиниң арқисидин көп өтмәй аниҗаниму мәңгү көз жумған екән... Аридин икки жил өтүп Сабирә билән Әң Жиғлаңғу атисиниму бақи дунияға узитип қойиду.

Шуниңдин бу ян Сабирә Пазилова йәнә хелә жил һаят кәчүрди, 30 жил фабрикида ишләп, бир еғиз яман гәп аңлимиди, мукапатларға, соғиларға, тәшәккүрләргә егә болуп, "бизниң Гагановамиз" аталди. Лекин у өзиниң моздуз ери току Тохтәм билән биллә шунчә жил әмгәк қилған болсиму, пәқәт өзлириниң яхши намини чиқарғини болмиса, башқа һеч қандақ байлиқ топлимиди. Улар үчүн әң муһими,- өз шәнигә дағ чүшәрмиди. Пенсиягә чиққандин кейин Сабирә һәдә шәһәрдики бир мәһкимигә өй сүпәргүчи—техничка болуп ишқа орунлашти. Нәқ мана мошу йәрдә бу мулайим аялға барлиқ дәртәдәм чаплишип, жүригигә жүжә орунлишивелип уни барғансири терик чоқуғандәк чоқушқа башлиди. Сабирә һәдә адаләтсизликкә, қопаллиққа, алдамчилиққа, икки үзлүклүккә бәрдашлиқ бериши мүмкин әмәс еди. Адил адәмләр үчүн, қәлбигә йеқин адәмләр үчүн бәк көйүнәтти. Ахири, униң үчүн анчә яхши болмиған күнләрниң биридә, Закир акиниң оғли, йәни өзиниң ери Тохтәм билән биллә Бөртмә көз Баратахун қизиниң тойиға бармақчи болуп тәйярлиқ көрүватқан чағда, жүжә жүрәк қепини чоқуп тешиветип, мәхситигә йәтти, Сабирә жан тәслим қилип, бақи дунияға - һеч ким арамини бузмайдиған дунияға кәтти.

Роман китапхан қәлбигә тәшвиш вә һаяжанлиниш дәмлирини беғишлиған һалда, уни барлиқ керәксиз-ярамсиз, жа нәрсиләрдин хали қилған, жүрәкни йоруткан вә ой-пикирни йүксәк көтәргән һалда тамамланған.

"Жүжә вә самолет" романини - умумий инсаний әсәр, дәп аташқа толуқ болиду, чүнки у мәңгүлүк, аддий вә қиммитини йоқатмайдиған қәдрийәтләр - аилиниң муқәррәрлиги, муқәддәслиги тоғрилиқ, байлиқтин вә билимликтин көрә әхлақийлиқниң муһимлиғи тоғрилиқ, инсанийлиқ вә меһриванлиқ тоғрилиқ, өз миллий мәнбәлириңни еһтиятлиқ билән асраш тоғрилиқ, әтрапиңдикиләр билән мунасивәт-муамилидә әдәплик вә сипайә болуш тоғрилиқ йезилған. Әшу Сабирәму һәммигә, йолдиши билән оғлиға, оғли бу яқта турсун, һәтта кичиккинә Пистәк намлиқ иштиғиму инсаний мунасивити әң алий дәрижидә еди.

Исрайил Ибрагимов романиниң йоруққа чиқиши, нәқ һазирқи вақитта, бизниң заманимизда буниңға охшаш китапларниң нәшир қилиниши - бу интайин яхши нишан, яхши ишарә. Тәкитләймизки, биз үчүн һәммә нәрсә техи йоқимапту, базар мунасивәтлиригә көчүш сәрсанчилиғи, қосақ тойғузуш ғеми вә еһтияжи мәнивийликниң зөрүрлүгини йоқиталмапту. Демәк, бизниң өлмәс қәлблиримизни иситиш үмүтимиз техи бар екән...

1

"Өз хәлқигә, өз мәдәнийитигә - муруввәтлик билимләр гәзнисигә, түгимәс-пүтмәс вә әҗайип шерин үмүтләр мәнбәсигә болған, муһәббитини жүригидә асрап сақлаватқан қиммәтлик Ялқунжан Мунаровқа!".

Мундақму болиду: бәзидә әрзимигән кичиккинә нәрсидин - лупа әйниги арқилиқ көрүшкә болмайдиған зәрридин хаһиш бойичә чоң ишлар вужутқа келиду - буниңда зәррә кичик нәрсә әмәс! Бәзидә шу кичиккинә нәрсидин чоң ишларниң күли көккә сорилиши мүмкин. Бәзидә болса у - яхшилиқларниң башланмиси. Әрзимәс нәрсә бәзидә тузсиз тамақтәк, ағзиңға алсаң, лавза, бәзидә болса у тузлуқ таамдәк, йегүң келиду, йәләлмәйсән... Әрзимәс нәрсә... Бир чимдим туз... қандақ әһмийәтлик!

Сабирә һәдиниң кәйпияти униң алдинқи кечиси көргән чүшигә қарап өзгирип туратти. Чүш униң үчүн гоя хошаллиқ, хапилиқниң нормисиға айлинип қалған: яхши чүштин дили шатланса, яман чүштин кәлби өртинәтти. Яхши чүш көрүшму анчә тәс әмәс екән. Буниң үчүн пәқәт ухлиған вақитта тоғра йетиш керәк, әң әвзили йеничә ятқан яхши, дәп һесаплатти Сабирә һәдә. Униң үстигә, бир күни радио өзиниң әң яхши аңлитишлириниң биридә бу тоғрилиқ тәкитлигән, уни Сабирә һәдә ахириғичә аңлиған. Була әмәс. Әң әвзили, оң биқинида ятқан яхши. Оң биқинни, яки сол беқинни бесип ухлаш, еһтимал, бәзиләр үчүн бәри-бирдур. Бәзиләр бешини төвән, путини жуқури қилип, бәзиләр ястуқни қолтуғиға қисип ухлайду. Адәмләр һәр хил яралған, һәр ким өз хаһиши билән дейишиду. Бәлки шундақту. Әгәр тибабәт илмигә қулақ салсақ, пән билән һесаплашсақ, әң әвзили оң биқинни бесип ятқан яхши. Дохтурлар жүрәкниң, йәнә келип, Сабирә һәдиниңкидәк чарчиған ағриқ жүрәкниң нормал ишлиши үчүн мундақ әһвал әң қолайлиқ, дәп һесаплайду. Әгәр

уйқилиқ, билмәстин оңда йетип қалсақ, униңдин ямини йоқ - қалаймиқан чүшләрни көрүшкә башлайсән. Сабирә һәдә қалаймиқан чүшләрдин қорқатти вә улардин қечишқа тиришатти. Бу йәрдә у азирақ қувлуқ ишлитәтти: у дайим уйқа кәлгичә оңда ятатти вә шундақ йетип узун вақит чидалатти, бир һәжәплинәрлик йери шуки, көзи илинип, чүш көрүшкә башлиғанда, ғипла қип биқиниға, йәнә келип оң биқиниға ориливалатти...

Сабирә һәдә билән йолдиши - Закир акиниң оғли - Тохтәм дайим ухлаш үчүн әтигән ятатти. Кейинки вақитларда Закир акиниң оғли өзигә охшимайдиғанла болувалди: кечиси митиқлап теч ятмайду, жәйниги билән ноқуйду, орнидин сәкрәп қопуп турувалиду, бәзидә олтиривелип, узун вақитқичә моздузларниң төмур қелипиниң тапиниға чекип, арам бәрмәйду, гаһи тилиққидәк йөтилип кетиду - мундақ әһвалда ухлаш мүмкинму? Мүмкин болған тәғдирдиму йеник болматти: чүшидә кимду бири бешиға күчәп уруватқандәк билинәтти - у орнидин беши ағриған һалда туратти, кәйпият һәққидә гәп қилмиғанниң өзи яхши...

Әр-аял ухлаш алдида һәр хил нәрсиләр тоғрилиқ параңлишип ятидиған. Сабирә һәдә әтә кәчки тамаққа чөшүрә қилмақчи болди. Закир акиниң оғли: "Һә, Худа, шундақ қилседи", дәп ойлиди. Сабирә һәдәериниң чөшүрини яхши көридиғанлиғини биләтти. Униң үчүн чөшүрә тамақларниң әвлияси еди. Шуниң үчүнму у өйдә чөшүрә әткән күни ашханидин чиқмай, униң пишишини тақәтсизлик билән күтәтти.

Сабирә һәдә сөзни йәнә уйқисизлиқ һәққидә башлиди. Ери болса гәпни аста өз тәрипигә йөткиди.

Уйқисизлиқ? У Закир акиниң оғли Тохтәмниң жәйниги билән ноқуши, йөтилишидинму? Бу йәрдә һеч қандақ сир йоқ: униң меһриваниға шуниң үчүн уйқа кәлмәйдуки, у ухлаш алдида көп ойлайду, өй иши, аилә һаятидики чоң-кичик вақиәләрни тәсви тешидәк бир-бирләп көз алдидин өткүзиду. У ухлаш алдида тимақта тохтимайдиған хиялларға әсир бо-

луп, ой деңизиға ғәриқ болиду. Мәсилән, алайли, у өтмүштики қандақту паша яки коңғуз һәққидә, яки у бовақ вақтида бөшүк алдида сайриған кичиккинә қуш һәққидә, яки буниңдин нурғун жиллар илгири кийим тикиватқанда тикиш машинисиниң жип атлап кәткәнлиги тоғрилиқ ойға чөмиду - мана униң уйқисизлиғи немидә?

Униң үстигә момайниң ғәлити адәтлири бар. Мәсилән, монуни алайли: ери билән параңлашқанда, тили узун, мәсхирәваз Айимханни дориғандәк, у һеч қачан адәмниң исмини дурус ейтип чақирмайду, әксичә, мәсхирә қилиду яки жиддий шундақ дәмду, билмәйсән, һәр қандақ адәмниң исмиға дадисиниң етини қошуп атайду. Һелиқичу, паланчиниң қизи яки оваш, билисизғу, һелиқи паланчиниң оғличу, дәп аташ адәт болуп кәткән. Буниңдин һәм Адилжанниң оғли, һәм Исламниң иниси истисна әмәс. Лекин, шуниси қизиқки, ерим, балам, иним дейишниң орниға у: Закир акиниң оғли - Тохтәм, Тохтәмниң оғли -Адилжан, Немәт акиниң оғли-Ислам дейиши ағзиға рам болуп кәткән.

Лекин Закир акиниң оғли аялиниң ғәлити қилиқлириниң жипидин жиңнисигичә чоңқур зәң селип кәтмәтти. Уйқисизлиқ, әлвәттә, беарамсизлиқ, амма Закир акиниң оғлини пүтүнләй башқа нәрсә ойландуратти, уни кейинки вақитларда базарда моздузларниң қолда тиккән аяқ кийимлириниң базири касат болуп қелиши тәшвишләндүридиған болуп қалған еди. Кишиләрниң талғими өзгирип кетиватамду? Адәмләр самаға учуп үлгәрди. Лекин сама сама билән, турмуш өз йоли билән болуши керәкку! Һазир һәммиси завод, фабрикиниңкигә жүгришиду. Тоғра, адәмләр илгириму аяқ кийим дуканлириниң покәйлирини бошитип туратти. Немишкә? Күндилик аяқ кийимгә болған тәләп үстүн еди. Һазир мундақ аяқлар покәйләрдә тағ болуп ятиду. Күндилик аяқ кийим билән меһмандарчилиқ үчүн бөлгүләнгән аяқ кийимниң жүгрүк ат билән қотур төгидәк пәрқи бар. Устилар бурун мәйрәмлик әжайип аяқ кийимләрни тикидиған! Үсти силиқ, бөдүр-бөдүр, һәр хил рәңдики юмшақ хромлардин тикилгән аяқ кийимләрниң лаклири ялтирап туратти, өтүкләрниң қончини гармошкиға айландуруш мүмкин еди... Көзлири тешиға һүрпийип чиқип туридиған, мәркизий базарни тонурда яққан иссиқ нан вә балдур көктатлар билән тәминләйдиған бай һәм хәсис, қувлуқ, бехиллиғи үчүн Закир акиниң оғли анчә яхши көрмәйдиған махтанчақ Баратахун-Сабир акиниң оғли- Бөртмә көз туюқсиз Тохтәмдин өтүк тикип беришни илтимас қилип, буйрутма бәргәндә, у хошаллиқтин өзини қойидиған жай тапалмай, тамиғиға нан түрилип қалғандәк қақилип кәтти. Һә, ялтирап туридиған юмшақ хромдин тикилгән мәйрәмлик өтүк керәк! Закир акиниң оғлини, бәлгүләнгән мәрикә сир болмисиму, алдирашлиқ билән қилинған тәсадипи буйрутминиң сәвәплири анчә қизиқтурмиди: Бөртмә көз, Алланиң илтипати билән қериғанда тапқан кичик оғлиниң тойиға тәйярлиниватапти. Мәзкүр тойда чирайлиқ кийинип, яхши көрүнүш нийити бардур. Закир акиниң оғли ахирқи қетим һәқиқий хром өтүкни қолида қачан тутуп баққанлиғини вә кимниң мундақ өтүккә ахирқи қетим буйрутма бәргәнлигини әсләлмиди. Бир аз ойлавалғандин кейин ғачилдиғи бар өтүк тикип беришни қарар қилди. Амма ғачилдақниң қандақ һаләттә, нәқ қәйәргә селинидиғанлиғини бирдин әсләлмиди.

Мана, өтүкму тәйяр болуп қалди, пашнисини қеқип, пәдәзләп, болғандин кейин, ичидики келипни аста чиқиривелиш керәк. Қончиға шаң қеқилса пүткини. У ишни бир тәкшүрүп бекиш үчүн келипи чиқирилмиған өтүкни йәр дәсситип маңғузуп бақти: ғ-а-ч, ғ-у-ч, ғ-и-ч қилған әжайип авазлар чиқишқа башлиди. Шу дәқиқә Закир акиниң оғли Бөртмә көзниң өтүкни кийип асфальт йолда маңғинини хиялән көз алдиға кәлтүрди. Закир акиниң оғли өзини йеқимлиқ кәйпиятта һис қилип, қәлбән шатланғандәк болди: Бөртмә көз икки қолини кәйнигә тутуп, кочида у яқтин бу яққа мәғрураңә маңмақта, униңға тәрәп-тәрәптин:

Әссаламу әләйкум, Баратахун! Қандақ әһваллири? Паһ! Бу өтүкни нәдин алдила? Ким тикти? Тохтәм? Тохтәм Пазилов дәмдила? Демәк, техичила бегизи билән болқисини ташлимаптудә, дегән авазлар, аңланғандәк болди.

Сабирә һәдә еринин қилиқлириға иккилиниш билән муамилә қилатти: тәәҗҗуплинидиған бир нәрсә болуватамду, немә үчүн у бир вақитниң өзидә һәм мискин, һәм хошал?

Униң йолдишиға ичи ағратти: у хелә аҗизлап қалған, мәңзилири соғулған, үзини қоруқлар қаплиған. Бир чағларда болса у путүнләй башқичә еди... Улар тәғдир тәқазаси билән бир ястуққа баш қойғандин бери қанчилик вақит өтүп кәтти. У чағда у һазирқиға задила охшиматти... Һесаплиса тайлиқла: йеңидин ачарчилиқтин қутулған, урушқа болса санақлиқ жиллар қалған вақит - демәк, қириқ жилчә бурун! - һә, шу чағда у сәл асқап маңатти, яшлиқ ғурури билинип туратти, шуңлашқиму Бөртмә көз ағинилири билән олтарған йәрдә шундақ дәптекән:

- Чирайлиқ маңиду! Бәхитлик жигит! Маңиму униңға охшаш бир узун чач несип болармеди!

Шундақ қилип, илгири бир нәччә қетим болғиниға охшаш, бу дөрәнму ечиниш сәзгүси рәнҗиш һиссиятиға айланди.

Ғач-ғучи бар хром өтүк! Раст, бир чағларда йолдиши мундақ өтүкләрни тиккән. Икки қетимму яки үч қетимму-көп әмәс, бир заманларда тиккән. Һелиму униң ядида: шәһәр артелидики иштин көңли қалған ериға бу йәрдә, ишәш қилматтиму әйтәвир, әң ушшақ ишларни- ямақ селиш, калтә чәм, наһал қеқиш охшаш парчә-пурат ишларнила тапшуратти. У қанчә қетим бу ишни ташлашқа бәл бағлиған, бирақ ташлалмиди. Хром өтүкләрни тикмәкчи болди... Ахири у өз мәхситигә йәтти-бир нәччә қетим өтүкләрни, өтүк болғанда хром өтүкләрни, ғач-ғучи бар өтүкләрни тикти. Лекин, шундақтиму, ери униң үчүн бәри бир аяқ кийим ремонтлиғучи болуп қалди- униңға ери пүткүл һаятида пәқәт ямақчилиқ биләнла шуғулланғандәк көрүнәтти:

Һәй, Тохтәм, Тохтәм! Бөртмә көз Сабир акиниң оғли - Баратахунниң буйрутмисиға қанчилик хошал болуп кәттиңиз һә!

Сабирә һәдә, худди бирси тәвитиватқандәк, көзи уйқиға кетиватқанлиғини һис қилди. Лекин бирдин ухлалмиди. Әндила көзи илинип, алдида қандақту бир чүшниң шәписи пәйда болушқа башлиған пәйттә, қаттиқ ноқуштин чөчүп, охинип кәтти.

- Немишкә ноқуйсиз? - деди у уйқа арилаш, - қолиңиз қол әмәс, моздузниң төмүр тапиниғу!

- Хорәк тартип кәттиң, - деди Тохтәм сәл рәнжигәндәк.

- Шуниңға ноқудиңизма?

- Әлвәттә. Әгәр сениң хоригиң, кәчүрисән, Рошәнгүл Илахунованиң нахшисиға охшап кәткән тәғдирдиму, шундақ қилған болар едим.

- Вай, худайимәй,- хурсинди Сабирә һәдә башқа биқиниға өрүлүп вә ойлиди: "Товва! Хорәкни Рошәнгүлниң нахшисиға селиштурғинини қара!"

Сабирә һәдиниң Илахунованиң нахшисиға нисбәтән ериниң һаяҗанлириға ортақлашқуси кәлмиди, лекин униң бәзи бир нахшилири уни тәврәтмәслиги мүмкин әмәс еди. Мәсилән: "Каккук сайрайду тинмай, бири бағда, бири тағда..." У уйқиға кетиветип, нахшиниң сөзлирини йәнә бир қетим көңлидин өткәзди: "...Каккук сайрайду, бири тағда, бири бағда..." У йәнә тәшвишлинип ойлиди: "Чүшүмгә самолетниң кирмигини яхши боптудә!..."

Закир акиниң оғли көзи очуқ һалда қимирлимай хелә ятти. Кейин чидимай, орнидин турди, ухлайдиған бөлмидин чиқип, аста ишикни япти. Электр чириғини яндурди. Өй сәл сағуч нур билән йоруди. Дәстигаһта, худди бир жүп қарғидәк, Бөртмә көзниң өтүги есиқлиқ туратти. Закир акиниң оғли өтүкни алди, уни йеңи билән сүртүп, диққәт билән қариди, кейин косида олтирип, қелипни уруп чиқиришқа киришти - тақ-туқ-тақ... Өтүк тәйяр, әнди униң ғачилдиғини тәкшүрүп беқиш керәк. У өтүкни путиға кийип, у яқтин-бу яққа меңишқа башлиди -

өйниң ичини "ғач-ғуч" қилған аваз қаплап кәтти...

Бу вақитта Сабирә һәдә чүш көрүвататти. Чаң басқан йеза йолида һарву наһайити аста келиватат-ти. Униңға ешәк қошулған, һарвуға йени орулған чөп- явайи бедә, хуш пурақлиқ почақ, қара буғдай, сулу бесилған. Сабирә һәдә бир бағчә чөпни ястуқ қилип, һарвуда ятиду. Яқ, у Сабирә һәдә әмәс, Сабирә қиз. Бу чағда у қанчә яшта еди? 16 яшлар чамисида! Сабирә қизниң читтин кийгән көйниги ошуғиға тегип туриду. "Аһ! Немә дегән яхши чүш! - дәп ойлиди Сабирә һәдә чүшидә. - Қандақ йеқимлиқ чөпләр! Ипар әтридәк пурақлар!"

Һарву болса юмшақ топида иландәк из қалдуруп, алға илгирилимәктә. Божини тутқан һарвукәш униңға арқисини қилип алдида олтарғачқа, йолдиши-Закир акиниң оғли-Тохтәм яки. Әзиз акиниң оғли-Адил екәнлигини пәриқ қилиш қийин еди...

Шуңлашқа у чидалмастин сориди:

- Бу қайсиңлаpой?

Һарвукәш қимир қилмиди.

- Тохтәм, бу сизма?

У йәнә унчиқмеди.

- Адил?

Һарвукәш бу қетим арқисиға бурилип қариди вә Сабирә униң Әзиз акиниң оғли екәнлигини билди. У зиялиларға мунасип кийингән, ақ көйнәк үстидин галстук тақиған.

- Сабирә, бу сизма? - һәйран болди Әзиз акиниң оғли. - Нәгә кетиватисиз?

- Көрмәйватамсиз? Сиз билән кетиватимәнғу.

- Сиз биләмсиз, мән нәгә кетиватимән ?

- Әлвәттә. Рабфакқа кетиватисиз.

- Сизму шу яққиму?

- Шундақ, мәнму рабфакқа.

- Рабфакқа! - күлди Әзиз акиниң оғли. - Мошу турқиңиз билән!

Сабирә һәдә өзигә бир қур нәзәр салди: Сабирә қизниң қолида челәк, челәктә болса сүпүргә бар еди. һарвукәш униңға бир немини сунди: Бу - чач. - Сизгә соға қилимән, елиң, у бир күни керәк болуп қалиду...

Мана, у ләйлизарлиқниң четидә туриду, кәйнидин кимду бири униң чечини силимақта. "Бу ким? Һәжава, Тохтәм болса? - дәп ойлиду Сабирә һәдә чүшидә. - Йә Әзиз акиниң оғли Адилму?" У кәйнигә бурилип қариведи - нәқ өзи -муһәббити пучулған йолдиши Тохтәм турупту. Закир акиниң оғли күлүмсиригән һалди сөз қатти:

- Немә дегән узун чач.

- Узун чач яхшиму яки яманму?

- Яман, яман, - деди ери, униң авази ғәмгә толған еди.

- Немишкә яман?

- У бир дәдисә, баш ағриғи, һосул бәрмәйду.

- Немә дәватисиз?

- Һәммә адәм бу тоғрилиқ ейтишмақта: келәр жили қурғақчилиқ болғидәк.

Ериниң қолида қайча бар екән, у қайчини униң чечиға тәңләп, һейиқмастин деди:

- Кесивитимән, рәнжимә, болмиса һосул болмайду.

- Яқ! Кәсмәң! Халимаймән! - Сабирә һәдә униң әжайип чечини ериниң кесишкә тәмшиливатқанлиғидин вақиримақчи болуведи, амма бирдин жүриги еғип, чүши алмишип кәтти, у әнди: пәләмпәй билән самолет бортиға көтириливатқан бәш балини көрди. Уларниң арисида Адилжанниң оғлиму бар еди. Мана шу чағда у бар авази билән вақирашқа башлиди:

- Яқ! Балилирим! Оғуллирим! Арқиға қайтиңлар!

У әмәлиятта вақиримисиму, тамиғи дәһшәттин пүтүп боғулуп қалған еди.

2

Сабирә һәдә әтигән, дәсләпки йәрлик радио авази хәвәрлири билән тәң оханди. Униң йенида Тохтәм бәхитлик һалда пушулдап ухлаватти. "Йеқинда ятқан болуши керәк, болмиса бу кәмгичә

һойлида жүрәтти, - дәп ойлиди у ери һәққидә. Баратахунниң өтүги униңға түгимәс иш тепип бәрди". У плитиға чәйнәкни қоюп, дәрһал кечидә көргән чүшини әслиди. Икки чақлиқ Исламовларниң һарвуси. Униңда Исмайил ата өйдики маллириға йеңи чөп оруп, қараңғу чүшкичә қайтип келиш үчүн күн петиш алдида мәлиниң йенидики өзлириниң жаңзисиға чиқип кәткән, у һәр қетим етизға барғанда балилири үчүн соға-салам ретидә көк почақ, гүли чүшүп, дени толған, тавақтәк йоған семишка башлирини алғач келәтти. У әкәлгән соғини һәр қачан қуруқла бәрмәйдиған: "...Мону сизгә, салпаң қулиғим, ...мону сизгә көк көзлүгүм, ...мону сизгә, жиғлаңғу-мичилдиғим, ...мону сизгә, күлкә хумар һежиғим, мону сизгә, әң кичигим-бәш чишлиғим, ...бу сизгә, омақ қизим..." - дәйдиған. Сөзигә қошуп алтә балиға йә алтә сиқим көк почақ, йә алтә тал мәмпәзә, йә алтә тал пряник беридиған. Мундақ соғилар балиларниң чоңи Сабирәгә әң ахирида тегәтти. Сабирә бәш иниси барлиғиға қаримай, балиларниң чоңи болғачқа, атиға оғулдәк яр-йөләк еди. У дадиси етиздин кәлгәндә арини елип һарвуға чиқаттидә, йеңи оруп кәлгән чөпниң пуриғидин раһәтлинип, уларни йәргә чүширәтти. У чөпләрниң түрлиринниму яхши биләтти. Бәзилирини пуриғидин, бәзилирини рәңгидин айривалатти. Сабирә һарвудики чөпни йәргә чүширип болғандин кейин дадиси бир ара чөпни бир жиллиқ мозайға селип берәттидә, қалғинини қуруқ чөп догисиниң үстигә ташлатти. Шундақ қилип, тама-тама-көл болар, дегәндәк, күзгичә һойлида йоған чөп догиси пәйда болатти. Мундақ вақитларда қизиниң ярдимидин атиниң беши көккә йетәтти.

Бир күни етизда Бөртмә көз Баратахун Сабиров билән болған учришиш тоғрилиқ дадисиниң һекайиси һелиму Сабирә һәдиниң есида.

- Сабир акиниң бу оғли ғәйрәтлик жигит - деди у қайиллиқ билән. - Бир күни аққушни етивелип, олжисини ака-ука Капыловлар - колхоз қаравуллириға бериптекән, улар униңға йеңи чепилған колхоз бедисидин бир һарву бесип берипту - бечарә ат һарвуни өйгә аран йәткүзүпту...

Сабирә-қизға дадисиниң һекайисида назук кинайә бардәк сезилди: у жигит немишкә өйләнмәйдиғанду? Лекин у чағда Бөртмә көз Баратжан қизлар қәлбини өзигә рам қилишни билмәтти, шуниң үчүнму Сабирә сәл қийдап етираз билдүрди:

- Аққуш, дада, муқәддәс қушқу, уни етишқа қандақму қоли барғанду!

- Тоғра, қизим, аққуш муқәддәс қуш, - дәп жавап бәрди ата қизини тәкрарлиған һалда тәәжүплинип, - лекин һаят мурәккәп, униңда тепишмақлар шунчилик көпки, бәзидә яхшини ямандин айривалалмай қалисән. Қанчилик ишлар бешимиздин өтти: бир қарисақ, яхши, муқәддәстәк көрүниду, амма чоңқурирақ чөкүп, теги-тәти, маһийитини сүрүштурсәк, ипласлиқ, пәслик, рәзиллик чиқип туриду. Бәзидә болса пүтүнләй униң әксичә... Қайсиға ишиниш керәк? Раст, етиветипту, лекин у - яхшилиқтин, чүшәнмигән... яки мәргәнликтин болушиму мүмкин...

Бөртмә көз ата билән қизниң аталмиш сөһбитини аңлап, еһтимал, неминиң әрзийдиған, неминиң әрзимәйдиғанлиғини пәриқ қилалмиған болар еди! Мана, һәммә иш шуниңда, мәсилән жиддий, бу йәрдә пәқәт очуқ асманда пәйда болған булутқа қарап арқидин чақмақ чеқилишини сезиш керәк. Етилған қуш һәққидики қисқа сөһбәткә қошулимән десәң, Исмайиловларниң аиләвий сириға күчлүк зеһин, өткүр көз билән кара, әгәр у - Бөртмә көз бу сөһбәткә арилишип қалған болса, бәлким, мундақ сөзләрни аңлиған болар еди:

- Баратжан, яхши әмәс! Сиздәк жигитни пәқәт Ялпуздила әмәс, пүткүл округдин издәп тапқили боламдекин? Бай аилидин: икки ат, бир һарвуси, икки сийир, бир жүп буқиси бар... Қайғуси йоқ, чәбдәс... Яшашни билиду... Сөзләргә қариғанда, қизим, сизни айлинип жүргидәк... Рәнжитип қоймаң...

- Байлиқ дегән немә у, дада! Адәм болуп яшаш керәкку!...

- Һә, һарвуға немә бесилған? Чөп - у қәйәрдин? Немигә керәк?

Ешәкчу? Шунчилик көрүмсиз, шөлгийини пүркәйдиған ешәкчу? Дадам хижәләтчиликтин төрт чақлиқ хадик билән етимизни сетивәткәндин кейин ешәкниң бизниң аилидә ат орнида хизмәт қилғанлиғи задила ядимдин чиқмайду. Вай, униң авазиниң қаттиқлиғичу!

Сабирә һәдә ялпузлуқ тәңтуши, ишдаш ети вә муңдиши Айимханни әслиди: Сабирә Пазилова билән Айимхан Һосманова та пенсиягә чиққичә фабрикида биллә ишлигән. Айимхан қизи вә нәврилири билән. Приозерь шәһәрчисидә туратти. Бир күни улар учришип қелип, Айимхан өз йеңилиқлири һәққидә гәп қилип, өткәнни ядиға чүшәргәндәк болди.

-Товва, әнди есимға чүшти! Мән йеқинда Сергеевкидики туққанлиримниң өйидә меһманда болған едим, - девиди у дилкәш достиниң көзигә тикилип, Сабирә һәдә қандақту бир яман нәрсә тоғрилиқ ойлидиму, әйтәвир, бир қисмила болуп кәтти. - Бостандики супида чай ичкәч параңлишип олтираттуқ, - Айимхан бир дәқиқә жим турғандин кейин деди, - тамниң кәйнидин бир ешәк шундақ һаңримасму, мән силәрниң ешәк һаңраватамдикин, дәп ойлап қаптимән...

Сабирә һәдә бир-икки секунд һошини йоқатқандәк болуп, кейин есиға кәлди, һәммә вақ шундақ: Айимханниң расти билән чақчиғини пәриқ қилғили болмайду. Бу йәрдә шу нәрсә ениқки, қери түлкә достиниң көңлини авутуш үчүн қувлуқ қилди. Болмиса Карповтики Ялпуз билән Сергеевкиниң арилиғи топ-тоғра тоққуз километр турса, у йәрдин жирақтики ешәкниң авазини қандақ аңлайду? Униң үстигә Сабирәләрниң ешиги буниңдин қириқ жил бурун һарам өлгәнлигини Айимхан билмәмду? У бир нәрсини йәвелип әмәс, қериликтин өлгән. Ешәкниң һарам өлүшиниң тәпсилати техи хатиридин чиқмиған - яқ, мана башқиларниң авазлириму аңланмақта!

- Силәрниң ешәк Немәт ака, кәчүрисиз... бу дуния билән хошлишиватиду.

- Немә дәватисиз?

- Растлиғини ейтиватимән.

- Қәйәрдә?

-Топа алған азгалда. Әгәр сизниң ешигиңизгә қийин кәлмисә, бир илтим Қасим бар еди: Ешигиңиз Алланиң дәргаһиға барғанда, у йәрдики мениң узун қулиғимға салам йәткүзүп қойса, у бечариниң күни нечүккин? Еһтимал, тәйяр таплиғиға иқрар болғанду.

Сабирә һәдә Исмайиловларниң ешәк өлгән азгалға қарап қандақ жүгәргәнлигини яхши әсләйду: алдида - дадиси, униң кәйнидин Сабирә қиз, Сабирә қиздин кейин - Салпаң қулақ, Салпаң қулақтин кейин - Көк көз, Көк көздин кейин Жиғлаңғу-мичилдақ, Мичилдақтин кейин күлкә хумар-һежақ, һежақтин кейин әң ахирида- апам. Биз шу йәрдила ешәкни көмдуқ, дадам болса йә чақчақ қилди, йә растла ейттиму, мундақ деди:

- Сени мусулманчә көмгән болар едуқ, лекин сән мусулман әмәс, сени христианчә көмәр едуқ, әпсуски, сән христианму әмәс, бәзи адәмләрдә қобул қилинғинидәк Гүлхан йеқип, көйдүрүветәйли десәк, болмайду, сән адәм әмәс. Сән - ешәк, сениң өлишиңму ешәкчә болди, шуниң үчүнму сениң роһиңни хуш қилиш үчүн ешәкчә көмдуқ, әлвида...

Һәйран қаларлиқ йери шуки, бу йәрдә биринчи болуп Жиғлаңғу-мичилдақ әмәс, ешәккә ич ағритип Көк көз жиғлашқа башлиди - жиғлиғанда қандақ, көзидин йеши тохтимай, ғиқ-ғиқ қилип өзини туталмай қалди - у ешәкни бәкму яхши көрәтти - шуниңдин кейин, дадамдин башқа, һәммимиз өпкимизни басалмидуқ... Дадам, ешәкни көмүп болғандин кейин, дәсләп жиғлашқа башлиған Көк көзни әмәс, бәлки Жиғлаңғу-мичилдақни бәзләшкә киришти, чунки у һәммидин кичик болғачқа көпирәк көңүл

бөлүшкә, диққәт-етиварға муһтаж еди. Аһ, кичик вақтида у Мичилдақниң сөзлири қандақ татлиқ еди! Шу кәмгичә аписиниң Жиғлаңғуға муражиәт қилип, әкиләткән сөзлири Сабирә һәдиниң есида: "Ким у ипар пуритиватқән? Яқ, қозам, сән әмәс... Сән ундақ уятлиқ ишларни қилмайсән, ботам. Сән мениң еқиллиғим, данишминим. Һелиқи рус чөчигидә йоған чамғуни жулуп чиқиришқа кимләр қатнашқана? Қени мону сүрәткә қарап өзәңни тап?..."

- Ешигимиз өлгән дедиңизма? - қизиқип сориғандәк қилди Айимхан.

- Һәжәп, есиңиздин көтирилгән болса?

- Қириқ жил илгири? Сиз униң қайта тирилип қалмиғиниға ишинәмсиз?

- Немә дәватисиз? - рәнҗигәндәк болди Сабирә һәдә.

- Чақ-чақниму чүшәнмәйсиздә,- Айимхан достини бирдин қучақлап бағриға басти вә сөйүп туруп, деди:

- Сиз қанчилик ақ көңүл, саддисиз, меһриваним, қанатлири сунған қери қалиғичим - мән дунияда йәнә бир сиздәк қәлби пак, саддә дил аял бар десә ишәнмәймән, йоқла бир нәрсиләрни дәп қойса, раст дәп көңлиңизгә алисиз, немишкә шундақ. Һә Немәт акиниң гүли?

Башқа вақит болған болса, еһтимал, Сабирә һәдә уларниң Сабирә билән Айимханниң яшлиқ вақти - бир заманларда баштин кәчүргән әҗайип вәқиәләрниң тәпсилатини, болупму фабрикида биллә ишлигән чағлирида шаһид болған унтулмас ишларни бәтәпсил әслигән болар еди. Лекин һазир, сүбһидәмдә, йеңила чүшидә көргән вәқиәләрниң туткуни, пәқәт йеңила көргән әҗайип чүшләргә мунасивити бар нәрсиләрнила әслимәктә.

- Чачларчу?

Чүштә көргән чач, мәлумки, йолдин бәшарәт бериду. Қандақ йолдин? Қаяққа апиридиған йолдин?

Чүшидә Сабирә һәдиниң үзи пучулған йолдишиниң қолиға қайча тутуп, униң қап-қара, узун сумбул чачлирини гоя чашқан қуйруғини кәсмәкчи болғандәк, кесишкә урунған һалда көрүнүши қизиқ һә! Һаятта болса-әксичә: нәқ әйнә шу йолдишиниң көңлигә қарап, уни рәнҗитмәслик үчүн Сабирә қиз яшлиқ вақтида бәзиләрдәк, ахмақларчә қелиплашқан модиниң кәйнигә кирмәй, чечини кәскүзмигән. Һелиму ядимда, Закир акиниң оғли икки яки үч қетим, гоя һеч немә билмигәндәк, чач кесиш тоғрилиқ сөз қозғиған. Униң бу һәқтә сөз қозғап, аялиниң чечини кесидиған яки кәсмәйдиғанлиғини биливелиш ойиниң барлиғи сезилип туратти. Бу йәрдә йошуридиған һеч сир йоқ, уларниң алдида шәһәрдики дәсләпки мода қурвани - икки өрүм чечини биринчиләрдин болуп кесип ташлиған йәнә шу Айимхан "Мана мән" дәп туратти.

Әнди адәм һәр хил чачларни көридиған болди. Сизниңкидәкләргә кишиниң зоқ, һәвәси келиду. Ундақларға қарап: миллий адәт, инсанлиқ хислитини йоқатмапту, дәп ойлап қалисән, - йолдишиниң шу чағда әйнә шундақ дегини есида, аридин бирәр күн өткәндин кейин у йәнә сөзини давам қилди: Һелиқи сизниң достиңиз немигә охшап қалған... Һәй, Айимхан! Исит чачлириңиз! Немигә охшап қалдиңиз! Чечиңизниң өй ақартидиған щетка билән бир бағлам сәвзиниң көкидин пәрқи қалмаптиғу! Миш-мишларға қариғанда, униң ерини армиягә чақириптудәк, растмиду? Мениңчә, у өзи соранған. Немишкә, биләмсиз? Шәрмәндә болуштин қачқан!...

Бу тәнә ишарилири Сабирәни ойлинишқа мәҗбур қилатти: у чағда йеңи һаятқа интилиш күчлүк еди, гәрчә униң қир-сирлири һәммигә чүшинишлик болмисиму, униң қаидилиригә әмәл қилиш хаһиши үстүн еди, лекин әр билән аялниң йәр билән асмандәк пәриқ қилидиған көз қарашлирини бир таяқта һайдашқа боламду? Һелиму ядида, у бу қийин әһвалдин наһайити чаққанлиқ билән қутулған: у Федорниң қизиниң үлгиси бойичә чечини чәмбәр қилип, гәҗгисигә түгүвалған - нәтиҗидә сөрилип жүридиған чачтин қутулған! Ери кәлгәндә, қарап беқиңа, чечим

қандақ бопту?... дәп көрсәткән, Закир акиниң оғли болса рәнжигән һалда поңзәктәк қаңқип өйдин чиқип кәткән. Лекин Сабирә икки һәптидин кейин иштин қайтип келип өйидә әйниги бар кийим салидиған шкафни көргән - ериниң һәрикитидә сирлиқ, йеқимлиқ мәна барлиғини сәзмәслик үчүн һәқиқий сараң болувелиш керәк екәндә: у һәқиқәтәнму әйнәк алдида өзиниң әҗайип җүришини мәшиқ қилмиғанду!...

Униң қурғақчилиқ тоғрилиқ сөзи немидин бәшарәт бериду? Қурғақчилиқ қачан болған?

Ядимдин задила чиқмайду, бир жили қиш бойи бир тал қар, яз бойи бир темим ямғур яғмиди, қурғақчилиқтин йәр чаваттәк йерилип, асманни чаң-топа қаплап кәтти. Дәрәқләрниң йопурмақлири, җодигәрниң әфсуниға бәрдашлиқ берәлмигәндәк, сарғийип, қорулуп, йәргә бевақ төкүлүшкә башлиди, чөпләр қәрәлидин илгири қуруп, самандәк сарғайди... Йәр, гоя: су! су!... - дәп илтиҗа қиливатқандәк еди. Адәмләр кәтмәнлирини елип, чоң ериққа, суни тәңшәп беридиған парасәтсиз мирапқа қарап маңди, униңға ялвуруп, тәләп қилди, ғәзәплинип яқа сиқишти вә ахирида чидимай колхоз туғинини бузуп ташлиди.

Болупму бу вақитта ялпузлиқларға наһайити қийин болди: чүнки икки узун, үч халта кочиси бар, асасән уйғурлар яшайдиған Ялпуз мәлиси чоң рус йезиси Карповкиниң бир қисми болуп аяқ тәрәпкә җайлашқан еди. Шуниң үчүнму у йәргә баридиған су чоң йеза арқилиқ өтәтти, бу йәрдә болса суни у-бу етивелип, төвәнгә задила маңғузматти.

Әйнә шу қурғақчилиқ жили болған бир вақиә задила ядимдин чиқмайду: йәрни дәссисәң тапан көйидиған вақитта Адил Һошурахунов Қазан шәһиридин тәтилгә кәлди. Сабирә қиз дости, Федорниң қизи Клава билән, таш йол яқисидики ериқ иккигә бөлүнидиған көрүк йенида Әзиз акиниң оғлини көрүп қалди. У пушқиғини тизиғичә туруп, қағҗирап кәткән беғиға су маңғузуш үчүн ян ериқни етиш билән аварә еди. Сабирә қиз тәсадип учришиштин җүрәк дупулдишини бесишқа үлгүрмәйла, Клава илдам Адилниң йениға йетип бардидә, баятин Әзиз акиниң оғли әткән ериқни кәтмини билән ечип, униң туғинини йепишқа башлиди. Техичә есимда, Федорниң қизи пәқәт кәтмән биләнла әмәс, тили биләнму ишләшкә башлиған еди - униң тили лазидәк аччиқ, пичақтәк иштик еди.

- Һә, зиялиға башқиларниң сүйи керәк болуп қалдиму?! Һә, сизгә су керәккән, уни башлап кәлгән бизгичу? Сизниң беғиңиз көйиватса, бизниң беғимизға ямғур йеғиветиптима? Кәчүрисиз, җигит! Бекар аварә болуп суға кирипсиз, соғ тегип қалмисун йәнә!...

Кәтмәнни чапқанда су чачирап кәтти: есимда, Әзиз акиниң оғлиниң үзигә чачириған су билән биллә кичиккинә лайму чаплишип қалди, у һеч немә болмиғандәк үзидики лайни чирайлиқ футболкисиниң йеңи билән сүртүвәтти. Сабирә қиз әгәр Әзиз акиниң оғли орнида башқа бирси болған тәғдирдә, әлвәттә, достини қоллап-қувәтлигән, кәтмини билән Клавиға ярдәмлишип, туғанни ечишип бәргән вә җигиткә лайиқ сөз қилған болар еди. Бу йәрдә болса қаққан қозуқтәк кетипла қалди: номустин йәнә қандақтур бир нәрсидин тили кекәчтәк сөзгә кәлмиди, шундақ болсиму бу учришиш Сабирә қизға йеқимлиқ, шундақла қандақту тәшвишлик билингән еди...

Әзиз акиниң оғли болса жирақтики әҗайип гөзәл шәһәр Қазанда илим-пән йеңилиқлиридин тәлимеливатқан рабфак студентиға хас өз қәдир-қиммитини сақлашни билди: у сипайә, сәвир-тақәтлик, кам сөз еди.

- Қизларниң өзини мундақ тутуши яхши әмәс, - деди у несиһәт аһаңида вә кетип берип, ғәмкин қошуп қойди: йәнә келип комсомолка қизларға мундақ шалақлиқ задила яримайду, - у йәнә кәйнигә бурилип, қисқичила: уялсаңларчу! - деди.

Сабирә қизға Әзиз акиниң оғлини Ялпузда йәнә икки қетим көрүшкә тоғра кәлди.

Бир жилдин кейинки тәтилдә у динға қарши мавзу бойичә әҗайип тәсирлик сөһбәт өткәзди. Бу сөһбәт кочида, колхоз амбириниң алдидики чимәнликтә уюштурулған еди. Хелә көп адәм - қизлар билән жигитләрниң һәммиси дегидәк жиғилди. Тоғра яшларниң бу соруниға тәтүр шамал елип кәлгәндәк бекарчи қерилардин икки-үчиму қатнашқан еди, уларниң арисида Сабирә қизниң дадисиму бар еди.

Әзиз акиниң оғли чирайлиқ кийингән: учисида сим, бешида үстида түгмиси бар шапка, путида парусиндин тикилгән туфли, яқиси көк тонуш футболка. Футболкиси шунчилик пакиз жуюлғанки, Сабирә қиз униңда йеқинда су үчүн болған жаңҗал вақтида чачирап кәткән йепишқақ лайниң қәтричилик деғини байқалмиған еди. Рабфак студенти адәмни һәйраң қалдурғидәк сөзләрни ейтти, чоңқур мәзмунға егә натонуш сөзләр билән ибариләр униң ағзидин, худди ямғурдәк төкүләтти, у сөзгә бай еди, йеник сөзләтти, униңға нутуқ сөзләш қизларниң оқ таш оюнидәкла асан еди. Алтә синиплиқ мәлуматқа егә қиз рабфак студентиниң нутқидики көплигән сөзләргә чүшәнмиди, шундақтиму, униң сөзиниң маһийитини уқти, аян болдики, ислам дини, худди христиан диниға охшаш, хәлиққә чоң зиян йәткүзәрмиш. Умумән дин хәлиқ үчүн зәһәрлик эпийүн емиш. Әпийүн болғанда ялғуз бир милләт үчүнла әмәс, һәм Ялпузда истиқамәт қилидиған уйғурлар үчүн, һәм Карповкиниң бир четигә жайлашқан Кучугуровкида яшайдиған қирғизлар үчүн, һәм Карповкиниң қалған чоң қисмида орунлашқан руслар үчүн охшашла зәһәрлик әпийүн емиш. Дин һәм қара тәнликләр, һәм ақ вә сериқ тәнликләр үчүн дилни зәһәрләйдиған оға емиш.

Олтарғанлар студентниң сөзлирида путақ чиқиришқа башлиди.

- Әпийүн у зәһәрликму? - дәп сориди Бөртмә көз Баратҗан, - Ундақ болса немә үчүн бизниң Иссиқкөл яқисидики һәр бир колхоз, һәр бир бригадида

онлап, йүзләп гектар йәрдә әпийүн өстүрүлиду?

- Оғлум, бизгә охшаш саватсиз надан адәмләрниң чүшинивелишиға ярдәм қилғина, - дәп сөзгә арилашти дадамму. - Җавап бәргинә: адәмләрниң қурғақчилиқни йеңиши мүмкинму? - У соалиниң җававини күтмәйла давам қилди: - Сизгә, билимлик адәмгә, қандақлиғини билмәймән, маңа мүмкиндәк көрүниду. Һелиқи қурғақчилик болған жили Данахан аниниң аллаға илтиҗа қилип ямғур яққузғинини өз көзимиз билән көрүп, қулақ билән аңлидуқ, қизиқ вақиә, ким ялған дәйду? Қандақ қилип дәмсиза? Наһайити аддийла. Данахан ана беғиға чиқип, егизирәк йәргә көтирилдидә, икки қолини егиз көтирип, худайимға муражиәт қилишқа башлиди: һәй, яратқан егәм, қурғақчилик адәмләрни қийнавәтти, гиялар қуруп, дәрәқлар солашти, мевиләр қуриди, бизму қуриватимиз, бәндилириңгә рәһим қилип ямғур әта қил, пәрвәрдигарим... Мән Данахан анидин анчә жирақ әмәс йәрдә тураттим. Униң илтижалириниң һәммисини өз қулиғим билән аңлидим вә силәргә өз петичә йәткүзиватимән... Немишкә дәмсиза? Мана, силәр худа йоқ дәйсиләр, ундақ болса немә үчүн мениң қейинанам, мону қизниң момиси, дадам мени ишарә қилди, Данахан аниниң Аллаға қилған илтижасидин кейин ямғур худди челәктин қуйғандәк йеғишқа башлиди. Немә үчүн? Әгәр худа йоқ болса ундақ болаттиму?

- У чағда биз бу илтипат туюқсиз нәдин кәлди, дәп ойлаптикәнмиз. Әнди айдиң болди, Алла-тааланиң илтипатидин ямғур йеғип, қурғақчилиқтин қутулған екәнмиздә,- дәп отқа май қойди Бөртмә көз.

Сабирә қиз Данахан аниниң илтиҗаси тоғрилиқ һекайиниң баштин—аяқ тоқуп чиқирилғанлиғиға қилчиликму гуман қилматти: дадиси хилму-хил вақиә-һекайиларни тоқуп чиқирип, бәзидә униңға өзиму ишинип қалатти. Дадамниң сөзи олтарғанларни күлкигә көмди. Сабирә қизниң чеһрисидиму иллиқ тәбәссүм пәйда болди. У башқиларниң нәзирини өзигә җәлип қиливалмаслиғи үчүн мейиғида

күлди. Болупму Бөртмә көзниң шетиллик билән ейтқан сөзлири һелиму ядида. У Данахан аниниң қачанду ялпузлуқларниң бешиға күн чүшкән вақитта құтқазғучи Аллани издәп аварә болмаслиғи үчүн Ялпузда, йәнә келип топ-тоғра Караван кочисида орунлишишини илтимас қилип Аллаға илтиҗа қилишини тәклип қилди. Бу чақ-чақтин Әзиз акиниң оғлиму күлүшкә мәжбур болди, лекин у күлгәндәк қилсиму, чирайида кәскинлик, жиддийликни сақлап қалди.

Шу жили язда Сабирә қиз рабфак студентини китап дукинида учратти - жигит диққәт билән китапни варақлиған һалда, униңға биқиничә туратти. Сабирә қиз дуканчидин аста, йерим аһаңда дегидәк бир қута сия сориди, бәри бир Әзиз акиниң оғли униң авазини аңлап, қизға қариди. Бу қараш қанчилик давам қилдикин? Бир-икки секундтин көп әмәс, лекин шу бир дәқиқә қизниң қәлбидә муһәббәт чириғини йеқишқа йетәрлик болди. Қиз ойлиди: бу чирақ мәңгү янамду яки һаят боранлири уни өчириветәмду?!

Колхоз амбири алдидики чимәнликтики жиғин билән китап дукинидики учришиш кейин болған еди, у чағда Федорниң қизи Клава билән улар бузулған туған йенида суни күзәткәч, йүз бәргән вақиә тоғрилиқ сөзлишип олтиратти.

- Билимән, ашиқ болуп қалдиң! - дәп күлди Федорниң қизи дости үстидин. У йәнә күлкә арилаш тәкрарлиди: мени қарғу дәмсән? Уни көрүп есиңни йоқитип қойдуң. Профессорға көйүп қалдиңдә! Хаталишисән - у сениң хилиң әмәс!

Лекин, һәҗәп, немишкә самолет чүшигә кириду?

Шу йәргә кәлгәндә бирдин униң хатириси үзүлди - Сабирә һәдә орундуққа олтарди, қолини көксигә қоюп, гәрчә йенида һеч ким болмисиму, үн қатти:

- Җүҗә!

3

Җүрәк адәм тенининиң қайси қисмиға жайлашқан? Бу һәқтә Сабирә һәдидин сорисаң, еһтимал, бунингдин он-он икки жил илгири җавап берәлмигәнму болар еди. Әгәр у шу кәмгичә һәқиқәтәнму өз җүригиниң соқушини бирәр қетимму тиңшап көрмигән турса бу соалға җавап берәрмәслигиму мүмкинғу? Сабирә һәдә һесаплап бақти: һәқиқәтәнму у бунингдин он икки жил авал оғли Адилҗан университетиниң тарих факультетиға емтиһан тапшуруп ғулап кәткән күни җүрәк соқушини дәсләпки қетим сәзгән еди. Ахирқи емтиһанниң һарписида, тарихтин емтиһан бериш алдида һеч қандақ қорқунуч сезилмәтти, чүнки оғли алдинқилирини яхши баһаға тапшурған. Амәт қуши башқа қонғандәк туюлатти. Лекин амәт қуши қолдин кәтти! Оғлиниң ейтишичә, у билетқа толуқ җавап бәргән болсиму, қошумчә, соалларда путлишип кәткән. Емтиһан алғучи бир қатар тарихий вақиәләрниң йүз бәргән жиллирини сориған - Адилҗан уларниң йүз бәргән жили вә айлирини ейтип берип, күнлиригә кәлгәндә дудуқлап қалған. Йәнә соал берилгән, бу қетимдиму һодуқуш йүз бәргән. Салапәтлик емтиһан алғучи доцент йәнә шу чағда дәптәргә бир қур нәзәр ташлап, муһим бир жиғин қатнашқучилириниң тәркивини ейтип беришни сориған. Адилҗан икки-үч кишиниң исмини атиған - қалғанлирини әскә алалмиған. Йәнә соал берилгән. Бу қетим башқа бир мәҗлисниң тәркиви һәққидә. Буниңдиму бәхит қуши Адилҗандин қачқан. У биринчи икки соалдин кейин яхши баһадин үмүт үзгән болсиму, үчинчи, төртинчи соалдин кейин көңли ғәш болушқа башлиған. Емтиһан алғучи болса йенидикиләр билән мәслиһәтлишип, униңға "2" баһа берип, пүтүнләй ғулитивәткән. Адилҗан илим-пәндә ушшақ, әрзимәс нәрсиләрниң болмайдиғанлиғини унтуп, вақиәләрниң болған күнлиригә, адәмләр исимлириға етивар бәрмигәнлиги үчүн өзини қайиған. Һелиму ядида, Сабирә һәдиниң

қәлбидә доцентлар вә башқа емтиһан алғучиларға нисбәтән қандақту бир өчмәнлик пәйда болған еди: әрзимәс нәрсә үчүн оғлини ғулитиватти. У тарихни яхши үгәнгәнди, кечә-күндүзләп китаптин баш көтәрмигәнди, қанчә дәптәрни хатирә йезип толтурған еди! Ана оғлиниң емтиһанға тәйярлиқлирини диққәт билән күзитип барған еди. Мана, бүгүн униң қәлбидә қаттиқ рәнжиш пәйда болди, Лекин у бу һәқтә йә оғлиниң, йә ериниң алдида бир еғизму тил қатмиди. Адилҗан өзини "қурванлар" қатариға қошмиса қандақму үн чиқарсун?

- Мән у жиғинлар билән курултайларниң болған вақтини минутлириғичә, уларниң асасий қатнашқучилириниң исимлиринила әмәс, һәтта уларға хизмәт қилған катиплар, машинисткилардин тартип ашпәзлиригичә толуқ үгинип чиқимән, - деди Адилҗан өзиниң кәлгүси планлири һәққидә ортақлишип, лекин униң бу сөзләрни йә жиддий, йә чақ-чақ арилаш ейтқинини билгили болматти, униң қәлбидә оқушқа чүшәлмигини үчүн роһий чүшкүнлүк сезилмәтти.

У буниңдин кейин қилидиған ишларни ойлап, чоңқур хиялға патқан: бу жилниң күз вә қиш айлирида, шундақла келәр жилниң баһарида Туғлуқ Садировниң миллий ашханисида ишләп, аз-тола ахча тапиду, емтиһан башланғичә қалған икки айда болса Иссиққөл бойида, җәнубий қирғақта һазирчә йә шәһәргә, йә қәлгәнлигини пәриқ қилғили болмайдиған қедимий әҗдатларниң қарарғаһини қезип ечип, алимларни таң қалдурған Дудкинниң экспедициясидә болиду. Дудкинниң экспедицияси - бу тоғрилиқ Сабирә һәдә оғлидин көплигән яхши гәпләрни аңлиған, бу ениқ. Адилҗанниң Туғлуқ Садировта ишләшни қарар қилғанлиғи анини бир аз ойға салди: Немишкә? Садировта, йеқин хошна Һосманда әмәс? Уму Садировтәкла ашпәзғу, ара хошна болғанлиқтин шәрәт қилса жүгрәп чиқиду, һаҗәт чағда ярдәм қилиштинму қачмайду? Адилҗан анисини хатирҗәм қилишқа тиришти: Туғлуқ Садиров Һосманға пүтүнләй охшимайду. Немишкә дәмсиз? Сәвәви, униңға қедимий уйғур әдәбиятиниң әң яхши қолязмилири топланған, униң үстигә Садиров Йүсүп Баласағун иҗадийитиниң вә Махмут Қәшқәрий илмий мирасиниң әң яхши биләрмини. Туғлуқ Садиров ана тилниң назуқ хисләтлирини яхши өзләштүргән, техи йеқиндила Алмутида униң иккинчи шеирлар топлими йоруқ көрди. Адилҗан рус тилида шеир язатти, униңға һәм рус, һәм ана тилида ижат қилиш керәк. Оғлиниң сөзлири ана қәлбидики тәшвишни түгәтти. Әнди униң емтиһанда ғулап кетиши һеч қандақ қайғуруп кәткидәк вақиә болмай қалди, Сабирә һәдә, еһтимал, шу чағда оғлиниң сөзлирини аңлап, ойлап қалди: Адилҗан ялпузлиқ Әзиз акиниң оғли Адилниң изини бесип кәлмәктә, дадисиму уни яхши көргәнликтин оғлиға униң исмини арзулап қойған. Һә, һә, оғлиға нәқ мошу исимни қоюшни аялиниң наһайити арзу қилидиғанлиғини, лекин униң бу һәқтә ериға ейтишқа задила петиналмиғанлиғини сәзмигән Тохтәмниң өзи қойған. Һазирму ядида, сөһбәт ахирлашқандин кейин Адилҗан анисиға өзиниң йеңи язған шеирини оқуп бәргән еди. Шеир рус тилида яңриғачқа, Сабирә һәдә униң мәзмунини анчивала чүшинип кәтмиди. Шеирда мундақ мисралар бар еди: Шлагбаум оғлиға биллиард тайиғидәк көрүнгән, таяқниң үчидики ай-биллиард шари, асман болса биллиард үстили...

У шеирни алаһидә көңүл қоюп тиңшиди, бәрибир, немишкиду чүшинисиз. Лекин у хиялидин кәчүрди: оғли-шаир. Жуқури мәлумати билән адәмләргә йеқимлиқ шеирларни ижат қилиду:

- Шеирлириң, балам, еһтимал, яхшидур, лекин мән уни дегәндәк чүшинип кетәлмидим, -қәлбән иқрар қилди ана.

- Муһәррир, тәһрирму шундақ дәйду... Мениң кружокқа йезилип, үгинишим лазимлиғи вә шуниңдин кейинла қолға қәләм елип, шеир йезишқа киришишим һаҗәтлиги тоғрилиқ мәслиһәт бәрди...

- Сән немә дедиң?

- Мән үгинишкә қарши әмәс, - деди Адилжан күлүп, - лекин шеир йезиш үчүнла кружокқа қатнишимәнму?

Сабирә һәдә өзичә ойлиди: Кружокларға қатнашқан яхшиғу? У фабрикида бир нәччә кружокниң ишлигәнлигини әслиди. Уни тоқуш кружоги қизиқтурған еди. Уни бу кружокқа дости Һосман акиниң қизи Айимхан дәвәт қилған. Чүнки Һосман акиниң қизи мәзкур кружокта үгинәтти, Сабирә һәдә болса униңға қатнашматти. Һосман акиниң қизи иккинчи кәсипни егилиди вә һазир пенсиягә чиқип, Приоезрьдики кичиккинә шәһәрчидә, қизиниңкидә һәр хил иссиқ кийимләрни: кофта, баш кийим, пайпақ, шарфиларни тоқуп, пенсия пулиға қошумчә ахча тапмақта. Әгәр у шу вақитта достиниң сөзигә кирип, тоқуш кәспини үгинивалған болса, униң дәм елишқа чиққандин кейинки һаяти бәлки башқичә болатти. Бүгүнкидәк таң сәһәрдә вә кәчтә қолиға челәк вә сүпүргә елип, коридорларда жүгәрмигән, өйидә қишта иссиқ пәчниң йенида, язда болса сайә-салқин баранда олтирип, һәр хил жуң вә махерилардин кийимләрни тоқиған, қошумчә ахча тепип, хатиржәм һаят кәчүргән болар еди. Әпсус, ундақ болмиди... Кружокниң немә зийини бар? Немә үчүн униңға йезилмаслиқ керәк?

Аниниң бала билән сөһбити шуниң билән түгиди. Адилжан аписи билән дадисини өйдә қалдуруп, деризә йенидин өттидә, көздин ғайип болди. Сабирә һәдә болса, һелиму ядида, қалған ишларни әқил көзидин өткүзүп, оғлиниң "чоңчилиғини" анчә яктурмиди: һәқиқәтәнму немишкә кружокқа қатнашмаслиқ керәк? Йезилип, қатнашса, артуқ әқил зиян қилаттиму? Пәмигә һәм қәлбигә нур қуюлуп, йетилип, вақит өтүши билән Туғлуқ Садировтәк шаир болуп тонулмасмеди?

Аридин бир-икки минут өтә-өтмәй деризә йенида кимниңду бириниң аяқ тивиши аңланди, һазирму ядида, "Адилжан, - дәп ойлиди Сабирә һәдә,- алдириғинида бир нәрсини унтуп қалған охшайду..."

Лекин униң ойлиғинидәк болмиди, кимду-бири ишикни чәктидә, аридин дәқиқә өтмәй, өйгә яшанған бир аял кирип кәлди. Аял тәсадипи кирип кәлгинигә әпу сорап, андин үн қатти:

- Әссалам, мән ғәмсизләндүрүш агенти-ғәмсизләндүрүш хадими болимән, өзәңларни ғәмсизләндүрүшни халамсиләр?

Сабирә һәдә һәйран болди: қандақ күч бу аялни йәкшәнбә-дәм елиш күни бу йәргә һайдап кәлди? Униң еғир сумкини көтирип өйму-өй киришигә немә мәжбур қилди?

- Яқ, халимаймиз, - дәп жавап бәрди Сабирә һәдә.

- Яхширақ ойлинип бекиңлар, мән силәрни алдиратмаймән, йеқинлириңлар билән мәслиһәтлишип бекиңлар, - аял Закир акиниң оғлини ишарә қилди. Натонуш аял авазини аңлиған Тохтәм ака ичкәрки өйдин чиқип кәлди.

- Бу яқ, - деди Сабирә һәдә, - һәр еһтималға қарши бала—қазалардин сақлинишимиз үчүн ғәмсизлинишимизни тәклип қиливатиду.

- Немә кериги баркентаң? - бепәрвалиқ билән жавап бәрди Закир акиниң оғли.

- Наһайити пайдилиқ, - дәп ялвурди аял һарған путлирини йөткәп. Сабирә һәдә аялға қийин болуватқанлиғини сезип, уни олтиришқа тәклип қилди. Аял разилиқ билән орундуққа олтирип, қошумчә қилди: бу иш һәм силәргә, һәм дөләткә пайдилиқ.

Сабирә һәдә ғәмсизләндүрүш тоғрилиқ илгириму аңлиған, лекин униң хадими билән җиддий учришиватқини биринчи қетим. Ғәмсизләндүрүш хадиминиң ағзи бесилматти, униң һәр бир сөзи адәмдә қандақтур ишәнч пәйда қилатти. Сабирә һәдә бу сөзләрни аңлап, хелә юмшап қалғандәк болди. Демисиму бала-қаза дегән қаш-кирпикниң арисидиғу. Ким билиду, әтила йолда кетиветип, путини сундириваламду яки башқа келишмәсликләргә дучар боламду?

Агент аял үстәлгә олтарди, еғир сумкисини аяқлири арисиға қойди, ичидин қәғәзләр чиқип турған

йәнә бир йеник сумкисини үстәл үстигә алди, әйнә шу чағда, Сабирә һәдиниң һелиму ядида, пенсия йешидики бу аял Федорниң қизиға охшаш калпук, үз, қаш-кирпик бояйдиған помада, бояқ қериндашларни сетип жүрәмдикинә? - дәп ойлиған еди. Сабирә һәдә яш вақтида ундақ нәрсиләрдин пайдилинишни өзи үчүн номуслуқ иш дәп һесаплайдиған. Мана, агент аял сумкидин помада, бояқларни әмәс, адәттики қәғәз, қәләмни чиқирип, йезишқа тәрәддут қилди. Дәсләп агент аял бу ишниң маһийити һәққидә азирақ чүшәнчә бәрди: ғәмсизләндүргүчиләр йәни әр-аял Пазиловлар һазир алдин-ала азирақ болсиму ахча төлиши керәк, шундақ қилғанда, кейин бирәр келишмәслик йүз бәргән тәғдирдә, дөләт уларға ярдәм қилип, төлигән бир соми үчүн йүз сом, йүз соми үчүн болса миңлиған сом қайтуриду - ғәмсизләндүрүшниң әвзәллиги мана шунинда. Агент аял ишни алди билән өйдики бисат-мүлүкни ғәмсизләндүрүштин башлимақчи болди - әр-аял бир-биригә қаришип, көзлири арқилиқ келишкәндин кейин разилиқ бәрди.

Хәлиқтә: "гадай болсаң, көчүп бақ" - дегән тәмсил бар. Аилә дегәндә бир қаримаққа көзгә челиқмиғини билән көп нәрсиләр болиду вә улар давамлиқ көпийиду. Мана, орундуқ, үстәл, шкафлар... - улар кимгиду әрзимәс нәрсә болғини билән, уларни маңлай тәр төкүп тапқан ахчиға сетивалған адәм үчүн бу жиһазлар аилиниң берикити, күндилик турмушниң капалити. Сарай өйниң темиға бир кәлгән йоған чирайлиқ гиләм, далан өйдики кичигирәк гиләм, кона модида ясалған әйниги бар гүллүк шкаф, үсти валилдап туридиған "Латвия" радиоси вә башқа көплигән мулукләр Сабирә һәдиниң Закир акиниң оғли Тохтәм Пазилов билән оттуз жилға йеқин вақит давамида жиққан байлиғи. Уларниң қандақтур бир дүшмәнлик яки келишмәсликтин пәйда болған оттин көйүп күлгә айлинишини ойлашниң өзила бир дәһшәт. Һелиму ядида, Сабирә һәдә ғәмсизләндүрүш вәкилигә тегишлиқ нәрсиләрниң тизимини бир-

бирләп атап, "һә, биздиму хелә нәрсиләр баркән дәп хошал болған", агент аял һәммини йезип түгитип, ғәмсизләндүрүлгәнлиги тоғрилиқ гуванамини бәргәндин кейин Сабирә һәдә пүтүнләй дегидәк йениклишип қалған.

Аял агент сумкисидин йәнә бир варақ қәғәз чиқарди.

-Мүлүк-бисатиңларни ғәмсизләндүрдуқ, - деди аял хуш кәйпиятта, - әнди өзәңларни ғәмсизләндүрсәңлар техиму яхши болиду.

- Немидин?

-Тоғра соал қойдиңиз, - махтиди агент аял... - Җавап берәй. Бәхитсизлик әһваллардин.

Шуниңдин кейин аял қәғәзгә қарап, һәр бир адәмдә садир болуши мүмкин болған бәхитсизлик, келишмәсликләр-зәһәрлиниш, яридар болуш, пут-қолини сундиривелиш, көйдүрүвелиш охшаш адәм нака болуп қалидиған көплигән дәһшәтлик һадисиләрни бирбирләп санашқа башлиди, ағриқханиға чүшүп қалғанда дохтурлар тәрипидин әмәлгә ашурилидиған адәм организмниң һәр хил қисимлирини, мәсилән, көз, өпкә, беғир, тил, ашқазанниң бир бөлигини елип ташлаш кәби палакәтлик бәхитсизликләрни қоймай атиди. У бу бәхитсизлик әһвалларни бир-бирләп атаркән, өй егилириниң көзлиригә диққәт билән қаратти. Әр-аял агент аялниң сөзини бөлмиди, лекин өзлирини йеқинки әллик жил ичидә һеч қандақ кесәллик таһдит салалмайдиған саламәтлиги әң яхши адәмләрдәк тутти вә аял агент адәм саламәтлигигә дүшмән болидиған барлиқ яманлиқларни санап чиқип "өзәңларни ғәмсизләндүрүшни халимайватқанлиғиңларни көриватимән" дегән сөзләр билән жимиғандин кейин, баятин чәттә җим турған Тохтәм қәтъий һалда ейтти:

- Халимаймиз.

- Буниң бизгә һаҗити йоқ - ерини қувәтлиди Сабирә һәдә.

- Бекар қилдиңлар, - деди уларни көндирәлмигинигә әпсусланған агент аял вә бир аз сүкүттин кейин давам қилди:

- Һәтта төмүрниңму сунидиған вақти болиду, адәм дегән төмүр әмәсқу, яғачму әмәс.

-Адәм дегән адәм, - хуш яқмай тәкитлиди Тохтәм.

- Күнләрниң биридә өмүр саати "чик!" қилип тохтайду - адәмму йоқ, вәссалам. Әтигән яки кәч һәр бир адәм билән шундақ болуши мүмкин.

- Һә, өлүмниң - сакратқа чүшкән пәйтниң яхши болуши мүмкинму? - Сабирә һәдә агент аялниң сөзигә қизиқтиму яки һәйран болдиму, аял гепини бөлди.

- Кәчүрүңлар - көп сөзләп кәттим. Таңдин шамғичә қораму-қора, өйму-өй пай—пәтәк болуп жүргәчкиму, маңа ақ қаридин, қара ақтин башлинидиғандәк билиниду. Яхширақ ойлисиңиз, ғәмсизләндүрүш пайдилиқ: адәм бу дунияға бақи әмәс, кәчүрүң, - деди аял агент арида ишәнчини йоқитип қойғинидин хижаләт болғандәк қияпәттә, - ғәмсизләндүрүлгән адәм өлүп қалған тәғдирдә һөкүмәттин алидиғинини туққанлири билән йеқинлириға қалиду, яманни ойлимай, яхшилиқ йоқ... Мундақму әһваллар болған... Лекин биздә әмәс, чәт әлләрдә, капиталистик мәмликәтләрдә... Уларниң әхлақи, өзиңиз билисиз, биздикигә охшаш әмәс, начар, - давам қилди аял, - у йәрләрдә қәстән ғәмсизләндүрилидиғанларму бар... Улар өзини ховупсизландүрүп қоюп, андин мәжбурий нака болиду вә ахчини төләшни тәләп қилиду... Һәтта ахчини дәп балилири яки йеқинлириға қалдуруш үчүн әжилидин бурун өлүвалидиғанларму учрайду... Лекин бу биздә әмәс, йәнә қайтилап ейтимәнки, мундақ әһваллар капиталистик мәмликәтләрдә көп учрайду, биздә, худаға шүкри, әхлақ ундақ әмәс, биздә һеч ким өз саламәтлигигә өзи қәст қилмайду, униң үстигә ғәмсизләндүрүш үчүн һеч ким өз һаятиға қәст қилмайду...

- Немиләрни дәватисиз? - Ериниң тақити түгәп сөзгә арилашқини Сабирә һәдиниң ядидин чиқмиған, лекин у тиртәклик қилмай, силиғирақ сөзлиди вә гәпниң жававини күтмәйла вәс-вәсигә чүшкән һалда,

деризә йениға қоюлған, үстигә қара-қоңур рәхт йепилған, өзиниң конилиғиға бағлиқ Сабирә һәдә тәрипидин ғәмсизләндүрүш гуванамисиниң әң ахирида дегидәк тизимланған диванға келип олтарди.

- Ғожайинға, көрүватимән, яқмайватиду, әсәби өрләватиду, - деди агент аял роһи чүшкән һалда, өйгә дәсләп киргән вақтидикидәк еғирлиғини бир путидин иккинчисигә йөткәп.

- Балиларниң дадисиниң хуш яқмиған сөзләргә аллергияси бар, - деди Сабирә һәдә, Федорниң қизиниң яхши көридиған ибарилиридин бирини әсләп, у мундақ сөзләрни көп ейтидиған, мону аллергия сөзини болса бир күни униң өз ағзидин аңлиған, бир қетим у шундақ дегән еди: "Мени тола үгәтмә, Сабирә, сениң вәзилириңдин мениңда аллергия пәйда болиду!"

- Кәчүрүветиң, мән бу сөзни пүтүнләй яхши нийәтни көздә тутқан һалда ейтқан едим, мән бизниң әхлақимиз тоғрилиқ һеч қандақ яман гәп қилмидим. Әгәр бир немә дәп қойған болсам, у пәқәт улар һәққидә чәт әлликләр һәққидә, - дәп йелинғандәк қилди аял агент, у өйдин чиқишқа тәйярлинип, бир қәдәм ташлидидә, лекин бирдин тохтап, деди: Есимдин пүтүнләй чиқип кетипту... Силәрдә таракан барму? Әгәр болса, мениңдә уларни йоқитидиған дора бар, -у қолидики еғир сумкини ишарә қилди, - һәр еһтималға қарши көтирип жүрүватимән... Анчә қиммәт әмәс, бирлиригә әсқетип қалар...

- Яқ, биздә таракан йоқ, - деди Сабирә һәдә.

- Немини дәватиду? - дәп сориди балиларниң дадиси улар ялғуз қалғандин кейин.

-Таракан тоғрилиқ, - деди Сабирә һәдә, лекин у ериниң көзлиридин тиңирқашни байқиди - уларниң өйидә таракан болмиғандин кейин, у бу тоғрилиқ нәдин билсун? Сабирә һәдә бу йеқимсиз һашарәт тоғрилиқ цехтики коммунал өйләрдә туридиған достлиридин пат-пат аңлайдиған, өзиму қиз вақтида ятақханида турған вақтида уларни көргән, мана һазир ериниң таракан дегән сөзни аңлиғанда тиңир-

қап қеливатқанлиғини көрүп, униң сәл болсиму "көзини ечип қоюшни лайиқ көрди".

- Ғәмсизләндүрүшдин тараканға өтүптидә! - күлди Закир акиниң оғли, адәмниң көңлини ғәш қилип сәскәндүридиған зиянлиқ һашарәт һәққидә аялниң қисқичә "лекциясини" аңлап.

- Мәнму өзәмчә униң сумкисида немә баркен?- дәп баш қатуруп, пал ечип туруптимән. Сумкидики таракан өлтиридиған оға екән! - дәп күлди Сабирә һәдиму.

- Бәлки улардинму ховупсизландурған болсаң яхши болатти?!

- Немиси бар? Болатти!

- Тараканлар!

- Ғәмсизләндүрүш агенти!

Улар бир дәм күлүшти, растини ейтқанда, адәм балисиға күлүш керәкқу.

Күлкиниң ахири-жиға дегәндәк, бир дәмдила Сабирә һәдиниң мәйдисидә санчиқ пәйда болди, у гоя жиңнә санчиғандәк бир нәччә қетим тәкрарланди... Сабирә һәдә аста берип диванға олтардидә, алиқини билән көксини тутуп, һошини йоқатқандәк жим болуп қалди.

- Һой, саңа немә болди? - Һелиму ядимда балиларниң дадиси бирдин жиддийлишип сориди:

- Билмәймән, бир қисмила болуп кетиватимәнғу... Бир нәрсә чоқилиғандәк қиливатиду...

Таш пақиниң хиялиғиму кирип чиқматти. Униңдин кейин иш техиму күлкилик болуп чиқти. Тажихан қандақ телефон беришни пүтүнләй уқмайдикән. Закир акиниң оғли болса телефон беришни биләтти, лекин у һазир қораларни иккигә бөлүп турған қаша тамдин атлап чүшкидәк әһвалда әмәс. Таш пақиниң һойлисиға кириш үчүн кочиларни айлинип келишкә тоғра келәтти. Әгәр Закир ака оғлиниң бешиға кочида кетиватқан натонуш адәмни ярдәмгә чақириш тоғрилиқ ой кәлмигән болса, телефон қилип "тез ярдәм" чақиришниң йәнә қанчилик вақитқа созулидиғанлиғи намәлум еди! Шундақ қилип, "тез ярдәм" кәлгичә Сабирә

һәдиму хелә яхши болуп қалди. Дохтурлар кәлгәндә, у өйдә меңип жүрәтти. Жүжиниң чоқилиши зериктүрдиму яки униң қосиғи тойдиму, яки терик түгәп қалдиму, әйтәвир беарам қилиш пәслигән. Дохтурлар Сабирә һәдини қандақтур симлар, шнурлар вә аппаратлар ярдими билән синчилап тәкшүрәп, "һә, һәқиқәтәнму терик түгигәнликтин жүжиниң чоқилиши тохтапту" дегән хуласиға кәлди. Лекин, дейишти улар, жүжә күтмигән бир вақитта йәнә пәйда болуши мүмкин, буни бемар унтуп қалмаслиғи керәк. Сабирә һәдә, яшанған, чуғи кичик, авази интайин мулайим, өзини Валентина Густавовна Гусева дәп тонуштурған дохтур аялниң илтимаси бойичә ағриштин илгири болған ишлар тоғрилиқ тәпсилий сөзләп бәрди... У дәсләп оғли Адилжан билән сөһбәтләшкән, сөһбәтниң бешида һәсрәт вә қәлб күчиниң ажизлиғидин һөкүрәп жиғлимақчи болған, лекин өзини тутувалған, униңдин кейин қайғу бирдин шатлиқ туйғулири билән алмашқан, амма у бу кичиккинә хошаллиқниму ичигә сиңиришкә тиришқан, кейин ғәмсизләндүрүш агенти чиқип кәткәндин кейин қаттиқ күлгән, бирсиниң кәйнидин күлүш, әлвәттә, яхши әмәс, лекин у азирақ болсиму ғәмдин қутулуш үчүн өз хаһишиға қарши һалда, яман нийәтсиз күлгән.

- Күлгиңиз наһайити яхши бопту, меһриваним, - деди дохтур аял Сабирә һәдини бар вужуди билән көңүл қоюп тиңшиғандин кейин аран аңланғидәк сипайә аһаңда, - худайим сизниң тениңизгә қувәт бәрсун!

Дохтурниң сөзи уни тамамән һәйран қалдурғанлиғи есида.

Дохтур аял Валентина Густавовна Гусева бир дәқиқә жим турғандин кейин Сабирә һәдә хатириси яхши болсиму задила әсләп қалалмиған, жүрәккә зиянлиқ... шу кәмгичә аңлимиған қандақтур бир чәт әл сөзини атиған.

- Демәк, соал үчүн әпу қилиң, - дәп муражиәт қилди Сабирә һәдә, - әгәр жиғлиғум кәлсә, жиғлисам боламду?

- Әлвәттә, меһриваним, болиду.
- Күлкиси кәлгәндә күлүшкиму болиду дәң?
- Немишкә болмисун, болиду, меһриваним, - деди Валентина Густавовна Гусева, - адәм өзини тәбиий тутқандила жүрәккә хатирҗәмлик беғишлайду.

Валентина Густавовна Гусева Сабирә һәдигә дориларни йезип бәрди, кечикмәй өзиниң дохтуриға көрүнүшини буйриди, тизимға елинип қоюш зөрүрлигини ейтти, у йәнә көплигән пайдилиқ мәслиһәтләрни бәрди. Сабирә һәдә гәрчә ейтилғанларниң һәммисини қилишқа тегишлик болмисиму, дохтурниң мәслиһәтлирини унтумасқа тиришти. Мана, мәсилән, мону мәслиһәт: жүрәк ағришқа башлиғанда алла-калла дәп ваң-чуң көтәрмәй, хатирҗәмликни сақлаш керәк. Дорини ичкәндин кейин пәқәт яхшилиқ тоғрилиқ ойлаш лазим. Дора ичишқу чүшинишлик, адәм өзини пәқәт яхшилиқ тоғрилиқ ойлашқа мәҗбур қилғанда, патпат, әксичә әһваллар йүз бериду: есиңға көңүллүк әһвалларни кәлтүрәй дәп қанчә тиришсаңму, мейәңгә пәқәт жүрәккила әмәс, бәлки роһиңғиму азар беридиған һәр хил яман ой-хияллар киривалидудә, улардин асанлиқчә қутулмайсән. Яки мону мисални алайли: еһтимал, баш һәрип "ә" яки "и" билән башлинидиған чәт әл сөзини көңүлгә анчә алмаслиқ керәк, - бәзидә шунчилик күлгиң келиду, қарисаң йениңда өзи хапа, чирайидин рәнҗиш байқилип турған адәмләр - күлсәң, сени сараң дейишиду. Бәзидә мундақму болиду: әтрапиңдикиләрниң һәммиси хошал кәйпиятта, сениң болса өпкәңни басалмай жиғлиғуң келиду, жиғлап бақ, жиғлисаң башқиларниң кәйпиятини бузисән...

Дохтур кәтти. Әр-аял Пазиловлар - Немәт акиниң қизи Сабирә билән Закир акиниң оғли Тохтәм иккиси тәнһа қелип, бир аз җим олтиришти.

Аридики сүкүнатни Закир акиниң оғли бузди:

- Әнди өзәңни қандағирақ һис қиливатисән? Җүҗиниң терик чоқуп йейиши тохтидиму?

Шуниңдин бери жүрәк ағриса, бир сөз тәкрарлинидиған болди: җүҗә, җүҗә... Лекин униң һәр новәт пәйда болуши чоң вәһимә пәйда қилатти.

4

Сабирә һәдә плитиға чәйнәкни қоюп, меһманханиға кирди, шкафтин аиләвий альбомни чиқарди, альбомдин Исмайиловлар аилә әзалириниң һәммиси... бирликтә чүшкән, конирап кәткән сүрәтни алди. У ашханиға қайтип чиқип, баятин бери "мени қоювәт" дәп ялвурғандәк ғиңшиватқин бағлақлиқ пистә иштни кочиға чиқиривәтти. Ашханида болса ери шундақ яхши ухлавататтики, Сабирә һәдигә гоя у чүшидә Рошәнгүл Илахунова вә Әхмәт Шәмиевлар билән бир сорунда олтирип, Рошәнгүлниң "Каккуклар келип қапту" нахшисини тиңшаватқандәк, Әхмәт Шәмиев болса униңға "Анархан" драмисидин бирәр нахшини ейтип бериватқандәк билинип кәтти. Чүшидин мәзә, қиливатқан йолдишиниң чеһрисидә болса "һә, наһайити көңүллүк чүш!", дегән сөзләр йезилғандәк еди. Бирдин Сабирә һәдиниң ойида башқичила пикир пәйда болди: һәжәп, мән бу әр билән бир ястуққа баш қойғинимға қириқ жилға йеқин вақит болди, лекин униң бирәр қетим чүши тоғрилиқ ейтип бәргинини билмәймән. Наһатки, у чүш көрмәйду? Чүш көрмәмдекин десәм, уйқилиқ кимду бирлири билән сөзлишидиғанлиғини көп аңлаймән, у өзи билән өзи сөзләшмәйдиғанду?

У қолида саатни тутқан һалда ашханиға йенип кирди, униңдин кейин сағирип кәткән сүрәткә қарап, йәнә башқа нәрсә тоғрилиқ - Рошәнгүл Илахунова билән Әхмәт Шәмиевларниң нахшилири һәққидә ойлашқа башлиди. Униң ойи бирдин көчкән юлтуздәк "Каккуклар келип қаптудин" Әхмәт Шәмиевниң нахшисиға, нахшидин болса "Анархан" драмисиниң қәһримани - әҗайип тәғдир егиси Анарханға, Анархандин болса бирдин исми ривайәткә айланған қәһриман қиз Назугумға, Назугумдин оғли Адилҗанға вә униң ағиниси Рәхимҗанға йөткәлди. Бу ой-пикирләр, худди тамчиға тизивәткән кесәкләрдин там қопурулғандәк, аста-аста бир нуктиға гәвдиләнди. Рәхимҗан - рәссам, оғлиниң дости, На-

зугумниң рәсмини сизди, униң бир нусхисини оғлиға соға қилди - шуниндин бери бу рәсим меһманханида есиқлиқ турмақта. Сабирә һәдә һазирла бу рәсимни көрди. Еһтимал, шуниң үчүнму униң ойи Анархандин Назугумға йөткәлди: Бир күни Рәхимжан билән муназирә қилишқан. Адилжан соратти, Рәхимжан жавап берәтти, рәсимдики бәзи нәрсиләр Адилжанға анчә яқматти, Рәхимжан өзиниңкини дурус һесаплатти. Рәсимдә Назугумниң пүткүл гәвдиси әкис әттүрүлгән болуп, қоллириға койза селинған еди - бир қариғанда Назугум уни зорлуқ билән аяллиққа алған кәлгинди, явуз чәт әллик һөкүмдарни һазирла өлтирип, қомучлуққа қечиш алдида тутқунға елинип, кишәнгә бәнт қилинғандәк көрүнәтти: Рәхимжан Назугумға яндаш-дәссилип сунған икки тал қомучни ипадилигән еди. Сабирә һәдә, еһтимал, оғлумни мошу яндашлиқ қанаәтләндурмигән болса керәк, дәп ойлиди. Қомучниң чүрүк, назуклиғи Назугумниң мүҗәзигә қариму—қарши әмәсму дәп терикәтти Адилжан, Рәхимжан униң пикригә йә қошулған, йә қошулмиғанлиғини билдүрмәй күләтти. Адилжан болса техиму қизип, қайнатти: қомучтәк назук характерға егә аялниң мундақ өлмәс жасарәт яритиши мүмкинму?! Рәхимжан униңға жававән бирдә Адилжанниң пикрини мақуллиған, бирдә мақуллимиған қияпәттә күлүмсирәпла қоятти. Рәхимжанниң шундақ адити бар еди: у йә "һә", йә "яқ" демәтти, пәқәт күлүмсирәпла қоятти. Униң күлүмсиришидики "һә", "яқ" дегән ибариләр худди иссиқ суға ташланған муздәк, бир қарап, иккинчи көз жүгәрткичә ерип кетәтти вә өз қияпитини йоқитатти, Сабирә һәдиниң һелиму ядида, балилар аридики муназирә—талишишни һәл қилиш үчүн аниға мураҗиәт қилған - Сабирә һәдә болса кийимгә дәзмал салғач, уларниң сөзлиригә қизиқип, билиндүрмәй тиңшимақта. Балилар рәсимни көрситип, бу сизгә яқамду дәп сориди.

- Яқиду, - дәп қисқила жавап бәрди Сабирә һәдә. - Яхши рәсим.

- Немиси яқиду, нәри яхши? - дәп кочилашқа башлиди оғли.

- Назугум тирик адәмдәк тәсвирләнгән, униңға қарисаң, қәлбиңдә қандақтур бир мәйүслүк пәйда болиду, - деди ана.

- Мана, көрдүңму апам мәйүслүк тоғрилиқ ейтиватиду. Әмәлияттиму рәсим шундақ сизилған, - деди Адилжан, - Назугумниң рәсмигә қариған адәм мәйүслиниш әмәс, мәғрурлиниши керәк!

Сабирә һәдә һәқиқәтәнму көзлиридин зарлиниш чиқип туридиған Назугумниң рәсмигә қарап, униңға ечинған еди. У хиялән өзини Назугумниң орниға қоюп бақти, лекин униң қилғинини қилиш асан әмәс еди. Өзи яман көргән адәмни өлтириш - бу дәһшәтлик пикирдинла у өзини қойидиған жай тапалмай қалди. Назугум гириптар болған башқа еғир қисмәтләргиму Сабирә һәдә чидалматти: әлвәттә, у патқақлиқ қомучлуқ арисида бир саатму олтиралматти, у йәрдики һәр хил явайи һайван, қуруртқоңғузларни көрүп, әқлидин адашқанму болар еди. Бир сөз билән ейтқанда, оғлиниң рәсам билән болған һәққаний талишишида униңға үзүл-кесил бир тәрәпкә ян бесиш қийин еди. Һелиму униң есида, Рәхимжан кәткәндин кейин, рәсим тоғрилиқ сөз давам қилди. Бу қетимки гәпни һәммини унтиған һалда анининң өзи башлиди:

- Оғлум, ейтқина, бирәр адәмгә ич ағритиш яхши әмәсму?

Адилжан һәйран болди, лекин тәсадипи қоюлған бу соалниң маһийитигә чүшинип, ойланған һалда жавап бәрди:

- Мән ундақ демидим, апа. Мән, әгәр рәсим адәмләрдә пәхирлиниш туйғусини ойғатса яхши болатти, - дедим.

- Чүшәнмидим, - сәмимий иқрар қилди ана.

- Назугум - қәһриман аял - биз униңға ич ағритиш әмәс, бәлки униң жасаритидин пәхирлинишимиз керәк. Назугум, апа, улуғвар һиссиятларни ойғитишқа қадирдур.

- Немә, балам, сәзгү– һиссиятларниңму жуқуритөвини боламду?

Һелиму ядида, бәргән соали оғлини сәрасимға селип қойди, у өзиниң мундақ соални қойғиниға пушайман қилип, йәнә Адилжан тоғрилиқ ойлиди: униң чирайиға қарап, қәлбидикини биливалғили болиду, шундиму кейинки вақитларда қийин әһвалдин чиқиш йолини бир аз үгинивалди, чүнки һаятниң өзи шундақтә: бирдә иссиқ, бирдә соғ, бирдә шамалсиз, бирдә боран - һәр хил һавада бир хил кийим билән жүрүшкә болмайду! Рәхимжан болса сәл башқичәрәк. Үзидин тәбәссүм йеғип туриду, әң муһими - у чиқирақ, униң һаят йоли һәммә чағ дағдаммекин? Уни рәсим сизиду, дейишиду. У дайим кишиләрниң диққәт нәзәридә.

Бир аздин кейин Адилжан һәммин унтиғандәк, аписиниң мәңзигә "чоккидә" сөйүп қойди - у кичик вақтидин тартип өз һаяжанини сөйүш билән ипадиләшни адәт қиливалған. Бу қетимму у аписиниң мәңзигә "чөккидә" сөйүп қоюп, деди:

- Яхши, с өзни йөткәйли. Мән силәргә ким болимән, апа?

Бу соал Сабирә һәдини һошидин кәткүзгили тасла қалди, лекин ана оғлиниң чеһрисидин ғәйри илжийишни көрүп, өзини тутувалди:

- Сән немә дәватисән, балам? Әгәр чақ-чақ қиливатқан болсаң, у орунсиз болуп қалди. "Гәпни қил сиғар йәргә, суни сәп сиңар йәргә" дәйду, балам.

- Мән чақ-чақ қиливатмаймән, апа.

- Ейтип қояй, сән туғулғандин бери мениң балам, башқичә болуши мүмкин әмәс, сән башқичә ойлаватамсән?

- Рәнжимәң, апа. Мән силәрниң оғлуңлар екәнлигимни буниңдин илгириму яхши биләттим.

- Сән мениң қосиғимда чеғиңдин башлап шохлуқ қилишни яхши көрәттиң.

- Оғлуңизни амәтлик дәп һесапламсиз? Маңа у чирай ачарму? - дәп сөзини давам қилди оғли вә күлүп туруп деди: дәватқанлиримизниң һәммиси соал-жавап оюни, халас.

Адилжанни амәтлик дейишкә һәқиқәтәнму адәмниң тили барматти. Йеши оттуздин ашқан, аялидин ажришип кәткән, кичиккинә бир еғиз өйдә тикәндәк ялғуз туриду, диссертация ишиниң айиғи көрүнмәйду. Тоғра, шеирийәткә қизиқиду, Йүсүп Баласағуний вә Махмут Қәшқәрий һәққидә тарихий роман йезиш үчүн издиниш билән материал жиғмақта, у әйнә шу романни йезиш арзусида тарих факультетиғиму чүшүп, униму түгәтти, униңдин кейин йәнә шу романни дәп аспирантуриниму түгәтти, диссертациясини ташлиди, у материал топлашни қачан түгитип, романни қачан язиду? Униңға бу романни йезиш несип боларму? Қолиға қәләм елип, йезишқа башлиғанларниң һәр бири дегидәк Махмут Қәшқәрий яки Йүсүп Баласағуний һәққидә йезишни арман қилишиду, немә үчүн? Һәжәп, улар үчүн башқа мавзу йоқму? Мәсилән, һинд фильмлириға охшаш мавзу тепилмамду - уларда қанчилик инсанпәрвәрлик вақиәләр гәвдиләнгән, уларни көрүп, бәзидә жиғлисаң, бәзидә раһәтлинип күлисән!... Сабирә һәдә һәптисигә бир, бәзидә икки қетим бойдақ оғлиниң өйигә йоқлап бариду вә һәммә вақит көңли су ичмәй қайтиду: оғлиниң пүткүл байлиғи - кона шкафтики вә деризә тәкчисидики китаплар, едән ялиңач, китаптин башқа һеч нәрсә йоқ! Каравәт, бир жүп костюм, икки парә шиблет, пальто, плаш, шапка вә әлвәттә, бир қучақ галстук - мана униң байлиғи - тапқан-тәргини! Адил гоя бу исимни күлкә үчүн атиғандәк: Адил - Әзиз акиниң оғли, йеши йетип өйләнди, яхши лавазим, дачиғиму егә болди. Өзигә охшаш алим аялға өйлинип, бешиға пүтмәс бала тапти! Билими болсила боламду? Қараңа аилисини, немә дегән келишмәслик! Оғлумчу? Униң әтрапида қанчилик яхши қизлар бар еди. Улар гүлни әгигән бал һәрилиридәк оғлумни әгип жүрәтти. Әгәр Адилжан бирәсигә өз көңлидикини ейтип, муһәббәт изһар қилса, улар пәқәт келишипла қалмай, хошаллиқ билән чин жүригидин рази болатти! Адилжан "чирақ түви қараңғу" дегәндәк, өзиниң бәхти йени-

дин өтүватса, уни көрмиди, ата-анисиниң разилиғисиз қандақту бир "Кепинәккә" өйләнди... Балерина дәмду, тапинида әмәс, путиниң учида маңғидәк... һә, шундақ қилип, Адилжан бағда гүл ичидә жүрүп, Кепинәккә ашиқ болуп қалди... Сабирә һәдә билән Закир акиниң оғли келини йоқ йәрдә уни шундақ Кепинәк дәп атишатти. Сабирә һәдә оғлиниң Кепинәк билән биллә туруватқанлиғини ойлисила қуйқа чачлири тик болуп кетиду, кимду бири аилидики бу шәрмәндичиликкә күлүватамдикин дәп әтрапиға мәжбурий қарайду. У бу тоғрилиқ ойлашниму халимайду, лекин һәр қетим ихтиярий яки мәжбурий һалда оғли һәққидә ойлиғанда униң хиялидин Кепинәк билән Адилжанниң аиләвий һаятидики, әгәр у дозақни аилә дәп аташқа мүмкин болса, начар көрүнүшләр кино лентисидәк бир-бирләп өтүшкә башлайду. Мана бу "аиләвий һаятниң" бәзи көрүнүшлири: Адилжан тамақ тәйярлайду, униң сөйүмлүк мәшуғи болса беши, икки қоли билән йәргә тартинип, путлирини егиз көтәргән һалда қандақтур музыкиға "уссул" ойнайду, Сабирә һәдә бу өйдики әйнә шундақ "концертни" биринчи қетим көрүп, уяттин өзини қойидиған җай тапалмай қалди, йәргә кирип кетәй десә-қаттиқ, асманға чиқип кетәй десә - жирақ.

Мана, йәнә бир вақиә. Вақиәла әмәс, ейтсаң - мәсхирә.

У шәһәр мончисида йүз бәрди... Натонуш аяллар парханидин немигиду қақахлап күлүп чиқишти. Сабирә һәдә, әлвәттә, немә болдикинә дәп қизиқти.

- Парханиға кирип беқиңлар - әжайип карамәтни көрисиләр - пәқәт қорқуп кетин һошуңлиридин кәтмәңлар! - күлишәтти хотунлар.

Дегәндәк болди: Сабирә һәдә парханиға кирип қариведи, һәқиқәтәнму супида олтарған мөҗүзини көрди: чачлири мурисигә чүшкән, үстигә махеридин тоқулған кофта, бешиға шапка-малхай кийгән аял десә-аял әмәс, адәм десә-адәм әмәс, қандақтур бир алвасти олтиратти. Аялларниң агаһландуруп қойғиниға рәхмәт, болмиса уни көргән адәм есини йоқитип, ондисиға учуп кетиши мүмкин. Һелиму ядида, Сабирә һәдә униңға қизиқип, гәп қилмақчи болған, лекин алвастиға тикилип қариғиниға тойған.

- Һәй, тонумидиңму? Һеч немә көрмигәндәк, неманчә чәкчийип карайсән? - деди алвасти аял. Униң авази шунчилик тонуш едики, дәсләп Сабирә һәдә уни өзини қара басқанда аңлаватқандәк һис қилди.

- Сиз ким болисиз? Тоналмидим, - деди Сабирә һәдә.

- "Сиз ким болисиз?" дәйда, һәй, қақваш, мәнчу сениң келиниң болимән!

- Я Алла! - Сабирә һәдә ахири алвастиниң өз келини Кепинәк екәнлигини билип, яқисини тутти вә: Кимләргә охшаш кәткәнсән? - деди.

- Һә, мениң костюмам саңа яқмай қалдиму? - деди Кепинәк алвастидин ғәзәпләнгән мөшүк қияпитигә кирип. Салмақ ташлаш үчүн әң яхши костюм. Адилжан һәр күни дегидәк ләңмән, полу қилип, мени сәмәртивәтти, маңа болса йениклик керәк - у супиға чиқтидә, икки путини узуниға ташлап, қоллирини икки тәрәпкә яйди вә қандақтур бир қушни, һәқиқитини ейтқанда, учуватқан кепинәкни әслитидиған қияпәткә кирди. Кейин орнидин ирғип туруп, деди: - Безар қилдиңлар! Тойдум! Бәс! Адилжандинму, сән дәллидинму, асқақ қейин атамдинму зериктим! Кетимән! Ажришимән!...

Сабирә һәдә есиға келип, парханидин етилип дегидәк ташқарқи өйгә чиқти... Немә дегән ахмақчилиқ. Мәсхирәвазлиқ. Шәрмәндичилик! Кепинәкниң зәһәрхәндә сөзлири билән қилиқлири Сабирә һәдигә бәкму еғир кәлди. У бу вақиәдин кейин өйигә келип, таң атқичә Кепинәкни қағап, шуниң билән биллә оғлини вә өзини жемиләп, худди һинд фильмлирини көргән вақтидикидәк жиғлап чиқти. Тоғра, аридин көп вақит өтмәй, Адилжан билән Кепинәк мәңгүлүккә ажрашти. Оғли кичиккинә өйдә тәнһа қалди. Кепинәк болса аилиси билән балилиридин вә һәтта нәврилиридин ваз кәчкән қандақтур бир бай, салапәтлик адәмгә әргә тәгди. Ле-

кин Кепинәкниң кетиши йеникчилик елип кәлмиди. Оғли өйлиниш тоғрилиқ мәслиһәтләр билән ишарилләрни пүтүнләй рәт қилишқа башлиди. Һәммә вақит аниси билән мәслиһәтлишип иш қилидиған Адилҗан анисиға ички сирлирини ейтмайдиған болди. Сабирә һәдә оғлиниң қәлб сирлирини биләлмәй қийнилатти. Немишкә у өйләнмәй ялғуз туруватиду? Яки илгәркидәкла Кепинәкни яхши көрәмду? Яки, бир қетим йеңилип, тавакәлчиликтин кечиватамду? Һә, уни җимиғур дейиш тәс, лекин қандақ ана оғлиға бу һәқтә очуқ бир нәрсә дейишкә петиналайду? Қайси ана гәрчә кичик болсиму яхшилиққа йол ачидиған үмүт учқунидин ваз кечәләйду? У учқундин қанчилик һарарәт пәйда болатти?! Шунчилик кичик, әрзимәс учқун, лекин у ана үчүн ялқун шәписи еди. Сабирә һәдә һәқиқәтәнму оғлини тәләйсиз дәп һесаплатти. Шундақ болсиму, немишкиду оғлиниң соалиға пүтүнләй башқичә җавап берәтти.

- Мениң оғлум башқилардин қелишмайду, - деди ана.

- Растини ейтиңа.

- Растини ейтиватимән - өмрүмдә ялған ейтип, һелигәрлик қилмиған,- деди у йәнә қәлбидикини йошуруп.

Адилҗан чүшәнгән һалда, әйипкаранә күлүмсириди.

- Мана қараң, - у көк муқавилиқ папкини чиқарди- сизгә, әлвәттә, бу папка тонуш.

- Сениң шеирлириң.

- Мана, монучу? - Адилҗан башқа папкини көрсәтти.

Сабирә һәдә мүрисини қисти: у бу папкини биринчи қетим көрүвататти.

- Пикир - инкаслар, - деди у, - Сәккиз сәлбий инкас.

- Буни немә үчүн маңа ейтиватисән? - деди у ғәмкин һалда.

Адилҗан, гоя шундақ дейилишини күткәндәк, сөз қатти.

- Сиз, ана, ғәмгә петип қалдиңиз! Сизгә ичим ағрийду! Әнди пүтүнләй башқичә әһвални көз алдиңизға кәлтүрүп бекин: һәммиси әксичә болсун: Оғлиңизниң әсәрлири нәшир қилинди, уни адәмләр қизиқип оқумақта, униң тоғрилиқ яхши пикирләр ейтилмақта, әйнә шу вақитта, апа, сиз өзиңизни қандақ һис қилған болаттиңиз? Җим болуп қалдиңизғу? - деди у қизиған һалда. - У чағда, апа, сиз оғлиңиз билән пәхирлинәттиңиз, раст әмәсму? - У йәнә қошуп қойди: Аҗиз болушни яхши көрмәймән! Аҗизларға ечиниду - күчлүкләр билән пәхирлиниду!...

Сунған қомуч әкис әттүрүлгән рәсим әйнә шундақ ой деңизиға чөмдүрди!

Әрзимәс нәрсидин қанчилик талаш-тартишлар пәйда болиду!

У қандақту бир әрзимәс сөз үчүн Сабир акиниң оғли - Баратахун - Бөртмә көзгә қандақ һуҗум қилди!

... Дәстихан үстидә төрт киши олтиратти - йолдиши, Адилҗан, меһманлар - Бөртмә көз вә аилиниң дости Қасим Рузиев, бәшинчиси - ашханиға жүгрәп, уларни меһман қиливатқан - Сабирә һәдә. Бу йәрдә һәр хил нәрсиләр тоғрилиқ сөз болди. Бөртмә көз қизиқ вақиәләрни сөзләп бәрди, арилиқта муқамлардин үзүндиләрни тиңшиди - бир сөз билән ейтқанда, улар көңүллүк олтарди, кәчки тамақ йейилип болуп, меһманларниң қайтидиған вақтиму болди. Әйнә шу чағда Баратахун һәмминиң көңлини ғәш қилидиған бир сөз ейтип, кейин уни ичигә сиғдуралмиғандәк қайта тәкрарлиди: "Һәй, бизниң бечарә хәлқимиз". Адилҗан өзини туталмай қалди, Сабирә һәдиниң жүриги униң ахири яхши болмайдиғанлиғини сәзди.

- Бизниң хәлқимиз ечинишқа муһтаҗ әмәс! Болупму сиздәкләрниң... - деди Адилҗан орнидин туруп.

- Болупму кимдәкләрниң? Йәнә бир тәкрарлиғина, балам? - Бөртмә көзниң авазидин рәнҗиш аһаңи аңланди.

- Немә болдиңиз, Баратахун ака?

- Немә үчүн? Биливалай дәватимән.

Бу йәрдә оғлиға азирақ кәңчилик қилсиму болатти, чүнки Бөртмә көз яш җәһәттин Адилҗандин чоң. Әгәр шундақ қилса, еһтимал, у кәскин кәткини үчүн Баратахундин кәчүрүм соратти, лекин кейинки вақиәләр Сабирә һәдиниң яхши нийәтлирини мәсхирә қилғандәк болди.

- Сиз хәлиқниң паравәнлиги тоғрилиқ тәшвишләнмисиңизму болиду, - деди Адилҗан өзини басалмай.

- Ейтиңа, у чағда бизгә охшаш саватсиз адәмләр немә һәққидә ойлисақ болиду? - Адилҗандин қелишмиди Бөртмә көз.

- Һәммә вақит өзиңизнила тәшвишләндүрүватқан нәрсиләр тоғрилиқ.

- Мени ойға селиватқан немә? Ейтип берәләмсиз?

- Пәқәт өз қарниңизниң, өз янчуғиңизниңла ғемини йәйдиғанлиғиңизни билмәмсиз! - деди Адилҗан олтарғанларни сәрасимға селип.

Ейтқандәк, бу йәрдә Қейим акиниң оғли Қасим Рузиевму бар еди. У бир нәрсини чоңқур ойлиғандәк бешини төвән селип олтиратти, униң чирайидин йә Бөртмә көзниң наразилиғиға ортақ болғинини, йә Адилҗанни яқлаватқанлиғини билгили болматти. Адилҗанниң килиғи ата-анини қаттиқ әпсусландурди. Сабирә һәдә билән Закир акиниң оғли, һәр қайсиси өзичә, талаш-тартишни бесишқа, амалниң баричә рәнҗигән меһманниң көңлини юмшитишқа тиришти. Адилҗанниң дадиси қаттиқ ғәзәпкә келип, оғлиға: "Маң, йоқал!" - дәп ишикни ишарә қилди, у һеч қачан балисиға мундақ қопал мунасивәт қилмайдиған. Сабирә һәдә болса һәм балиси, һәм өзи, һәм ери намидин меһмандин әпу соратти. "Бала әмәсму, яшлиқ қилди, қәлбиңиздә униңға кир сақлимаң..." дәтти Сабирә һәдә Бөртмә көзгә ялвурғандәк қилип. Шуниңдин кейинла Баратахун сәл юмшиғандәк қилди, болмиса у өзини рәнҗиткәнләрни асанлиқчә кәчүрдиғанлардин әмәс.

- Әҗайип бир заманлар болуватиду, - деди ахири Бөртмә көз өйдин чиқишқа һазирлинип. У американ мәсиси үстигә йеңи каличини, костюми үстигә қиммәт баһалиқ күлрәң пальтосини вә бешиға қасқини кәң шляписини кийиведи, ақ "Волгиларда" җүридиған чоң башлиқлар - "корольғила" охшап кәтти. Демисиму уни бир чағда базарда көргән Федорниң қизи Бөртмә көзгә "навай-король" дәп ләқәмму қоюп қойған. Навай король - Баратахун - Сабир акиниң оғли Бөртмә көз хошлишип өйдин чиқиветип, сөзини йәнә давам қилди: - әқли җайида уйғур аилисидә техи ағзидин ана сүти кәтмигән яш балиниң өзидин чоң адәмни, йәнә келип, өйигә кәлгән меһманни налайиқ сөзләр билән һақарәтләп, башбаштақлиқ билән қандақ яшаш керәклигини үгитиватқанлиғини вижданим көтәрмәйду...

Еһтимал, Баратахунниң ейтқини һәқиқәттур: Сабирә һәдә оғлиниң өз өйидә меһманлар билән сөз талишип, җаңҗал чиқармиған бирму күнини әсләлмәйду. Бу, бәлким, һазир вақитниң башқичә болуп кетиватқинидин әмәсту? Ундақ дәп ойлисаң, мошу Бөртмә көзниң балилири пүтүнләй униң әксичиғу? Униң үч оғли гоя зогулисини тәң үзгәндәк, бәқувәт, мунайим, чоңлар билән силиқ-сипайә муамилә қилип, һөрмәт билдүриду, Адилҗанниңкидәк қилиқлар улар үчүн тамамән ят! Уларниң балилиқ дәври қандақ өтти демәмсиз: миң бир қийинчиқлар билән сәккизинчи синипни түгәтти, шуниңдин кейин шоферлиқ курсини тамамлиди, алған билими шуниң билән - вәссалам. Кейин қолиға китапму алмиди, лекин уларниң һәр бири китап бойичә һаят мәктивини тамамлиди. Улардин бирәсиниң қолиға китап елип оқуп җүргинини һеч ким әсләлмәйду, лекин һәммиси дегидәк өз кәспиниң маһирлири, бирси дуканда сетиқчи, иккинчиси автомобильларниң инчик тилиғичә билиду, Баратахун аилисиниң шәхсий икки "Москвичи" бар, мәрһәмәт... Адилҗанни Бөртмә көзниң әдәплик, кичик пеил, лекин чаққан вә әплик балилири билән селиштурсақ, растини ейтқанда, явайи адәмдәк көрүниду - бу немә үчүн? Билим үчүн, илмий әмгәк, китап йезиш үчүн пай-

петәк болуп жүрүп, әң муһим нәрсидин - маддий паравәнликтин айрилип қалғанлиқтинму? Пәқәт билим биләнла қосақ тоймайду. Әгәр у Бөртмә көзниң балилиридәк болса һаят мәктивидә башқичә тәлим алатти. Өзиниң шәхсий өйи, хусусий машиниси болар еди, шатлиқ издәп Кепинәкниң кәйнидин бекардин-бекар қоғлапму жүрмәс еди. Униң әсәбиму хатиржәм, аилисиму көңүллүк, ғәмдин жирақ болар еди. Еһтимал, һәқиқәтни аш қазандин издәш керәк, дәп тәстиқләйдиған Бөртмә көз - Бартахун - навай—король - Сабир акиниң оғли тоғридур. Пәқәт өз қарнини ойлаш - бу қандақ? Мундақ усул билән һәқиқәт издигүчиләргә китап, билим жирақ. Китаптин һәқиқәт издигүчиләргә аш қазан қийинчилиғини тартмай амал йоқ. Қайси яхши, биринчисиму, иккинчисиму?...

Сабирә һәдә кона сүрәтләргә қарап, көз алдиға Адилжанни кәлтүрди, у Бөртмә көзни сәвәпсиз рәнжиткән шу бир ахшамдин башлап, мана бир һәптидин көпирәк вақит, Адилжан тоғрилиқ ой-хиял қәлбигә задила арам бәрмәйду - бу ой-хияллар: униң һаяти қандақ болиду? Балиниң қизиқиши уни нәгә елип бариду - түз йолғиму яки күлпәт ғариғиму - дегәндин ибарәт еди.

Әйнә шундақ ойға берилгәндә, униң жүриги йәнила санчишқа башлиди.

Яқ, бу вақиттила әмәс, буниңдин илгириму йәнә бир немиләр болған.

Һә, мана, мундақ йүз бәргән еди: деризә йенида пистәкниң һавшиши аңланди Сабирә һәдә, оғли һәққидики ойлардин бир дәқиқә азат болди - униң пикир-хияли башқа нәрсигә - һойлидики иштқа йөткәлди: пистәк немигә һавшиватиду? Кочида кетип барғанларға һавшидиму яки пәқәт өзигила чүшинишлик бир нәрсигә шатлинип қавaватамду? Мана, пистәк супиға сәкрәп чиқти, аяқлирини кашила қилған зәнжирдин бошатти вә бешини егиз көтирип өзигила чүшинишлик болған бар немигә шатлағандәк махтиниш ипадисини билдүрди. Еһтимал, бу "немиду"- терәкниң сарғийип бәргидин үзүлүп чүшкән йопурмиғиду? Бәлким өзиниң қуйруғини чишләп ойнашқа хумар пистәккә охшаш йениға аяқлири астида пир-пир пекириған шох бала кәби у шамалдур? Яки дәрәқтин дәрәққә йөткилип, барғансири пистәкниң тамиғи бар қачиға йеқинлишиватқан, әр-аял нәғмисини зоқ билән тиңшайдиған қарғожидур?...

- Һә, қар йеғиптудә! - Сабирә һәдә деризидин талаға бақти: йәрни, ләмпә үстини ун тасқиғандәк аппақ қар қаплиған. Сабирә һәдә дәрһал һойлиға чиқип, пистәкни бошатти - қандақ қилип қар йеғиватқанлиғини байқимай қалди? У таладин ашханиға йенип киргән вақтида жүригигә бир нәрсә жиңнә тиққандәк санчишқа башлиди, бу санчиш арқа-арқидин бир нәччә қетим давам қилди. Әйнә шу чағда у жүжигә үн қатти: һәй, амриғим, неманчила чидамсизсән, қосиғиң ечип кәттиму?...

5

Тола көрүверип, чәтлири пүрләшкән, вақит өткәнсири сарғийишқа башлиған фото —сүрәтләр һәқиқәтәнму Исмайиловлар аилиси өтмүшини толуғи билән әкис әттүрүп берәтти. Сабирә һәдә бу сүрәтләрни бәкму қәдирләтти, уларни альбомға чапланған мәхсус конверт-халтида әтивалап сақлатти вә йеши улғайғансири бу сүрәтләр униң қәлбини өзигә көпирәк жәлип қилатти. У альбомдики сүрәтләрдин өзиниң вә аилисидикиләрниң яшлиқ чағлирини көрүп һөзүрлинәтти, өтмүштики бәзи унтулмас вақиәләрни әсләп, хиял деңизиға ғәриқ болатти. Тоғра, Сабирә һәдә қәлбидә өтмүшкә интилиш барғансири күчийиватқанлиғи тоғрилиқ һеч қачан ойлапму бақмиған. У бу һәқтә сориса жавапму берәлмәтти. Мисал үчүн алайли, дайим кочиниң сол тәрипидә меңишни яхши көридиған адәмниң өмриниң ахирқи вақтида кочиниң оң тәрипидә ме-

ңип жүргинини көрисиз, немә үчүн? Чүнки адәм балиси қериғанда көпирәк иссиққа, қуяш нуриға муһтаж. Сабирә һәдә өтмүшкә қизиқишиниң сәвәплири һәққидә илгири көп ойланмисиму, бир күни тәвринип қалди. Аилидә әтивалап сақланған бир сүрәт конирап тозиған, қандақтур бепәрва қолниң еһтиятсиз һәрикити билән у пүтүнләй йоқ болуши мумкин, әгәр у йоқалса, униң билән биллә Сабирә һәдигә әң қиммәтлик болған вә һазир униңға, униң қериндашлириға, әң кичик Жиғланғу Мичилдаққа униң балилириға, вә Адилжанға йетишмәйватқан әң қәдирлик нәрсә биллә йоқилиду. Һаят мундақла өтүп кәтмәс. Бир күни Адилжанғиму амәт қуши қулуп бақар, у дуниядин бойдақ болуп өтүп кәтмәс. Чүнки йилтизи йоған дәрәқ путақсиз болмайдиғу?...

Сабирә һәдә аиләвий сүрәттин айрилип қелиш ховупи тоғрилиқ Қейим акиниң оғли - Қасим Рузиевқа сөзләп бәрди, сәвәви, у сүрәтчи - фотограф еди, өзлиридин бари - йоқи икки бенала жирақ туратти, Пазиловлар билән, жүмлидин өзлири билән йеқиндин арилишатти - бу биринчидин, Сабирә һәдә билән Қейим акиниң оғли сүрәтчи-лаборант еди.

Қейим акиниң оғли ишләйдиған бөлүм коридорниң - ахиридики униңға бәкитилгән 27-ханиға яндаш. Ейтқандәк, Сабирә һәдигә алтә бөлүм бәкитилип берилгән еди: волейбол мәйданидәк чоң 17-бөлүмдин башқа төрт кичик вә башлиққа тегишлик икки ханидин ибарәт бир бөлүм бар еди. Сабирә һәдә бир күни 27-ханини тазилап болуп, коридорға чиқти вә бир ишиккә есилған "фотолаборатория" дегән тахтиға қарап һәйран болди: шунчә вақиттин бери Қейим акиниң оғли һәққидә ойлимиғинини қара! Альбомдики әң қиммәтлик хатирә сүрәтни әксигә кәлтүрүшниң йүзлигән йоллирини издәп бақтию, Қейим акиниң оғли тоғрилиқ хиялиғиму кәлмиди. Мана, уни қутқазғучи йенидила екән, "чирақ түви қараңғу" дегән шу екәндә! Сабирә һәдә ишикни чәкти, чүнки "фотолаборатория" дегән тахтиниң астида "рухсәтсиз киришкә болмайду" дегән йезиқ бар

еди, у бөлмигә кирди вә һаяжан ичидә әстилик сүрәт тоғрилиқ һәммини фотографқа ейтип бәрди, у диққәт билән тиңшиғандин кейин, жәзмән ярдәм қилидиғанлиғини билдүрди...

Пазиловлар Рузиевлар билән тәсадипи, хаталашмисам, буниңдин он бир жил бурун, улар аилиси билән таш пақа-Тажиханларниң өйи жайлашқан кочидин анчә жирақ әмәс йәрдики һөкүмәт өйигә көчүп кәлгән күндин кейин тонушуп қалди.

Аридин аз вақит өткәндин кейин Пазиловларниң өйидә йеши тәхминән Сабирә һәдиниңки билән тәң, еһтимал, сәл яширақ киши пәйда болди. Униң қолтуғида йөгәвалған бир немиси бар, униң йөгигини ечиштин номус қиливатқини билинип туратти. Сабирә һәдә униң тартиниватқанлиғини сезип, әрләрни ялғуз қалдурдидә, һойлиға чиқип кәтти. Йөгәктики ямашқа елип кәлгән чәми ажрап кәткән кона туфли екән. Тонушлуқ әйнә шуниңдин башланди. Закир акиниң оғли билән Сабирә һәдә меһманниң әсли ялпузлуқ Қейим акиниң оғли екәнлигини билип, чин қәлбидин хошал болушти.

Қейим акиниң оғли алимлар өлкә тарихини үгинип билән шуғуллинидиған чоң мәһкимидә - қедим адәмләрниң яшиған йәрлирини издәп йәр қатламлирини қазидиған, китапларни язидиған вә мәмликәт һәм чәт әлләрдики муһим жиғинларда докладларни қилидиған, бир сөз билән ейтқанда, билимлик адәмләр бар мәһкимидә ишләтти. һелиму ядида, Пазиловларни Қейим акиниң оғли ишләватқан мәһкимидики башлиқларниң бириниң исми алаһидә қизиқтурған. Туфлини жөндәш һәққидики сөзләрдин кейинки сөһбәткә Сабирә һәдә өзини пүтүнләй байқимиған һалда беихтияр қошулуп кәтти, у чағда моздуз билән кийим тикиш фабрикисиниң кам сөзлүк тикинчисиниң өйини вәс-вәскә селиватқан тәсәввурлар тоғрилиқ Қейим акиниң оғли ойлапму бақмиған.

- Кәчүрисиләр, һошу-ра-хунов тоғрилиқ сорaватмайдиғансиләр?

- Һошурахунов, дәмсиз? Әгәр қийин болмиса, исмини ейтиңа, - тақәтсизләнди Сабирә һәдә.

- Адил әмәсмиди? - сөзгә қошулди Сабирә һәдиниң ери.

- Нәқ шундақ, башлиқниң исим - фамилияси Адил Һошурахунов, - деди меһман - Қейим акиниң оғли.

- Әзиз акиниң оғли дәң, - деди тәстиқлигәндәк Закир акиниң оғли.

- Һә, Һошурахунов Адил Әзиз оғли, - деди меһман "Адил Әзиз оғли" дегән сөзни мәһкимә хадими пәқәт өзигила мәлум болған алаһидә урғу билән тәкитләп.

- Бизниң ялпузлуқ, - деди пәхирлиниш билән Сабирә һәдиниң ери.

- Силәр, - Сабирә һәдә ериға ишарә қилди, - бир чағларда ағинә әмәсмидиңлар?

Ериниң сөзи бойичә, Тохтәм Әзиз акиниң оғли Адил Һошурахунов билән ағинә - өңгә һесаплинатти, әмәлиятта болса улар йеқин достлардин әмәс. Тохтәм пәқәт көңүл үчүнла Адилни ағинә дәп атайдиған. Тохтәм - Закир акиниң оғли Һошурахуновниң дости! Сабирә һәдә қәлб хатирисини варақларкән, альбомдин ери билән Ялпузчанлиқ оттура мәктәп оқуғучиси, Әзиз акиниң оғли, яш Адилниң савақдиши Тохтәм билән сөһбәтлишип турған вақти әкис әттүрүлгән сүрәтни көрди. Лекин уларниң сөһбитини достанә, көңүллүк сөһбәт дәп аташ мүмкин әмәс еди. Сабирә һәдә сүрәткә диққәт билән қарап, Тохтәмниң қолида ис чиқип турған тамакини байқиди. Еһтимал, сүрәт Адил Тохтәмни тамака чәккини үчүн жемиләватқан чағда чүширивелинған болса керәк. Қизиқ, Тохтәм мәктәптә оқуп жүргән вақитлиридила төрт нәрсигә: моздузлуқ, тамака чекиш, һарақ ечиш вә гармошкида ойнашқа қизиқатти. Худаға шукри, у ичимликкә берилип, һарақкәш болуп кәтмиди, гармошкида ойнашниму дегәндәк үгинәлмиди - таланти йәтмиди! Сабирә һәдә альбомдин у иккиси биллә чүшкән йәнә бир сүрәтни тепивалди, униңда яш Тохтәм рабфак студенти Адилниң ялқунлуқ сөзини диққәт билән тиңшап туратти. Гоя униңда рабфак студентиниң: "Пазилов, немини чүшәнмәйватисән? Худа йоқ дедимму, болди, чекит қой, вәссалам!..." дегән сөзлири, Тохтәмниң: "Бир қисмила гәп қиливатисән, чүшинәлмайватимән, чекитни қәйәргә қойсам боларкин..." дәп тиңирқашлири, шетил, Баратахунниң, шу чағдики Баратжанниң: "Йолдаш Пазилов, "билмәйсән", "чекитни қәйәргә қойсам боларкин?" дегиниң немиси. "Саватиңни ач, китапни көп оқи, радио тиңша, рабфакни түгәт - шу чағда чекитнила әмәс, үндәш бәлгүсиниму қәйәргә қоюшни билисән!..." дегән сөзлири аңливатқандәк туюлатти.

Меһманниң: - Һә, силәрниң жутдишиңлар, дәп тәстиқлигини ядида.

Пазиловлар һәйран болушти: бир шәһәрдә шунчә жил биллә яшап, бир-бирини билмәйдиғанму ишлар болидекән... Пазиловларни билмисиғу мәйли, улар аддий адәмләр, лекин, Әзиз акиниң оғли, тонулған алим тоғрилиқ билмигәнниң өзи қандақ? Һә, бу йәрдә әҗәпләнгидәк һеч нәрсә йоқ: чоң шәһәр, униңда онлиған чоң кочилар билән бағчилар, йүзлигән чоңкичик йоллар билән он миңлиған өйләр вә макан—җайлар, һәр хил мәһкимиләр билән идариләр бар. Бу кочилар, фабрикиларда һәр хил адәмләр - чоң вә кичик, яш вә қери, яхши вә яман, көрүнидиған вә көрүнмәйдиған адәмләр миғилдап жүргән чүмүлә угисиға охшайду. Униңда Әзиз акиниң оғли Һошурахуновниң Пазиловлар диққәт— етиваридин чәттә қелишиму һеч гәп әмәс.

- Адил Әзиз оғли шәһәргә йеңидин кәлди, - деди туфлисини жөндәткили киргән Қейим акиниң оғли өй егилириниң һаяҗанлиниватқанлиғини сезип.

- Адил шәһәргә йеқинда кәлди дәмсиза? - Биринчи қетим аңливатимән, - деди Сабирә һәдиниң ери бу тәсадипи гәптин һәйран болғандәк.

- Нәқ шундақ, хаталашмисам, қулиғиңиз яхши аңлайдиғу дәймән.

- Шундақ дәң! Улар шәһәргә йеқинда кәлсә, бу башқа гәп.

- Улар шу вақиткичә нәләрдә жүргәнду? - дәп үн қатти Сабирә һәдә, - Алмутида боптиму?

- Пәқәт Алмутидила әмәс. Һошурахунов, Қейим акиниң оғли бир немини әслигәндәк бирдин "Адил Әзиз оғлидин" "Һошурахуновқа" өтүп, бу сөзни шунчилик һөрмәт тәләппузи билән ейттики, Сабирә һәдә өзини йоқитип қойғили тасла қалди, ишни дәсләп Москвада башлиған...

- Москвада дәң. Немишкә у йәрдин "башлиған?"

- Кейин у Москвада патмай қаптиму? һелиму есида, Қейим акиниң оғли өтмүшниң сирлиқ сәһипилирини варақлиғуси кәлмидиму, бирдин яматқили елип кәлгән чәми төшүк туфлини қолиға алди, әйнә шу чағда Сабирә һәдиниң нәзәри туфлиға чүшти-униң чәмидә хелила йоған төшүк бар екән. Сабирә һәдә дәрһал меһманға қарап, униң айиғида техи йеңила кийгән туфлини көрди. Демәк, Қейим акиниң оғли айиғидикини йеқиндила алмаштурған. Шундақ туруп, әски туфлисини немишкә ташлавәтмидикинә? Бу бехиллиқтинму, намратлиқтинму? Яки униң ихтисатчанлик, тежәмқарлиғидинму? Бир қаримаққа аддийла, әрзимәйдиған нәрсидәк көрүниду. Чоңқурирақ ойлап қарисақ, бу йәрдә чоң тежәмкарлиқ бардәк сезилиду. Шу арида Қейим акиниң оғли кона туфли билән хошлишиватқандәк, униң чәминиң төшүк йерини сийпап қойди, лекин униң хияли пүтүнләй башқа нәрсидә еди.

- Һошурахунов, еһтимал, силәргә мәлум болғинидәк, дәсләп Қазанда, кейин Москвада оқуди, - деди у бу йәргә киргәндикидәк иза тартмастин туфлиниң төшүк чәмигә нәзәр ташлиған һалда, - кейин Москвада ишини давамлаштурди...

- Бәри бир Москвада, - деди Сабирә һәдиниң ери тиңирқиғандәк.

Сабирә һәдә буниң тәпсилатиға қизиқиватқан гоя ялғуз өзидәк қолайсиз әһвалда қалди. Меһман өй егилириниң Һошурахунға алаһидә қизиқиватқанлиғиға анчә етивар берипму кәтмиди. Чүнки уларниң һәр иккисини ялпузлуқлардин дәп ейтишқа болатти.

Тоғра, Әзиз акиниң оғли туғма ялпузлуқ, Қейим акиниң оғли болса униңдин анчә жирақ әмәс шәһәрдә яшатти. Униң сөзи бойичә, Һошурахунов Ялпузға туққанлирини йоқлаш үчүн арилап-арилап келидиған. Немишкә шундақ? Бир чағларда лаборант-фотограф болған Қасим Рузиев - Қейим акиниң оғли алимларға һәсәт қилатти. Әнди өзиниң башлиғи Әзиз акиниң оғли - Адил Һошурахуновқа ичи тарлиқ қилмайватқанду? Қәйәргила қарима, адәмләр һәсәтхорлуқ, көрәлмәсликкә чирмишип кәткәндәк: өз жайида йеңи бена салсаңму көрәлмәйду, ахча жиғип, бирәр йеңи нәрсә сетивалсаңму ичи тарлиқ қилиду, балилириң көп болса, тил тәккүзүшкә тәйяр! Немә дегән чидамсизлиқ! Унчивала һәсәтхор болғичә, турмушни сәрәмжан башқуруп, өзи ясиса, өзи сетивалса, өзи туғса болмамду? Әгәр Сабирә һәдидә шундақ һоқуқ болса, буниңдин кейин бир бирини көрәлмәслик, һәсәтхорлуқ мәнъий қилиниду, дәп пәрман чиқиратти...

- Униңдин кейин Алмутиға йөткилип кәлди,- деди Қейим акиниң оғли, илгәркидәкла туфлисиниң төшүк чәмини сипаштуруп, - кейин у йәрдин Турешарға йөткәлди...

-Турешарға, Алмутидин Турешарға кәлдима?

- Бир институттин иккинчисигә, һазир болса Турешардин бу йәргә қәдәм тәшрип қилди...

Қейим акиниң оғлиниң туфли банисида бу өйгә дәсләп кириши билән Пазиловлар вә Рузиевлар аилири оттурисида йеқин достлуқ, хошнидарчилиқ башланди. Пазиловларни биринчи болуп Рузиевлар меһманға чақирди. Бу чақириш туфлини көңүлдикидәк жөндәп бәргини үчүн әмәс, Қейим акиниң оғли билән униң хуш пеил рәпиқиси Хеличәм уларни өй чейиға тәклип қилишти. "Йеңи өй" дейишму артуқчә - яхшиси өй алғини үчүн дәйли, чүнки Рузиевлар чедири икки тәрәпкә сирлаңғу килип йепилған, тамлири хам кесәктин қопирилған кона коммунал бенадики әски өйгә көчүп кәлгән еди. Рузиевларниң хошаллиғини чүшиниш тәс әмәс, улар бәш жан- кичик үч

балиси билән ижаридә олтирип, у йәрдин бу йәргә көчүп жүрәтти. Мундақ чағда өзәңниң өйигә егә болуш чоң хошалликтә! Икки ханидин ибарәт бу өй қолайлиқларғиму егә әмәс еди: униң бирси һәм ашхана, һәм кийим салидиған жай, һәм амбар орнида. Лекин һелиму ядида, һәқиқий ашханиси, хали жай, жуюнидиған ванна-души болмиғиниға, көмүр қалап, от яқидиғанлиғиға қаримай, Рузиевларниң хошаллиғи чәксиз.

- Биздин, Рузиевлардин қув һеч ким йоқ, - дәп күлгән еди шу чағда меһмандост Хеличәм, бу йәргә көчүп келипла өйүмизни кәңәйтиш үчүн йәнә новәткә йезилип қойдуқ.

- Һазирчә чидашқа болиду, "сәвир қилсаң ғорудин һалга пишар" дәйдикән, новитимиз келип қалса, үч еғизлиқ өйгә егә болуп қалармиз: балилар чоң болуватиду: икки оғул. Бир қизға бир хана тарлиқ қилиду.

Шундақ болғиниму яхши: адәмгә қувлуқму керәк. Лекин Рузиевлар қувлуқ қилип немигә йәтти? Он жилдин көпирәк меңип жүрүп аран дегәндә икки еғизлиқ кона өйгә егә болди. Йеңи өй елиш - техи арман. Сабирә һәдә шуниңға чиң ишиниду: өй мәсилисини һәл қилишта Рузиевлар қув әмәс, бәлки округ бойичә Пазиловлардәк қувларни тепиш қийин. Болупму униң йолдиши Закир акиниң оғли Тохтәмдәк қув адәмни тепиш асан әмәс. У немә қилди? Закир акиниң оғли өйгә йезилиштин пайда йоқ дәп, шәһәрниң әң четидики өрүлүп кетәй дегән бир әски өйни әрзәнла сетивалди. Аридин сәккиз жил өткәндин кейин ахча жиғип, чирайлиқ өй турғузди. Йәнә бирәр жилдин кейин язлиқ ашхана, монча, һойлисида арам-бәхш бостан, алмилиқ бағ пәйда болди!

Қейим акиниң оғли шунчилик қувму? У пенсиягә чиқишиға аз қалсиму, һеч қандақ байлиқ топлалмиди. У үч балини тәрбийләп қатарға қошти - қизи нәйчи-музыкант, чоң оғли таш вә яғачқа ишләш бойичә маһир нәққаш, кичик оғли армия сепидә өз борчини ада қилмақта. Балиларни оқутуш, аяққа

турғузуш һәр кимниң қолидин келиверидиған асан иш әмәс. Кичик оғли сүрәткә чүширишкә бәкму қизиқиду. Еһтимал, у миңлиған сүрәтләрни чүшәрди, униң бир қисми армиядики хизмитигә бағлиқ чүширилгән. Униндин башқа у сүрити билән кичик мақалә вә хәвәрләрни йезип, гезит вә журналларда елан қилдурған. "Ташта өскән гүл" - әйнә шундақ. Униң тәнқисидий мақалилири билән хәвәрлири қанчилик көңүлсизликләрни туғдурмиди дәйсиз? Мана, бийил башлиғи билән яманлишип, чоң бир жаңжалға сәвәп болди. Униң қени қизиқ, көп вақитларда өзини туталмайду.

Яман хатириләр нери кәт!

Сабирә һәдә өзигә өзи буйруқ қилди: пәқәт яхшилиқ тоғриликла ойлайли! Рузивларниң өйигә биринчи қетим киргәндә дилға арам бәғишлайдиған иш—һәрикәтләр аз болғанмиди?! Шу чағда уларни Рузиевлар қандақ иллиқ күтүвалди. Дәстиханға һәр хил назу-немәтләр, өзлири тәйярлиған мурәббәниң бир нәччә түри, алма, нәшпүт, киш-миш, яңақларни төкүп ташлиди, әлвәттә, сиркә, лазиҗан билән титирәп турған хошаң кәлтүрүлди! Сабирә һәдә йәнә әскә алди: Қейим акиниң оғли, заманивий қаидә бойичә, қәйәрдинду бир ботулка шампанскини чиқирип, жоза үстигә қойди, лекин Сабирә һәдиниң йолдиши задила унимиди. "Сиз, Тохтәм ака, қизиқ адәмдә, пулемет оқиға көксини тутуп турғандәк, ботулкини шкафқа йошурушқа мәжбур қилдиңиз" деди Қейим акиниң оғли сәл көплигән көңүллүк вақиәләрни әслигәч. Әлвәттә, меһманға барғанда тамақ вә назу-немәтләрниң моллиғи адәмни хошал қилиду, лекин асасий мәсилә тамақта әмәс, бәлки өй егисиниң меһманларни иллиқ сөз, хуш кәйпият, сәмимий қарши елишида, өй егиси меһманларға очуқ дил көрсәтмисә, униң күлүп туруп ейткан сөзлиригә ишинишкә болмайду, йегән тамиғиң тениңгә сиңмайду. Һелиму есида, Рузиевларниң өйидә меһманда болғанда икки аилә, худди бир туққан қериндашлардәк, сәмимий сөһбәтлишип, интайин көңүллүк олтиришти.

Тохтәм ака музыка тоғрилиқ гәп башливеди, Қейим акиниң оғли муқамлар йезилған пластинкини тиңшашни тәклип қилди - өйдә иллиқ сөһбәткә жор болуп, йеқимлиқ музыка яңрашқа башлиди...

Қейим акиниң оғли Сабирә һәдиниң пенсиягә чиққандин кейин ишләш хаһишини билгәндин кейин, уни өз мәһкимисигә тазилиқ хадими қилип чақиртивалди. Бундақ болуши ухлиса чүшигиму кирмигән Сабирә һәдә немә қиларини билмәй аң-таң болуп қалди. Шу чағда Қейим акиниң оғли Сабирә һәдигә йеникчилик туғдуруп, ишқа орунлаштурушниң барлиқ аваричилиғини өз үстигә алди: Униң намидин өзи әризә йезип, кадрлар бөлүмигә әкирди. Шу чағда Сабирә һәдиниң униңға болған миннәтдарлиғини изһар қилишқа тил ажизлиқ қилиду!

Һелиму ядида, әйнә шуниңдин кейин Сабирә һәдә Әзиз акиниң оғли Адил билән болидиған муқәррәр учришишқа тәйярлинип жүрди. Уму жирақ әмәс екән. Бир күни Сабирә һәдә челәк, сүпүргә тутқан һалда коридорда кетип баратти, йенидики адәм билән қандақтур бир мәсилә тоғрилиқ қизғин бәс-муназирә қилип аста келиватқан Әзиз акиниң оғли униңға учришип қалди. Улар қолидики қәғәзгә қарап, бәзидә тохтап қалатти. Сабирә һәдә қәстән қәдимини астилатти. Йеқинлишип кәлгәндә, салам бәрди вә уларни өткүзивәтти. Әйнә шу чағда Әзиз акиниң оғли сәл чечилған вә һәжәпләндәк Сабирә һәдигә қарап, салам бәрди:

- Вәәләйкүм әссалам.

- Сиз мени тоналмайватамсиз? - сориди Сабирә һәдә.

- Растини ейтсам, әсләлмидим, иқрар қилди- деди Әзиз акиниң оғли.

- Мән Сабирә Пазилова.

- Пазилова?

- Һә, Пазилова, әслидә Исмайилова, Немәт акиниң қизи, есиңиздиму? Ялпузниң четигә жайлашқан тамлири егиз қорачу?

- Ялпуздин дәмсиз? - Әзиз акиниң оғли Сабирә һәдә билән сөзлишиватқан болсиму, өзи чечилаңғу, ойи башқа нәрсидә еди.

- Дәл шу - Ялпуздин.

- Наһайити яхши,- деди у вә бир дәқиқидини кейин қошуп қойди: интайин яхши. Шуниңдин кейин униң сөһбәтдиши күлүп кәтти. Әзиз акиниң оғли болса униңға мәнилик қарап: жүрүң, кабинетқа кирәйли, шу йәрдә параңлишимиз, - деди, у кетиветип йәнә тәкрарлиди: наһайити яхши...

Учришиш бир минутчә давам қилди. Лекин униңда һеч нәрсә айдиңлашмиди: Әзиз акиниң оғли ейтқан "яхши, наһайити яхши" дегән сөзләр немини көздә тутиду?

Һә, бир чағларда данишмән аял Валентина Густавовна Гусева һәр хил ойларни көп ойлап, жүрәккә азар бәрмәсликни жекигән. Сабирә һәдиму Гусеваниң мәслиһәтлиригә әмәл қилип, яхши ойлар билән жүрәкни чоқуйдиған жүжини қоғлашқа тиришатти вә бәзидә бу данишмән аялға муражиәт қилатти: "Рәхмәт, Сизгә, Валентина Густавовна Гусева, яхши мәслиһитиңиз үчүн. Худайим өмриңизни узун қилсун, пәқәт жүригиңизла әмәс, йәттә әзайиңиз һәммә вақит сағлам болсун...".

6

Сабирә һәдә һесаплап бақти: Қейим акиниң оғлиниң хизмитидә пәқәт улар биллә ишлигән бир жил жәриянида бир қетим чоң көңүлсиз вақиә йүз бәрди, әгәр шундақ болса, у мәһкимидә ишлигән барлиқ вақит ичидә қанчилик көңүлсизликләр йүз бәргәнду! Немә үчүн? Немишкә шундақ? Пәқәт башлиқларниң яманлиғи, сениң, хадимниң яхшилиғиндинму? Һә, бәлки, шундақтур, чүнки һаятниң өзи миң-миңлиған дәрәқләр вә хилму-хил һайванлар вә жан-жаниварлар билән толған орманға охшайду. У орманда немә болмайду дәйсиз? Мана, йоған бир дәрәк, униң йенида кичиккинә көчәт. У күн нурини көрүшкә интилиду, қуяшқа бойнини созуп өсиду.

Бирақ йоған дәрәқниң сайисида жиңнидәк ажиз билиниду. Һаятта чоң вә кичикләр әйнә шундақ қатар яшайду. Бәлким, уларниң қатар өскини пайдилиқтур. Еһтимал, уларниң йилтизлири бир-бири билән чирмишип, бири–бирини шәрвити билән озуқландуруватқандур. Һә, мана, бир дәрәқ қәд көтирип туриду, униң йенида онлиған дәрәқләр, карисаң, бостанға охшаш. Бәзән шамалда уларниң шахлири бирбиригә тегип ғарсилдайду. Коллективму шуниңға охшаш, хадимлар билән башлиқ оттурисида гаһ бостандикидәк яхши мунасивәт, гаһ зиддийәтләр болуп туриду. Униң сәвәплирини һәр иккила тәрәптин издәш керәк. Бәзидә хадимлар башлиқниң арзу-арман, мәхситини чүшәнмәйду, бәзидә башлиқлар хадимларниң қәдригә йетип кәтмәйду. Әслидә қуяш һәммигә ортақ болғинидәк, ишму умумийғу!

Қейим акиниң оғли Рузиев йенигирәк. Қизиқ қанлиқ. У Адилҗандин қелишмайду. Иккиси - икки тал сәрәңгә. Тегип кәтсә, от чиқиши мүмкин.

Немишкә?

Һелиму ядида, Қейим акиниң оғлиниң мәһкимидә башлиқ билән болған, бир жилдин бери давамлишиватқан жаңжалиниң асасий сәвәви, Сабирә һәдиниң көз алдида йүз бәргән. Қейим акиниң оғлиниң йениклигидин. Һә, бу шундақ болған еди... Немишкә яманлиққа җоруймән? Яхшилиқларму аз болмиғанғу!

Немә үчүн у Қейим акиниң оғли үчүн үлгә болалмиди. У бир қетимму башлиқ билән етишмиғанғу! Бу йәрдә гәп мәһкимидики әмәс, өтмүш тоғрилиқ, у 30 жиллиқ һаятини беғишлиған "8 март" фабрикисидики иш һәққидә болмақта. У 30 жил давамида бир қетимму башлиқ билән жаңжалға бармиди, пәқәт башлиқла әмәс, һеч ким билән, цехтики кәсипдашлири, кәспий иттипақтики, цех комитетидики хизмәтдашлири билән бирәр қетимму "сән" дейишмиди, "мән көп ишлидим" дәп зарлинишқа бир қетимму тили бармиди. Қисқиси, у һеч ким билән, йә ашханидики ашпәзләр, йә фабрика ичидә палаз вә чeләк көтирип жүридиған тазилиқ хадимлири

билән, гәрчә иши мунасивәтлик болсиму, һеч қачан жедәл қилишип, дил ағритмиди.

Фабрикида йүз бериши мүмкин болған чоң-кичик жедәлләргә сәвәпләр йетәрлик еди. Цехтиму мундақ сәвәпләр йетип ашатти. Лекин у һеч кимниң көңлини рәнжитмиди. Сабирә һәдә ишқа бәпәрвалиқни яман көрәтти, бехутлуқ, диққәтсизликкә, қизғин иш вақтида гәп сатидиған валақтәккүрләргә өч еди. Униң пүткүл диққити тикиватқан ишиға, тикишниң түз болушиға, машининиң жип атлап кәтмәслигигә җәлип қилинатти. Әйнә шундақ қизғин иш вақтида йенида кимду бири сөз башлатти: "Силәр аңлидиңларму, Пальцева қизини талалиқ қипту" яки: "...Жумалиева яңиюға турған новитидин ваз кечипту..." яки: "..."Ала-тоо" кинотеатрида артистка Хитяева билән учришиш өткүзүлүпту..." Әйнә шундақ ява сөзләр уни есидин аздуратти, тикиватқан йолидин чәтнитәтти, гәрчә Жумалиеваниң картошка новитидин ваз кәчкини тепишмақ болмисиму, (униң ата-аниси картошка көп чиқидиған җайда туратти, новәткә тәсадипи йезилип қалған) у тоғрилиқ ойлашқа, хулқи бойичә теши шекәр, ичи зәһәр Федорниң қизи Клавиға охшайдиған артистка Хитяева билән учришишини хиялдин өткүзүшкә мәжбур болатти. Башқиларниң ишиға дәхил йәткүзидиған мундақ әһваллар пат-пат йүз берип туратти. Бәзидә уларниң ахири чоң җедәлләргә айлинидиған. Бәзидә мундақ җедәлләргә башқиларниң арилишишиға тоғра келәтти...

Бир күни, фабрика ашханисида Һосман акиниң қизи Айимхан вар-жур қилип, ваң-чуң көтәрди. Бу ашханида дәсләп һәмминиң көңлигә яққан йеңилиқ - өзигә өзи хизмәт қилиш- йолға қоюлған еди. Бәзиләр буни әстин чиқирип, үстәлгә олтираттидә, тамақ әкәлгүчини күтүшкә башлатти. Әйнә шу чағда хошна үстәлдә тамақ йәватқан бириниң авази аңлинатти:

- Қизлар, өзәңларға өзәңлар хизмәт қилиңлар!

Йеши қириқтин алқиған Һосман акиниң қизи

Айимхан билән Немәт акиниң қизи Сабирәгә бир дәқиқидила "қиз" болуп қелиш күлкилик еди вә улар еринчәклик билән пәтмусларни көтирип, тамаққа маңатти.

- Мән ишта, һәр бириңларға агаһландуруп турушқа вақтим йоқ,- дәп терикти ашпәз аялларниң бири.

- Бу сизниң вәзипиңиз, ейтип қоюшқа вақти йоқтәкмиш... - Көңлигә яқмиған бирәр ишқа чепилмастин тинчимайдиған Һосман акиниң қизи сөзгә арилишип, яриға туз сәпкәндәк, учқундин ялқун чиқиришқа башлиди.

- Биләмсиз, силәр-сода хадимлири билән биз ишчилар оттурисида яхши мунасивәт, бир-биригә ишәнч болуши керәк. Сиз буни чүшәнмәйдиғанға охшайсиз.

Баятин бүркүттәк башқиларға чаңгал салмақчи болған ашпәз аял бу сөзләрдин кейин, өзини әйиплик һесаплидиму, бир дәмдила кәптәрдәк жугачланди.

Ашханидики жаңжал буниң биләнла түгимиди. Айимхан елип кәлгән котлеттин бир чишлидидә, рәңги өзгирип, техиму ғәзәплинишкә башлиди:

- Әгәр мән хаталашмисам, бу котлет пурап қалған гөштин ясалған. Зади силәр бизни ким дәп ойлайсиләр? - У ашпәзләргә тетип қоюш үчүн, тәхсидики котлетни елип, ашханиға маңди...

Сабирә һәдә болса ундақ қилматти: бузулған тамақни нери иштирип қояттидә, униң орниға бир тал булочка яки пирожок-самса билән чай ичәтти, вәссалам. Бу дуния қизиқ яралғандә: һәр кимниң өз мүҗәзи болмиса, у - адәм әмәс. Һелиму ядида, оғли Адилҗан бу тоғрилиқ дости Рәхимҗанға киши бирдинла тегигә йетип кәтмәйдиған, адәмни ойлашқа мәҗбур қилидиған "адәм - бу пүтүн бир дуния" дегән сөзни ейтқан. Рәхимҗан болса йә Адилҗанниң сөзини қувәтлимәй, йә наразилиқ билдүрмәй, йәр йүзидики һәр адәм - бир тепишмак, дегән. Бу чағда оғли өз сөзидә чиң туруп, әйнә шу тепишмақниң өзи бир дуния дәп тәкитлигән. Һелиму ядида, Рәхимҗан:

- Һәр адәмму? - дәп сориди.

- Һә, һәр бир адәм, - дәп җавап бәрди Адилҗан.

Кейин у өзиниң рус тилида йезилған, бу тоғрилиқ айрим пикирләр қәйт қилинған шеирини оқуп бәрди. Адилҗан ейтқандәк, йәр —йүзидики һәр бир адәмниң алаһидә бир дуния екәнлиги, турмушниң мурәккәп сирлири адәмләрниң ой-пикри, ишлириға һөкүмран екәнлиги һәққидә үзүл-кесил ейтиш қийин, лекин, кимниң өзигила хас мижәз-хулқи болидиғанлиғи вә у әйнә шу мижәзи бойичә иш қилидиғанлиғи һәқиқәттур...

Шу арида ишчилар ашханисидики жаңжал овжиға чиқти. Сабирә һәдә ашханидики вар-җарни аңлап, чидалмастин у йәргә кирди. У тамақ пиширидиған жайға кирип, тиңириқип қалди: ашпәз аял гунакардәк жим туруп Һосман акиниң қизини тиңшимақта.

- Яхши, бу қетим силәрни кәчүрәйли. Хәлиқ назарити комитетиғиму хәвәр қилмайли. Шикайәт китавиғиму язмайли, лекин, бир шәрт билән...

Айимхан өз шәртини ейтти: Товва қилғанлиқ азлиқ қилиду. Мундақ әһвалниң иккинчи қетим тәкрарланмаслиғи үчүн ашпәзләр тәхсидики котлетни бизниң көз алдимизда йейиши керәк!

Ашпәзләр дәсләп иккилиништи, кейин башқа амали қалмиғачқа, пурап қалған котлетни, худди яхши охшиған мейизлик тамақтәк, иштиһа билән йәветишти... Уни Һосман акиниң қизи өз көзи билән көрүп турди. Сабирә һәдә ашпәзләрниң бу хорлинишиға тақәт қилалмай, ашханидин ташқириға өзини атқан еди...

7

Бәзидә Сабирә һәдиниң шундақ дәп вақириғуси келиду: әй, адәмләр, хатирҗәм яшаңлар! Ишта йолдашлириңлар билән, башлиқлар билән жедәл қилмаңлар орунсиз жаңжаллар көңүлсизликтин башқа

һеч нәрсә елип кәлмәйду! Һәр хил мажралар әмгәк коллективидики көңүлсизликләрниң бөшүгидур! Бәзидә Сабирә һәдиниң мундақ дәп жар салғуси келиду: әй, адәмләр, өм болуп яшаңлар, беһөдә аразлашмаңлар!

Бизму Сабирә һәдигә қошулимиз. Шундақ болмайчу?

У өз һаятиниң йеримидин көпирәк вақтини "8 март" фабрикисида ишләп өткүзди. Оттуз жилдин ошуқ тикиш машинисида әмгәк қилди. Оттуз яз, оттуз қиш өз ишида бирәр хаталиққа йол қоймиди. Шунчә вақит ичидә башлиқлар билән бирәр қетимму қаттиғирақ "сән" дейишмиди. Оттуз жил вақит худди учқан қуштәк тез өтүп кәтти. Гоя у әмгәк үчүн, әмгәк болса униң үчүн яралғандәк. Немишкә шундақ? Бәлки униң иштин тәлийи барду? Әслидә мундақ болиду: алди билән оқуп үгиниду, кейин әмәлиятта мәшиқ қилиду, андин тәҗрибә топлайду. Сабирә һәдидә буларниң һәммиси әксичә болған: у биринчи күни машинида олтарғанда һәммә иши жүришип кәткән, техника ғирилдап меңип, тикишиму жайида чиққан. Шуңлашқа униңға мурәбби болған Һосман акиниң қизи Айимхан тәхир қилалмай, пүткүл фабрикини бешиға кийип вақириған:

- Ярайсиз! Сизгә үгитишниңму һаҗити йоққән! Билип туруп, билмәймән дәйсиза!

Әмәлиятта Сабирә тикинчилик кәспидә оқумиған. Пәқәт өйдики аддий тикинчилик машинисини азтола пеқиратқан. Униң машиниси, гоя толғап қойса, "каккук тола сайрайду... бири тағда, бири бағда" дәп нахша ейтидиған патефондәк, аста ғирилдап тикиверидиған. У гәрчә тикинчилик кәспини мәхсус оқумисиму, өйдә аз-тола мәшиқ қилип, бу ишқа көзи хелә пишип қалған еди. Фабрикиға киргән дәсләпки күни алди билән у маһир тикинчиләргә диққәт билән зәң селип, ишләп кетишкә көзи йәткәндин кейинла, машиниға олтарди. Тикидиған рәхтни машина тәпкиси астиға қоюп, уни алиқини билән басти, аяқлирини ишқа қошуп, чақни пеқиратти... Машина ғирилдап ишләп кәтти, тиккән тикишиму көңүлдикидәк түп-түз чиқти...

Сабирә һәдиниң һаятиму әйнә шу тикиштәк алға қарап илгириләвәрди. У дайим илгири келәтти, қәлбән ишқа тәйярлинип, машинисини көздин кәчүрәтти, андин хатирҗәм иш орнини, машинисини тазилап, новәттә ишлигүчигә қолму-қол өткүзәтти. Мана шундақ қилип, оттуз жилдин көпирәк вақит өтти. Бу вақит давамида планни орунлимиған, ишни чала қилип қойған бирәр әһвал йүз бәрмиди. У өз вәзиписини һеч қачан йүз он бәш, йүз жигирмә паиздин кам орунлиматти. Йәнә келип, Сабирә һәдә - у чағда Сабирә Пазилова, планни ашуруп орунлаймән дәп анчила тиришипму кәтмәтти, артуқ паизлар өзлигидин жиғилип қалатти: у өз планини орунлап болғандин кейин һеч қачан бекар қарап олтарматти, ишини пүтирәлмәйватқан бириниң тайин туридиған измә ечиши яки түгмә қадаш ишлирини қилишқа ярдәмлишәтти. Униң бу ишидин һәм кәсипдашлири, һәм башлиқлар бәкму хурсән еди.

Һелиму ядида, онлиған жиллар давамида Сабирә һәдә, у чағда Сабирә Пазилова, тикинчиләрниң илғар коллективи арисида саманға арилишип кәткән жиңнидәк еди. Йүзлигән, миңлиған адәмләр ичидин уни издәп тепип бақ! Шундақ болсиму, у бирдин көзгә көрүнүшкә башлиди. Дәсләп тәшәккүр, кейин һәр бир байрамларда пәхрий ярлиқлар, пенсиягә чиқиш алдида болса "һөрмәт бәлгүси" ордени билән мукапатланди. У рәғбәтләндүрүшләрдин хошал болмиди дейишму тәс, шундақ болмай! Сабирә һәдигә тәнтәнилик һалда тәшәккүр, пәхрий ярлиқ, орден бериш тоғрилиқ елан қилинғанда, у чәксиз һаяҗанланған. Лекин у мукапатланғандин кейин хелиғичә көңли ғәш болуп жүрәтти. Цех ичидә униң тоғрилиқ гәп болғанда, өзини қачуридиған жай тапалмай қалатти. Өзини ишдаш достлириға хиянәт қилғандәк һис қилатти... Бу мукапатларни башқиларниңму алғуси келидиғу дәп қисилатти. Лекин улардин ваз

кечишкә жасарити йәтмәтти. Әгәр мән мукапатларни елишни рәт қилсам, башқиларни рәнҗитип қойимән, аридики мунасивәт начарлишиду дәп әнсирәтти. Шуниң үчүнму мукапатларни һөрмәткә лайиқ дәрижидә қобул қилишқа тоғра келәтти, кейин болса өзини әпсиз һесаплап, башқиларға тик қаралмай жүрәтти. Иш униң үчүн мөкүнидиған қорған еди. У машинида олтирип тикишни башлиғанда, башқиларниң: "...Сениң үчүн хошалмән... тәбрикләймән... Ярайсән Гаганова..." дегәнгә охшаш тәбрик сөзлирини пүтүнләй унтуп қалатти.

"Гаганова" униң ләқими еди. У өзиниң ләқимини биринчи қетим ашханида тәсадипи аңлиған: Сабирә Пазилова һарғин, кәйпияти йоқ һалда кийим асидиған җайда туратти. Туюқсиз униң кәйнидин кимду бириниң сөзи жараңлиди: "Аңлидиңларму, Пазиловани орденға тәвсийә қиптудәк?... " Арқидинла жавап яңриди: "Гаганованиму?..." Аридин көп өтмәй Сабирә һәдә "Гаганова" дегән ләқәмни фабрика директори Билим Айткул оғли Терковниң өз ағзидин аңлиди. Қәйәрдә демәмсиз? Униңға орден тапшурулған тәнтәнилик жиғинда!

- Өзимизниң Гагановасини чиң қәлбимиздин тәбрикләймиз, - деди директор, - худайим униң тенини саламәт қилсун! - вә сөзини җөндәп, өзимизниң Пазиловаси... дәп қошуп қойди... йәнә қәғәзгә қарап: Сабирә Немәт акиниң қизи дәп қошумчә қилди.

Залда, һелиму есида, немишкиду адәмләр күлүшүп, андин чавак челишти. Һеч қачан ядидин чиқмайду у сәһнигә мурдидәк чиқти, аяқлири өзиниң әмәс, титирәп туриду - мукапатни елип аран үн қатти:

- Көңүл бөлгиниңлар үчүн рәхмәт... Тиришимән... Сәһнидин чүшүп алдида әскәртти:

- Мән Гаганова әмәс, мән... мән...

Шу "мән..."дин кейин гоя у есини йоқатқандәк болуп, тили сөзгә кәлмәй қалди: бир немә демәкчи еди, бирақ тили кекәч адәмдәк тутулуп қалди. У

сәһнидин илдам ғайип болушқа тиришти. Кечип кәтмәкчиму болди. Амма директордин тәп тартти. У иллиқ тәбәссүм билән достанә униң көзигә бақти.

- Мәрһәмәт, йолдаш Пазилова, сөзиңизни давамлаштуруң.

- Пәқәт мән Пазилова, - дәләлиди у аранла, андин йәнә тили сөзгә кәлмиди.

Сөзни йәнә Билим Айткул оғли Тереков залға муражиәт қилип давамлаштурди:

- Келиңлар, йолдашлар, Гагановни алқиш билән тәбрикләйли!

Һәммиси чавак челишти. Билим Айткул оғли Тереков биринчи болуп башлап бәрди. Һелиму ядида, у башқилардәк икки қолини бирдәк уруп әмәс, сол қолини ачқан һалда жим тутуп, оң қоли билән униңға аста урған һалда хелә узун чавак чалди.

Һәҗәп тәңләштүрди! Нәдин у Гаганова болалисун! Гаганова нәдә, Пазилова нәдә?! Гаганова Валентина бир нәччә машинида ишләйду. Тоғра, тоқуш машинисида Пазиловачу? Аран икки машинида. Тоғрисини ейтсақ, 100 паиз ишини өз машинисида, қалған 20-25 паизини башқиларниң машинисида. Гаганова Валентина - дөләт адими, у тоғрилиқ гезитләргә қанчилик йезип, радиоларда сөзләватиду. Пазиловачу? Адәттики аял, тоғра, "8 март" фабрикисидики аяллардин яманму әмәс, яхшиму әмәс. Гаганова Валентина - өзи яш, сумбатлиқ аял. Пазиловачу? У һазир пенсия йешиға йетип қалди. Бир чағларда уму чирайлиқ болған, униң һөснидин йолдиши - Закир акиниң оғли Тохтәмдин башқиларму сөйүнәтти. Тәңтушлири уни өз исми билән Сабирә яки Соня, кичикләр болса Сабирә һәдә дәп атишатти. Билим Айткул оғли Тересковтин башқа башлиқлар Пазилова дәп, чақиратти. Һосман акиниң қизи Айимхан дәсләп чақ-чақ арилаш, кейин адәт бойичә Немәт акиниң қизи дәп атайдиған. Мана, кейин у Гаганова болуп қалди. Сабирә Пазилова бу ләқәмни бәкму өч көрәтти. У өзини башқилар Гаганова дәп атиса, гоя қери атқа қоңғурақлиқ хамут кийгүзүп қойғандәк һис қилатти...

8

Һелиму ядида, кәч күз күнлириниң бири, ямғурда һөл болған Сабирә һәдә автобус тохталмисида туратти. Униң көрүнүшиму ғәлити: бир қолида челәк, челәктә сүпүргә, ишти далда издигәндәк аяқлириға чаплишип туратти. Бирдин униң йениға деризисидә чирайлиқ пәрдиси бар ақ "Волга" келип тохтидидә, ишигини ачти. Әйнә шу чағда Сабирә һәдә машинидикиләрниң ким екәнлигини байқиди - Билим Айткул оғли Тереков! Униң турқиға қарап немә дәпму қалғанду.

- Гаганова! Автобус күтүп турамиз? Нәгә барисиз? - деди у иллиқ мураҗиәт қилип.

Сабирә һәдә сәл тиңирқаштин кейин җавап бәрди.

- Бизниң йолимиздикән, олтириң, апирип қойимиз, - тәклип қилди Билим Тереков.

- Рәхмәт, өзәм кетиверәттим... - Задила ядидин чиқмайду, сәл оңайсизланди Сабирә һәдә.

- Һечқиси йоқ, олтириң, һөл болуп кетипсиз, машинида бир дәмдила йәткүзүп қойимиз.

- Мән ялғуз әмәс,- йәнә хиҗил болди Сабирә һәдә вә иштини ишарә қилди. Пистәк болса автобус күтүштин зериккәндәк чаққанлиқ билән ирғип челәкниң ичигә чүшүвалди. Буни көргән Билим Айткул оғлиниң иштқа зоқи кәлди.

- Соғ чүшсә, һәммә жанлиқ иссиққа интилиду, - деди күлүп Билим Тереков, - қени машиниға!

Сабирә һәдә машиниға чүшүшни халимисиму, ахири униңда олтарди вә әтрапиға нәзәр ташлиди. Алдида, шоферниң йенида чирайлиқ күлрәң макинтож вә шляпа кийгән яшанған адәм олтиратти, кәйнидә болса - Билим Айткул оғли Тереков, уму макинтож вә шляпа кийгән, әнди униң йенида ишт вә сүпүргә бар челәкни тизиға қоювалған Сабирә һәдә.

- Сергей Васильевич, - техичә есида, - мән сизни әҗайип яхши инсан билән тонуштурмақчимән, - деди Билим Тереков машина орнидин қозғилиши билән алдидики адәмгә мураҗиәт қилип.

Алдида олтарған адәм өзини биринчи болуп тонуштурушқа тиришти.

- Сергей Васильевич Черепанов, - дәп атиди у өзини, униңдин кейин Билим Айткул оғлиға бурилип, ейтти: Қени, гәп қилиң?

- Бизниң Гаганова, - деди Билим Тереков.

- Сабирә Пазилова, - деди Сабирә һәдә Сергей Васильевич Черепановқа өзини тонуштуруп вә шуниң билән Билим Терековниң хатасиға изаһ берип.

- Йолдаш Пазилова Сабирә Немәт акиниң қизи,- Билим Айткул оғли бу қетим униң исим–фамилиясини өз әйни бойичә атиди,- бизниң кархинимизда оттуз жилдин көпирәк вақит давамида бирму әскәртишсиз ишлиди.

- Шундақ дәң?

- Шундақ, бирму әскәртишсиз, бирму жаңҗалсиз.

- Қизиқ екән, - деди Сергей Васильевич Черепанов - вә күлгән һалда қошуп қойди: мениңда һеч болмиғанда жилиға икки қетим ағрип ишқа чиқмайдиғанлар толуп туриду, жаңжал дегиниңиз һәр күни.

- Сергей Васильвич, камчилиқсиз ишләш мүмкинму? - деди Билим Айткул оғли соал билән һәмрайини қоллап - қувәтләп.

- Мүмкин охшайду, - дәп җавап бәрди Сергей Васильевич Черепанов вә кәйнигә қарап Сабирә һәдидин сориди:

- Һазир немә иш қиливатисиз?

- Тазилиқ хадими болуп ишләватимән...

- Наһайити яхши, - махтиди Сергей Васильевич. - Мән болсам, биләмсиз, униңға йетәлмәй көзүм төрт. Мени бақидиған һәрилиримму күтмәктә. Пенсиягә чиқсам, балчилиқ билән шуғуллинимән, теч вә хатиржәм яшаймән.

- Сиздиңғу пенсиягә чиқсиңиз мәшғул болидиған кәспиңиз бар екән. Мән нәгиму барармән? - деди Билим Айткул оғли Тереков ичи тарлиқ қилғандәк вә :мән күзәтчи болимән- дәп өзини хатиржәм қилди.

- Немиси бар? Болидиған иш.

Улар қақахлап күлүшти, Сабирә һәдиму күлди.

Униңға Сергей Васильевич билән Билим Айткул оғли охшаш лавазимлиқ дөләт адәмлирини күзәтчи сүпитидә тәсәввур қилиш күлкилик еди. Лекин уларниң һәр иккисиниң ичимлик тәсиридә болуши яхши ақивәттин дәрәк бәрмәтти. Буни әмәлият тәстиқлиди. Бу учришиштин бир жил өткәндин кейин Билим Айткул оғли Терековни йә орнидин еливәттиму, башқа ишқа - пүтүнләй алақиси йоқ башқа бир тәшкилатқа башлиқ қилип, тоғра, мааши сәл төвән башлиқ қилип әвәткән. Бундақ болушиғиму униң қан қизитидиған ичимликтин өзини тартмайдиғанлиғи сәвәп болған...

Чипилдап йеғиватқан ямғур машинининиң алди әйнигигә урилатти. Лекин машинининиң ичи иссиқ вә көңүллүк еди. Билим Айткул оғли Тереков вә Сергей Васильевич Черепанов билән учришиш, һелиму есида, Сабирә һәдиниң қәлбигә қандақтур бир йеникчилик һәдийә қилған вә пайдилиқ болған. Чүнки, Валентина Густавовна Гусеваниң сөзи бойичә, көңүллүк сөһбәтләр жүрәккә арам беғишлайдиғанлиғи һәқиқәт. У таблеткилардин миң һәссә яхши.

Сабирә һәдә учришиш тәпсилатини хатирисидә кино лентисидәк пеқиратти вә өзини йәнә бир қетим чирайлиқ пәрдилири бар ақ "Волгиниң" ичидә көрди, Билим Айткул оғли Тереков билән Сергей Васильевич Черепановниң авазлирини аңлиди: "Вақит чиқирип, фабрикиға берип беқиш керәк. У йәрдики ишлар қандақ кетиватидукин? Пенсиягә чиқип, худди һоға айланғандәк йоқап кетиш яхши әмәс..."

Қейим акиниң оғли Қасим Рузиев билән Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов оттурисидики сөһбәт Сабирә һәдә үчүн күтүлмигән вақиә болди. У пәқәт Әзиз акиниң оғлиниң исми атилиши биләнла Қейим акиниң оғли өзини қойидиған жай тапалмай қалидиғанлиғини өз көзи билән көргән. Шуниң үчүнму Сабирә һәдә Қейим акиниң оғли билән болған сөһбәтләрдә өзиниң Әзиз акиниң оғли билән болған мунасивити тоғрилиқ үн чиқармасқа тиришатти. Лекин, жутдашлар арисидин қандақ соғ шамал өткән?

Икки жутдаш арисидики наразилиқ қәйәрдә башланған? Қейим акиниң оғлиниң ишханисидиму?

Һә, нәқ әйнә шу ишханида. Сабирә һәдә қолида папирос тутқан һалда ишханиға киргән, һә әнди есиға кәлди, уни өчәргән билән ташлаветишкә үлгирәлмигән еди, буни байқиған, умумән кам сөзләйдиған Қейим акиниң оғли бирдин тамакиниң зийини һәққидә "лекция" оқушқа башлиди. Һелиму ядида, Сабирә һәдә "лекцияни" тиңшиғач, тамдики сүрәтләргә нәзәр ташлиди. Қейим акиниң оғли болса ишидин қол үзмигән һалда, у сүрәтләрниң чәтлирини кесиш билән бәнт еди, тамакиниң инсан саламәтлигигә, болупму аяллар саламәтлигигә йәткүзидиған пүтмәс-түгимәс ақивәтлири тоғрилиқ дәлил-фактларни яғдурмақта. Сабирә һәдә несиһәтни жим туруп тиңшиди. Униң Һосман акиниң қизи Айимхандин бир чағлирида модиға айланған "Қизил гүл" папиросини чекишни қандақ үгәнгәнлигини, дәсләп йөтилип-қақилип, кейин униңсиз жүрәлмәс болуп қалғанлиғи тоғрилиқ ейтип бериши мүмкин әмәс. Туюқсиз ишханиға Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов кирип кәлди. Сабирә һәдә бир тәрәптин пурсәттин пайдилинип, өзини қийнаватқан "лекциядин" қутулғанлиғиға хошал болса, йәнә бир тәрәптин, Әзиз акиниң оғли билән жутдашлар сорунида биринчи қетим үзмүз көрүшидиғанлиғидин мәмнун еди.

Сабирә һәдә Әзиз акиниң оғлини босуғида көрүши биләнла, орнидин ликкидә турди, қаидигә хилап һалда, биринчи болуп салам бәрди. Шу дәқиқидә униң хияли яшлиқ дәвригә сәпәр чәкти: бу ихчам сүрәткә чүшириш ишханисиға Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов әмәс, чоң бир мәһкимининиң чоң башлиқлиридин бири, сабиқ рабфаковчи-ишчилар факультетиниң студенти кирип кәлгәндәк, у бу йәргә кириши биләнла бир чағларда Ялпуз яшлириға өткүзгәндәк дин, қурьан, сүннәт вә башқа мәзһәпләр тоғрилиқ лекция өткүзидиғандәк туюлди. У чағда яш Сабирә ишчилар факультети студентиниң динға қарши лекциясиниң мәнасиға анчила чүшинип кәтмигән. Униң есида қалғини пәқәт студентниң сөзи

бойичә: худа йоқ, пәқәт бәхитлик азат әмгәк можут. Худа дегән йәр йүзидә һеч қачан болмиған...

Әзиз акиниң оғли Сабирә һәдиниң салимиға баш ишариси биләнла җавап қайтуруп, Қейим акиниң оғлиниң йениға кәлди вә сориди:

- Ишләватимиз дәң, Қасим?

Қейим акиниң оғли ишини тохтитип, қоллирини сүртти, салам берип көрүшүп, олтиришқа тәклип қилди.

- Вақит бәкму зиқ, - деди Әзиз акиниң оғли, у орундуқниң гирвигидила олтирип, яғлиқ билән пешанисидики тәрлирини сүртти.

- Неманчила тәрләп кәттиңиз?

- Иш көп. У яққа жүгрәйсән, бу яққа жүгрәйсән, бирақ нәтижиси аз, - һал ейтишқа башлиди Әзиз акиниң оғли Адил Һошурахунов.

- Иш һеч қачан түгимәйдикән.

- Тоғра дәйсиз, бир иш пүтсә, йәнә бири чиқип туриду. Растини ейтсаң, - деди Әзиз акиниң оғли тәри сәл қуриғандин кейин- мән сизгә бир иш билән келиведим.

- Қулиғим сиздә.

- Меһманлар кәлгидәк.

- Бизгима?

Сабирә һәдә, ядида, "һә, Ялпуздин меһман келидекән" дегән җавап күтүведи, ойидикидәк чиқмиди.

Турешарлиқ кәсипдашлар. Әзиз акиниң оғли Сабирә һәдигә тонуш Турешардики мәһкиминиң намини атиди. Йәрлик тарихчилар сәвийә җәһәттин өзлиридин бир қәдәр үстүн болған Турешар тарихчилири билән мунасивәт орнатқан.

- Йә хошал болушимни, йә хапа болушимни билмәй туримән, - деди Қейим акиниң оғли.

- Бу йәрдә иккилинишниң орни йоқ. Меһманларни күтүвелиш керәк.

- Әлвәттә, күтүвелишимиз керәк. - қошулди Қейим акиниң оғли, - Турешарлиқ меһманлар бу йәргә немә мәхсәт билән келидикән?

- Ақ төпини тәкшүрүп, өз пикирлирини бәрмәкчи.

Ақ төпә - шәһәрдин анчә жирақ әмәс йәргә, тағ бағриға жайлашқан қандақтур бир хараби. Бизниң мәһкиминиң тәшкил қилинғиниға бир жилдин сәл ашти, шуниңға қаримай, у башқиларниң диққәт—нәзәрини көпирәк җәлип қилишқа башлиди. Һазир жиддий икки гәпниң биридә Ақ төпә тоғрилиқ, у йәрдә елип берилған қезиш ишлири вә Ақ төпидин тепилған мөжүзә - тепишмақ лай аял тоғрилиқ болмақта. Сабирә һәдә қезиш ишлири вә лайдин ясалған аял һәққидә көп аңлиған. Лай аялниң беши билән путлириниң қоюлуш егиз-пәслигиниң бир хил дәрижидә болуши алимларни һәйран қалдурған. Улар дәсләп аял жиқилған дегән пикирдә болушқан, лекин тәтқиқ қилиш нәтижисидә аялниң һеч қандақ жиқилмиғанлиғини, қәбиргә қоюлған қедимий заманлардин тартип униң һазирқидәк ятқанлиғини, бу болса шу заманлардики адәмләрниң һаят тәризини ипадиләйдиғанлиғини чүшиништи. Лай аял мөжүзи тоғрилиқ хәвәр дәрһал пүткүл шәһәргә йейилди. Сабирә һәдиниң оғли Адилжан бу мөжүзә тоғрилиқ аңлап, униңға бәкму қизиқти вә Ақ төпигә бир нәччә қетим берип, Рәхимжан билән тәң дегидәк бу мөжүзә тоғрилиқ шеир язди. Бу йеңилиқ һәтта Сабирә һәдиниң өмүрлүк йолдиши Закир акиниң оғли Тохтәм Пазиловниму жим ятқузмиди. У бу мөжүзини зиярәт қилишни өзиниң мәжбурийити һесаплиди вә еринмәй берип көрди. Униң Ақ төпигә бериши бир таяқта икки тошқанни урғандәк болди. Дәл шу вақитта, Ақ төпидин сәл нерида самолет һаликәткә учриған. Закир акиниң оғли бир сәпәрдә һәм адәмни вәһимигә салидиған пажиәниң шаһиди болди... Бир еғиз сөз билән ейтқанда, Сабирә һәдә Ақ төпә тоғрилиқ аңлап, жутдашлар арисидики сөз лай аял мөжүзиси һәққидә болидиғанлиғини билди.

- Чүшинишлик, меһманлар бизниң Ақ төпилик гөзилимизгә мәптун болуп қаптудә.

Әзиз акиниң оғли җавап қатмиди, сәвәви, жирақ һәм чоң Турешар алимлири бу йәргә жиддий иш билән қәдәм тәшрип қилмақчи. У бир дәқиқә сүкунаттин кейин сориди:

- Өгүнлүккә сениң қандақ ишиң бар?
- Йәкшәнбидима? Тәәҗупләнди Қейим акиниң оғли. Уни шәнбә күни бәлгүләйду.
-Қасим, у күни сән бизгә керәк, - деди Әзиз акиниң оғли, - биз билән биллә Ақ төпигә барисән.
- Фотоаппаратни еливалимәнму?
- Әлвәттә, - Әзиз акиниң оғли ишханиға бир қур нәзәр ташлап, космонавтларниң сүрәтлири чапланған қарши тәрәптики тамға диққәт ағдурди, андин ишик йенидики тамға илинған сүрәтләрдин көз үзәлмәй қалди: бу йәрдә әҗайип мәһкимә хадимлириниң паалийәтлири - экспедиция, қезиш ишлири, җүмлидин Ақ төпидики қидириш-қезиш ишлири вақтидики җәриянлар әкис етилгән. Әзиз акиниң оғли уларни синчилап көздин кәчүргәндин кейин:
- Рәңлик пленкаңниму еливал, - деди.
- Рәңлик пленка қиммәт, униң үстигә тепилмайду, - етираз билдүрди Қейим акиниң оғли.
- Әңгүштә болсиму тепиш керәк, - деди Әзиз акиниң оғли җиддий қияпәттә.
- Җәзмән тапимән дәп вәдә берәлмәймән, амма издәп бақимән. Еһтимал, икки кассета тепилип қалар.
Әзиз акиниң оғли бу җаваптин чәксиз хошал болуп, ярайсән достум, дедидә, жутдишини қучағлап, мүрисигә қекип қойди, шу мәһәл униң көзлири Сабирә һәдә билән учришип қалди. Сабирә һәдиниң һелиму ядида, Әзиз акиниң оғли униңдин: "Немәт акиниң қизи, сунните билән шиңларниң пәрқи немидә, җавап бериңа?" - дәп сорайдиғандәкла көрүнүп кәтти.
Сабиқ рабфак студенти, һазир тарихий әсәр-әтиқиләрни издәп-қезиш мәһкимисиниң әң тапқур издигүчилиридин бири Әзиз акиниң оғли Адил Сабирә һәдә ойлиғандәк сориди, лекин, худаға миң шүкри, униң соалиниң динға мунасивити йоқ еди.
- Пазилова, силәрдә сәнъәт иши қандағирақ? - сориди у асасий урғуни полу тәйярлаш "сәнъитигә" мәркәзләштүрүп.
- Өзини махташ әдәптин, әмәс- дәрһал җавап

бәрди Сабирә һәдә, - лекин өзәм тәйярлиған полу тоғрилиқ шу кәмгичә бир еғизму сәлбий пикир аңлимидим.
- Әгәр биз Қасим билән иккимиз сизни бир күнгә биз билән биллә беришқа тәклип қилсақ?
- У йәр жирақму?
- Һәммимиз Ақ төпигә баримиз. - Сиз шундақ охшитип полу қилиңки, тәми турешарлиқларниң ағзида қалсун, қандақ дәйсән Қасим? Өзбәк, таҗик полулирини махтишиду, биз уларни уйғур полуси, тонур нени, һәқиқий самовар чейи билән меһман қилайли.
- Самовар тепилиду, - деди Сабирә һәдә, - Таҗиханниң худди алтундин ясалғандәк махтинип, чай ичкәндә коза-қозаң қилидиған самоварини әскә елип.
Қейим акиниң оғли немишкиду мейиғида күлүп қойди, Әзиз акиниң оғли болса қизиқип сориди:
- Электр самоварма?
- Мән у самоварни билимән, Адил, Тулада ишләнгән, - дәп сөзгә қошулди Қейим акиниң оғли.
- Наһайити яхши, - йәкүнлиди Әзиз акиниң оғли, орнидин қозғилип, - демәк, келиштуқ: полуму, чайму, фото аппаратму болиду, шундақ әмәсму Қасим Қейим оғли?
Шундақ қилип, Әзиз акиниң оғли Адил билән Қейим акиниң оғли Қасим иккиси оттурисида өз ара һөрмәт вә келишим билән, Сабирә һәдә ойлиғандәк, ишханидики учришиш вақтида һеч қандақ аразилиқ бәлгүси йүз бәрмиди.

9

Әзиз акиниң оғли көйнәкчан болуп, галстук тақиған. Һаваниң иссиқлиғидин аз учрайдиған ақ нейлон көйнигиниң үстүнки түгмисини ечивәткән. Буни әсләштин илгири бир қетимла аран билинип туридиған Қизил йоли бар ақуш костюмда көргән. Буниңдин нурғун жиллар илгири Ялпузда жүргән вақ-

тида оңида әмәс, чүшидә көргән. Шу чағдиму у ақ нейлон көйнәк үстигә сус Қизил йоли бар, ақуш костюмни кийивалған болуп, яқисини ечивәткән еди. Ерик бойидики кичиккинә мәйданчида шахлири барақсан йейилған қара терәк астиға очақ ясилип, қазан есилған. Униңдин сәл неридики яп-йешил чимәнликтә-йәргила чирайлиқ кленка дәстихан селинған болуп, униңда һәр хил көктат, мевә-чевә вә башқа йемәк-ичмәкләр догилақлиқ туратти, йәнә бир чәттә тузланған тәрхәмәк, помидорлар, дәстиханниң оттурисида болса тонурдин һели сойувелинған ақ нанлар билән чинә-тәхсиләр тизиқлиқ турати. Сабирә һәдә дәстиханни растлашқа һәммини тәйяр қилип қойған, пәқәт гөш билән сәйләрни тоғрап, тәхсиләргә бөлүш керәк. Полуниңму керәклиги тәйяр. Пәқәт һөрмәтлик меһманларға тартилидиған полуни охшитиш керәк. Сабирә һәдә ойида һәммини һесаплап қойған. У пат-патла Ақ төпә тәрәпкә қарап қоятти, дәстихан тәйяр әмәс вақтида меһманларниң келип қелишидин әнсирәтти. Униң үстигә Ақ төпидики қедимий шәһәр харабисидин тепилған лайдин ясалған аялни бир көрүп беқиш арзуси қәлбигә арам бәрмәтти.

Сабирә һәдә майни чүчитип, пияз вә шакарап билән дағлаватқанда Әзиз акиниң оғли икки машинида меһманларни елип кәлди. У машининиң ишигини ечип, уларниң чиқишиға ярдәм қилди. Меһманлар үчәйлән болуп, икки әр вә бир яш аялдин ибарәт еди. Әрләрниң семиз, яшанғини билими жәһәттин һәммисидин жуқуридәк сезиләтти. Еһтимал, у йә профессор, йә академик, яки бир вақитниң өзидә һәр икки атақниң саһиби. Шуниң үчүнмекин, һәммә униңға алаһидә һөрмәт қилишатти.

Сабирә һәдә меһманларниң бәлгүләнгән вақиттин илгири келишидин өзини йоқитип қойди. Мәррә гөш билән сәвзә қорулуп, ашниң сүйи қуюлған, самовар йенидин шиңилдиған болсиму, дәстихан тәйяр әмәс. Бир аздин кейин униң әндишиси өзлигидин бесилди. Меһманлар билән уларни қутувалғучилар чимән

үстигә селинған одеял үстидә олтирип шахмат ойнашқа қизғин киришип кәтти. Бир һазадин кейин улар шахмат ойнашни тохтитип, йәнә лайдин ясалған аял тоғрилиқ сөһбәткә киришти. Сабирә һәдиниң пәмичә, һелиму ядида, улар бу йәргә дәм елип, тамақ йейиш үчүн әмәс, пәқәт йеқила өз көзлири билән көрүп кәлгән лайдин ясалған аял һәққидики сөһбәтни давамлаштуруш үчүнла кәлгәндәк...

Ухлайдиған һожра өйниң удул ишигидин хорәк авази аңланди. Еһтимал, Сабирә һәдиниң йолдиши Тохтәм татлиқ уйқида чүш көрүватқан болса керәк. Бирдин Сабирә һәдиниң көңлидин униң шәһәр һаятиға йеқидин үгиниватқан чағлири өтүшкә башлиди: Биринчи май мәйрими йеқидин аяқлашқан вақит : кочилар билән мәйданларда, шәһәр мәркизидә байрам кәйпияти һөкүм сүрмәктә. Кинотеатрларниң кассилирида топ-топ адәмләр, сода жайлири, кавапхана, самсаханиларниң алдида новәт күткүчиләр... Һәр хил таамларниң хушбой һидлири димақни ғидиқлайду...

Мана, Сабирә қиз. Униң йенидила тонуш жигитниң авази.

- Әйнә, қараң! У яққа әмәс, бу яққа! Қаридиңизму, Закир акиниң оғли!

Сабирә өзиниң дости Һосман акиниң һәзилкәш қизиниң чақ—чақлири билән сөз оюнлириға әндила үгиниватат ти, у адәмләрни өз исми билән әмәс, паланчиниң оғли яки қизи дәп ататти.

- Тохтәм! - қәлби һаяжанға патмай шатланди Сабирә.

- Демидимму, Закир акиниң оғли дәп. һә, улар билән һазир учришимиз, - тәстиқлиди дости.

- Чақирайму? - деди Сабирә тақәтсизлинип.

- Вақирашниң кериги йоқ. Закир акиниң оғлиниң гәжгисидиму көзи бар. Улар бизни көрди. Пәқәт йенимизға келиштин тәп тартиватиду. һәқиқәтәнму яхши жигиттә! Меңишини көрдиңизму, икки-үч минуттин кейин йенимизда болиду! - Айимхан-Һосман акиниң қизи мәйрәмдин сәл илгири сетивалған саа-

тиға қариди. Униң саати һәқиқәтәнму чирайлиқ еди. Ядида, у жиллири қизлар дәсләпки жиққан ахчисиға һәр хил чирайлиқ рәхтләрни—крепдешин, крепжаржар, меңиш бу якта турсун, бир жайда бир аз туруш қийин болған пашниси бегиздәк учлуқ вә егиз туфлиларни елишқа хуштар еди. Һосман акиниң қизи жуқарқилардин ташқири саат вә браслет-биләйүзүк елипму үлгәргән. Шуниңдин бери у кичиккинә банә тепилсила саат браслетини коза-козаң қилип қарайдиған. Айимқиз саатиға бир қаравелип, деди:

- Кичиккинә тәхир қилиң, улар һазир йенимизда болиду.

У хаталашмиған еди. Аридин аз дәқиқә өтмәйла достиниң кәйнидә, новәтниң ахирида Закир акиниң оғли пәйда болди. У көрүнүштә чаңқап кетип, бир стакан услуққа тәшнадәк еди. У шипкап-шипкап келип, ахири қизларға йеқинлашти.

- Қандақ яхши учришиш! Саламәтмусиләр, қизлар!- У қизларниң һәр бири билән айрим-айрим саламлашти: Саламәтму сиз Айим! Саламәтму сиз Сабирә!...

Һосман акиниң қизи жававән:

- Яхшиму сиз, Закир акиниң оғли! - деди.

- Мени шу кәмгичә, хаталашмисам, Тохтәм дәп атайду, - деди Закир акиниң оғли сәл қизирип.

- Шундақ дәң! Яхшиму сиз, Тохтәм-Закир акиниң оғли!

- "Оғли", "оғли" дегәнни нәдин тепивалдиңиз?

- Биз сиз билән, қиммәтлигим, Ялпузда әмәс, шәһәрдә яшаватимиз. Шәһәрдә болса исимға дадисиниң нами қошулуп атилиду. Сизниң шәһәрдә туруватқиниңизға қанчилик болди?

- Өткән жилдин башлап, - деди Закир акиниң оғли техиму қизирип.

Һосман акиниң қизи "өткән жилдин башлап" дегән сөзгә алаһидә әһмийәт берип, Сабирәгә мәналиқ қариди. Униң бу қаришидин сиз шәһәргә кәлгәндин кейин, чидалмай, арқиңиздин кәпту дегәндәк мәна чиқип туратти.

- Һазир қәйәрдә ишләватисиз?

Закир акиниң оғли қизларға, бәлки пүткүл шәһәрликләргә тонуш мәркизий базарниң алдидики аяқ кийим ишханисини атиди.

- Ундақ болса бейипму қалғансиз? - Һосман акиниң қизи жигитни қармаққа елишқа интилди.

- Һазирқи вақитта нәдин дәйсиз? - деди Закир акиниң оғли һәқиқәтни йошурмай вә һәқиқий ялпузлиққа хас мәғрурлуқ билән қошуп қойди:

- Бу йәрдә әмгәк һәққи йезидикидин яхширақ вә ахча тепиш йәни керәк.

- Демәк, бүгүн бизни меһман қилидекәнсиздә!

- Җеним тәсәддуқ!

- Немишкә бизниң йенимизға чапсанирақ келишкә җүръәт қилалмидиңиз, иза тарттиңизма?

Сабирә чин көңлидә жигитни аяшқа башлиди.

Һосман акиниң қизи һәр хил соаллар билән уни неманчила қийнайдиғанду?...

Закир акиниң оғли бир болақ самса вә услуқ елип новәттин чиқтидә, улар ятақханиға йол елишти.

Һосман акиниң қизи ятақханидиму Закир акиниң оғлиға арам бәрмиди.

- Сиз һәқиқәтәнму Немәт акиниң қизини яхши көрәмсиз?

Закир акиниң оғли сот алдидики әйипкардәк қийин әһвалға чүшүп қалди.

Һосман акиниң қизи болса деризә йенида өрә туруп, рәңлик сүрәтлири бар журнални варақлиғач соалини давамлаштуратти.

- Закир акиниң оғли Немәт акиниң қизиға ашиқ болуп қалди, дәп қияс қилиң, - деди у достиға қарап, андин жигиткә бурилип, мураҗиәт қилди:

- Һәқиқәттә шундаққу? Бу йәрдә асасий гәп кимниң кимни яхши көридиғанлиғидила әмәс. Зади иккиңлар бир-бириңларға жүп келәмсиләр? Сиз алди билән өзиңизгә, андин қизға қарап беқиң. Араңларда асман билән йәрдәк пәриқ бар. Сиз һеч болмиғанда йә алим, йә инженер, әң болмиғанда шофер, яки қизларниң чечини ясайдиған сатраш болсиңиз, йәнә

башқа гәп еди. Закир акиниң оғли бу гәпләрни аңлап, бәзидә бешини саңгилитип, өзини бечариләрдәк һис қилатти, бәзидә күлкидин өзини туталмай алиқинини икки тизиға уруп, бәзидә һәқиқий ялпузлиққа хас мәғрурлуқ билән мейиғидила күлүп қоятти. Сабирә қиз достиниң жигитни чақ-чақ синаш соаллири билән қийнаватқанлиғини көрүп чидалмиди. У гоя бирси қаттиқ әләм қилғандәк, ич-ичидин пиқилдап жиғлашқа башлиди. Униң жигиткә ичи ағратти. У бу ич ағритишниң өз тәғдирини, униң бәзидә хошаллиқ, бәзидә жүрәкни жүжә данлиғандәк чоқуп, дәрт-һәсрәт елип келидиғанлиғини билмәтти. Шундақ қилип, аридин бирәр ай өткәндин кейин уларниң тойи болди, һелиму ядида, аддий өткән той олтиришида адәм көп болмиди, сәккиз адәм: Қиз-жигит-Сабирә-Тохтәм, Һосман акиниң қизи йолдиши билән, шәһәрлик почтида ишләйдиған Федорниң қизи жигити билән, аяқ-кийим ишханисидин йәнә икки моздуз қатнашти. Кәчтә адәм аз болғини билән у наһайити көңүллүк, күлкә, шатлиқ билән өтти. Шу күни той үстилидә олтарған Сабирәниң ойидин бу хошаллиқ мәрикә уларниң - өзи билән Тохтәмниң һаяти, тәғдиридики унтулмас күн екәнлиги бир дәқиқиму нери кәтмиди...

Һосман акиниң қизиниң көңли әслидә Сабирәни Тохтәмгә қийматти. Униң арманлири тәғдир көрүгидин яндап кәтти. Һосман акиниң қизи Сабирәгә кинотеатрда ишләшни тәклип қиливеди, у өзи ишләватқан тикинчилик фабрикисиға - Һосман акиниң қизини уқақ тартип ишқа кирди, өзи билән бир аилидә яшап турушни тәклип қиливеди, достини милиционер йолдиши билән хижаләт қилип қоймаслиқ үчүн ятақханини әвзәл көрди, Һосман акиниң қизи достиниң бирәр алим, инженер, һеч болмиғанда бирәр шоферға турмушқа чиқишини арман қиливеди, қеришқандәк, моздузға, моздуз болғанда асқақ моздузға турмушқа чиқти. Тәғдир дегәнгә һеч нәрсә дегили болмайдикәндә...

- Сизгә бәргән һөсүнни худайим маңа бәргән болса немә қилаттимкин таң. Көзлириңиз қариқаттәк, қашлириңиз қияқтәк, чишлириңиз үнчидәк сүпсүзүк һөснидиңиздин нур темип туриду. һәй, әгәр сиздики мошу ай жамал мәндә болса. һәр қандақ жигитни пәрванә қиливәткән болар едим...

Униң яхши көргән жигити болса мана. Хошна һожрида хорәк тартип ухлаватиду. У оханғанда көргән чүшлири: йеңидин ориған чөп, ешәк һарвуси, башқилар тоғрилиқ әсләпму қоймайду. Чүнки аилә башлиғи үчүн иш һәммидин муһимирақ, Чүшидә көргән нәрсиләр аялларниң лата-патилири охшаш әрзимәс нәрсиләр. Улар тоғрилиқ баш қатурушниң һажитиму йоқ.

Бирәр саат өткәндин кейин у орнидин туриду, һойлиға чиқип, катәктики тохуларға дан бериду, амбар сәрәмжан болсиму, уни йәнә тәртипкә кәлтүриду. Кейин чай ичиду. Андин Бөртмә көзниң буйрутма өтүгини апирип бериду. Әгәр ойлап қарайдиған болсаң, һаят илгириләватқандәк билингән билән у бир қайнамниң ичидә пеқираватқандәк. Немишкә шундақ чечиливеридикинә?

10

Тарихчилар, алимларға хас, қара терәк шахлирини йейип турған мәйдандики чимәнликтә, поруқлап қайнаватқан самовар йенида олтармақта.

Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов уюштурған чүшлүк тамақ-зияпәт дәстихинидиму йәнила лайдин ясалған аял тоғрилиқ сөһбәтләшти. Улар Сабирә һәдини байқимиди, растини ейтқанда, әһмийәт бәрмиди. Буниңму яхши тәрипи бар, һәр ким өз ишини қилиши керәк: ашпәз тамақ тәйярлиса, алимлар муһим илмий сөһбәтләр билән бәнт болуши керәк. Бу йәрдиму шундақ: һеч ким тәрипидин байқалмиған Сабирә һәдә очаққа отун ташлап, алимларниң сөһбитигә қулақ салди.

Алимлар Ақ төпидики қезилмилар, асасән лайдин ясалған аял тоғрилиқ гәп қилишти. Сабирә һәдә

алимларниң көплигән сөзлирини чүшинип кәтмисиму, лайдин ясалған аялниң наһайити қедимийлигини, униң миң жилдин көпирәк йәр астида ятқанлиғини, бир заманларда адәмләр һазирқи рус иконлириға охшаш, униңға етиқат қилғанлиғини чүшәнди. Сабирә һәдә алимларни тиңшаркән, оғли Адилжанниң лай аял тоғрилиқ шеир язғанлиғини әслиди. Лай аялниң оғлини немә үчүн шунчилик һаяжанға салғанлиғини чүшинишкә тиришти. Немә үчүн у өз шеирида өзини әйнә шу қедимий адәмләрниң әвладиға тәққаслиған? Шундақ болуши мүмкинму?

Һелиму ядида, Тарихчилар бир аз қизишип, бәсмуназирә қилишти.

Әзиз акиниң оғли Ақ төпә бир чағлирида уйғурлар яшиған қедимий шәһәрниң харабиси деди. Академик меһман униңға етираз билдүрүп, қизиқти:

- Сиз шундақ дәп һесапламсиз?

- Бу шундақ, Рустәмович деди- Әзиз акиниң оғли һаяжанлиништин орнидин қозғилип, - бу мениң тәхминим.

Сабирә һәдә "Рустәмович" дегән сөзни аңлап тиниқап қалди. "Демәк, дәп ойлиди у, академик қандақту бир Рустәм акиниң оғли екәндә. Әнди Сабирә һәдә униң исми вә фамилиясини биливалмақчи болди. һә, униң фамилияси Рустәмов болуши керәк. Академик Рустәмов..."

- Тәхминләр нурғун, - деди академик, - һәқиқәт бир.

- Әлвәттә, - алдирашлиқ билән қошулди Әзиз акиниң оғли.

- Сениң диссертацияңдә, - у "сениң" дегән сөзгә алаһидә урғу қоюп, Әзиз акиниң оғлиниң йенида ятқан келин портфельни ишарә қилип, башқичә йезилғанғу, - деди.

- Диссертация - башқичә гәп.

Шуниңдин кейин академик, Рустәм акиниң оғли мундақ надир байлиқларниң һәммигә умумийлиғи һәққидә бир немиләрни ейтти, Әзиз акиниң оғлиму шуниңға йеқин аһаңда сөз қилди. Бир аздин кейин

қарә терәк йенидики чимәнликтә "һәммигә умумий, һәммигә ортақ..." дегән сөзләр яңрашқа башлиди. Шуниң үчүнму Сабирә һәдә бу адәттин ташқири сөзниң мәзмуниға анчә чүшинип кәтмисиму, амма уни есида мәккәм сақлап қалди.

Һелиму есида, Қейим акиниң оғли очақ бешиға келип, көтәктә олтардидә, очаққа бир-икки тал отун ташлиди. Сабирә һәдә аста униңдин "һәммигә ортақ" дегән сөзниң мәнасини сориди.

- Бу һәммигә тәң, һәмминиң байлиғи, дегәнлик болиду, - деди Қейим акиниң оғли бир дәқиқә сукунаттин кейин.

- Немә һәммигә тәң болиду?

-Мана буларниң һәммиси, - Қейим акиниң оғли Ақ төпә тәрәпни ишарә қилди.

Сабирә һәдигә йәнә енийиқ болмиди.

- Умумий хәлиқ байлиғи, - деди Қейим акиниң оғли вә қошумчә қилди: бу хәлиқләрниң мәдәнийәт тарихи һәммигә тәң бөлүниду дегәнлик болиду.

- Мән диссертациямдә шундақ язимән, - дегән Әзиз акиниң оғлиниң сөзи аңланди.

- Өзәң қандақ ойлайсән? - дәп сориди шу чағда Рустәм акиниң оғли немишкиду тәнә қилғандәк күлүп.

- Қандақ ойлисам, шундақ язимән, - дәп жавап бәрди Әзиз акиниң оғли.

- Көп адәмләр шундақ ойлайду, һәммә йәрдә шундақ ойлайду, - деди академик.

Академик исим-шәрипи кичигидинла һәммигә мәлум болған Махмут Қәшқәрий билән Йүсүп Баласағунийни атиди. Сабирә һәдә, академикниң сөзи бойичә, уларму бу йәрдә яшаватқан хәлиқләрниң "умумий байлиғи" екәнлигини чүшәнди.

- Бу тоғрилиқ мениң диссертациямдә ейтилиду, - деди Әзиз акиниң оғли.

Академик бирдин илмий сөһбәтни тохтитип, Сабирә һәдигә нәзәр ташлиди. У сәл оңайсизланғандәк болуп, ойлиди: "маңа әнди сиз ким, әсли қәйәрдин? - дәп соал-сорақ башлинидиған болди".

Ойлиғандәк болмиди.

Меһман Сабирә һәдә билән баш ишариси арқилиқ саламлишип, ериққа қол жуюш үчүн манди. Башқиларму уни әгәшти.

Улар қоллирини жуюп, дәстихан әтрапида олтиришти. Әң һөрмәтлик орунда академик, униң йенида яш меһманлар орунлашти. Дәстиханниң бир тәрипидин яш аял, пән намзити болуш керәк, орун алди. Уларға қариму-қарши Қара терәк тәрәптә Әзиз акниң оғли билән лаборатория башлиғи, мәһкимә кәспий иттипақиниң рәиси Сергей Игнатьевич Бобров вә Қейим акиниң оғли орун алди. Академик Рустәмов "бисмиллаһир рахманир рәһим" дәп қизирип пишқан нанни уштидидә, униңға еғиз тәгди. Униң бу адити Сабирә һәдигә бәкму йеқип кәтти. Академик болсиму "бисмиллини" унтимапту, дәп ойлиди у. Сабирә һәдә Әзиз акиниң оғлиниң "бисмилла" дегинини аңлимиди, еһтимал, ичидә ейтқан болуши керәк. Сергей Игнатьевич Бобров болса нанға еғиз тәгмәйла, чай ичишкә башлиди. Қейим акиниң оғли дәстихандики назу-немәтләргә қол тәккүзмәй, фотоаппарати билән Турешардин кәлгән меһманларни Қара терәк сайисида сүрәткә чүширишкә башлиди. Сабирә һәдә бир чәйнәккә һинд чейи, йәнә бир чәйнәккә көк чай дәмләп, меһманларниң хаһишиға бола сунди. Қейим акиниң оғлиму башқилар охшаш чинисигә көк чай қуйди. Әзиз акиниң оғли көк чай қуюшни сориғанда, академик үн қатти:

- Һә, Турешарниң удуми қалмаптудә!

- Нәгә бариду дәйсиз Рустәмович, - деди Әзиз акиниң оғли.

-Қазандики чайлар есиңдиму? Рабфакчә чайлар?

- У вақитлар һеч қачан унтулмайду, көйдүрүлгән қәнт парчиси билән арпа ненининиң гирвигини чайқап, чай қилип ичәттуқ һәқиқий чай ичиш болмиған.

Әрләр Казанда ичкән чайлири охшаш әрзимәс нәрсиләр тоғрилиқ параң қилишқа башлиди. Лекин Сабирә һәдә уларниң әрзимәс сөзидин академик билән Әзиз акиниң оғли бир заманларда рабфакта

биллә оқуғанлиғини, Рустәм акиниң оғлиниң бу йәрдә Әзиз акиниң оғли билән пәқәт пән саһасидила сәпдаш болуп қалмастин, әслидә биллә оқуған савақдаш екәнлигини биливалди. Еһтимал, уму бир чағларда ақуш костюм кийгән һалда өйигә келип, жутдашлириға алдида динға қарши сөһбәтләрни өткүзгәнду. У рабфак студенти еди - академик болди. Әзиз акиниң оғличу? У - пән намзити. Сабирә һәдә бу тоғрилиқму Қара терәк йенидики дәстиханда болған сөһбәт вақтида академикниң сөзидин билди. У қәнт чейи һәққидә аңлап деди: Удум есиңдә қалди, бирақ намзатлиқтин жуқури өрләлмидиң. Бу, достум, рабфакчиларға хас иш әмәс. Бизгә, Турешарға кәл, ярдәм қилимиз, докторлуқ диссертацияни яқлашқа мәжбур қилимиз. Барлиқ лайдин ясалған вә лайдин ясалмиған аялларни саңа беривитимән. Улар билән сөһбәтлишәмсән, сөйишәмсән, ихтияриң.

- Бу йәргә үгинип еғирлишип қалдуқ, қозғилиш қейин, - дәп чақ-чаққа чақ-чақ билән жавап бәрди Әзиз акиниң оғли. У келин портфелдин бир ботулка коңяк вә бир ботулка ақ һарақ чиқардидә, өз қоли билән академик билән аялға бир қәдәһтин коңяк, қалғанларға ақ һарақ қуюп, деди:

- Яш бир йәргә йәтти, қерилар өйигә баридиған вақит кәлдимекин?

- Қошулмаймән, бизни тизимдин өчиришкә техи әтигән, - деди академик чақ-чақ арилаш.

Шу чағда Әзиз акиниң оғли бир-икки еғиз сөз сөзләшкә рухсәт сориди. Бирдин шундақ жим-жимлиқ һөкүм сүрдики, қазан бешида пай-петәк болуп жүргән Сабирә һәдә ериқта еқиватқан суниң йеқимлиқ нәғмиси билән қара терәктә чиқилдаватқан қушниң шахтин шахқа қонған шилдирлиши аңлиди. Меһманлар Әзиз акиниң оғлиниң сөзини диққәт билән тиңшимақта.

Әзиз акиниң оғли шунчилик йеқимлиқ, шунчилик әркин, шунчилик мәзмунлуқ сөзлидики, у тиңшиғучиларға чоң мәнивий озуқ бәргәндәк болди. Әзиз акиниң оғли һәқиқий алим билән бир дәстиханда олтирип

сөһбәтлишиватқанлиғи үчүн чәксиз хошаллиғини изһар қилди. Илгириму мундақ бир йәрдә олтирип чай ичишлар болған. Лекин улар һазирқиға задила охшиматти. У пүтүнләй башқа вақит еди. Ичкән чайлириму қайнақ судин пәриқ қилматти. Әйнә шу чағда һазир бизниң алдимизда олтарған адәм рабфак студенти, бала еди. У өзиниң әқил-параситы, тинимсиз издиниши вә әмгиги түпәйли академик болуп йетишип чиқти. Йәнә келип қандақ академик!... Әзиз акиниң оғлиниң сөзи шу мәзмунда давам қилди. У орнидин туруп, дәстиханни айлинип берип достини қучағлиди, униң мәңзигә сөйди Академикму жим олтармиди, орнидин туруп Әзиз акиниң оғлини қучағлап туруп, деди:

- Сән мени қуруқ махтавәрмә! Әң яхшиси диссертацияңни бәр!

Әзиз акиниң оғли Сергей Игнатьевич Бобровқа портфелдин папкини елишни ишарә қилди. У семиз портфелдин диссертация йезилған папкини елип, Әзиз акиниң оғлиға бәрди.

- Мәнму бекар ятмидим, мана диссертация, - деди Әзиз акиниң оғли академикни йәниму қучағлап.

- Ярайсән! Сениң рабфак студентини "қеритиветишиңгә" техи әтигән, - дәп балиларчә хошал болди меһман.

Шуниңдин кейин улар һаяҗан ичидә қәдәһләрни көтиришти, иллиқ җүрәк сөзлирини ейтишип, қоллирини бири-бирсиниң мүрилиригә қоюшуп бир дәқиқә турушти. Һелиму ядида, бойлири егиз, чачлири күмүч рәңгә киргән, салапәтлик адәмләрниң бу һәрикити башқилар үчүнму интайин тәсирлик болди. һәтта һаяҗан илкидә Сабирә һәдиниң көзлиридин таң шәбнимидәк яш тамчилири еқишқа башлиди. Худаға шүкри, уни һеч ким байқимиди. Байқиған болсиму һеч нәрсә болматти: ис чиқип турған очақ бешида көздин яш чиқиш адәттики нәрсиғу.

- Сән кимни қеритмақчи болғиниңни чүшинәмсән? - деди меһман - Сән Кенәш Иттипақиниң тунжа әвлади - рабфакта оқуғанларни тизимдин өчәрмәкчи болисән! Қени, өчирип бақ!

Сабирә һәдә гүрүчни қазанға бесишқа тәрәддут қиливататти. Қазанда өрүктәк сәвзә билән мәррә гөш аста пилтиқлап қайнаватати. Сабирә һәдә бирбиригә қәдинас алимлар оттурисидики сөһбәтниң маһийитигә көңүл болди: һә, илгири умумйүзлүк саватсизлиқ һөкүм сүрәтти... Кейин рабфак ечилди... зиялиларниң дәсләпки қалиғачлири пәйда болушқа башлиди... Рабфакчилар саватлиқ йеңи әвлатниң пәйда болушиға асас салди, улар кейинкиләргә хемитуруч болди... һазир инженер дипломи бу якта турсун пән намзити унвани билән һеч кимни һәжәпләндүрәлмәйсән... Һәр он адәмниң бири пән намзити яки пән доктори болидиған вақитлирму анчә жирақ әмәс, уларниң һәммиси рабфакчиләр тәргән уруқтин көпийидиғанлиғи созсиз...

Саватлиқ адәмләрниң сөзлириму саватлиқ: тиңшисаң, тиңшиғуң келиду, адәмни ойландуриду. Лекин бу йәрдә ичимликниң көп болуватқанлиғидин Сабирә һәдә бәкму әпсусланди, һарақниң ети чиқса, униң қуйқа чачлири тик туридиған. Һазирчу? Әзиз акиниң оғли уни техиму сәрасимгә селип, портфелдин иккинчи ботулкини чиқарди. У меһманларниң һарақ ичишидин сәскәнгән һалда һесаплап көрди: һарақни асасән Әзиз акиниң оғли билән меһман иккиси ичти. Академикниң оң йенида олтарған Қейим акиниң оғли пүтүнләй һарақ ичмәйдиған адәм, Сергей Игнатьевич Бобров болса, униң байқиши бойичә, дәсләпки бир қәдәһтин башқа, ақ иблисни еғизға алмиди - қәдәһкә минерал су қуюп ичип олтарди, пән намзити аял болса икки кичик қәдәһни зорлап ичкәндин кейин пүтүнләй ичмиди, демәк, үч адәмниң һәр бири бир ботулкидин ичти дегән сөз. Шуниңдин болса керәк, академик бәзиләрниң минерал су ичиватқинидин қизиқип сориди:

- Мана, сиз, - деди у Сергей Игнатьевич Бобровқа қарап, - бизни яқтурмай ичмәйватамсиз?

- Кәчүрүң, - деди у икки қолини көксигә қоюп,- аш қазиним ағрийду.

- Немә сәвәптин?

- Яра бар, - Сергей Игнатьевич шундақ дәп, сөзиниң ишәшлик болуши үчүн қолини аш қазан бар йәргә қойди.

- Аш қазан яриси барлар үчүн әң яхшиси каша, - деди академик чақ-чақ қилип. - Буларчу? - Меһман нигаһини Қейим акиниң оғлиға тикти.

- У биздә һәм ичмәйдиған, һәм чәкмәйдиған адәм, - деди Әзиз акиниң оғли Қейим акиниң оғли үчүн җавап берип.

- Һәқиқий мусулман дәң, - меһманниң сөзидин униң йә һәжәпләнгәнлигини, йә пәхирләнгәнлигини билгили болматти. - Мана биз Адил Әзиз билән хелидин бери дегәндәк мусулман әмәс, тоғра ейтиватимәнғу дәймән Адил Әзиз?

Аста-аста уларниң тиллири калвалишишқа башлиди. Тоғра, шундақтиму улар илмий ишлар тоғрилиқ, йенип-йенип қезилмилар, лайдин ясалған аял тоғрилиқ, мәдәний мирасларниң "һәммигә ортақлиғи" вә диссертация һәққидә көпирәк параң қилишти. Сабирә һәдә болса өз ғемида, полу дәм йәй дәп қалған. Бу тоғрилиқ уларни агаһландуруш керәкмекин?

У қазан бешини айлинип жүргәндә, кимду бириниң туюқсиз:

- Самолет... - дегән сөзи аңлинип қалди.

- Сабирә һәдә дәрһал бешини көтирип асманға қариди. Лекин һавада һеч нәрсә көрүнмиди, шундила у йеқинда бу йәрдә һалакәткә учриған самолет тоғрилиқ сөз болуватқанлиғини чүшәнди.

У апәт тоғрилиқ йолдишидин аңлиған, лекин тәпсилатни билмәтти. Әзиз акиниң оғли болса һазир униң сәвәплири һәққидә сөзләвататти.

Апәт учуш мәшиғи вақтида йүз бәргән еди, моторда қандақтур бир келишмәслик пәйда болуп, от чиқишқа башлиди, бәш жигиттин тәркип тапқан учқучлар экипажиға аэропортқа қонушқа рухсәт қилишмиди, учқучлар далаға чүшүп кәтти...

- У йәр бу йәргә наһайити йеқин, бари-йоқи икки йүз метр жирақлиқта, бәш минутлуқ йол, - деди Әзиз акиниң оғли.

- Берип-келиш он минут, у йәрдә он бәш минут, - деди академик.

- Немә бопту? Берип көрүп келәйли,- деди аял пән намзити.

- У һазирғичә шу йәрдиму? - қизиқти академик.

- Немә? - чүшәнмәй сориди Әзиз акиниң оғли.

- Самолетни дәватимән, униң қалдуқлири техичә шу йәрдиму?

- Нәдә болатти, шу йәрдә.

- Экскурсия қилип қелиңлар демәкчисәнғу? - деди академик.

- Әгәр ашпәз қарши болмиса- путларни кичиккинә һәрикәткә кәлтүрүп, полу алдида қосақларни азирақ йерим чүширимиз.

- Көпчилик немә десә, мән шу, еһтимал, барғуси кәлмәйдиғанларму бардур.

- Ундақ болса авазға салайли, һазир демократия дәври, - деди Әзиз акиниң оғли алди билән өзи қолини көтирип.

Академик билән янму-ян олтарған икки меһман қоллирини көтиришти, Сергей Игнатьевич Бобровму амалсиз дегидәк уларға қошулди.

- Әнди сөз сениңдә, академик Рустәмов, - деди Әзиз акиниң оғли авазға селиш йәкүнини чиқирип.

Алимларниң бу иши Сабирә һәдигә яқмай қалди. "Бу немә дегән тетиқсизлиқ! Чоп-чоң адәмләрму шундақ қилиқларни қиламду? Алимлармиш! - рәнжиди Сабирә һәдә. - Авазға селипму чақ-чақ қилишамду? Улар кафе, ресторанда олтармайдиғу. Бу йәрдә гәп қәбристанни зиярәт қилиш тоғрилиқ болуватидиғу! Самолет қалдуқлириниң қәбирдин немә пәрқи бар? Униң үстигә у кона қәбирстанға чүшкән... Сабирә һәдиниң йолдишиму бу йәрни еһтиятлиқ билән зиярәт қилған. Вақиә йүз берип икки һәптә өткәндин кейин, бу йәргә келип, һәсрәттин еғир сукунатқа чөмгән. Булар болса қизиқчилиқ көрмәкчи, ағзидин чақ-чақ, ләтипиләр бесилмайду... Буларни һарақ аздуруватиду..."

Сабирә һәдә, һелиму есида, ич-ичидин ғәзәплинип,

"һәй, адәмләр, бу силәрниң немә қилғиңлар!" демәкчи болуведи, лекин шу заман униң қәлбидин өзигә буйруқ кәлгәндәк болди: "Еғир бесиқ бол Гаганова! Әсәбиңни бас! Яхширақ ойлап көр: сән ким, улар ким? Сән, немә көрдуқ? Сениң немә көргәнлигиңни уларниң билмәйдиғанлиғини билмәмсән? Һәммә нәрсигә адәмләрниң көз қариши охшаш дәп ойламсән? Бу йәрдә сөз кийим тикиш машинисидики қандақту бир операция һәққидә яки қандақту бир бөлмини тазилаш яки жуюш тоғрилиқ әмәсқу. һәқиқәт бир чағларда рабфакни тамамлап, диссертацияләрни яқлиған пән намзатлири, һәтта академиклар дәрижисигә көтирилгән адәмләр тәрәптә турса, немә қилалайсән! һәқиқәтниңму бир нәччә түри барлиғини билмәмсән? Уларниң һәқиқити башқа, сениң һәқиқитиң башқа! Әң яхшиси, алимларниң ишиға арилашмай, сени бу йәргә елип кәлгән ишиң билән шуғуллан! Полуриң тәйяр болдиму?"

Сабирә һәдә, һелиму ядида, бүк-барақсан қара терәк йенидики чимәнликтә ялғуз қелип, Әзиз акиниң оғли һәр еһтималға қарши еливалған жиғма орундуқта олтарди, дәмләнгән һинд чейини пиялиға қуюп бир-икки сүмәрдидә, йәнә ой деңизиға ғәриқ болди. Униң көз алдида асманда от кетип учуватқан самолет гәвдиләнди. От ялқунлиған кабинида - бәш учқуч жигит. Улар аэропортқа қонуш үчүн һәрикәт қилиду, лекин мүмкин әмәс, әтрапта болса тағлар, жиралар, өстәң, арманлар... һазирму ядида, учқуч жигитләргә ичи ағрип, жүриги қисишқа башлиди. Немә дегән келишмәслик, һәқиқәтсизлик! Уларни өйидә меһриван аниси, аилиси күтүп олтиридиғанду, уларниң келәчәккә бәлгүләп қойған арзу-арманлири болғиди! У ойлиди: әгәр мөжүзилик бир күчкә егә болсам, шу күчни ишқа селип, көйүп кетиватқан учқуч жигитләрни қутқузувалсам, қәйәрдә апәт, бала-қаза йүз бәрсә, шу йәрдә болуп, қийналғанларниң дәрдигә дәрман болалисам, мүмкин қәдәр шундақ апәтләрни болғузмисам...

Сабирә һәдә, һазирғичә унтуғини йоқ, ойлиридин

азаплинип, жиғлавәтти. Бу баш немә күнләрни көрмигән дәйсиз! Лекин адәмләрниң "экскурсиядин" қайтиши билән униң хияллири бирдин қазан бешиға көчти. Һелиму ядида, полу май, гүрүч, сәвзилириниң бабида болғанлиғидинму яки униң пүткүл зеһнини қоюп тәйярлидинму әжайип яхши охшапту. Май, тузи тетип, охшиған полу бирдин һәмминиң кәйпиятини көтиривәтти. Бәзидә кәйпият көтирилгәндә адәмниң ойиға кәлмәйдиған немиләр келишкә башлайдудә.

В-и-т! В-и-т! В-и-т-вилдақ!

Бу ян хошна езләңгу аял. Таш пақа Тажиханниң қорасидин аңлинидиған йеқимлиқ аваз һазир жимжит. Қәпәздики әсир-бөдүнә ухлап қалдимикенә!... У йәнә әслиди: ишчилар ятақханисидики йоған хана, униңда үч адәм: Һосман акиниң қизи, жигит - Закир акиниң оғли вә Сабирә қиз олтиратти.

- Сизни чоғ дәссәвелип, путини кесивалған дәп аңлидуқ, бу һәқиқәтму? - дәп сориди Һосман акиниң қизи.

- Нәқ шундақ, бөдүнини дәп, чалғини дәссавалған.

- Бөдүнә үчүн дәмсиза?

- Һә, нәқ бөдүнә үчүн... Акам билән чөп чепивататтуқ. Бирдин акам чақирип қалди: буғдай арисиға бөдүнә уга салған екән. Мән уни көрүшкә алдирап жүгәрдим вә қашқа бедә билән қияқ чөп чигиш бөлүп кәткән йәрдә путлишип, акамниң чалғисини дәссавалдим...

В-и-т! В-и-т! В-и-т-вилдақ! Немини билдүридикинә? һазирғичә һеч ким бөдүнениң тилини чүшинәлмиди. Дунияда адәмниң әқли йәтмәйдиған әһваллар азму! Еһтимал, Сабирә һәдиниң хатириси яхши болғини билән әқли чолтарақтур. Бу йәрдиму әжайип хисләтләр бар. Мәсилән, уни сәрәмжан тутушқа пүтүнләй қабилийәтлик...

Акам мени һарвуға селип, наһийәлик ағриқханида ятқузуп қойди... Демәк, дегәнлири тоғра, һәммә иш бөдүнидин болған...

11

Еһтимал, бу йәрдә чиқириливатқан там гезит тарихида адәмләрниң униңға болған қизиқиши тунжа қетим әйнә шундақ күчлүк болди...

Пүтүн йери боялған, мақалә вә сөзләр йезилған, сүрәтләр чапланған ақ чайшабқа ясалған там гезити мәһкиминиң қаравул туридиған асасий ишигигә уддул жайлашқан, жуқарқи қәвәтләргә көтирилидиған пәләмпәйниң йенидики тамға есилған еди. Мәһкиминиң чоң бенасида онлиған бөлмиләр вә һәр тәрәпкә тарайдиған йоллар болсиму, уларға башлайдиған асасий түгүн мәшәдә кесиләтти. Шуңлашқа бу йәрдин өткән һәр бир адәм там гезитиға қаримай өтмәтти.

Чүшлүк тамақ вақти еди. Дәм елишниң тамамлинишиға он бәш минутчә вақит қалған. Мәһкимә хадимлири иш орунлириға қайтиш вақтида там гезитниң йениға топлашмақта. Болупму униң оң тәрипидә адәмләр ғужмәк болувелишқан. Сабирә һәдә "демәк, там гезитта бүгүн кишиләрни җәлип қилғидәк бир нәрсә баркәндә" дәп ойлидидә, пәләмпәйдин иккинчи қәвәткә көтирилип, кассида ахчиға новәткә турди. Ахчини елип, хадимлар иш орунлириға кәткәндин кейинла там гезитниң йениға кәлди. Бу йәрдә униң кәсипдиши, пенсиядин кейин тазилиқ хадими болуп қараватқан екән. Демисиму униң оң тәрипидә бир нәччә сүрәтниң әтрапи ала-йешил бояқлар билән бойилип, қизиқарлиқ қилип чаплинипту. Сабирә һәдә Дуся Никифоровна өзи билән тәң демәтлик болғачқиму, уни "Дуся" дәпла атайдиған. Улар бир-икки қетимлиқ қисқа сөһбәтни демисә, анчила қоюқ арилишипму кәтмәтти, лекин Дуся өз ишиға пухта аял. Уни һәммә һөрмәт қилатти, болупму бенаниң комендантi алаһидә тилға елип махтатти вә башқиларға үлгә қилип көрситәтти. Чүнки, у өзигә бәкитилгән жай вә бөлмиләрни әйнәктәк пакизә тутатти.

Чайшап там гезитниң сол тәрипидә машинкида бесилған жиддий мақалә вә ләвһәләр орунлаштурған, оң тәрипидә болса йеқинда Ақ-төпигә қилинған сәпәр вақтида тонуш кишиләрниң турешарлиқ меһманлар билән биллә чүшкән сүрәтлири чапланған еди. Уларниң биридә Әзиз акиниң оғли меһманлар билән лайдин ясалған аял йенида турғини, иккинчисидә йәнә шуларниң машина йенида турғини, үчинчисидә болса Әзиз акиниң оғлиниң академик билән қоллирини гирәләштүрүп, һарақ ичиватқан пәйти әкис әттүрүлгән. Башқа сүрәтләрдә меһманлар билән мәһкимә хадимлириниң барақсан қара терәк йенидики ерик бойида олтарған вақитлири ипадиләнгән.

Монуниңға қараңа, - деди Дуся Никифоровна Сабирә һәдигә Қара терәк йениға селинған дәстихан әтрапида олтарғанларни ишарә қилип, униң йенида болса қолида челәк тутқан, қолтуғиға сүпүргә қистурувалған яшанған семиз аялниң сүрити сизилип, астиға йоған һәрипләр билән: "Академик Рустәмов билән учришиш фондиға өз ихтияри билән аңлиқ һалда 120 сом ианә қилиши "алийжанап" хисләттур" дәп йезилған еди.

- Һамақәтлик! - деди у һаяжанлинип, әмәлиятта мән һеч қандақ ианә-ярдәм қилғиним йоқ, бу қәғәз бешида шундақ болуп қалди...

Сабирә һәдә буни бир чақ-чақ дәп чүшәнди, болмиса, аддий бир тазилиқ хадиминиң қара терәк йенидики чимәнликтә йейилған дәстиханға ахча бериши сиғмайдиған гәпқу!

- Һәммиси комендантниң касапитидин, әгәр бу тоғрилиқ там гезитта сазайи қилидиғанлиғини билгән болсам, һеч вақитта қошулматтим, - деди Дуся Никифоровна сөзини давамлаштуруп.

"Қошулматтим" дегән сөзни аңлиғандин кейинла Дусяниң бу ишқа бирәр чаташмиси барлиғида Сабирә һәдиниң көңлигә гуман чүшти.

- Дуся, растла ахча бәргән едиңизму? - дәп сориди Сабирә һәдә Дуся Никифоровниға ичи ағриған һалда.

- Бәргән, мени езиқтурған әшу комендант шәйтан...

- Кандақ езиқтурди?
- Есиңиздиму, комендантниң һәммә тазилиқ хадимлирини жиғивалған күни?
- Һә, гәмә бөлмиләрдә тазилиқ яхши әмәс дәп агаһландуруп, едән жуюш, үстәлләрни сүртүш үчүн житиқ латиларни бәргини есимда.

Сабирә дәрһал жиғиндин кейин һәммини кетишкә рухсәт қилип, Дуся Никифоровнани "Сиз билән сөзлишидиған иш бар еди" дәп елип қалғинини ядиға алди.

- Әйнә шу вақитта, - дәп сөзләп бәрди Дуся Никифоровна, - комендант маңа: Дуся һәдә, Сизгә бир хижалитимиз чүшүватиду, ярдәм қилсиңиз, - дәп муражиәт қилди. Мән силәргә қандақ ярдәм қилишим мүмкин десәм у: Биләмсиз, Дуся һәдә, бизгә Турешардин наһайити һөрмәтлик меһманлар кәлмәкчиди. Улар кәлсә, өзиңиз билисиз, дәстихан селип, меһман қилиш керәк. Шуниңға ахча тапалмайватимиз. Әгәр сизгә ярдәм сүпитидә қайтурулмайдиған ссуда йезип бәрсәк, шу ахчини елип, сиз бизгә бәрсиңиз. Ссудини мән йезип елишим мүмкин еди, бирақ мени башқилар һал-оқитиң яхши турса ссуда аламсән дәп ишәнмәйду. Сиз болсиңиз әң муһтажларниң бири, хижалитимизгә ярдәм қилсиңиз дәп илтимас қилди. Мән, ахмақ мақул болуп, дегән ахчисини елип бериптимән. Мана, көрдиңизму, әнди сазайи қилишмақта.

- Немә үчүн?
- Мана көрдиңизғу, немиси яхши!
- Яшларға кичиккинә сәвәп болса, униңдинму яминини қилиши мүмкин.
- Бу сүрәтләрни чүшәргән фотограф яшму?
-Қайсу фотограф тоғрилиқ сораватисиз? - дәп сориди Сабирә һәдә гәрчә Дуся Никифоровнаниң ким тоғрилиқ сораватқанлиғини билип турсиму.
- Биздә бирла фотограф бар.
- Рузиев.
- У мениңдин қанчилик ахча бәрдиңиз, немә үчүн? - дәп сориған еди, - дәп сөзини давам қилди Дуся Никифоровна, Сабирә һәдә болса униң сөзидә аччиқ ечиниш барлиғини һис қилди. - Мән фотографқа һәммини чүшәндүрдүм. Бу йәрдә мениң немә яманлиқ қилғинимни чүшәнмәймән.

- Һечқиси йоқ, беарам болмаң, - деди Сабирә һәдә Дуся Никифоровнаға һисдашлиқ қилип.
- Дуся Никифоровна өзиниң һәқлиқлигигә ишинәтти: чүнки у ярдәм сүпитидә алған ссудидин бир тийинму янчуғида қалдурмай комендантқа беривәткән - бу йәрдә күлкилик һеч нәрсә йоқ.

Дуся Никифоровна ғәмкин һалда бенадин чиқиш ишигигә қарап манди. Сабирә һәдә ихтиярсиз униңға нәзәр ташлидидә, кейин пәләмпәй арқилиқ иккинчи қәвәткә көтирилди.

Коридордики деризә йенида икки топ тамака чәккүчиләр туратти. Сабирә һәдә уларниң йенидин өтүп кетиветип, ихтиярсиз һалда там гезит, Дуся Никифоровна тоғрилиқ вә өзи беваситә кетип барған Қейим акиниң оғли һәққидә ойлиди. Жиддий мәсилиләр тоғрилиқ ойлаветипла, униң бешини әрзимәс ой-пикирләр чулғавалди: тамака чәккүчиләр коридорни ис қиливетипту, лекин күлини сандуққа қеқиветипту, бу яхши. Әгәр тамака чәккүчиләр күлни едәнгә чүшәрмәй күлдан вә ящиккә чүшәрсә, тамака қалдуғиниму йәргә ташлимайду дегән сөз. Бу яхши тәртиптин дерәк. Адәм дегән қизиқ мөжүзаттә: әгәр у фабрикида ишләватқан болса, тамака чәккүчиләрниң күлни қәйәргә чүширишини байқаш хиялиғиму кәлмәтти. Егиз кәлгән әр кишиниң чаплима янчуғи бар, әрзән, күл рәңлик чапиниға көпирәк нәзәр ағдурған болар еди. Чүнки, у фабрикида ишлигән вақтида шундақ чапанларни тикишкә қатнашқан, чүнки у конвейерда шундақ чапанларниң беваситә чаплима янчуқлирини тиккән. Уни тикиш асан еди: 15х15 сантиметрлиқ рәхтниң чөрисини пүкүп, машина тапиниға қойисәндә, кнопкини бесип, икки айландурисән, вәссалам, янчуқ тәйяр...

Сабирә һәдә әйнә шундақ жиддий вә әрзимәс нәрсиләр тоғрилиқ ойлап, һелиму есида, коридорда

кетивататти, күтмигән йәрдин коридор ахиридики фото-сүрәт ишханисиниң ишиги ечилип, Әзиз акиниң оғли териккән һалда чиқип кәлди. У бир қолида ишикни тутуп туруп, ишханидики кимгиду биригә бир нәрсә дедидә, ишикни жалақкидә йепип, Сабирә һәдә тәрәпкә қарап йол алди. Униң чирайи шунчилик өмсүлә едики, һәтта у өзигә қарши келиватқан Сабирә һәдиниму, тамака чекиватқанларниму байқимиди. Еһтимал, байқиған болсиму, беарамлиқтин байқимасқа селип өтүп кәтти.

Қейим акиниң оғли Сабирә һәдини ишиктә көрүп, сәл һәйран болғандәк сориди:

- Һә, бу сизму?

- Униң бу соалидин Сабирә һәдиниң ишханиға тәклипсиз қәдәм тәшрип қилишидин униң йә хошал, йә хапа болғанлиғини сезиш тәс еди. Үстәлдә бир дога сүрәтләр билән қайча, гәзләр туратти, демәк, у сүрәтләрниң чәтлирини кесишкә тәйярлиниватқан екән. Фабрикида ишлар көпирәк қайча, жиңнә билән орунлинатти, бу йәрдиму бәзидә шундақ болидекән. Уму бош вақитларда Қейим акиниң оғлиға ярдәм қилип, сүрәтләрниң четини кесишни үгинивалған.

Сабирә һәдә салам-сааттин кейин там гезити униң оң тәрипидики сүрәтләр, Дуся Никифоровнани рәнжиткән рәсим вә униң астидики тәнә арилаш сөзләр тоғрилиқ гәп ачти: үлгилик ишләватқан, яшанған пенсионер аялни көпчилик алдида шунчилик мәсхәрә қилишниң һажити бар едиму? Шундақму чақ-чақ қиламду?

- Никифоровна көрдима?

- Көргәндә қандақ, қаттиқ рәнживатиду.

- У яқни рәнжийду дәп ойлимиған едуқ.

- Рәнжигинини өз көзүм билән көрдүм.

- Мана, саңа, - деди Қейим акиниң оғли.

Қейим акиниң оғли пәрдә арқисидин сүрәтләр чилақлиқ ванна идишни елип чиқтидә, сүрәтләрни бир-бирләп ишханиниң у йеқидин, бу йеқиға тартилған жипқа қисқуч билән қисип йейишқа башлиди.

- Сиз маңа ярдәм қилмақчи едиңизғу, - деди Қейим акиниң оғли үстәлдики сүрәтләрни ишарә қилған һалда Сабирә һәдигә қарап.

Сабирә һәдә дәрһал қайчини елип, сүрәтләрниң чәтлирини кесип тоғрилашқа башлиди.

- Ссуда? Уни Никифоровна өз әрки билән алмиған- деди Қейим акиниң оғли.

- Андақ болса немә үчүн униң рәсимини сизип жүрисиләр?

- Маңила әмәс, бу йәрдә жигитләр командиси топланған.

- Сиз һазир "кимду бириниң" дәп тәкитлидиңиз, әгәр сир болмиса, кимлигини ейтип берәлмәмсиз? - қизиқти Сабирә һәдә.

- Никифоровнаниң әмәс, - деди Қейим акиниң оғли,- лай суда белиқ тутуп жүргәнләрниң әптибәширисини ачмақчимиз.

Худаға шүкри, бечарә Никифоровнаниң әһвали айдиңлашти! Сабирә һәдә ойини әнди Әзиз акиниң оғлиға йөткиди: һазир улар немә тоғрилиқ параңлаштикинә? Уни немә шунчилик һаяжанға салған? Сабирә һәдә ишләветип сөзни Әзиз акиниң оғлиға йөткәшкә banә издиди.

Шу мәһәл лабораториягә Сергей Игнатьевич Бобров кирип кәлдидә, сөзни Сабирә һәдә қизиққан Әзиз акиниң оғлидин башлиди:

- Жутдишиң билән немини келишип, немини келишәлмидиң?

Қейим акиниң оғли жавап бриш орниға қолини узитип:

- Салам Сергей Игнатьевич, - деди.

Сергей Игнатьевич Бобров униң қолини қисип, соалини йәнә тәкрарлиди:

- Немигә келишип, немигә келишәлмидиңлар?

Адил Әзизовичниң қоллири титирәп, сигаретни ағзиға апиралмайватиду, - дәп күлди Сергей Игнатьевич сәл әпсусланған һалда.

- Сергей Игнатьвич, сиз бу йәргә Адил Әзиз оғлиниң һалидин хәвәр бериш үчүн кирмигәнсиз, келиң асасий гәпкә көчәйли, - деди Қейим акиниң оғли.

- Бирдин асасий гәпкима, - күлди Сергей Бобров вә дәрһал күлкидин тохтап, жиддий қияпәттә деди:
- Бу ниқап зади немә үчүн керәк болуп қалди?
- Там гезитини ниқап дәватамсиз?
- Мән там гезиттики фото-сүрәтләр вә тазилиқ хадими Никифоровнаниң бу ишқа чатишини көздә тутуватимән.
- Сүрәтләрниң һәқиқийлиғи сизгә мәлум болса чатишиму һәқиқәт, қисқиси, һәммиси һәқиқәт, - деди Қейим акиниң оғли.
- Һә, ялғини йоқ һәқиқәт, - дәп сөзгә қошулди Сабирә һәдә. Сергей Игнатьевич Бобров болса мийиғида күлүп, мәнму қайилмән дегәндәк, йеңилиш бәлгүси сүпитидә бир қолини көтәрдидә, деди: Буниң растлиғиға гуман кәлтүрүватқанлар барму?
- Бардәк қилиду, һазирла бир һөрмәтлик кишимиз кирип ойдурма дәп чиқип кәтти.
- У ким?
- Адил Әзиз оғли.
- Мән һәммисиниң һәқиқий вә һәқиқәт екәнлигини ейталмаймән, - дәп қувәтлиди Сергей Игнатьевич Бобров вә бир дәқиқә сукунаттин кейин сориди:
- Бу һәқиқәт зади бизгә керәкму? У кимгә керәк?
- Чүшәнмәйватимән.
- Ундақ һәқиқәт, иқрар қилимәнки, маңа керәк әмәс, Адил Әзизовичқиму шундақ - саңа немә үчүн керәк болуп қалди? - деди Сергей Игнатьевич. Еһтимал, Қейим акиниң оғлиниң тәәжүпләнгәнлигини һәқиқәткә дүшмән,һәр қандақ иштa челишниң немә һажити? Номусни қоюп, бир-биригә йеқинлишип, йолдашлар, һәммимиз бирлишип, доқа-думбақ чалмай, ишни түзитәйли дейиш мүмкин әмәсму? Билимән: бу яш тәнтәкләрниң иши, лекин сәнчу? Сән уларни сүрәтләр билән тәминләп, шулар кәчкән патқақ суни кәчтиң... Кичиккинә ссуда тоғрилиқму аләмгә яйдиңлар. Мана әнди адәмләр там гезиттин аңлап вә көрүп, бу мәһкимини сап түлкиләр башқуридекән, дәп ойлимамду? Демәк, сениң һәқиқитиңниң ахири өзимизгә дүшмән болуп чиқиду.

- Ссуда елиш тоғрилиқ вақиә тунжа қетим әмәс дейишиду.
- Иш баби билән кәлгән меһманларни қандақ қобул қилиш керәк дәп ойлайсән? Қандақ мәблағ бойичә? һәммә йәрдә шундақ: мәблағ йоқ, меһман қилишиду. "Нәниң пулиға?!" дин кейин Қейим акиниң оғли немә дәрини билмәй қалди. Бу йәрдә дәрһал Сабирә һәдә сөзгә арилашти, гәрчә у Сергей Игнатьевич Бобровни һөрмәт қилсиму, көңлидә Қейим акиниң оғлини яқлаватати.
- Немә қил демәкчи болисиз? - сориди Қейим акиниң оғли ишини давамлаштуруп.
- Һеч немә. Мәслиһәт бәр десәң, мәрһәмәт. Мана, қанчилик сүрәтләрни чүширипсән, - деди Сергей Игнатьевич Бобров лабораторияға көз жүгәртип:
- Мана булар... Самолетниң, дәстиханниң йенида... буларни там гезитиға чаплашниң немә һажити бар?
Сабирә һәдә Сергей Игнатьевич Бобровниң қамақ жипини қаяққа тартиватқанлиғини чүшинәлмиди, Қейим акиниң оғли болса, еһтимал, уни һис қилди.
- Там гезитидики сүрәтләрни алмаштурувәт демәкчи сизғу? Йә, қизиқиш, йә һәйран болуш илкидә сориди у.
- Сүрәтләр сениңки, немә қилимән десәң ихтияр өзәндидә.
- Әзиз оғлиму шундақ ойдиму? Шундақ қилиш мүмкинму? Мән пәқәт сүрәтләрниң егисила, халас.
- Бу йетәрлик әмәсму?
- Мән өзәмни там гезитиниң егиси дәп һесаплалмаймән.
- Егиси, егиси әмәс, немә пәрқи бар? - деди Сергей Игнатьевич Бобров. - Яшларни чатақ чиқириду дәп ойламсән? Ахири, сүрәтләр уларниң әмәсқу.
- Мениңчә пәрқи бар. Мән, сүрәтләрни там гезитиға чаплиғичә уларниң егиси едим. Һазир там гезитниң егиси көп сүрәтләрни алмаштуруш яки алмаштурмаслиқни әйнә шулар һәл қилиду.
- Бәлким шундақ,- дәп жавап бәрди Сергей Игнатьевич Бобров сәл ойланғандин кейин, андин есиға

кәлгәндәк,- мән әслидә башқа сүрәтләр тоғрилиқ киргән едим, улар тәйярму? - дәп сориди.

Қейим акиниң оғли Сабирә һәдә чәт-чөрисини кесип тәйярлаватқан бир топ сүрәтләрни ишарә қилди.

Сергей Игнатьевич Бобров бир нәччә сүрәтни қолиға елип, көздин кәчүргәч, деди:

- Шундақтиму, хуласә чиқиришқа алдиримай, җиддий ойлишип бақ. Биз бир йешимгә келәлмидуқ. Өзәңниң жутдишиң һәққидә ойлинип көр. У диссертация яқлаш алдида туриду, сән болсаң униң самолетниң йенида... һарақ ичиватқан сүритини һәммә көрсүн дегәндәк там гезитиға чаплап қойдуң. Биз тоғрилиқму, өзәң һәққидиму ойлишип бақ...

Сабирә һәдигә Сергей Игнатьевич Бобровниң пикри яқти, у саватлиқ, һәммә нәрсини көз алдиға кәлтүргән һалда өз ойини ейтти. Лекин, Сабирә һәдә Қейим акиниң оғли билән ялғуз қалғандиму өз ойини униңға ейтишқа җүръәт қилалмиди. У Дуся Никифоровна тоғрилиқ сөз ечип, бүгүнла бечарә аялниң көңлигә имин бериш ойини изһар қилди, униңсизму беши ғәмдин азаплиниватқан аялни қошумчә көңүлсизлик билән қийнашниң немә һажити бар?! Униң өй-руғзар тоғрилиқ ғемила өзигә йетип ашмамду? Икки чоң қизи вә бир атиси йоқ нәвриси билән төртәйләнниң катәктәк кичиккинә төрт—бәш метрлиқ өйдә, йәнә келип "шанхәйдә" яшаватқанлиғини көз алдиңизға кәлтүрүп бекиңа! Дуся Никифоровна һөкүмәт орунлириниң рухситисиз арқа кочидики хиләт жайда өз қоли билән кесәктин ясавалған катәкчидә бир ай, бир жил әмәс, пүтқул өмри бойи яшап кәлмәктә! Тоғра Дуся Никифоровнаниң турушлуқ өй тоғрилиқ қайғу-һәсритини ейтиши һеч қандақ нәтижә бәрмиди: яра йенидин яра чиқиду дегәндәк, ейтилған сөзләр Қейим акиниң оғлиниң йеғириға тәккәндәк болди. Сабирә һәдә пәқәт Дуся Никифоровнаниң көңлигә арам бериш хәвирини йәткүзимән дәп ойливеди, Қейим акиниң оғли уни өзигә елип кәтти вә деди:

- Сабирә, Сизму мени ойлишип бақ демәкчимусиз, билип қелиң, һәммә иш алдин-ала ойлаштурулған. - У ахирқи сөзни кесип ейтти.

Шундақ қилип, там гезитидики сүрәтләр алмаштурулмиди.

Там гезити өзиниң орнида йәнә бир байрамғичә есиқлиқ турди, чүнки мәһкимидә там гезити пәқәт мәйрәм күнлиридила чиқирилатти. Сабирә һәдә һәр қетим там гезитини көргәндә, өзини нақолай һис қилатти. "Қейим акиниң оғли немә үчүн жаһиллиқ қилди? Сүрәтләрни алмаштурған яки мону һөрмәтлик адәмләрниң самолет йенида һарақ ичип турған көрүнүшни еливәтсә, башқиларниң илтимасини һөрмәтлигән болса болмасмеди?" дәп чоңқур ойға пататти...

Кейин там гезит тоғрилиқ гәп-сөз қудуққа ташланған таштәк жимип қалди. Кара терәк йенидики сөһбәтниң кейин, бир нәччә айлар давамида, йәни Қейим акиниң оғли чүшәргән сүрәтләр ташлинип, униң орниға Әзиз акиниң оғлини, Сергей Игнатьевич Бобровни, Дуся Никифоровнани вә шундақла Сабирә һәдини һеч қандақ хаватирләндурмәйдиған йеңи там гезити чапланғичә болған арилиқта көпчиликни сәрасимға салған көңүлсизлик аста-аста бесилип қалди. Қейим акиниң оғли гоя һеч нәрсә болмиғандәк, өзиниң ишханисида ишләвататти. Пат-патла униң тәбиәтни әкис әттүргән сүрәтлири йәрлик гезитлар сәһипилиридә бесилатти. Уларниң астиға "Қасим Рузиев" дәп имза қоюлған, кичиккинә чүшәндүрүшләр бериләтти.

Жимлиқ - пәқәт жимлиқ.

Мәһкиминиң коридорлири билән бөлмилиридә орнитилған хатиржәмликни бузғидәк һеч нәрсә йоқ. Бу жимлиқни пәқәт сүбһи сәһәр билән кәчтә челәкләрниң тарақлишила бузуп қоятти. Челәкләрниң тарақлиши әрзимәс нәрсә билингән билән уларда қәлбни хушлуққа бөләйдиған кичиккинә шатлиқ бар. Сабирә һәдә қәйәрдиду коридорниң ахирида, яки бир қәвәт жуқурида челәкләрниң тарақлишини аңлап, пәрәз қилатти: һә, Дуся Никифоровна тазилайдиған жайлирини түги-

тип, челигини орниға қойди, әнди у өзини тәртипкә кәлтүрүп, өйигә алдирайду. Султанова болса бир милжиң аял. У мәһкимидә бирдин икки челәккә су елип ишләйдиған бирдин-бир тазилиқ хадими. У сәлла паскина, қалаймиқанчилиқни көрүп қалса, "һәй, тәртипсизләр, немә дегән паскиничилиқ" дегән сөзләрни ағзидин чүшәрмәйду. Челәкләрниң тақилдиши - әслəш вә ойлаш үчүн бир банә: мана Сабирә-кичиккинә қиз чүшидә челәкниң тақилдишини аңлап ухлаватиду: челәк тарақлиди-демәк, аниси еғилда сийирни сеғип болуп, өйгә қайтип кирди. Буниңдин нурғун жиллар илгири, қачанду бир заманларда, челәкниң тақилдиши таң атқанлиғидин, йеңи күн чиққан сәһәрдин хәвәр берәтти. һазир болса челәкниң тақилдиши һәм сәһәр, һәм кәчтин хәвәр болиду. Немә үчүн? Сәвәви, Сабирә һәдә һәм әтигәндә һәм кәчтә ишләйду.

Чәйнәк қайниди. Сабирә һәдә газни өчирип, чайни дәмлиди. Өзигә бир пиялә қуюп, йәнә хиял деңизиға чөмди: йеқинда оғли вә Рәхимжан билән үчәйлән ашханида чай ичип олтиратти Яшларниң сөзи Рәхимжанниң ахирқи әмгиги Йүсүп Баласағунийниң портрети һәққидә болмақта. Сабирә һәҗиниң оғли йәнә, һәр қачанқидәк, достиниң әсәридики бәзи охшимаслиқларни тәкитлиди, униң пикричә, рәссам улуқ шаирниң һәқиқий қияпитини ипадиләп берәлмигән. Рәссам Йүсүп Баласағунийниң мону шеирини ядқа оқуди, Сабирә һәдә билән униң оғли буниңдин миң жил дегидәк илгири йезилған китаптики сәтирләргә көз жүгәртти:

Тәккузди маңа қошн әллик йешим,
Еһ, аққу рәңгидәк ақарди бешим.

....
Немә қилган едим әй әллиқ саңа,
Немә шунчә үч сақлидиң маңа.
Жигитликтә татлиқ еди һәр ишим,
Ога болди әнди мениң йәр йешим.

Бөйүм еди оқтәк, көңул еди я,
Көңулни қилгучә оқ, бөйүм болди я.

Жигитлик немә жиққан болса маңа,
Қерилиқ келип алди, кәлгәй саңа.

Һә, мана. Әгәр Сабирә һәдә бир чағда Кепинәкниң театр сәһнисидә учқан вақтида Йүсүп Баласағунийниң шеирини ядқа билгәндә, униңдики өз ойлириға аһаңдаш мону қурларни ихтиярсиз әслигән болар еди: "... Яшлиғим кәтти, қерилиқ йәтти, сәнму буниңдин қутулмайсән..." Лекин у бу сәтирләрни қандақту бир зәһәрхәндилик билән әмәс, бәлки Кепинәккә ечинип әслəтти: вақит келиду, қанатлириң төкүлиду, шу чағда карамитиң ашкарә болиду!

12

Дуся Никифоровна пәқәт әтигәнлигила ишләтти, чүнки униң бир күни иқрар қилишичә, кәчқурунлуғи қараңғу чүшкәндә, уларниң "Шанхәй" мәлисидә кочида әркин журушла әмәс, һәтта өйдин талаға ишәшлик чиқишму мүмкин әмәс еди: тар йоллар̆ниң булуң-пушқақлирида йә сәргарданлар, йә һарақкәшлигини билгили болмайдиған көплигән гуманлиқ адәмләр дәлдәңшип жүрәтти. Уларниң һәммиси дегидәкла қорқунучлуқ. Әтигәнлиги таң сүзүлуватқан пәйт кечигә қариғанда кичиккинә болсиму ишәшлигәрәк болидиған. Шуниң үчүнму у мәһкимигә сәһәрдә берип, хадимлар кәлгичә ишини түгитип, қайтип келәтти.

Султанова болса, әксичә, пәқәт кәчтә ишләйдиған Чүнки у мәһкимидин бәш қәдәмчә нерида яшатти. Шуниң үчүнму у ишқа киривериp яки иштин йенивeтип, қорқунучни һис қилишла әмәс, у тоғрилиқ ойлашқиму үлгирәлмәтти.

Сабирә һәдә болса һәм кәчтә, һәм әтигәндә ишләтти. Бу көпирәк униң хаһишиға бағлиқ болатти. Әтигәндә ишқа келишни халиса әтигән, кәчтә ишқа

келишни халиса, кәчтә ишләтти. У баһар вә яз күнлири әтигәндә ишқа келишни яхши көрәтти. Чүнки мундақ вақитларда сәһәрдә сайриған қушларниң йеқимлиқ авази вә таза һава униң көңлигә арам беғишлатти, хиял деңизида худди бағларда сәйлә қилғандәк сәйлә қилатти...

Күз күнлириниң бири. Таң һавасиниң илликлиғиға қаримай, Сабирә һәдә кәчтә ишқа беришни әвзәл һесаплиди.

Кәчқурунлуғи у адәттикидин он-он бәш минут илгири келип, мәһкимидә иш тамамлиниши билән челинидиған қоңғурақни бир аз күттидә, андин тазилаш ишиға киришти. Һәр қетимкидәк 17-бөлмидин башлиди. Бир қаримаққа, бу һәжәплинәрликтәк туюлатти, чүнки 17-бөлмә коридорниң иккинчи тәрипидә болуп, су алидиған хали жайдики крандин жирақ. Лекин бу йәрдә кичиккинә қувлуқму бар еди: у ишни суға жирақ бөлмидин башлиғини билән су алидиған хали җайдики кранға қәдәмму қәдәм йеқинлишип келәтти. Ахирқи бөлмини тазилаш вақтида болса су тошушта қилчилик қийналматти, сәвәви 24-бөлмә билән хали жайдики кранниң арилиғи наһайити йеқин, янму-ян. Әйнә шу кичиккинә қувлуққа бағлиқ өйгә қайтиш алдида азирақ болсиму арам елип қалатти. Шуниң үчүнму 24 –бөлмини тазилап болғандин кейин һарғинлиқ бир аз бесилип, хадимларниң өзи жилиға бир қетим яки ленинчә шәнбиликләрдә аран тазилайдиған деризә әйнәклирини нормидин ташқири сүртүп-тазилаш истиги пәйда болатти.

Сабирә һәдә 17-бөлмини тазилашқа киришкәндила униңда немиду бир нәрсиниң йетишмәйдиғанлиғини һис қилди. У ойлап-ойлап, ахири бу йәрдә креслониң йоқлуғини көргәндә өзини туталмай күлүветишкә азла қалди, чүнки мәзкүр кресло пүтүнләй яғашчи уста тәрипидин палта билән чепип ясалған болуп, у мәһкимидики башқа жиһазлардин алаһидә пәриқлинип туратти. Була әмәс. Креслоға қандақту бир башлиқ әмәс, адәттики яш хадим егидарчилиқ

қилидиған. У қайси бөлмигә йөткәлсә, креслониму шу йәргә сөрәп кирәтти. Шундақ қилип, кресло бөлмидин бөлмигә көчүп жүрәтти. Лекин у көзгә бирдин челиқидиған йәргә әмәс, анчә байқалмайдиған бирәр үстәлниң арқисиға қоюлатти. Бир қаримаққа, креслониң йоқилиши диққәткә сазавәр нәрсиму әмәс. Лекин у Сабирә һәдиниң хиялида "немә үчүн?", "нәгә кәтти?" дегән соалларни туғдурушқа башлиди.

Яғач кресло вә уни яхши көридиған яш хадим тоғрилиқ ойлар Сабирә һәдигә арам бәрмиди. У 17-бөлмини тазилашни тамамлап, 18-бөлмигә киргәндиму йәнә яғач кресло вә яш хадим тоғрилиқ ойлиди: "Уни башқа яққа көчиривәттимикинә? Яки иштин чиқиривәттиму? Булки, өзи иштин чиқип кәткән болса, креслони подвалға чүширивәткәнду?..."

19-бөлмә - удулда бир ишик, ян тәрәптә икки ишик. Оң тәрәптики ханида һеч ким йоқ-бош еди, сол тәрәптики бөлмидә Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов өзи ялғуз ишләтти. Сабирә һәдә бу йәргә киргәндә, бөлмидә икки киши - Әзиз акиниң оғли билән Сергей Игнатьевич Бобров үнлүк сөзлишитаватти. Сабирә һәдә уларниң сөзигә диққәт қилғач, салам берип, сориди:

- Бөлмиләрни тазилаш керәк еди, силәргә дәхил йәткүзмәймәнму?

- Як, як, мәрһәмәт, тазилавериң, - дәп алдираш сөзлиди Сергей Игнатьевич Бобров һәм өзи, һәм Әзиз акиниң оғли үчүн җавап бәргәндәк.

Сергей Игнатьевич Бобров арқа йөләнчүк вә қол таянғучлири бар юмшақ креслода олтиратти. У сол қолида бир тутам қәғәзни тутқан болуп, оң қолидики сигаретидин пуқирап ис чиқип туратти Әзиз акиниң оғли болса униң қарши тәрипидики үстәл татмилиридин қандақту бир һөжжәтни издәвататти. Униң қоллири бәнт болғачқа сигаретини ағзиниң бир четидә чишләп туратти. Шуниң үчүн Сергей Игнатьевич Бобров Сабирә һәдигә һәм өзи үчүн, һәм Әзиз акиниң оғли үчүн җавап бәргән болса керәк.

Сабирә һәдиниң ой-пикри Әзиз акиниң оғлиға жәмләнди: "У ишида, ухлиғанда чүшидә, еһтимал, пәқәт өзиниң диссертацияси тоғрилиқ ойлиса керәк".

Илгәркидәк сол тәрәптики бөлмидин Әзиз акиниң оғлиниң еғир, боғуқ авази, Сергей Игнатьевич Бобровниң айрим-айрим ейтилған еник сөзлири аңланмақта. Сабирә һәдә оң тәрәптики бөлмини тазилашни тамамлап, сәл хижил болғандәк, Әзиз акиниң оғли олтарған бөлмигә кирди. Илгири ғожайин олтарсиму бөлмиләрни тазилаш анчә әйип әмәс еди. Мәһкимә хадимлири тазилиқ хадимлириға етивар бәрмәй, өз ишини давам қиливерәтти, уларни кимниңду көридиған көзи, тиңшайдиған қулиғи барлиғиға анчила көңүл бөлүп кәтмәтти.

"Шундақ қазанға шундақ чөмүч" дегәндәк, тазилиғучиларму хадимларниң сөзлиригә әһмийәт бәрмәтти. Уларниң асасий диққити хадимларниң сөзигә, қәғәз, китапларни ахтурушиға әмәс, кабинетларниң тазилиғи вә сәрәмжанлиғини тәминләшкә қаритилатти.

Лекин һазирқи әһвал башқичә, йеқинда йүз бәргән көңүлсизлик Сабирә һәдиниң қәлбини арамсизландуруп, жүригини можушқа башлиди: у Әзиз акиниң оғли олтарған бөлмә ишигигә йеқин йәрдә тохтап, алиқинини көксигә басти вә ихтиярсиз үн қатти:

- Жүжә!

Сабирә һәдә бу сөзни әжәплиниш вә тәшвиш билән ейтти: немә үчүн нәқ һазир жүжә уни 19-бөлмидә зиярәт қилдикинә? У орундуқниң четигә олтирип, кәмзулиниң ички янчуғидин таблетка чиқардидә, тилиниң астиға басти, Валентина Густавовна Гусеваниң мәслиһәтлирини есиға елип, бу дана аялға қәлбән миңларчә тәшәккүр изһар қилғач, жүрәкни чоқилайдиған жүжә тоғрилиқ яман ой-хиялларни көңлидин қачурушни ойлап, жүжә калламдин кәт! - дәп өзи өзигә буйруқ берип, бир мәһәл жиммидә турувалди. Лекин көңүлдики ой-пикирләрни бирдин иккинчи тәрәпкә бураш қийин еди, шуниңға қаримай, униңға йәнә бир ой қошулди.

Немә үчүн? Сәвәп шуки. Сабирә һәдә нәқ әйнә шу вақитта ян бөлмидин Әзиз акиниң оғли сөһбәтдишидин вақирап сораватқан мону сөзләрни тиңшиди:

- Сениң тизимиң бойичә фотограф илгәркидәкла алдинки орунда турамду?

Сабирә һәдә қандақ тизим тоғрилиқ сөз болуватқанлиғиға қизиқти. Бир дәқиқидин кейин Сергей Игнатьевич Бобров қисқичә жавап бәрди:

- Шундақ.

- Енимини ейтқанда?

- Иккинчи орунда.

- Бийил қанчилик беришни вәдә қиливатиду?

- Бир яки икки.

Сабирә һәдә әрләр сөһбитиниң маһийитини чүшәнди у чақмақ тезлигидә "фотограф... иккинчи... вәдә қиливатиду..." дегән сөзләрни ой таразисидин өткәздидә, шуниңдин кейин униңға: һә, Қейим акиниң оғли өй елиш үчүн иккинчи орунда новәттә турупту, мәһкимигә он жиллиқ жим-житлиқтин кейин бир яки икки еғизлиқ квартира беридекән дегән уқум аян болди.

- Чаққан жигит, - деди Әзиз акиниң оғли вә Сабирә һәдә буниңдин сөз Қейим акиниң оғли һәққидә болуваңанлиғини асанла чүшәнди. - У бош кәлмәйду.

Бир қаримаққа Әзиз акиниң оғли Қейим акиниң оғли тоғрилиқ алаһидә, һеч нәрсә демисиму, Сабирә һәдә униң сөзидә қандақтур бир яман ғәрәзниң барлиғини һис қилди.

Сергей Игнатьевич жим, Әзиз акиниң оғли сөзини давамлаштурди:

- Турушлуқ ой комиссияси начар ишлигән, комиссия ишқа шәклән яндашқан, - деди Әзиз акиниң оғли. - Тизим толуқ әмәс. Барлиқ мунасип адәмләр тизимға кирмәй қалған...

- Кимни көздә тутуватимиз?

Әзиз акиниң оғли узун бурутлуқ, өзи билән бир демәтлик Балиқовни тилға алди.

- У урушқа қатнашқан, көкси орден, медалльларға толған, уруш накари, турушлуқ өй шараити әң

начар, шундақ туруғлуқ у тизимға кирмәй қалған, умумән биз адәмләрни қәдирләшни билмәймиз, Сергей Игнатьевич Бобров, - деди Әзиз акиниң оғли тәәҗҗуплиниш илкидә.

- Һә, бирақ униң өй тоғрилиқ әризә бәргәнлигини билмәймән, - деди Сергей Игнатьевич Бобров.

-Дәсләп - әризә бәрмигән. Немә үчүн дәмсиз? Баликов кичик адәм, - деди қандақтур күлкә арилаш Әзиз акиниң оғли. - Лекин у чоқум әризә бериду, шу чағда комиссия ветеранниң илтимасиға алаһидә көңүл бөлүши керәк,- дәп жиддий һалда қошуп қойди Әзиз акиниң оғли. - адаләтлик һәммидин үстүн туруши зөрүр, Сергей Игнатьевич.

- Новәттикиләрни қайта қарап чиқимизму? - сориди һәйранлиқ билән Сергей Игнатьевич Бобров.

- Адаләтлик тәләп қилса, қарап чиқишқа тоғра келиду.

Сабирә һәдә Әзиз акиниң оғлиниң сөзини мулаһизә қилип, әгәр кладовщик әризә бәрсә, ишниң немигә берип тақилидиғанлиғини ой таразисидин өткүзди, демәк, Баликов новәттики биринчи вә иккинчи адәмниң, йәни Қейим акиниң оғлиниң арилиғиға тиқилиши керәк... Шу чағда Қейим акиниң оғлиниң өй елиш тоғрилиқ арзуси бәрбат болиду. Өй билән тәминләшниң бүгүнки гижиң сүръити бойичә, еһтимал, йәнә он жиллар күтүшкә тоғра келиду! Бу сөзләрни аңлап һаяжанланған Сабирә һәдә Қейим акиниң оғлини келиватқан бу қәстлик азавидин қутулдуруш үчүн дәрһал Әзиз акиниң оғли һәм Сергей Игнатьевич Бобров билән сөзлишип беқишни қарар қилди. Лекин шу мәһәл ониғанға йониғандәк, Сергей Игнатьевич Бобров 19-бөлмидин чиқип кәтти. Сабирә һәдигә буму яман әмәстәк туюлди, чүнки униңға Сергей Игнатьевич Бобров, Әзиз акиниң оғлидәк билимдан икки адәм билән сөзләшкичә, уларниң бири билән параңлишиш хелә асан еди.

- Саламәтмусиз? - Сабирә һәдә Әзиз акиниң оғлиға у сол тәрәптики қобулханида пәйда болғанда йәнә бир қетим салам бәрди.

Әзиз акиниң оғли тохтап, һәйран болған вә сәл өзини йоқатқан һалда Сабирә һәдигә нәзәр ташлиди. Шу мәһәл униң есиға Ялпуздики су бөлгүч туғанда йүз бәргән вақиә кәлди: қолида кәтмән тутқан Әзиз акиниң оғли - яш Адил өзи салған туғанни рәһимсизлик билән чепип бузуватқан Федорниң қизиға нәқ һазирқидәк һәйран болуш вә сол тиңирқиш илкидә қарап туратти...

- Кәчүрүң, Сиздә азирақ ишим бар еди, - деди Сабирә һәдә. - Вақтиңизни көп алмаймән.

- Мениңда ишиңиз барму?

- Мән сизниң Сергей Игнатьевич билән қилған сөһбитиңизни тәсадипи аңлап қалдим. Башқиларниң мәхпий сөзлирини тиңшаш, әлвәттә, яхши әмәс, лекин растлиғини ейтсам, күтмигән йәрдин аңлап қалдим. Әгәр жүжә мени тәсадипи зиярәт қилмиған болса, еһтимал, ундақму болматти...

- Жүжә? "Жүжә зиярәт қилди?"

- Яқ, яқ! Қандақ десәм болиду, һә, мән һәқиқәтәнму "жүжә зиярәт қилди" дедим. Йеңила мени жүжә зиярәт қилди, лекин у маһийәттә һәқиқий жүжә әмәс... Мән сизгә һазир чүшәндүрүп берәй... Мән жүрәкниң санчишини шундақ дәп атаймән: бу санчиш немиду бир нәрсиниң чоқилиғиниға охшайду, бәзидә болса нәқ жүжә чоқиватқандәк билиниду...

Әзиз акиниң оғли йәниму жиддийләшти.

- Мән Сиз билән Қасим Рузиев тоғрилиқ параңлашмақчидим, - Сабирә һәдә ахири демәкчи болған ишқа йөткәлди.

- Қулиғим сиздә.

Сабирә һәдә дәсләп бурутлуқ кладовщикниң кимлиги тоғрилиқ Әзиз акиниң оғлиниң "көзини ечип" қоюшни нийәт қилди: кладовщик һәқиқәтәнму уруш ветерани, һәқиқәтәнму көкси орден, медальларға толған адәм, лекин Баликов һаят паравәнлиги, жәмийәт мәнпийәтлиридин һеч қачан мәһрум болмиған киши. һәқиқәттә униң шәһәрдә һеч кимниңкидин келишмайдиған қолайлиқларға егә яхши квартириси, шәһәр сиртида, автобус билән он бәш

минутта баридиған җайдики өстәң бойидики йоған икки түп тераҡ йенида һашамәтлик ҡора-жайи, кесәк яки топидин әмәс, заводта пиширилгән хиштин ясалған азадә өйлири, ҡорасида-чайхана, отунхана, малхана-еғиллири, мевизарлиҡ беғи барлиғи, мунчилик имтиязларға хелә абройлуҡ шәһәр турғунлириниң йетиши асан әмәслиги, мәһкиминиң иззәтлик илмий хизмәтчилиригә униң мәлум әмәслиги һәжәплинәрлик. Шундаҡ екән, кладовщик Баликовҡа шәһәрдә йәнә бир квартириниң немә һажити бар? Бу ҡандаҡту йәң ичидики "содигәрчиликтин" дерәк бәрмәмду? Әгәр шәһәрдики квартира балилириға керәк десиңиз, аллиҡачан өзини оңшавалған, айрим туриду. Бульдозерчи болуп ишләйдиған чоң оғли йезида йилтиз тартҡан, өзиниң алайтән ҡора-жайи бар-колхозға бағланған. Кичик оғли- Балбесҡа шәһәрдики квартира йәтмәмду? У авал җәмийәткә ҡолайлиҡ шараитларға егә квартириға чүшлуҡ һәссә ҡошсун.

Ҡасим Рузиевниң мәсилиси пүтүнләй башҡа гәп. У аяли вә чоң болуп ҡалған төрт балиси билән катәктәк кичиккинә коммунал өйдә азаплиниватҡиниға узун жиллар болди...

Әзиз акиниң оғли тазилиҡ хадими Сабирә һәдиниң ечиниш вә һаяҗан ичрә ейтҡан сөзлирини диҡҡәт вә чидам билән тиңшиди, ахири һәжәплинип сориди:

- Буларни маңа немә үчүн дәватисиз?

- Сизгә демәй, кимгә дәймән? - деди Сабирә һәдиму һәжәпләнгән һалда. - Сиз болсиңиз башлиҡ, абройиңиз йетәрлик... Һәммини чүшинип туруп...

Сабирә һәдә "өлгәнләрниму новәт тизимиға аламсиләр" дәвәткили тасла ҡалди вә өзини басҡан һалда ҡошумчә ҡилди: Ҡасимовниң өй елип ҡелиши үчүн бирәр еғиз болсиму сөз ҡилип ҡоюн, башҡилар сизниң сөзиңизни жиралмайду... Мән сиздин өтинимән, униңдин рәнжимәң...

- Мән рәнжийманма? Немә үчүн?

- Башҡилар болсиму рәнҗәтти. Рәнҗимәң!

- Ейтиңа, бу гәпләрни маңа дейишни Рузиев җекилимигәнду? - Ҡизиҡип сориди Әзиз акиниң оғли:

- Немә дәватисиз! Рузиев мәғрур адәм - у ухлиған тәғдирдиму бизниң сөзлиримиз униң чүшигиму кирмәйду... Бу сөзләрни мән өз намимдин, тәсадипи, жужигә бағлиҡ ейтиватимән...

- Башҡа адәм үчүн башҡа адәмниң ишиға арилишишниң немә зөрүрийити бар?

- Башҡа адәм әмәс. Биз хошна... униң үстигә бир мәһкимидә ишләймиз... Сабирә һәдә "һәм биз жутдаш" демәкчиди, йәнила өзини тохтитивелип, бир дәҡиҡидин кейин давам ҡилди: - Булар йетәрлик болса керәк?

Әзиз акиниң оғли Сабирә һәдигә ҡандаҡтур бир тәәҗуп билән ҡарап, сориди:

- Сөзиңиз түгидима?

- Түгиди, - деди Сабирә һәдә еғир уһ тартҡан һалда өзидә ҡандаҡтур бир йеникчиликни һис ҡилип. Әнди сөһбәтни йәккә давамлаштурушниң һажитиму йоҡ еди. "Түгиди" сөзидин кейин Сабирә һәдә ҡенип тамака чекивалсиму яхши болатти, лекин иза тартип, чиҡарған папиросни йошурған һалда, пачкиға ҡайтидин селип ҡойди.

- Әгәр мән Рузиевҡа рәнжимәймән десәм, сиз буниңға ишинәмсиз? - сориди Әзиз акиниң оғли.

- Мән "ишинимән" дәп ейталмаймән, шуниң билән биллә "ишәнмәймәнму" дәләлмәймән, растини ейтсам, немә дейишимни билмәймән, - деди Сабирә һәдә.

- Сиз "ишинимән" дәң, сизни Худа кәчүриду, - деди Әзиз акиниң оғли чирайидин йә күлгинини, йә рәнжигинини билгили болмайдиған бир ҡияпәттә. "Худа кәчүриду" дегән сөзни аңлап Сабирә һәдә сәл тиңирҡиғандәк болди, сәвәви, илгири динға ҡарши идеяниң паал тәрғибатчиси болған униңға бу сөз задила ярашматти. "Чаҡ-чаҡ" ҡиливатиду, - дәп ойлиди Сабирә һәдә. Әзиз акиниң оғли болса шу арилиҡта: мениң униңға ҡарши һеч ҡандаҡ нийитим йоҡ. Биз немә тоғрилиҡ параң ҡиливедуҡ? Һә, - деди,- Рузиевҡа өй бериш мәсилисигә кәлсәк, уни немишкә ҡоллимайсиз? Ҡоллап-ҡувәтләймиз.

12

Сабирә һәдә өйигә хошал қайтти, униң қулақлирида Әзиз акиниң оғлиниң "Рузиевни қоллап-қувәтләймиз" дегән сөзлири техичә яңримақта. Бу хошаллиқ уни шу күни кәчтә 19-бөлмидә болған учришишниң тәпсилати тоғрилиқ ери билән ортақлишишқа дәвәт қилди. Сабирә һәдә сөзни бирдин асаслиқ мәсилидин башлимай, жирақтин әгитишкә тиришти. У сөзни бир күни Дуся Никифоровнаниң наһайити һөрмәтлик адәм, дөләт рәһбири билән учришип, сөзләшкәнлигидин башлиди. Бу тоғрилиқ Дуся Никифоровна ағрип қалғанда, Сабирә һәдә уни мәһкимә комендантиниң тапшуруғи билән йоқлап барғанда, "шанхәйдики" кичиккинә катәкчә өйдә һаяжан илкидә пичирлап сөзләп бәргән. У чоң дәрижидики һөрмәтлик адәм ундақ-мундақму киши әмәс нәқ Леонид Ильич Брежневниң өзи еди! Бу вақиә һөрмәтлик Леонид Ильичниң Фрунзе шәһиригә сәпәр билән кәлгән вақтида йүз бәргән. У чағда Дуся Никифоровна Қирғистандики әң чоң заводларниң бириниң қурулуш ремонти бригадисида ишләвататти. Шундақму болидекән: Леонид Ильич бу сәпиридә нәқ шу заводни, йәни келип, сугакчи аяллар бригадиси ишләватқан жайниң йенидики цехни зиярәт қилди. Бу күни ремонт ишлири тохтитилған еди, сугакчи аяллар бригадисиму толуқ тәркиви билән һөрмәтлик меһманни қарши елиш үчүн сәпкә тизилған. - Улар завод территориясидики бостанниң икки тәрипидә Леонид Ильични күтүп туратти. Күткүчиләрни кузитиш үчүн нурғунлиған яш, жиддий адәмләр қоюлған болуп, улар сәптикиләрниң наһайити һөрмәтлик меһман өтидиған йолға чиқип кәтмәслигини, завод әмгәкчилириниң алийжанап Леонид Ильични қарши елиштики мәйрәмлик кәйпиятиға вә униң шәнигә налайиқ сөзләрниң ейтилмаслиғи керәклигини йенип-йенип жекилишәтти. Лекин күтүлмигән вақиә йүз бәрди. Леонид Ильич завод цехлирини көздин кәчүргәндин кейин коллектив билән учришиш үчүн бостанлиққа чиқти. Көпчилик йенида тохтиди. Аһ, немә дегән чирайлиқ әр! Кашлири төкүлүп турған! Портретлардики һәқиқий бүркүт, тирик Брежневниң өзи йенимизда туратти! Леонид Ильич әтрапқа бир қур нәзәр ташлап, күзәтчиләрниң әндишисигә қаримай, адәмләрни өзигә йеқинирақ келишкә ишарә қилди. Көпчиликкиму шу керәк еди. Бир дәмдила кишиләр наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневни қоршавелишти. Дуся Никифоровна болса, тәлийи оңдин келип қалдиму, меһманға әң йеқин йәрдә турди. Шуниң үчүнму бу йәрдики иш-һәрикәт, сөзләрниң жипидин-жиңнисиғичә униң ядида сақлинип қалған. Пәқәт униң чеһрә-чирайила әмәс, һәрбий училищениң курсантлиридәк келишкән қәдди-қамити, кийгән костюм, көйниги, бойниға тақиған галстуги - һәммиси һазир көргәндәк есида. Сөһбәтму нәқ костюмдин башланған. Леонид Ильич өзини барғансири ораватқан коллективтин бир қәдәмлик чегара ажритип мундақ дегән еди:

- Силәрниң мана шундақ турушиңларни илтимас қилимән - мән силәргә пәқәт бирла костюм билән кәлдим, әпсуски, еһтият үчүн йәнә бирини еливалмаптимән...

Әйнә шу чағда адәмләр, болупму сугакчи аяллар бригадисиниң бир нәччә әзаси дәрһал кәйнигә чекинип, бәлгүлигән сизиқниң сиртиға чиқти. Шуниңдин кейин Леонид Ильич қайтидин үн қатти:

- Алди билән саламлишайли. Әссаламу әләйкүм, йолдашлар!

- Ваәләйкүм әссалам... - дегән сөзләр әтрапни чаң кәлтүрди. Дуся Никифоровна вә сугакчилардин йәнә кимду бирлири: Шәһиримизгә хуш кәпсиз! - дейишти.

- Силәрниң шәһириңлар яхши, бук-барақсанлиқ екән, - деди меһман, Дуся Никифоровна вә йәнә бир сугакчи аялниң сөзидин кейин.

- Яхши, йешилзар... - дегән сөзләр әтрапни чаң кәлтүрди.

- Немә йеңилиқлар бар? Қандақ яшаватисиләр? Қандақ әризә - шикайәтлириңлар бар? Мәрһәмәт, ейтиңлар, - Леонид Ильич асасий мәсилигә көчти.

Һөрмәтлик меһманниң әйнә шу сөзи сәвәп болдиму яки, еһтимал, Дуся Никифоровна Леонид Ильич Брежневқа әң йеқин турғачқиму, яки өзиниң қийнилип жүргәнлигидинму, икки еғиз дәрдини ейтиш хаһиши туғулуп, һаяжандин өзини аран басқан һалда:

- Маңа рухсәтмикин? - дәп сориди.

- Мәрһәмәт, мәрһәмәт. Сизниң исмиңиз қандақ?-қизиқти Леонид Ильич.

- Исмим Дуся, - жавап бәрди Дуся Никифорова... - Бәзиләр, болупму сугакчи ремонтчилар бригадисидикиләр параққидә күлүп кетишти.

- Қанчә яшқа кирдиңиз, Дуся? - сориди алийжанап меһман.

- Әллик бәшкә кирдим, Леонид Ильич, - ишәшлик жавап бәрди Дуся Никифоровна, немишкиду әтрәпта йәнә күлкә яңриди.

- Мәрһәмәт, сөз - сизгә.

- Мениң бойиға йетип қалған икки қизим бар, биз "шанхәйдә" яшаймиз, - деди Дуся Никифоровна. - Өйимиз - өй әмәс, растини ейтсам, кичиккинә тоху катиги... Жиғлап бармиған йерим қалмиди - һәммиси нәтижисиз. Қисқичә ейтсам, ярдәм қилсиңиз...

Наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич Дуся Никифоровнаниң сөзини көңүл қоюп, диққәт билән тиңшиди. Шуниңдин кейин әтрапидикиләргә нәзәр ташлап, қимду бирини баш ишариси билән йениға тәклип қилди. У йениға тәклип қилған "кимду бири" башқа адәм әмәс, көп һөрмәтлик Турдахун Усубалиев болуп чиқти! Көп һөрмәтлик Турдахун Усубалиев мийиғида күлгән һалда - у дайим дегидәк күлүп жүрәтти, наһайити һөрмәтлик меһманниң йениға кәлди, әйнә шу чағда Леонид Ильич униң мурисигә достларчә қолини қоюп, Дуся Никифоровнаға мураҗиәт қилған һалда үн қатти:

- Мән өйләрни мошу адәмгә бәргән - у квартириларниң ғожайини. Өй тоғрилиқ мошу адәмгә мураҗиәт қилиң.

Көпчилик, болупму сугакчи-ремонтчилар бригадисиниң әзалири өзини туталмиған һалда қақахлишип күлүшти. Лекин уларниң күлкиси узунға созулмиди. Бир дәқиқә сүкүнаттин кейин наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич жиддий қияпәттә көпчиликкә қарап, деди:

- Йәнә кимниң сөзи бар? Соалиңлар болса, мәрһәмәт.

Умумән алғанда әрзимәс нәрсә - Дуся Никифоровна вә униң наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич билән учришиши тоғрилиқ вақти өтүп кәткән һекайә әслидә Сабирә һәдә башлимақчи болған сөһбәтниң мавзусини жутирип қойғандәк болди.

- Сениң Никифоровна, - деди Закир акиниң оғли аялиниң завод бостанлиғида йүз бәргән әҗайип учришиш тоғрилиқ һекайисини аңлиғандин кейин, - калтә бармиғини чекисигә ноқуп, бу ишарә барлиқ хәлиқләрдә бир хил, кичиккинә йәтмәйду дегән мәнани билдүрәтти, шундақму, яки...

Закир акиниң оғли "яки..." дегән сөзниң ахиридикини ейтмиди, лекин униңға қарап, униң һәқиқәтәнму һаяҗанланғанлиғини, сөзни ахириға чиқиривәтишни халиған болсиму, немишкиду жүръәт қилалмиғанлиғини тәсәввур қилиш тәс әмәс еди.

- Немә үчүн шундақ?

- Өзәң ейтқина, - Закир акиниң оғли қәлбидики наразилиғини йошуралмиди - Брежнев, Усубалиев дегәнләр зади ким? - У дәрһал "узун қулақлар" йоқму, дегәндәк әтрапиға бақти. һә, мана, жавап беришкә қийниливатамсән! Яхши, йәнә бир соал: Сениң Никифоровнаңниң өзи ким?

Сабирә һәдә еriniң кинайисини чүшинип, униңға кинәйә билән жавап бәрди:

- Адәм.

- Мәсилә бу тоғрилиқ әмәс, биз һәммимиз - адәм. Мән сениңдин у чағда Никифоровна ким болуп ишләтти? - дәп соравати мән.

- Сугакчи еди.
- Һазирчу?
- Техничка.
- Мениң билишимчә, һазир уларни уборщица-тазилиғучи дәп атишиду.
- Немә бопту? Сиз илгири ким боп ишлигән? Һазир немә иш қиливатисиз? - Сабирә һәдә өзини туталмиди.

Закир акиниң оғли, худди кичик бала қийдиғандәк, рәнжип, көпүп кәтти, лекин у йерим йолда тохтап қилишни халимай, деди:

- Леонид Ильич вә Турдахун Усубалиевлар наһайити һөрмәтлик адәмләр.
- Мән ундақ әмәс дәватимәнму?
- Тиңшиғин, хотун! Йолдаш Брежнев бу йәргә немә мәхсәт билән кәлгән? Җавап берәй: Дөләт хизмити билән! Барлиғи үч күнгә! Көңүл қоюп тиңшиғин! У өзиниң дөләт миқиясиға егә муһим ишлирини ташлап, Дуся Никифоровнаниң өй шараитини яхшилаш билән шуғуллинаттима?! Мәмликәттә ундақ Никифоровналардин қанчиси бар? Миллионлап! Йолдаш Брежнев болса ялғуз! Турдахун Усубалиевму ялғуз! Мени тоғра чүшиниватамсән? Мана шундақ, Никифоровна өз адресиға мураҗиәт қилмиған - шуниң үчүнму у кона "шанхәйдә" катәкчә өйдә яшимақта...
- Сиз шундақ дәп ойламсиз?
- Мән тәхмин қиливатмаймән - шундақ дәп ишинимән. Умумән...

"Умумән..."дин кейин Закир акиниң оғлиниң шәһәрдики турушлуқ өй муәммаси тоғрилиқ ейтидиған сөзлири түгимәтти. һәқиқәтәнму шәһәрдә турушлуқ өй проблемиси һалакәтлик әһвалда. Буниңға ким әйиплик? Наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич билән Турдахун Усубалиевму? Униңчә, Закир акиниң оғличә, буниңда өй елиш үчүн жиллап новәт күтүватқанларниң вә күтүп-күтүп тақити түгәватқанларниң алди билән өзлири әйиплик - улар һәқиқәтәнму өзлири сориған өйни бир күни тәхсигә селип әкилип бериду, дәп күтүшмәктә... У, Закир акиниң оғли, Пазилов әйнә шундақ нийәттә өй елишни күтүватқанларни лодурлар, тәйяртаплар нәслидин дәп һесаплайду.

- Шуниң үчүнму, мән, - дәп тәкитлиди Закир акиниң оғли, бир чағлардики яхши вақитларни әскә елип, һеч кимниң ярдимини күтмәй, кесәк қуюп, өзәмгә өй селивалған...
- Мана, мону қадақ қоллар билән! - у аллиқинини ечип көрсәтти. Қоллардики қадақлар өй селиш буниңдин жигирмә жилчә илгири тамамланғанлиғи үчүн аллиқачан йоқалған еди, моздузлуқ ишини болса (Бөртмә көзниң буйрутмисини һесапқа алмиғанда) пенсиягә чиқиш алдида тохтатқан - бу вақит униң қоллириниң пиликтәк юмшап қелиши үчүн йетәрлик еди.

Бәзидә, әр-аял иккиси ялғуз параңлашқан чағлирида Сабирә һәдә ериниң махтинишиға тән берәтти, бәзидә уни махтанчуқ дәп заңлиқму қилатти. һазир болса, ерини тиңшап, сөзлирини немишкиду мейисигә сиғдуралмиди вә униңға нисбәтән наразилиғини изһар қилди:

- Дуся Никифоровна сизчә, лодур, тәйяртапма? Биләмсиз, у әрсиз ялғуз өзи икки қизни тәрбийиләп қатарға қошқан, һазир нәврисини өстүрүватқан ишләмчан аял. Униң үстигә Дуся Никифоровнаниң қизлириму оқуған, билимлик адәмләр - Сабирә һәдә бир дәқиқә ойлинип, давам қилди:
- Сизчә болғанда Қасимжан Рузиевму тәйяртапма? Униңму өй елиши мүмкин әмәсму?
- Мән ундақ дегиним йоқ вә демәймән. Қасимжанниң дәрди башқа нәрсидә. У тинимсиз, алдираңғу адәм. Беарамлиқ билән алдираңғулуқ ахири ахмақлиққа апириду.
- Сиз "ахмақлиқ" дәватамсиз?
- Аңлимайватамсән, мән нәқ шундақ дедим: ахмақлиққа апириду.
- Буни нәдин ойлап таптиңиз?
- Ойлап тапқиним йоқ, у өзи дәлиллиди.

Һөрмәтлик адәмләрни сәлбий қияпәттә сүрәткә чүшириш униңға немә үчүн керәк болуп қалған? Сән мениң дегинимни яхширақ ойлап бақ. Униң сәлбий көрүнүштә чүширивалған сүрәтлиринин мәхситини башқилар чүшәнмәмда? һөрмәтлик адәмләр вә һарақкәшлик - Закир акиниң оғли "һарақкәшлик" дегән сөзни алаһидә урғу билән ейтти, һөрмәтлик адәмләр, апәткә учрап, адәмләр һалак болған самолет парчилири йенида тойда тамашә қиливатқандәк һарақ ичишиду... Кишиләр буни чүшәнмәйдиған ахмақ әмәсқу?! Сүрәткә чүширипту, мәйли. Немә үчүн уни һәммә көридиған там гезитқа чаплап қойиду?!... Қасимжан чоң адәм болсиму, кичик балидәк қилиқларни қилиду...

Закир акиниң оғли йәнә хелә қайнап сөзлигүси бар еди, Сабирә һәдә униң әсәбини қозғимас үчүн гепигә тән бәрди.

14

Мана, вақит синиғидин өткән сүрәт. Униңда Немәт ака Исмайиловниң аилиси толуқ тәркиптә әкис әттүрүлгән. Оттурида - аилә башлиғи Немәт ака, анининиң қучиғида - әндила чиши чиқишқа башлиған Қозичақ, Немәт акиниң йенида Жиғлаңғу, анининиң йенида Күлкихумар, иккинчи рәттә, Жиғлаңғуниң арқисида Қизил көз, Күлкихумарниң кәйнидә - Салпаң қулақ, Салпаң қулақниң йенида Сабирә қиз. Улар - сәккиз. Як. Сүрәтчи Сабирә қиз билән Қизил көзниң оттурида йәнә бир қизни, Сабирәниң дости Айимханниму әкис әттургән. Айимхан- қиз мәзкүр аилә билән сүрәткә чүшүшни өтүнгән. Немәт ака қизи Сабирәниң көңлигә қарап дости Айимханниң улар билән биллә сүрәткә чүшишигә қарши болмиған, лекин униң аниси билән сәл аразилиғи бар Сабирәниң аниси буниңға қәлбән анчә қошулмиған, шуниң үчүнму у сүрәттә қапиғи түрүлгән, рәнжигән һалда ипадилинип келиведимекин?

Немәт акида сүрәткә чүшүш тоғрилиқ пикир тәсадипи пәйда болған. Буниң һарписида Немәт ака гоя йоқитип қойған кона паспортниң, һәқиқәттә болса өзи житип ташлиған, миллити дегән жайда "уйғур" дегән сөзниң орниға шу чағларда бир қисма туюлидиған "өзбәк" сөзи йезилған йеңи паспортни алған еди. Шу чағда паспорттики мундақ милләт намини өзгәртишниң зөрүрлигини атидин башқа аниму яхши чүшинәтти. У бу зөрүрликни чүшәнгини билән униңға дилидин нарази еди. Шуниң үчүнму ана сүрәткә ечилип-йейилип чүшмиведимекин?

Ата йеңи паспортларни әкилип, аниға, Сабирә қизға, Салпаң қулақ вә Қизил көзгә көрсәтти. У паспортларни көрсәткәч мундақ деди:

- Бир уста бир қелипта һәм уйғур, һәм өзбәкни қуюп чиқти - адәм болсақла ким дәп язғини бәрибир әмәсму?

Сабирә қизниң көңлини, һелиму есида, қандақтур бир гуман қаплашқа башлиди: әгәр һәқиқәтәнму уста бир болуп, бир қелиптин һәм өзбәк, һәм уйғурни қуйған болса, немә үчүн Ялпуздики барлиқ уйғурлар өзбәк болушқа тиришидуйә, у йәрдики барийоқи үч өзбәк уйғур болушқа интилмайду? Һәқиқәтәнму уста бир, қелип бир болса, немә үчүн уйғурлар Хитайниң пайдиси үчүн шпионлуққа майил, өзбәкләр ундақ әмәс? Немә үчүн уйғурларни Хитайниң шпионлири сүпитидә һесаплишиду? Мана шундақ гуманлар Сабирә қизниң қәлбигә арам бәрмәтти. Еһтимал, шуниң үчүн у сүрәттә күлмәй, ойчан әкис етилгән.

Дадам паспортларни көрситип, чақ-чақ арилаш үн қатти, лекин униң сөзи һәмминиң көңлини ғәш қилғандәк болди.

- Қени, өзбәкләр, келиңлар, хатирә үчүн сүрәткә чүшүвалайли!

Лекин апамниң: "Әң муһими - жан сақлап қелиш, қалғини аста-аста орниға келиду" дегән сөзи һәммимизни ойландурған.

Мана һазир, аридин көп жиллар өткәндин кейин, у чағдики паспортта милләтни алмаштуруш отту-

зинчи жилларниң бешидин башлап упуқниң бирдин қан рәңгигә киргәнлигидин, бир рабфакчи, Әзиз ака Һошурахуновниң оғли Адилниң динға қарши сөзләр билән Худани ғәзәпкә кәлтүргәнлигидин, нәқ Ялпузниң өзидә буниңдин бир аз вақит илгири болған жаңжалда Ғерип моллини қәтил қилишқанлиғидин вә башқа ейтса тил, ейтмиса дил көйидиған сәвәпләрдин болғанлиғини яхши чүшәнди. Сабирә һәдә өзигә қилинидиған бу адәттин ташқири мунасивәт сирини чүшәнсиму, лекин тил қатмаслиққа тиришатти.

Тоққузәйлән.

Қени у бир чағларда йениңда нурлинип турған тоққуз юлтуз?!

Бир миң тоққуз йүз қириғинчи жилниң күзи. Йеңидин турмушқа чиққан яш аял Сабирә Закир ака Пазиловниң оғли Тохтәмдин тапқан бир йерим яшлиқ тунжа пәрзәндини бағриға бесип жүрәтти. Яш аял Сабирәгә Ялпуздин Салпаң қулақ анисини армиягә чақирғанлиғи тоғрилиқ телеграмма кәлди. У инисини қарши елип, мәйданға узитип қоюши керәк еди. Сабирә Закир акиниң оғли билән Пишпек станциясигә қарап атланди. Армиягә елинған жәңчиләр поезд билән жирақлашмақта. Улар Салпаң қулақни товар вагониниң ишиги йенида көрүп, авазиниң баричә вақириди, Закир акиниң оғли униң диққитини өзигә жәлип қилиш үчүн қолини тинмай пулаңлатти, лекин һәммиси бекар болди: қалаймиқанчилиқ, жиға-зерә ичидә бир-бирини көрүш вә аңлаш мүмкин әмәс еди. Шундақ қилип, Сабирә бир туққан аниси билән йә сөзлишәлмиди, йә қучағлишип хошлишалмиди. һелиму ядида, у шуниңдин кейин бир нәччә кечә-күндүз жиғлап, қахшиди. Сабирә Қизил көзлүк инисини дегәндәк узитип қойди: йерим саат дегидәк униң билән Пишпек станциясидә биллә болуп муңдашти, жиғлап қучақлишип хошлашти; яман күнләрдин Худа сақлиши үчүн келәчәк күнләр һәққидә параңлишип, көңлини көтәрди... Қизил көзлүктин кейин жәң мәйданиға атлиниш новити ҚКүлкихумарға кәлди, йәнә шу илгәрки орунда, аниларниң көз-яш, аһу-пәриядиға толған Пишпек станциясидә бу қайғу-жудақлиқларни йеңидиған күч йоқтәк сезиләтти. Сабирә әң жиғлаңғу инисини бир миң тоққуз йүз қириқ төртинчи жили мәйданға атландурди. Бу қетим у барлиқ күчини жиғип, жиғлимаслиққа тиришти. Жиғлаңғуму чидамлиқ, ирадилик болуп көрүнүштә ялғуз һәдисиниң қәлбини азаплимаслиққа интилди. Бир сөз билән ейтқанда, уларниң һәр иккилиси өзини тутушқа һәрикәт қилди. Кейин у йолға атлинар чағда бәри бир Сабирә чидалмиди - айрилишниң һәсрәтлик яшлири униң солғун мәңизлирини жуюшқа башлиди. У жиғлап туруп: "Сән қайтип келишиң керәк... Жәзмән қайтип келишиң керәк..." дегән сөзләрни тәкрарлиди. У мәйданға атланғичә жәң мәйданлиридин кәлгән шум хәвәрләр ата-анилар жүрәклирини қарға чоқиған тавуздәк зедә қиливәткән еди. Дәсләп Қизил көзлүкниң, андин Күлкихумарниң, униңдин кейин болса Салпаң қулақниң "қара хәтлири" келип, улар гоя дунияға кәлмигәндәк, орни-изидин күлгә айлинип, йоқиған. Лекин уларниң муһәббити жүрәктә өчмәс чоғ болуп йенип туратти. Жирақ Шәриқтә японлар билән жәң қилип, әң Жиғлаңғу қайтип кәлди. Лекин униңға кезик ағриғидин вапат болған әң кичик, әндила бәш чиши чиққан Қозичақ билән униң кәйнидинла һаяттин көз жумған меһриван аниси билән дидарлишиш несип болмиди. Ана дәпин қилинип икки жил өткәндин кейин Сабирә, әң Жиғлаңғу вә Закир акиниң оғли қәдирдан атисиниму ахирқи сәпәргә узитип қойди...

Шундақ қисмәт: сүрәттә әкис етилгәнләрдин үчәйлән: Сабирә һәдә, әң Жиғлаңғу вә Һосман акиниң қизи Айимхан қалди. Тәғдир һәр кимниң тонини өзи пичқан-бәзидә яхши, бәзидә қайғулуқ болуп өткән бу һаятта тирик қалғанлар өлгәнләрниң орнини басқан. Сабирә һәдә кәнжә иниси әң Жиғлаңғуға пәқәт һәдила әмәс, бәлки ана орнида ана болса. Немәт акиниң оғли әң Жиғлаңғу - Ислам Сабирәгә пәқәт инила әмәс, башқа күн чүшкәндә ата орнида

ата болди. Ислам армиядин қайтип кәлгәндин кейин, һелиму ядида, бир күн Сабирәләрниң өйидә турди. Әйнә шу чағдила Сабирә инисиниң сөзлири, һәрикәтлири худди дадисиниңкигә қуюп қойғандәк охшайдиғанлиғини һис қилди. Әнди Сабирәниң инисини зариқип күтүшлири, меһриванлиғи анисиниң хисләтлирини әслитәтти. Мундақ қериндашлиқ һистуйғу Ислам армиядин қайтип келип икки айдин кейин һәдисиниң өйигә йенип кәлгәндә техиму күчәйгәнлигидин далаләт бәрди - Ислам бу йәргә меһман болуш үчүн әмәс, Закир акиниң оғли башлиған өй қурулушиға ярдәм қилиш үчүн кәлди.

Сабирә һәдә бир нәрсидин чөчигәндәк титирәп кәтти - Закир акиниң оғли ишик касигигә йөләнгән һалда, униңға қарап туратти. Бир қолида Бөртмә көз -Баратахунниң буйрутма өтүгини тутуп туратти.

- Мән һазирла сиз тоғрилиқ ойлиған едим, - иқрар болди Сабирә һәдә, аилиниң ялдама сүритини сумкиға селип.

-Қариғина, хотун! Баратахун буни кийип, оғлиниң тойида қизирип қалмас? - Закир акиниң оғли пақирап турған өтүкни көрситип, махтиништин өзини аран тутувалди.

- Баратахун мундақ өтүкни чүшидиму көрмигән болғиди, - Сабирә һәдә әнди уни чин көңлидин махтиди, демисиму өтүк наһайити чирайлиқ тикилгән.

Закир акиниң оғли ялаң аяқла өтүкни путиға сепип, униң ғачилдақ авазини намайиш қилғандәк ашханиниң ичидә у яқтин бу яққа меңишқа башлиди.

- Сән қандақ ойлайсән, Баратахун һәқиқәтәнму қизирип қалмасму? - қайта сориди Закир акиниң оғли чин дилидин махтинип.

- Мениң көңлүмчә болғанда, - деди бирдин Сабирә һәдә, - өтүкләрниң һәр биридә билинәр-билинмәс қилип миқ қалдуруп қоюш керәк.

Закир акиниң оғли хиялида ишни һеч ким хусур тапалмиғандәк қилип сүпәтлик тамамлиғанлиғи билән мәс еди. Шуниң үчүнму у дәсләп Сабирә һәдиниң сөзигә анчила чүшинип кәтмиди вә бирдин есиға келип сориди:

- Нәдики миқ тоғрилиқ гәп қиливатисән? У кимгә керәк?

- Сизниң Баратахуниңиз той вақтида өзини қолайсиз сезиши үчүн.

- Немишкә?

- Сизниң Баратахуниңиз виждансиз, номусзис адәм, - деди Сабирә һәдә вә сөзини давам қилди: - Чүнки у дайим сизниң үстиңиздин күлиду, заңлиқ қилиду, сәлбий ишлириңизни көп сөзләйду.

- Устиға яхши адәм яки төһмәтхорға аяқ кийим тикиш охшашла.

"Мениң оюм униңға йәтмиди, - деди Сабирә һәдә көңлидә, - гепимдин рәнжип қалмиғанду, бу яқ өйдила чоң сөзлигини билән талаға чиқса молла мөшүк". Андин үнлүк сориди:

- Чай ичмәмсиз?

- Яқ, - деди Закир акиниң оғли вә өтүкни колтуққа қисип, ашханидин чиқти.

Сабирә һәдә өзи ялғуз олтирип чай ичишкә башлиди, лекин униң ойидин Бөртмә көз тоғрилиқ сөз кетәр әмәс. Гоя униңға Бөртмә көз Закир акиниң оғли тикип бәргән йеңи өтүкни кийивелип, мәркизий базардики өзиниң һәмтавақлири сорунида Закир акиниң оғлини, шуниң билән биллә, әлвәттә, Сабирә һәдини заңлиқ қилидиған һәр хил вақиәләрни сөзләп, шаңхо қиливатқандәк туюлди. Бир күни Закир акиниң оғли - Сабирәниң йолдиши оғли Адилҗан тумуқап қалғанда, униң думбисигә горчичник орниға зәһәрлик могуниң йопурмиғини чаплап, чавативетиптидәк... У гас бир күни аяли Сабирә қараңғуда яқидиған шам алғач кәлгин десә, аптекидин соңи чиқиш кесилигә ишлитидиған бир қута шам дора елип кәптудәк... Бөртмә көз сөзлимәктә, сәпдашлири үчийи үзүлгидәк биқинини тутуп күлүшмәктә. Бөртмә көзниң мәсхирә қилишичә, Закир акиниң оғли шам билән дора шамни пәриқ қилалмайдиған заманимизниң әпәндиси, Сабирә һәдә болса әпәндимниң аяли...

Бөртмә көз Закир акиниң оғли үстидин һәр хил ойдурма, тоқулмиларни ойлап чиқирип, сөзләш билән базардики навайлар, көктат сатқучилар, бақ-қаллар вә башқиларни ичи телиққичә күлдүрәтти. Өйнә шундақ олтиришларда Закир акиниң өзи болуп қалсиму, өзи үстидин болған мундақ күлкиләрни қаптилиғиму алматти. Бәзидә мошундақ әһвалға ақ көңүл Закир акиниң оғли бешидин өткән бәзи вақиәләрни сөзләп берип, өзи сәвәпчи болуп қалатти. Ундақ вақиәләр Бөртмә көзгә тепилғусиз еди.

15

Закир акиниң оғли үстидин күлүшмәк– шаңхо "тарихи" қоғунлуқтики әҗайип йоған тавуздин башланди.

Закир акиниң оғли қоғунлуқни арилап журуп, күтмигән йәрдин салмиғи бир путчә келидиған әҗайип йоған тавузни көрүп қалди. У бу "тепилмидин" көңли яйрап, униң йенида тизлинип олтарди. Уни йепип турған йопурмақ-пәләкләрни еһтият билән қайрип йениға ташлиди вә тавузни қоли билән сүртүп, чаң-топилардин тазилап, униң пишқан-пишмиғанлиғини билиш үчүн алиқини билән уни уруп көрди: покулдап туриду, демәк, пишқан, - ойлиди Закир акиниң оғли. Тизлинип олтарғачқиму униң айиғи бирдин зиңилдап ағришқа башлиди. Мундақ чағларда у путини муздәк суға чилап, өзигә өзи дора қилидиған. Бу қетимму нерида шарилдап еқиватқан ерик бойиға берип, иштинини тизиғичә түрдидә, гирвәктә олтирип, путлирини суға чилиди. Бир һазадин кейин ағриқ бесилғандәк болди. У орнидин туруведи, қосиғи бужжидә ачқандәк қилди. Дәрру униң есиға Сабирә һәдә әвәткән халта кәлди. Униңда бир нәччә ақ нан вә Сабирә һәдә нәләрдинду тепип кәлгән һинд чейи һәм яңию бар еди.

- "Һә, газниң бир көзигә чай, бир көзигә кориға яңию селип қойимән. Һәш-пәш дегичә чай қайнап, яңиюму пишиду", - дәп ойлиған Закир акиниң оғли кәпигә қарап маңди. Лекин шу мәһәл кәпиниң арқисидин машина моториниң гүкиригән авази аңланди. Һәйәл қилмай, машина ериктин өтүп, қоғунлуққа кирди. Машина тохтап, униң кабинисидин китель кийгән, папкиси бар адәм чиқти. "Һә, бу әтигән кәлгән адәм", - дәп ойлиди Закир акиниң оғли Демисиму, китель кийгән папкилиқ адәмниң бүгүн бу йәргә иккинчи қетим келиши. У әтигән кәлгинидә:

- Сәккиз тоннидәк тавуз керәк, кәчтә келимиз, тәйярлап қоюң! - дәп жекилигән еди. Габардиндин китель кийип, қолтуғиға папка қисқан, көзигә қара көз әйнәк тақиған бу адәмниң турқидин оқиған, интизамлиқ, салапәтлик зияли екәнлиги көрүнүп туратти. Закир акиниң оғли Тохтәм Пазилов униң һелигәр, алдамчи, оғри екәнлигини нәдин билсун!

- Сәккиз тонна әмәс, он тонна алсиңизму елиң, - деди ақ көңүл Тохтәм ака.

- Яқ, мән жуқуриниң көрсәтмиси бойичә сәккиз тонна алимән, хәлиқ байлиғини талан-тараж қилишқа болмайду, - деди китель кийгән папкилиқ адәм жиддий һалда.

- Мәрһәмәт, дегиниңизни елиң; кәчкичә тавуз тәйяр болиду! - деди шу чағда Закир акиниң оғли итаәтмәнлик билән.

- Кәчтә йоған машина билән келимиз, - дедидә, китель кийгән папкилиқ адәм ГАЗ машинисиниң шофериға буйруқ ишарисини берип, қайтип кәтти.

Мана һазир у қелин папкисини қолида тутқан һалда Закир акиниң оғлиниң йенида туриду. Униң көз әйнәк тақиған көзлиридин йәнә нәгиду алдирайдиғанлиғи, тәшвишлиниватқанлиғи сезилип туратти. Папкилиқ адәм упуққа петиш алдида турған Қуяшқа қарап, нарази болғандәк үн қатти:

- Әслидә кәпини бу йәргә әмәс, таш йолниң йениға ясаш керәк еди.

Закир акиниң оғли китель кийгән папкилиқ адәмниң сөзини бирдин чүшинип, уни тәстиқлигәндәк болди, лекин өзигә күч жиғип, етираз билдүрди:

- Әслидә кәпини таш йол тәрәпкә орнатсақму бо-

латти, лекин у тәрәптин йол ачқан болсақ, қоғунлуқни хам талашқа салған болаттуқ. Техи түнүгүнла йолсиз қоғунлуққа кирип, икки тавузни елип маңған бирсини тутувалдим. У немә қиларини билмәй, мәндин әпу сориди, пул тәңлиди. Алмидим, номустин өлгидәк хиҗаләт болуп қайтти... Шуниң үчүнму у тәрәпкә машина кирәлмәйдиған чоңқур ерик қезип, бу тәрәптин йол ачқанмиз, бу йолдин кирип, халиғиниңчә аливәр...

- Бу йолдин кирип, халиғиниңчә аливәр! - һелиму ядида, Закир акиниң оғли китель кийгән папкилиқ "меһманниң" тағдәк догиланған тавузға йеқинлашқан машинисини ишарә қилип, шундақ деди. Китель кийгән папкилиқ адәм униң бу сөзлирини аңлап, "һә, бу һәқиқий ахмақ, һаңвақти екән" дәп ойлиди вә папкисини ечип, чоңқур хиял сүргән һалда униңға немиләрниду йезишқа башлиди. Закир акиниң оғли өзиниң ейтқан сөзлиридин өзи хусур тапқандәк хиҗилликтә қалди вә униңдин қутулуш үчүн "меһманға" байиқи бир пут келидиған йоған тавузни соға қилмақчи болди.

Шу әснада китель кийгән папкилиқ адәм йезишни тохтитип, сөһбәтдишиға йеқимлиқ қараш билән илтиҗа қилди:

- Бизниң вәзипимиз социалистик мүлүкни һимайә қилиштин ибарәт.

- Әлвәттә! Әлвәттә! - деди алдирашлиқ билән Закир акиниң оғли "меһманни" қоллап-қувәтләп. һәқиқәтәнму у, гәрчә униңға бу йәрдә ишлигини үчүн аз-тола һәқ төләйдиған вә күздә азду-көп қоғунтавуз беридиғанлиғиға қаримай, социалистик мүлүкни һимайә қилиш күзитидә туратти.

- Яхши! - деди Китель кийгән адәм папкисини япқандин кейин габардин галифисиниң янчуғидин йеңи қол яғлиқни чиқирип. Фабрика усули билән тикилгән хром өтүгини қол яғлиқ билән пакиз сүрткәндин кейин машиниға алдирашлиқ билән тавуз бесиватқанларға қариди.

- Уларға ярдәм қилиш керәкмикин? - деди Закир акиниң оғли.

- Өзлири басиду! - деди китель кийгән адәм юмшақ, лекин қәтъий һалда. - Яхшиси, бир пиялә чай ичсәк болатти.

Закир акиниң оғли һөзүрханилиқ билән деди:

- Кәчүрүветиң, Сизни кәпигә тәклип қилишниму унтуптимән. Қени, мәрһәмәт, бир пиялидин чай ичәйли.

Улар кәпигә кирди. Закир акиниң оғли дәстихан селип, нанни уштидедә, меһманға пиялида чай узатти. Қени, беқиң. Чай үстидә сөһбәт йәниму қизиди.

Китель кийгән папкилиқ адәм һалини ейтишқа башлиди: колхозниң иши барғансири еғирлишип кетиватиду - план көп, орунлаш қийин. Униң үстигә башлиқларни жуқуридин райком, мәркизий комитет қисмақта. Жуқириниң тәливини орунлимаслиқ мүмкин әмәс. Дөләтни балдур йетилидиған мәһсулат билән тәминләш керәк, йәткүзүш қәрәлини кечиктүрүшкә болмайду. Бийил һосул аз, суниң қислиғидин йәрләр қағжиримақта - колхозлар билән колхозлар, биргадирлар билән бригадирлар су талишип, жәң қилишмақта. Әйнә шундақ бир вақитта социалистик мүлүкни асраш керәк, бир башақ буғдай, бир сиқим чөп, бир тал тавузни, қискиси, һәр бир тийинни исрап қилмай, һесапқа елишқа тоғра кәлмәктә! Йәргә берилидиған йәрлик вә химиявий оғутларниң йетишмәслигидин бийил қоғун-тавузларму ушшақлап, яхши охшимиди... Һәммини тәртипкә кәлтүрүш үчүн йетишмәйватқан нәрсиләрни санап түгитиш қийин... Меһман һал ейтаркән, униң үз вә көзлири бирдә ғәмкин, бирдә тәшвишләнгәндәк билинип кәтти Закир акиниң оғлиға. У байиқи йоған тавуз тоғрилиқ сөз ачидиған пәйт кәлди дәп ойлиди вә уни меһманға соға қилиш тоғрилиқ нийитини изһар қилди. Лекин меһман Закир акиниң оғлиниң тәкливини рәт қилип, сориди:

- Қандақ қилип сәясий сәвийәмизни көтирәләймиз?

Закир акиниң оғли "сәясий сәвийә" дегәндә хелә һодуққандәк болди. Буни байқиған китель кийгән

папкилиқ адәм мәсилини һәртәрәплимә ениқлашқа башлиди:
- Гезит-журналларни давамлиқ оқуп турамсиз?
- Мән-саватсиз, гезит оқушни билмәймән, оғлум,- сәмимий ейтти Закир акиниң оғли.
- Радио тиңшамсиз?
- Бу кәпидә нәниң радиоси дәйсиз?
- Яхши әмәс, - дәп бешини чайқиди китель кийгән папкилиқ адәм.
- Яхши әмәслиги- яхши әмәс, лекин бу йәргә бир яз үчүн ким радио үчүн сим тартип келиду?
Китель кийгән адәм папкисидин байиқи тонуш дәптирини чиқирип, йәнә бир немиләрни яздидә;
- Камчилиқларни дәрһал йоқитиш керәк! - деди.
Китель кийгән папкилиқ адәм билән болған сөһбәт чай ичилип тавузлар машиниға бесилип болғандин кейинму давам қилди. Кәпидин анчә жирақ әмәс йәрдә жүк машинилириниң тохтиған авази аңланди. Әйнә шу чағда әң тәшвишлик вақиә йүз бәрди. Меһман чай-туз үчүн қисқила рәхмәт ейтип, әнсирәш билән сориди:
- Немә үчүн биздин һөжҗәтлириңлар барму, дәп соримайсән?
- Униң һажити барму?
- Әгәр биз сән ишәш қилған адәмләр болмай қандақтур бир һелигәр, оғрилар... болсақчу?
У папкидин бир квитанцияләрни чиқирип, уни өрә турған һалда толтирип, қолини қойдидә, униң бирини, қаидә бойичә, өзидә қалдуруп, бирини Закир акиниң оғлиға берип, деди:
- Һәр дайим һошияр болуш керәк!
- Тоғра ейтисиз, оғлум,- тәстиқлиди Закир акиниң оғли,- һазирқи қәғәзвазлиқ заманда шундақ қилмайму болмайду, лекин сиз мени һәқиқий дөләт хизмәтчисидин оғрини пәриқ қилалмайдиған ахмақ, һаңвақти дәп ойлап қалмаң.
Закир акиниң оғлиниң чақ-чақ арилаш чиң сөзи меһманға йеқип қалди болғай, у күлүмсиригән һалда байиқи йоған тавузни әскә елип, уни дәрһал машиниға селишқа разилиқ бәрди.
- Қени, чапсанирақ әкәлгин, кәч болуп кәтти, - деди китель кийгән папкилиқ адәм.
Закир акиниң оғли қоғунлуққа кирип, һасирап-һөмүдәп, тәрләп-пишқан һалда йоған тавузни машиниға бесип бәрди.
Китель кийгән папкилиқ оғри хошлишиш алдида:
- Квитанцияни айниң ахирида бухгалтерияғә беришни унтума, пәқәт айниң ахирида, - дедидә, машина билән көздин ғайип болди...
Сабирә һәдә кияс қилатти: Бөртмә көз Баратахун Закир акиниң оғли Тохтәмниң бир йоған машина - он тоннидәк тавузни дөләт хизмәтчиси ниқавини кийгән оғриға қандақ бәргәнлиги вә уни кәпидә Сабирә һәдә әвәткән юмшақ нан вә һинд чейи билән қандақ меһман қилғанлиғини йәниму қошуп сөзлимәктә, әтрапидикиләр қолини тизиға уруп, қақахлишип күлүшмәктә...
- Закир акиниң оғли, өзәңлар билисиләр, интайин интизамлиқ адәм, - дәп давам қилатти Бөртмә көз Баратахун, - квитанцияни оғри дегәндәк топ-тоғра икки һәптидин кейин бухгалтерияғә апирип бәргән. Аңғичә оғри турмақ, униң изиму йоқилип кәткән. Қандақ мәсхирә!
Сабирә һәдә шуларни ойлайдикән, өзини қойидиған жай тапалмай қалди. Шу арида Закир акиниң оғли ишик босуғисида қайтидин пәйда болди вә Сабирә һәдә ериға җекилиди:
- Баратахунниң йенида узун турмай, өтүкни бериңдә, хош, дәп қайтип келиң!
Закир акиниң оғлиға, әлвәттә, хотунниниң буйруғи яқмиди: әргә йол-йоруқ бериш-бу хотунниң иши әмәс. У йәрдә узун туримәнму, дәрһал қайтип келимәнму-бу өзәмниң әрким. Лекин һәқиқий әр аяллар билән, болупму хотуни билән мундақ ушшақ ишлар тоғрилиқ тәң тақалишип олтармайду. У һәр дайим салмақлиқ, парасәтлик болуши керәк, әң яхшиси гәп қайтурмастин җим турувелиш. Закир оғли чишини

чишиға бесап турдидә, гәпни башқа яққа айландурувәтти:

- Аниси, бүгүн қандақ тамақ қилмақчисән, йәнә немә ишлириң бар?

- Өйни тазилаймән, - деди Сабирә һәдә чейини бир сүмәргәндин кейин, -андин базарға берип, чөшүрә етиш үчүн гөш әкилимән... Бүгүн чөшүрә йәйсиз, - Сабирә һәдә йәнә бир жутум чайни ичип, сөзини давам қилди: - Йол үстидә Адилжанға кирип чиқимән, ахшамлиққа чөшүрә йәп кәт, дәп хәт йезип қойимән, у кәчтә кәлсун... һә, есимға кәлди, Қасимжанға кона сүрәтни апирип беримән, мүмкин болса көчүрмисини чиқирип берәр...

Йәнә бир жутум чай йәтмидиму яки башқа сәвәптинму, Сабирә һәдә бүгүн қилидиған ишлириниң "планидики" әң муһимини ериға ейтишни унтуп қалди: бүгүн өй елиш үчүн новәттә турғанларниң тизими йеңилинатти. Униңда Қейим акиниң оғлиниң новити биринчи орунда болатти. Шуңлашқа Сабирә һәдә Қейим акиниң оғлиға биринчи болуп йолуқуп, уни хошал қилғач, сөйүнчә соримақчи...

Ләмпидә Сабирә һәдини ишти күтүп туратти. Сабирә һәдә челигини йәргә қоюши билән униң кичиккинә, чирайлиқ пистиги челәккә ирғип чуштидә "сәпәргә" тәйярланди.

Сабирә һәдә һойлидин чиқип, почта сандуғидики хәтни байқиди. "Кимдин кәлдикинә? Исламдинму? - У әң Жиғлаңғуни хиялидин өткәзди, еһтимал, у булутлар астидики таққа жайлашқан Сарижаздики палаткида ухлаватқанду? Сәһәр-субһидә конвертттики хәтни оқалмиди. Иштин кейин, кәчтә, һәммә өйгә чөшүрә йегили жиғилғанда оқуймән дәп қарар қилди".

16

Қиштин әсәрму йоқ еди. Календарь бойичә октябрьниң оттуриси - бирдин қар ләпилдәшкә башлиди...

Плащ кийип кочиға чиққан Сабирә һәдиниң соғдин тени шүркәнсиму, қайтидин кийиниш үчүн өйгә кирмиди. "Йолға чиқип, босуғини қайта атлаш яхши адәт әмәс" дәп ойлатти у.

Көңүлсиз һава райи чапсанла бәлгү бәрди: бәзиләр пальто кийип, бәзиләр, Сабирә һәдигә охшаш, йеник плащларни кийивалған. Лекин пальто кийгәнләр аз, плащ кийгәнләр көпирәк. Қәйәргила қарисаң, бағда ечилған рәңму-рәң гүлләрдәк, күлрәң, қара, көк, қизғуч болонь плащларни кийивалған адәмләр. Қар йеғиватса, адәмләрниң плащларда жүрүши қизиқ. Сәл маңғандин кейин, соғ Сабирә һәдини хелә музлаттиму, "өйгә кирип, иссиқ кийинивалайму?" дегән ой бешидин өтти. "Яқ! - деди у бирдин өзигә. Автобусқа чүшсәм, иссип қалимән. Тохталмидин мәһкимигичә - бәш маңдам...".

Автобус тохталмисида әтигән вә соғ болушиға қаримай, адәмләр көп. Сабирә һәдә бир топ рәңмурәң плащларни кийгән қизларниң йениға келип, салам бәрди:

- Саламәтмусиләр.

Қизлар мейиғида күлүп қоюшти, улардин бирси немишкиду калпугини пуруштирип, өзини чәткә алди.

Сабирә һәдә пистәк бар челәкни йәргә қоюп, иккинчи топ адәмләрниң йениға кәлди. Улар билән баш ишариси арқилиқ жимла саламлашти. Шу арида пистәк челәктин ирғип чиқип, шинель кийгән натонуш адәмни айлинишқа башлиди. Дәсләп у чишләвәламду дәп қорқтиму, қолидики чәйнәк билән өзини һимайә қилди, кейин униң ойнаватқанини көрүп, һәжәпләнгән һалда Сабирә һәдигә қариди. Сабирә һәдә пистәкни чақирди, у қуйруғини шипаңлитип йеқин кәлгәндә, гәжгисидин тутуп челәккә қайтуруп салдидә:

- Мәшәдә жим ят! - дәп буйруқ бәрди.

Әтрапта қарап турған қизлар күлүшти. Лекин уларниң күлкиси узунға бармиди. Айланмини айлинип, көпчилик күтүп турған "сәккизинчи" автобус

келип қалди. Сабирә һәдә топниң ичидә қисилип, иштирип жүрүп, ахири автобусниң ичигә кирди. Олтиридиған орун йоқ. Сабирә һәдә өрә туратти. У йенидики "жигит орун бошитип берәрмикин" дегән үмүт билән йөтилип бақти. Лекин жигит орнидин турар әмәс. "Ишқичә он төрт тохталма өрә туруш керәк" ойлиди Сабирә һәдә, бәл чидарму? Лекин Сабирә һәдә орун бошитиш ишариси билән башқичә сөз қатти:

- Оғлум, гезитта бүгүнки һава райи тоғрилиқ йезиптиму?

Жигит номус қилдиму, орнидин туруп:

- Ана, олтириң, - деди.

Сабирә һәдә қучиғида бағчә йешидики балиси бар оруққина аялниң йенида олтарди...

Һәр күни әтигәнлиги әйнә шундақ бир қаримаққа әрзимәйдиған чоң-кичик вақиәләр көпләп йүз берәтти. Уларниң һәр бирини, халаш-халимишиңдин қәтъий нәзәр, қәлб вә хатирә әглигидин өткүзүп яшашқа тоғра келәтти.

"Әгләк?"

Әрзимәс вақиәләр әгләктә тасқилип, өтүп кетип, уларниң көпчилиги қәлб вә хатиридә һеч қачан унтулмайдиған болуп қалатти. Көп вақитларда қайғулуқ вақиәләр, яманлиқлар әстә қалатти. Бәзидә болса униң әксичиму болатти.

Еһтимал, һәр адәмниң яхшилиқ билән яманлиқларни, ун билән кепәкни айрийдиған көңүл әглиги болса керәк...

Мана, Сабирә һәдә баштин кәчүргән миңлиған таң-сәһәрләрниң бири. У һәр күни дегидәк чүшүп маңидиған "сәккизинчи" автобуста, гезит оқуп олтарған яш жигиттин "күрәш" билән қолға кәлтүргән креслода олтирип, йәнә ихтиярсиз ойға патти.

- Октябрдиму қар яғидикән? Техи өткән һәптидила радиодин Октябрьда иссиқ болиду девидиғу? Раст, һава райидин хәвәр бәргүчиләр түнүгүн шималдин соғ шамал келиду дегән. Бу соғ шамал һава райини алдин-ала ейтип бәргүчи алимларни езиқтуруш үчүн кәлдимикинә? Мана, уларниң хуласиси - талада қар йеғиватиду... Әгәр улар мениң йолдишим Тохтәм билән мәслиһәтләшкән тәғдирдиму мундақ хатаға йол қойматти. У әтә һаваниң қандақ болидиғанлиғини путиниң зиңилдап ағриши яки ағримайдиғанлиғиға қарапла топ-тоғра ейтип бериду. Униң, Закир акиниң оғли Тохтәмниң, техи түнүгүнла "айиғим зиңилдап ағриватиду. һава әтә қандақту бир жудун-чапқун елип келәмдикин?" дегини униң шуни билидиғанлиғиниң испати әмәсму?

Сабирә һәдиниң ойлирини кичиккинә балиниң:

- Ишт! - дегән һаяжанлиқ авази бөлүвәтти.

Сабирә һәдиниң пистәк күчүги челәктә икки айиғи билән туруп, автобустикиләргә қараватти.

- Апа, ишт, ишт! - бала анисини ноқуп, техиму һаяжан билән вақирашқа башлиди.

Пистәк балиниң өзигә диққәт бөлүватқанлиғини сәздиму, бешини техиму егиз көтирип, көзлиридә худди кичик балиниңкидәк хошаллиқ учқунлири йенишқа башлиди.

- Апа, иштни бир қетим силап бақайчу?

- Чоң апаң рухсәт қилса силап бақ.

- Чоң апа, силап бақайму?

- Силап бақ, оғлум, силап бақ. Әкә қолуңни,

Сабирә һәдә балиниң қолини елип, пистәкниң бешиға аста апарди. Пистәк хошаллиғидин әркиләп, дәсләп Сабирә һәдиниң қолиға, андин балиниң кичиккинә алиқиниға тумшуғини авайлапқина тәккүзди...

- Униң ети қандақ?

- Пистәк, қозам.

- Бу қандақ сөз, чоң апа?

- Бу сөз, балам, саңа охшаш, кичиккинә, йеқимлиқ, татлиқ мәнасини билдүриду.

- Уни қәйәрдин алдиңиз?

Сабирә һәдә ойға чөмди: бу соални у көп қетим аңлиған, көп адәмләр пистәкни қәйәрдин тепивалдиңиз - дәп сорашқан.

- Пистәк, сениң билән қәйәрдә учришиведуқ? -

Сабирә һәдә әркиләп турған пистигигә иңишти. У хошаллиғидин һазирла челәктин ирғип чиқип кетидиғандәк қияпәт билдүрди.

- Толчоктин дәмсиз?

- Нәқ шундақ, қозам. Мән бу пистини толчоктин алған.

- Базардин апсиздә, - деди балиниң аниси сөзгә қошулуп.

- Базардин, - деди йәнә кимду бири.

- Шундақ, толчок - қиста-қистаң, иштәрмә базардин алған, - деди Сабирә һәдә уларға чүшәндүрүп...

17

Сабирә һәдә жилиға бир, ешип кәтсә икки қетим толчоққа, шәһәрдики кона-йеңи нәрсиләрни сатидиған базар-барахолкиға баратти. Мәзкүр тиқма-тиқмақ базар һәр йәкшәнбә күни ишләйдиған. Толчокта трактор, самолеттин башқа турмушқа керәклик барлиқ нәрсини тепишқа болатти. Сатқучи кишиләр кона-йеңи товарлирини гезит, пеленка, картон қәғәзләрниң үстигә йейивелип, рәт-рети билән туришатти, бирәр нәрсини тутуп көрүп қойсиңиз сатқучи өз мелини махтап, уни елишқа зорлатти. Бу йәрдә һәр хил кийим-кечәкләр, кона-йеңи аяқ кийимләр, қошуқтин қазанғичә турмуш буюмлири, тикинчилик машинилири, кәтмән-гүҗәк, палта-кәкә, хилму-хил гәзлимилар, йемәк-ичмәкләр, қисқиси, тоху сүтидин башқа һәммә нәрсә тепилатти. Бирақ толчокта Болгариядә ишләнгән анардәк гүллири бар қара, қизил йоған яғлиқлар қисирақ еди. Бир күни Сабирә һәдә өзигә келинлири - Исламниң вә Адилжанниң аяли Кепинәккә қизил гүли бар, қара рәңлик үч болғар яғлиғини елиш үчүн толчоққа кирди. У базарда қисилип жүрүп, уни бешидин айиғиғичә айланди. Чарчап, кичиккинә болсиму һадуқ елип, херидарларни күтүватқан сатқучиларниң йенида тохтиди. Шу йәрдә бирдин улардин сәл нерида путлириға әски пийма кийгән, сақаллири өсүп кәткән, үзлири сөрүнла адәмниң кона дермантин сумкида кичиккинә күчүкләрни тутуп олтарғанлиғини көрди. "Күчүкләрнима сатамдикинә?" - дәп ойлиди Сабирә һәдә вә қизиқиш билән униңға йеқинлашти.

- Буларни нәдин әкәлдиңиз? - сориди Сабирә һәдә тәәҗүп билән.

- Нәдин әкәлгәнни сорима, мамаша, униңдин һеч иш һәл болмайду. Яхшиси, баһаси қанчә - дәп сориғин, - деди сақаллиқ.

- Һә, қанчә туриду?

- Һеч қанчә әмәс, бирси бир рубль - бекарға беримән, - деди сақаллиқ техиму киришип. - Һазир бир сомға мөшүк аптапқа чиқмайду, еливал, мамаша, нәсли яхши күчүкләр. Сумкида ачлиқтин үч күчүк ғиңшип, ғужмәк болуп ятатти.

Туғулуп йеңидин көзини ачқан кичиккинә күчүкләрни рәһимсизлик билән анисидин айрип бир ботулка һарақ үчүн сатқили әкәлгән сақаллиққа ғәзәпләнгән Сабирә һәдә чидимай үн қатти:

- Виждансиз адәмкәнсиз! Уларни ана сүтини әмгүзмәй, айривелишқа виждиниңиз қандақ чидиди?

Сабирә һәдә кона, паскина сумкида ғиңшип яткан күчүкләргә ичи ағрип, артуқчә сөзму ейталмай, сақаллиқтин жирақлиди...

У толчокниң башқа рәтлирини арилап, ахири издигинини тапти. Содилишип жүрүп, үч данә әмәс, икки тал болғар яғлиғини алғандин кейин қәлбән хошал болуп, базардин қайтти. Сабирә һәдә толчок дәрвазисидин чиқиш алдида байиқи сақаллиқниң "мамаша" дәп вақириған авазини аңлап тохтиди.

Сақаллиқ бир тал күчүкни қолида тутқан һалда дәрваза йенида туратти. Сумка бекар болған.

- Ярдәм қилиң, мамаша, пәқәт бирла күчүк қалди. Мән, һәқиқәтән виждансиз адәм. Әгәр уни алидиған адәм чиқмиса, каналға ташлаветимән. Суға ғиқ тоюдидә, һалак болиду. Маңа рәһмиңиз кәлмисиму, бу жаниварға рәһим қилиң, Сақаллиқ Сабирә һәдигә күчүкни тәңләп, ялвурушқа башлиди.

Сабирә һәдә "әгәр мән күчүкни алмисам, расти униң өлүмигә замин болидиған охшаймән" дәп ойлидидә, қапчуғидин бир рубльни чиқирип, сақаллиққа бәрдидә, күчүкни қолиға алди...

Адәмниң хатирисидә немиләр қалмайду?

Бәшинчи яки алтинчи тохталмида балиси бар аял автобустин чүшүп кәтти. Шуниң билән пистәккә болған қизиқишму отқа су сәпкәндәк өчти. Еһтимал, пистәк шуни сәзди болғай, әркиләп ойнаштин тохтап, челәкниң астиға чөкти, Сабирә һәдиму жим болуп, әтраптикиләргә қулақ салди. Униң арқисидики орундуқта икки адәм өз ара сөһбәт қурған еди.

- Бизниң йезида, биләмсиз, һәр он адәмниң бири Горохов, һәр бәш адәмниң бири Василий дәп атилиду. "һәр бәш адәмниң бири - "Василий" дегән сөзни аңлиған Сабирә һәдиниң есиға бирдин Баратахунниң "бизниң Ялпузда һәр төрт адәмниң бири - Тохтәм" дәйдиған сөзи кәлди. "Бәлким, Баратахунниң һекайисидики төрт Тохтәм тоғрилиқ әзмиси оғлум Адилжанға яқмиған болуши мүмкин. Шуниң үчүнму у Баратахунни силкивәткән" ойлиди Сабирә һәдә өзиниң тәсадипи пәрәзигә бир ишинип, бир ишәнмигән һалда.

У қиясән көз алдиға кәлтүрди: Сабир акиниң оғли Бөртмә көз Баратахун базардики қурдашлири соруннида олтирип сөзләвататти: "Мән төрт ялпузлуқ Тохтәмни билимән. Биринчиси - Тохтәм-телеграф, иккинчиси - Тохтәм алғай, үчинчиси - Тохтәм чөшүр, төртинчиси, һә, улар бизни кәчүргәй, Тохтәм асқақ. Немә үчүн биринчисигә "телеграф" дәп ләқәм қойған? Бойи егизлиги үчүн дәмсиләр? Яқ Тохтәм телеграфниң бойи пака. Униңға бу ләқәмни шуниң үчүн қойғанки, у - Тохтәм телеграф-мөжүзә арқилиқ жирақ йәр, узун мусапидики адәмләрниң бир-бири билән сөзлишәләйдиғанлиғи тоғрилиқ Ялпузға тунжа қетим хәвәр елип кәлгән. У Сергеевка мәлиси арқисидики тағда столбиларни орнитип, уларға төмүр симларни тартиватқанлиғини, қисқиси, телеграф қурулушиниң қандақ кетиватқанлиғини өз көзи

билән көргәнлигини хәвәр қилған. Шу чағда униң сөзигә пәқәт ялпузлиқларла әмәс, карповлиқлардинму көп адәм ишәнмәй, "шундақму боламду?" дәп заңлиқ қилип күлүшкән. һәтта мөтивәр қериларниң бири: "Һәй, Тохтәм, немишкә ялған ейтисән. һазир сениң вақирап сөзләватқан сөзиңни йениңда туруп аран аңлаватимиз. Жирақтики адәмниң сөзини аңлаш мүмкин десәң, униңға ким ишиниду?". "Маңа сим тартилса... Әгәр сим тартилса, аңлайсиләр..." дәп Тохтәмму бош кәлмигән. Шуниңдин кейин у: Тохтәм-телеграф дәп атилип кәткән...

Иккинчи Тохтәм-алғай тоғрилиқ чүшәндүрүшниңму һажити йоқ. Көз алдиңларға кәлтуруп беқиңлар, Тохтәм-алғайниң уларниң қайсисиға қарап турғанлиғини бир Алла билмисә, башқиларниң билиши тәс, сөзлигәндиму шундақ. Йениңдикигә сөзләватса, маңа гәп қиливатиду дәп чүшинисән.

Үчинчи Тохтәмни немә үчүн Тохтәм чөшүрә дәп аташқан? Чүшинишлик у чөшүрини бәкму яхши көрәтти. Чөшүрини ким яхши көрмәйду дәйсиз? Тохтәм болса бедә көкидин қилинған чөшүрини интайин яхши көридиған. Адәттә уйғурлар баһар келиши билән йәрдин йеңидин көк чиққанда бедә, йәттә хил өсүмлүкниң учини үзүп, дора дәп, чөшүрә қилип бир нәччә қетим йәйду. Тохтәм болса бедә орумға кәлгичә учини үзүп, чөшүрә қилип йәвәргән. Шуниң үчүн униңға Тохтәм чөшүрә дәп нам беришкән.

Әгәр шу бөдүнә болмиғанда, Тохтәм бөдүнә тутимән дәп путини чалға кесивәтмигәндә, Тохтәм, Тохтәм асқақ болмай, еһтимал, Тохтәм баш кесәр атилатти. У бала вақтида интайин шох, йенип турған бир парчә от еди. Башқиларниң бағлириға кирип, мевилирини оғрилатти, рогатка билән хошниларниң тохулириға арам бәрмәтти... Ишәнмисәңлар, униң өзидин сорап беқиңлар, шундақму Тохтәм?...

Бу қетим Бөртмә көз асқақ Тохтәм тоғрилиқ рәнжип кәткидәк һеч нәрсә ейтмиди. Лекин, немишкиду, униң оғли Адилжан қаттиқ рәнжип, қаңқиған

поңзәктәк орнидин сәкрәп туруп, кетип қалди. Немә үчүн?

Бирдин Сабирә һәдиниң хиял әйнигидә башқа бир вақиә намайән болди.

Бир күни Сабирә қизни аниси етиздин шивақ сүпүргә терип келиш үчүн биллә елип маңди.

Мана улар икки бағлам шивақ жиғишти, чоң бағлам аниси үчүн, кичик бағлам Сабирә үчүн. Кәч күз болғачқа бирдин аччиқ шамал билән қар учқундашқа башлиди. Сабирә бәзгәктәк титирәп, жиғлашқа башлиди. "Қорқмиғин қизим, дегән шу чағда аниси, мана мону чиғир йолни көрдиңму, шуниң билән өйгә қарап жүгәр, мән сениң кәйниңдә маңимән". Улар ахири өйгә йетип кәлди. Үсти—беши һөл болуп кәткән Сабирәгә шу чағда һаят маңса-маңса түгимәй кәткән чиғир йолдәк бәкму узун билинип кәткән. Немишкә шундаққинә?...

18

Мана уларниң һәммиси - Салпаң қулақ, Қизил көз, Һижайғақ, Жиғлаңғу вә Сабирә қиз бағдики алма дәриғи астиға жиғилишти. Пәқәт улар билән балиларниң әң кичиги бәш чишлиқ Қозичақла йоқ. Техи у туғулмиғандә.

Сабирә қиз оюнни башлиди:

... Атниң қани
Йәргә тәгди,
Төмүр, тәсәк
Пистәк...
Мән пистәк әмәс...

Шуниңдин кейин улар мөкүшмәк ойнашқа киришти. Қизил көз, һижайғақ, Салпаң қулақ, Сабирә қиз мөкүши, одида қалған әң кичик Жиғлаңғу уларни издәп тепиши керәк. Одида қалған балиға башқиларни тепиш асан әмәс. Болупму әң кичик Жиғлаңғуға башқиларни издәп тепиш техиму асан әмәс еди. Шуниң үчүнму башқиларниң униңға ичи ағрип, асан тапидиған жайларға мөкүшәтти. Мана, Сабирә қиз неридики алма дәриғиниң арқисиға йошурунди, дәрәқ йенидин униң көйниги көрүнүп туратти. Салпаң қулақ өйниң йенидики там арқисиға мөкүнди, Қизил көз болса қериқиз йопурмақлирини өзигә далда қилип, йә иштниң һавшуғиниға, йә мөшүкниң миявлишиға охшимайдиған ғәлити аваз чиқиришқа башлиди. Уни тепишму тәс әмәс еди. Пәқәт Һижайғақла укисиға ич ағритмиғандәк мөкүнүвалди. Кичиккинә Жиғлаңғу һәдә, акилирини тапқандин кейин һижайғақни тапалмай, хелә аварә болди, ахири чидимай жиғлашқа башлиди. Шу чағда уни һәммиси бир болуп издәшкә тиришти. һижайғақни һәммиси издәп тапалмиғандин кейин у өзи пәйда болуп, "тапалмидиңлар, тапалмидиңлар" дәп мәғрурлинип, қин-қиниға патмай қақахлап күлүшкә башлиди. Жиғлаңғу болса жиғлатти вә акисиға өч болуп кетәтти. Тоғра, жиллар өткәнсири ака-инилар оттурисидики мунасивәт техиму күчийип, уларниң бир-биригә болған меһир-муһәббити ешишқа башлиди. Худди русларниң ата пешини ана тутқан чамғу тоғрилиқ чөчигидәк Исмайиловлар бир-биригә яр-йөләк болушқа башлиди - Жиғлаңғу һижайғақниң, һижайғақ Қизил көзниң, Қизил көз Салпаң қулақниң, Салпаң қулақ Сабирә қизниң, Сабирә қиз болса аниси билән дадисиниң пешини мәккәм тутушқа бәл бағлиди. Шундақ қилип, Исмайиловлар өм бир аилә болуп, әшу бир чамғурни тартип чиқиришқа тиришти. Лекин уни чиқириш мүмкин болмиди. Немә үчүн? Әгәр бу тоғрилиқ һазир Сабирә һәдидин сориғидәк болсақ, у чоңқур ойға чөмәтти. Чүнки ахири чамғурни тартип чиқиривәтишкә ярдәм қилидиған әң кичик иниси бәш чиши бар чашқан - Қозичакму туғулған едиғу? У немишкә ярдәм қилалмиди? Һәммә вақит аилидә немиду бир нәрсә йетишмәтти. һелиму ядида, дадиси алдида айвини бар икки еғизлиқ өй салмақчи болди. Лекин яғачниң қислиғидин уни салалмиди. Ата икки еғиз өйниң орниға чоң бир еғиз

өй вә униң алдиға пешайван селивалғаниғиму худаға миң қатлиқ шүкри ейтти. Һәр жили дегидәк бирдә қурғақчилиқтин, биридә йәнә қандақтур бир сәвәплардин етизда ашлиқ охшиматти. Һәр жили дегидәк балдур баһардин дәсләпки һосулни үгүт етип түгмәнгә апарғичә аилидә қийинчилиқ һөкүм сүрәтти. Етиз-ериқ ишлири башлиниши билән Сабирә қизға қочақ, мөкүшмәк, оқ таш ойнайдиған вақитму тепилматти. У ата-аниси билән етизға чиқип әмгәк қилатти - отақ отап, яңиюниң түвини юмшитатти, әпийүн етизлиқлирида таңдин шамғичә ишләтти. Әпийүн жиғишта униң тәңтушлиридин һеч ким Сабирәгә тәң келәлмәтти - у бәкму чаққан, дадил еди. Әпийүн коробкисиға өткүр әгир пичақни шундақ әпчилик билән оруп маңаттики, достлири бир аздин кейинла арқида қалатти. Тиғ урулған жайда кейин сеғиздәк қатқан әпийүнниму у әжайип бир маһарәт билән жиғаттики, қолидики қачиси һәммидин бурун толатти.

Салпаң қулақму әр йәтмәй еғир ишта ишләшкә башлиди. У төмүрчилик дукинида базған соқатти. Уста очақта қизирип тавланған төмүрни амбур билән қисип, сәндал үстигә қоюп, өзиниң болқиси билән мана мәшәгә ур, дегәндәк аста ураттидә, андин он бәш яшлиқ Салпаң қулақ еғир базғанни егиз көтирип, уста көрсәткән йәрни уруп чиңдашқа башлатти. Бу йәрдә колхозға вә адәмләр турмушиға керәклик һәр хил нәрсә-буюмлар тәйярлинатти.

Қизил көз оқушини түгәтмәйла мустәқил һаятқа қәдәм ташлиди - у моздузлуққа шагирт болуп ишқа кирди. Сабирә һәдә моздузлуқ ишханисини башқа сәвәпкә бағлиқму яхши әсләтти. У чағда яш жигит - Закир акиниң оғли Тохтәм Пазилов аяқ кийим ремонтлаш һоқуқиға егә үчинчи разрядлик уста сүпитидә мәзкүр ишханида ишләтти. Закир акиниң оғли шу чағдила Сабирә қизни яхши көрүп қелип, униң билән йеқинлишишниң йоллирини издәп жүрәтти. Шуниң үчүнму у имканийәтниң баричә Қизил көзгә ғәмхорлуқ қилип, пат-пат Сабирә қиз тоғрилиқ сопатти. Қизил көз болса Тохтәмниң алдида мейиғида күлүп қоюп, өйгә кәлгәндә униң һәммә сөзлирини һәдисигә йәткүзәтти. Сабирә инисиниң Тохтәм тоғрилиқ ейтқан сөзлирини аңлап, рәнжип, қийдиғандәк қилған билән ахири йәнә юмшап қалатти. У чағда Сабирә Тохтәм әмәс Әзиз акиниң оғли Адил һошурахунов һәққидә көпирәк ойлатти.

Бир күни Сабирә билән Қизил көз оттурисида жиддий сөз болди:

- Һәдә, - деди Қизил көз Сабирәгә муражиәт қилип, - мән сиз билән бир иш тоғрилиқ мәслиһәтләшмәкчимән, пәқәт бирла шәртим бар.

- Немә үчүн пәқәт мениң билән, йәнә қилип шәрт астида?

- Сиз билән болғини Сиз мениң қәлбимни һәммидин яхширақ чүшинисиз, шәртим, аримизда болған сөзни һеч кимгә ейтмайсиз.

- Маңа ишәнгиниңгә рәхмәт.

- Һәдә, -дәп башлиди сөзни Қизил көз һаяжанланған һалда, - мениң моздузлуқ ишханисида задила ишлигүм йоқ.

Сабирә Қизил көздин көп нәрсини күтсиму, униң мундақ дейишини күтмигән еди.

- Бу һәқтә немә үчүн апам, дадамға ейтмайсән?

- Дадамға ейтимән, лекин алди билән сизниң пикриңизни билгүм келиду. Немә қилишим керәк?

-Яхши. Ишханидин чиқип кәттиң дәйли...

- Мана, нәқ мошу мәсилә тоғрилиқ сиз билән мәслиһәтләшмәкчимән, - деди Қизил көз чоң кишиләрдәк салмақлиқ билән.

- Өзәң немә иш қилсам болиду дәп ойлаватисән?

-Бу иш пәқәт маңила бағлиқ әмәс.

- Немишкә?

- Билмәймән, һәдә. Мениң оюмчә, мән мәктәпкә қайтип киришим керәк.

"Мәктәпкә қайтип киришим керәк" дегән сөздин кейин Сабирә бир һаза тиңирқип туруп қалди вә инисиниң көзигә синчилап қариди.

- Сениң оқушиңға һеч ким қарши болмиғанғу.

- Раст, мәктәптин өзәм кәттим. Лекин сиз ата—анимизға йеник болмайватқанлиғини яхши билисиз.

Сөзни мәшәдә түгитишму мүмкин еди. Лекин Сабирә беихтияр сөһбәтни давам қилди.

- Оқушни түгәткәндин кейин ким болушни арзу қилисән?

- Мән тарихқа көпирәк қизиқимән, һәдә, - деди Қизил көз иккиләнмәй. - Мәктәптин кейин рабфак - ишчилар факультетиға чүшмәкчимән.

Шу мәһәл Сабирә қизниң ойидин "Адил һошурахунов акиниң изидин маңмақчикәндә" дегән пикир ғил-пал болуп өтти вә өзини басалмиған һалда үн қатти:

- Адил һошурахуновтәк, шундақму?...

Һежайғақ болса, һелиму ядида, оқушқа пүтүнләй хушти йоқ еди. У башланғуч синиплардила бир нәччә жилни өткәзди, раст, бу вақитларда униң көп ағришиму оқушиниң илгири басмаслиғиға сәвәп болди.

Һежайғақ өзиниң шох, бәтқилиқсизлиғидин оқуштин көрә яман адәтләрни чапсанирақ үгәнди. Ата-аниниң чәклишигә қаримай, он икки йешидин тамака чекишкә башлиди. Өзи чәксила мәйлиғу, у иниси Жиғлаңғуниму бу начар илләткә үгәтти. Сабирә һәдиниң һелиму ядида, мәктәптин өйгә "балаңлар тамака чекидиған начарлар қатариға қошулуп кетиватиду. Дәрһал жиддий чарә көрмисәңлар болмайду" дегән хәвәрләр келишкә башлиған. Балиларниң чоңлири кичиклиригә яман тәсир беришкә башлиған, Сабирә қиз бу вақитта Федорниң қизи Клава вә Һосман акиниң қизи Айимханниң кәйнидин шәһәрдә ишләш үчүн Ялпуздин кәткән турса, ата-ана сөзиниң балиларға тәсири қанчилик дәйсиз.

Мана шундақ, Исмайиловлар аилисидә бирликтә вә ялғуз һалда "чамғурни" "тартип" чиқириш үчүн қандақтур бир нәрсә йетишмәтти...

19

Техи түнүгүнла бала һесаплинип, кочиларда тамака қалдуқлирини жиғип, чекип жүргән Ислам, йәни әң Жиғлаңғу бүгүн бир аилиниң чоңи, бәш балиниң атиси вә икки нәврисиниң бовиси. Бүгүн униңму тартип чиқиришқа тегишлик өз "чамғури" бар, у бу "чамғуни" тартип чиқириш үчүн күчәп, илиги үзүлүп кәтмисә болаттиғу. У техи әлликкә кирмигән, лекин чирайиға қарисаң һәдисидин чоңдәк көрүниду. Йүзигә техи қоруқ чүшмигән, бирақ чачлири чүшүп яғақ баш болуп қалған, чишлири тоғрилиқ гәп қилмиғанниң өзи яхши, тамака исидин сарғийип, жиллар өз тамғисини басқан. Ислам айлап, бәзидә жиллап тағда, Сарижазда йоқап кетәтти - у бу йәрдә чоң геологиялик экспедициясидә ишләтти. Сабирә һәдә иниси билән һәр қетим учрашқанда униңға диққәт билән қарап, сөзлирини көңүл қоюп тиңшап, бир чағлардики Жиғлаңғуниң хулқи - мижәзидики хисләтләрдин немиләр қалғанлиғиға алаһидә етивар берәтти. Өзигә тонуш хисләтләрни байқиши билән қәлбидә қандақтур бир хошаллиқ, қайғу вә мәғрурлуқ әкис етәтти - әң яхшиси у бүгүн мустәқил, аңлиқ, зияли адәм еди! Сабирә һәдә Ислам шәһәргә кәлгәндә, униң өзини йоқлимай кетидиған бирәр вақтиниму әсләлмәйду. Иниси қисқа вақитқа кәлсиму бир амал қилип Сабирә һәдиниң һалидин хәвәр тапатти, йәнә келип, задила қуруқ қол кәлмәтти. һәр қетим кәлгинидә һәдисигә қандақтур бир соға-салам елип келәтти. Сабирә һәдә нәрсә-керәкләргә анчила муһтаж әмәсти, лазим болғанда өзи сетивалатти. Лекин соға-саламлар көңүлни хуш қилиш, меһриванлиқниң бәлгүси еди. һәр кимниң соғиси адәм қәлбидә һәр хил һиссият пәйда қилиду. Тонуш-билишләрниң соғиси башқичә, әң йеқин адәмлириниң соғиси башқичә, әр, балиларниң соғиси башқичә, бир қосақтин чиққан, ахирқи, тәнһа иниңниң соғиси техиму башқичә еди... Сабирә һәдә иниси билән һәр қетим учрашқанда қериндаш-

лиқ меһир-муһәбәттин жүригиниң бир йәрлири көйүп-ечишип, униңдин задила айрилғуси кәлмәтти.

Ислам өйгә ишикни чәкмәстинла кирип кәлди.

- Һәммиңлар сақ-саламәтму? Келишмәсликләрдин теч– аманму? - дәп сориди у босуғиға қәдәм бесиши билән.

- Қандақ келишмәсликләр тоғрилиқ сораватисиз? - сөзгә арилашти Закир акиниң оғли. - Биз сизниң ағзиңиздин мундақ сөзни биринчи қетим аңлаватимиз.

- Келишмәсликләрдин башқичә сөзиңиз йоқмиди? - етираз билдургәндәк қилди Рузимәт акиниң қизи Рәшидәм ери Исламға. Рәшидәм тәғдир тәқазаси билән қириғинчи жилларниң ахирида ата-аниси билән бирликтә бу яққа чиқип қалған.

Сабирә һәдиниң келини Рәшидәм билән болған мунасивити һәр хил сәвәпләргә бағлиқ муқумлашқан. Ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи интайин толуқ кәлгинигә қаримай, бәкму чаққан, тетик еди. Сабирә һәдә инисиниң аяли, ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи Рәшидәмниң ериға еғирини салмай, қийинчилиқларға бәрдашлиқ берип, бәш балини тәрбийиләп аяққа турғузғиниға ичидин апириң оқатти- ана ирадисигә қайил болатти. Униң үстигә Рәшидәм балилириға яхши қарап, тамиғини вақтида берип, кир-қатини жуюп, уларни пакиз, әдәплик тәрбийиләпу, һеч қачан иштин қол үзмигән еди. Кәспий техникилиқ училищениң ашханисида ашпәз болуп ишләтти. У: мән балилириңға қараш билән ишләп ахча тепиватимән, дәп һеч қачан ериға дақақ қилматти. Лекин униң бир иши һәммини әпсусландурған. Рәшидәм ери Ислам экспедициядә вақтида бошанған оғуллириниң биригә туғулуш гуваһнамисини алғанда "бир балам болсиму чоң болғанда тәнтиримәй һаят йолини тапсун" дегән арман билән униң миллитини қирғиз дәп яздурувалған. Ислам кейин бу тоғрилиқ аңлиғанда өзини қойидиған жай тапалмай қаттиқ ғәзәпләнгән вә Рәшидәмгә хелә аһанәт қилған, Рәшидәм болса өз "хатарини" бойниға алған болсиму, уни түзитишкә һәрикәт қилмай, жаңжални

сукунат билән басқан. Сабирә һәдә пат-пат Рәшидәмниң аилә башқуруштики чидам-ғәйрәт, шижаитини Адилжанниң аяли Кепинәккә тәққаслап көрәтти. Әгәр Кепинәкниң бәш балиси болса, дәп ойлатти у, бешиға яғлиқ йөгәп мончиға чүшүш әмәс, бәш балиниң кирқатиға петип қалатти. "Яманни ойлимай, яхшилиқ йоқ" дегәндәк, һаят, аилә ләззити қийинчилиқларда чиниқиштин болса керәк...

Ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи Рәшидәм ери Ислам билән бәкму инақ яшатти, униң көңлини рәнжитмәсликкә тиришатти. Йолдишиниң ейтқан сөзини һеч қачан жирматти, униңға гоя чайға салған шекәрдәк ерип, мулайим мунасивәт қилатти, аилидә Исламниң ейтқини - ейтқан, дегини дегән еди. Исламму сөйүмлүк рәпиқисини һеч қачан орунсиз рәнжитмәтти. Шуниң үчүнму уларниң аилисигә һәммә вақит дегидәк хошаллиқ һәмра болуп жүридиған.

Лекин Сабирә һәдигә келининиң семиз, һәддидин ташқири толуқлиғи анчә яқматти. Әгәр Рәшидәм, дәп ойлатти Сабирә һәдә, өзидә мужәссәмләшкән яхши пәзиләтлири билән биринчи туғуттин илгәрки тал чивиқтәк назук қәдди-қамитини сақлап қалған болса, у қайси пәриләрдин кам?.. Һелиму тил тәгмисун...

- Сабирә һәдә, дәрһал бир чинә чай берип, андин суюқ ашқа тутуш қилсаңлар. Сизниң ишиңизни шунчилик сеғинип кәттим...

Ислам әкәлгән соғилирини тапшурушқа алдиримиди. Җозиға чай қоюлғичә бир аз сөһбәт давам қилди. Ислам хелидин бери өзини қизиқтуруватқан нәрсиләр тоғрилиқ сорап билишкә тиришти, чай вақтида башқилар униң ишлири һәққидә сорашқа башлиди. Чай ичилип, дуга қилинғандин кейин Ислам сумкисини ечип, соғилирини тәғдим қилишқа киришти.

- Бу сизгә, Тохтәм ака, - деди Ислам пакетқа йөгәлгән иссиқ ички кийимләрни Закир акиниң оғлиға һөрмәт билән сунуп.

- Тазима қелин екән, - Рәшидәм ериниң сөзини бөлмәсликкә бәргән вәдисини унтуп.

Ислам сөзини давам қилди:

- Әнди Тохтәм ака сизгә һеч қачан соғ өтмәйдиған болди. Буларни кийивелип, Сибирьниң соғида уссул ойнисиңизму болиду.

Закир акиниң оғли соғиларни сәл тартинғандәк қобул қилип, инисиға чәксиз миннәтдарлиғини изһар қилди.

- Мана, бу сизгә һәдә, - деди Ислам Сабирә һәдигә жуң кофтини сунуп,- сизниң жениңиз төмүр әмәс, кийип иссиғирақ жүрүп, өзиңизни аяң.

- Есил жуңдин екән, тәнлириңиз яйрап қалидиған болди, - деди Рәшидәм хошаллиғидин өзини туталмай.

- Бу саңа, укам Адилжан, - деди Ислам инисиға әң чоң йөгәкни берип, -бирақ кейин ач, башқилар һошини йоқитип қоймисун.

- Немишкә кейин? һошимизни йоқатмаймиз, бизниң һазир көргимиз келиду, - деди йәнә ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи өзини басалмай.

Ислам қарши болмиди, у пакетни Адилжанниң қолидин елип ачти вә инглисчә яки немисчә ярлиғи бар есил рәхттин чирайлиқ тикилгән костюмни чиқирип, укисиға кийгүзди.

- Зәпма ярашти, худайим кийгүлүкни несип қилсун, - деди йәнә Рәшидәм.

- Бекардинла шунчилик ахчини чиқим қипсиз, Ислам ака, һазир өзәмма ишләватимәнғу, - қисилғандәк болди Адилжан.

- Қисилма, мени диққәт билән тиңша,- деди Ислам Адилжанға қарап,- һәқиқитигә кәлсәк, мән сениң тағаң, сән мениң балам болисән. Демәк, қериндашлар оттурисида мундақ соға-саламларниң болуши, бу, тәбиий нәрсә.

Сабирә һәдә инисиға алаһидә һөрмәт билдүрүп, деризә йенида күн чүшүп турған диванға олтиришқа тәклип қилди. Ислам диванға чөккәндин кейин, Адилжанға муражиәт қилди:

- Кәлгинә, иккимиз оғул балиларчә сөзлишип көрәйли, ишлириң қандағирақ?

- Сөзлишиңлар, сөзлишиңлар, - деди Сабирә һәдә иниси билән оғлиниң сөзлиригә хуштар болуп. - Силәр арамхуда параңлишиңлар, мән суюқ ашқа тутуш қилай.

Сабирә һәдә ашханиға маңди.

-Қолму-қол бир дәмдә тәйярлаймиз, - деди Рузимәт акиниң қизи Сабирә һәдиниң кәйнидин әгишип.

Исмайилов билән Пазиловниң "йәкму-йәк" сөһбитиниң маһийити Адилжанниң өйдин кетип қалған аяли Кепинәккә берип тақалди. Лекин уларниң сөһбитигә Сабирә һәдә билән Рәшидәмниң өз ара париңи арилишип турди.

- Аһ, немә дегән мейизлик пурайду, - деди ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи Рәшидәм ашханиға кириши билән қуритилған аш көки пуриғидин раһәтлинип. Аш көки салған суюқ ашни ичсәң, ичкиң келидудә!

- Көрдиңму, - деди Ислам Адилжанға, - һәдәңниң сәзгүрлиги вә иштиһасини. Һәр адәмдә әйнә шундақ келәчәккә болған иштиһани алдин-ала сезидиған һиссият болуши керәк.

- Сиз, Ислам ака, бу сөз билән немигә ишарә қиливатисиз? Аилимизниң бузулуп кәткинигиму?

- Һә, аиләңларниң бузулуп кәткини яхши болмиди.

- Униң хориги жуқури болғачқа чиқишалмидуқ...

Сабирә һәдә иниси билән оғли оттурисидики һәр бир сөзгә диққәт қилип, бирәсини өткүзүп қоймаслиқ үчүн қулиғини диң қилип туратти.

- Әрниң диққитини өзигә жәлип қилғанлиғини һис қилған аял " у әнди мениң қармиғимға илинди, буниндин кейин у һеч нәгә қечип қутулалмайду" дәп пәрәз қилиду. Мәнму дәсләптә һәдәңниң қармиғиға илинған. Лекин бу белиқ у ойлиғандәк йоған, алаһидә ялтирақ болуп чиқмиди. Шуниңға қаримай, бу қармақтин үзүлүп чүшүп келиш мүмкин әмәс. Өзәң

билисән, жиллар бойи тағда сәрсан болуп жүримән. Лекин хатиржәммән. Сәвәп, аиләмдикиләрниң мәндин кечип, һеч нәгә кәтмәйдиғанлиғини яхши билимән. Асасий мәсилә адәмләрни тоғра чүшиништә.

- Мән адәмләрни чүшиништә хаталиқ өткәзгән.

Сабирә һәдә сөһбәтниң ахири көңүлсизликкә айлиништин әнсирәшкә башлиди. Һазир Кепинәк тоғрилиқ сөз ечишниң һажити барму? Өткән ишқа - салават әмәсму?

- Иним, рәнжисәңму мән саңа ейтип қояй, сән буни тағам, экспедиция хожилиқ ишлириниң башлиғи Ислам Исмайилов ейтиватиду, дәп чүшәнгин:

- Адәмләрни чүшиниш үчүн алди билән һәр ким өз қәлбини чүшиниши керәк. Өз қәлбини чүшәнәлмигән адәм һеч қачан башқиларниму чүшинәлмәйду...

Аш көкиниң йеқимлиқ пуриғи гүпүлдәп турған мейизлик суюқ аш ичилип болғандин кейин һәммиси хошлишип кетишти. Өйдә Закир акиниң оғли Тохтәм билән Сабирә һәдә ялғуз қалди. Әйнә шу чағда Закир акиниң оғли өзиниң сөйүмлүк рәпиқисигә күтүлмигән йәрдин "концерт" көрситишкә башлиди:

- Иниңниң маңа ичигә кийидиған иссиқ иштан соға қилғинини қандақ чүшинисән?

- Қандақ чүшинәттим, сизни соғда музлимисун дәп чин көңлидин соға қилғанду.

- Яқ, Ислам маңа, хаталашмисам, үчинчи қетим ичигә қийидиған иштан соға қиливатиду, бу йәрдә мени төвән санайдиған башқа бир ғәрәз бардәк қилиду, болмиса, Сибирьниң соғида уссул ойнисиңизму болиду, дегини немиси?

Тохтәм ака чапанни тәтүр кийип, яхшилиқни яманлиққа жорушқа башлиди. У Сабирә һәдиниң "Ислам чин көңлидин соға қилди" дегинигиму көнәр әмәс...

- Сиз бәкму әдәп кәттиңиз, тәтүрлүк қилмаң, - деди Сабирә һәдә йәнә көз-яш қилмаслиғи үчүн худаға

илтижа қилип. - Көңүлсиз гәпләрни қояйли, - деди у ериға йелинған қияпәттә. - Униңсизму мән шунчилик чарчидим, мүҗәзим дегәндәк әмәс, жүрәкни чоқуйдиған һелиқи жүжә һазирла мени йоқлап келидиғандәк туриду...

Сабирә һәдә бирәр дәқиқә өтмәй, пахлан серик жүжиниң қайтидин йетип келидиғанлиғини сәзмигән һалда, автобусниң деризисидин талаға қариди вә хиялән униң "салам" бәргәнлигини көрди:

- Саламәтмусиз? - Мениң билән вә бу йеқимлиқ пистигиңиз билән бая алма түвидә ойниған оюнни давамлаштурсақ, қандақ дәйсиз?

... Атниң қарни
Йәргә тәгди.
Төмүр, тәсәк,
Пистәк...

Пистәк болған мөкү-мөкүләңдә одида қелип, башқиларни издәйду.

- Сениң билән ойнашни халимаймән, тах, күш, йоқал...

20

Автобус тохталмисидин анчә жирақ әмәс йәрдә шәһәрлик телеграф агентлиғиниң бенаси қәд көтирип туратти. Бенаға кириш ишиги етиқлиқ. "Бир минутқа киримән, кичиккинә болсиму олтирип, андин йолумға раван болимән, яхшиси, жүрәкни чоқилайдиған жүжә билән ойнашмаслиқ керәк", - дәп ойлиди Сабирә һәдә телеграф бенасиға йол елип.

У кириш ишиги йенидики орундуққа олтарди, әтрапқа кариведи - һеч ким йоқ. Айвандики ян ишикниң удулида телеграф агентлиғиниң кабинилири, униң ички қисмидики чирайлиқ безәлгән тамда наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневниң портрети есиқлиқ туратти. Сабирә һәдә сәл өзигә кәлгәндин кейин қатар жайлашқан телефон будки-

лириға нәзәр ташлап, наһайити һөрмәтлик Леонид Ильичниң портретиға қариған пети туруп қалди. Бәзидә яхши вә яман ойлар биллә болувалиду: телеграф бенасида азирақ болсиму дәм елип, өзигә келивелиш қарари яхши еди, әнди у өзигә келип, портретқа бир аз қариғандин кейин униң алдида портрет әмәс, Леонид Ильич Брежневниң тирик һаләттә пәйда болушини қандақ чүшиниш керәк. У бирдин чөчүп кәтти. Чөчимәйчу? Шәһәрлик телеграфниң күлрәң бенасида Леонид Ильич Брежнев билән Сабирә һәдә тәнһа турса! Гоя Леонид Ильич Сабирә һәдигә униң билән сөһбәтлишиш истигини изһар қилғандәк болди. Буни аңлап, Сабирә һәдә һодуқти: сөһбәтлишиш керәкму, немә тоғрилиқ? Аддий аял, түнүгүнки тикинчи, бүгүнки тазилиғучи, өмүрлүк йолдиши, Закир акиниң оғли ейтқандәк, һәтта чүшидә мәмликәт, хәлиқниң ғемини қиливатқан улуқ адәмгә немә ейтиши мүмкин? Сабирә һәдигә гоя Леонид Ильич Брежнев атиларчә ғәмхорлуқ қилғандәк қарап, "һөрмәтлик Пазилова, келиң параңлишайли!" дегәндәк билинди. Шу арида Сабирә һәдә жүръәт қилип, немә дейиш керәклигини тәсәввур қилип үлгәрди. У көп һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневтин немә үчүн шу кәмгичә Дуся Никифоровнаға квартира берилмәйду? Леонид Ильич Брежневқа "мән квартириларни бу адәмгә бәргән, униңға муражиәт қилиңлар" дегәнниң орниға тоғридин-тоғра вә қисқичила: "Берилсун!" дәветиш қийинмиди. Шу чағда, ойлайманки, көп һөрмәтлик Турдахун Усубалиевич Дуся Никифоровна билән бир вақитта пүткүл "шанхәйниң" турғунлириға квартириларни беривәткән болар еди... Еһтимал, Қасим Рузиевму өйгә егә болуп қалар еди. Сабирә һәдә көп һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневтин миңларчә әпу сораш арқилиқ Дуся Никифоровна охшаш шу кәмгичә турушлуқ өй шараитини яхшилалмайватқанларниң иши тәкрарланмаслиғи үчүн алдин-ала ениқ команда берилишини өтүнгәндәк болди.

Қандақ күч таң сәһәрдә Сабирә һәдини телеграф

агентлиғиниң бенаси алдиға елип кәлди? Уни бу йәргә келишкә серик түклири чиқишқа башлиған пахлан жүҗә мәҗбур қилдиму? Ундақ болса у немә үчүн автобус тохталмисиға техиму йеқинарақ, ишиклири сәһәрдин башлапла ечилидиған бенаға кирмиди? Бу йәрдә жүрәкни чоқушқа башлиған серик жүжидин башқа йәнә бир нәрсә бар еди - Федорниң қизи Клавдия нәқ мошу йәрдә - шәһәрлик телеграф бенасида ишләтти. У бу йәрдә пүткүл һаяти давамида ишләп, тинмастин "бир минут, һазир қошуп беримән..." дәп тәкрарлайдиған аддий телефонисткидин хелә абройлуқ башлиққичә көтирилип, пенсиягә чиққан. Сөзлишиш будкилириға Клавдияниң тәшәббуси билән қоюлған Брежневниң портрети илинған еди.

Сабирә һәдиниң шәһәрлик телеграфниң бу күлрәң бенасидики унтулмайдиған учришишлири көп болған. Федорниң қизи у чағда шәһәрләр ара телефонда телефонистка болуп ишләтти. Сабирә һәдә - шу чағдики яш аял Приозерға туққанлириниң өйигә туққан йоқлаш вә башқа ишлар билән кәткән ери - Закир акиниң оғли билән сөзлишиш үчүн бу йәрдә бир нәччә қетим кәлгән. Һелиму есида, Сабирә һәдә Закир акиниң оғли билән сөзлишиш үчүн кабиниға кирип трубкини қулиғиға апардидә, униңдин "алло, алло, минут тәхир қилиң, һазар қошуп беримән, сөзлишиң..." дегән тонуш авазни аңлидидә, өзини унтуған һалда трубкидин вақириди:

- Клавка! Клавка!

Шу мәһәл җавап аваз тәкрарланди:

- Қоштум, алло, сөзлишиң...

Шуниңдин кейин Сабирә һәдә пүткүл авази билән вақирашқа башлиди:

- Клава! Бу - мән! Сабирә!

Федорниң қизи орунсиз учришиштин һәйран болди:

- Сабирә! Сараң! Бу сәнму? Сөзлишип болушиң билән мениң йенимға кир! - дәп вақириди Федорниң қизи.

- Нәгә?
- Коридорниң ахиридин жуқурида!

Әйнә шу чағда Сабирә һәдә Федорниң қизини биринчи қетим иш орнида көргән еди. Клавдияниң қоллири худди велосипедниң чеқидики инчикә сим төмүрләрдәк тез йөткиләтти, ағзи тиним тапматти, "бир минут... секунд... сөзлишиң... түгитиң... һазир қошуп беримән... болди..." дегән сөзләр тохтимай тәкрарлинатти. Федорниң қизи дәтти:

- Буниңдин кейин сән мени "сиз" демә! Мән сениң достуңму яки ят адәмму?!

Әгәр достуң болсам "сәнгә" өт. Әгәр ундақ демисәң, бүгүндин башлап биз ят болуп кетимиз. Һазир пүткүл мәмликәт "сән" вә "йолдашқа" өтти. һәммә йәрдә, дил вә жүрәкләрдә йоқалсун пәрәнжә шиари яңримақта...

Һәқиқәтәнму бир чағларда Сабирә қиз гөдәк вақтида Федорниң қизи билән "сән" дәп муамилә қилатти. У чағларда Федорниң қизи шадипачақ, ағзи бесилмас бир немә еди. Сабирә һәдә Федорниң қизи билән шәһәрлик телеграф бенаси ичидә биринчи қетим учрашқандичу? Мурәккәп аппаратлар алдида қоли қолға тәгмәй ишләватқан қиз Сабирә һәдигә бәкму чирайлиқ, зилва көрүнди: демисиму, көзлири йоған, икки өрүм алтун чечини чәмбәр қилип бешиға түгүвалған, тохтимай "бир минут... Һазир қошуп беримән..." дегән сөзләрни тәкрарлаватқан Федорниң қизи һөрмәткә сазавәр, омақ еди. Шу түпәйли, Сабирә һәдә бир чағлардики достини "сән" дәләлмәй, "сиз" дәп муражиәт қилған.

Клавдия билән телеграф бенасида иккинчи учришиш униң ишиги алдида, Федорниң қизи пенсиягә чиқиштин сәл илгири болған.

Бир күни Сабирә һәдә иштин қайтиветип, телеграф бенаси алдида көплигән адәмләрниң топлишивелип, өзлириниң жирақка кәткән сөйүмлүк футбол командисиниң оюн нәтижилирини қизғин муһакимә қиливатқанни көрүп қалди. Улар өз командиси йәңсә, кичик балилардәк хошал болушуп, йеңилип қалса рәнжишәтти. Уларға телеграф бенасиниң иккинчи қәвитидики балкондин телевизор көрүватқан икки аял новәтлишип оюн нәтижилирини ейтип беривататти. Сабирә һәдә топқа әмәс аялларға қарап, уларниң бирсини тонуп қалди. У Федорниң қизи еди. У әллик икки яшқа кирсиму, өз йешидин кичик көрүнәтти. Икки өрүм алтун чечини илгәркидәкла чәмбәр қилип гәжгисигә түгүвалған. Лекин у хелә толуп қалған, амма униң семизлиғи өз ботинкисиниң жипини бағлалмайдиған Рузимәт акиниң келини Рашидәмгә задила охшиматти. Толуқлиғи қәддиқамитигә яришип туратти. Оюн нәтижисини ейтиш новити Федорниң қизиға кәлди.

- Бир минут! - деди у қоли билән ишарә қилип, футбол ишқивазлири жимиғандин кейин, үн қатти.

- Буниңдин кейин бу йәргә жиғилмаслиғиңларни өтүнимиз. Футбол мусабиқилириниң нәтижилирини ейтип бериш телеграф хадимлириниң мәжбурийитигә кирмәйду! - Шундақ қилип, Федорниң қизи футбол ишқивазлирини чаққанлиқ билән йолға салди.

Сабирә һәдә тақәт қилип туралмай, вақириди:

- Клавдия Федоровна!

Федорниң қизи бу тонуш авазни аңлаш билән әтрапқа бир қур нәзәр ташлидидә, алдирашлиқ балкондин ғайип болди. "Маңа шу кәмгичә рәнжип жүрәмдикинә,- ойлиди Сабирә һәдә, - һәжәп, бир чағлардики хапилиқ һелиғичә униң көңлидин кәтмигән болса?... "

Икки учришиш арилиғида вәһши уруш көп адәмләрниң һаятини қийди-вақит өтүп кәтти. Уруш һарписида Сабирә қиз билән Федорниң қизи Ялпуз билән Карповкидин бир нәччә һәссә чоң болған "шанхәйгә" кәлгән. У чағда уларниң келәчәктин күткән үмүт-арзулири көп еди. Пәрваз қилмақчи болған арзу қушлириниң қанитини уруш жиллири қирқип ташлиди. Уруштин илгәрки қизларниң қәлбидә қандақ үмүтләр қалди? Сабирә һәдиниң вужудида гоя бир нәрсә һалақ болуп, чүшиниксиз бир

нәрсә йеңидин туғулғандәк һис қилинатти. У немә? Пәқәт униң вужудидила шундақму? Достлири - Федорниң қизи вә Һосман акиниң қизлириниң қәлбидичу?

Немәт акиниң қизи Сабирә йолдиши, Закир акиниң оғли Тохтәм билән телеграф бенасида Федорниң қизи билән биринчи қетим учришип, аридин икки жил өткәндин кейин өз арзу-үмүтлириниң дәсләпки мевисини көргәндәк болди. У шәһәр сиртидики азирақ өлчүк йери, бир жиллиқ он икки түп мевә дәриғи бар кичиккинә харабә өй еди. Аридин учқандәк алтә жил өтүп кәтти, харабә өй йенида йеңи өйниң һули билән тамлири пәйда болди. Йәнә он жил өткәндин кейинла йеңи башланған қурулуш һәқиқий өй қияпитигә кирди. Мевә көчәтлири йоғирип, алма, нәшпүт, өрүкләр һосул беришкә башлиди. Бағ буккидә болуп, баһар, язда булбул, каккуклар дилға арам беғишлап, йеқимлиқ сайратти. Өйниң арқисидинла колхозниң арпа, буғдай, бедә терилгән етизлиқлири башлинатти. Етизлиқлар кәйнидә чоққилирини қар басқан тағ тизмилири, худди алиқандикидәк очуқ көрүнүп туратти, йерим километр төвәндә дәрия сүйи шавкун салатти...

Немәт ака билән Федорниң қизлири йеқин достлардин болуп, худди мәшуғини издигән, бири сайриса, иккинчиси үн қатидиған каккуклардәк, бири гәп қилса, иккинчиси дәрһал жавап берәтти.

Федорниң қизи шәһәр сиртидики Пазиловларниң өйини яхши көрәтти. Лекин униңға бирла "сәккизинчи" автобус қатнайдиған. Бәзидә уму йоқап кетәтти. Шуниңға қаримай, Федорниң қизи автобуста қисилип журуп, Пазиловларниң өйигә пат-патла берип туратти...

21

Федорниң қизи дәсләп яшанған достини өзи ялғуз йоқлап жүрди. Кейин өзиниң қануний ери Анатолий Яковлевич Муханов билән биллә баридиған болди. Дәсләп "сәккизинчи" автобуста берип жүргән болса, кейин йолдишиниң хизмәт орнидин бәргән машиниси билән қатнайдиған болди. Анатолий Яковлевич яш вақтида инженер-гидротехник болуп, кейин қандақтур бир чоң карханиниң рәһбири болған, өзиниң шәхсий "Москвичиму" бар.

Федорниң қизи Пазиловларниң өйигә "бир минут, секундқа" кәлмәтти. Бәзидә әтигәндә келип, кәчтә кәтсә, бәзидә қонуп қалатти. Бәзидә болса дайим алдирап туридиған ери билән бир-икки саатқа келип, дәм елип кетәтти.

Улар кәлгәндә көп вақитларда йә чөшүрә, йә ләңмән тәйярлинатти. Бу таамларни улар чоң иштиһа билән йейишәтти. Бәзидә болса улар:

Каккук тола сайрайду,
Бири бағда, бири тағда.
Булбул сайриған чағда,
Мән ярим билән бағда, –

дегән нахшидикидәк, бағда сап һавадин арам елип, көңлини көтириш үчүн келишәтти.

Федорниң қизи һәр қетим бу йәргә кәлгәндә қуруқ-қол әмәс, ялпузлуқларниң адити бойичә соға-салам билән келәтти. Бу қетим кәлгәндиму шундақ келишти.

- Жуқури өтүң Анатолий Яковлевич, - меһманни төргә тәклип қилди Сабирә һәдә.

- Ят адәмләрдәк атисиниң исмини қошмайла Анатолий дәвәсәңчу Сабирә, - деди Федорниң қизи.

- Шундақ дейишкә тилим бармайватиду.

- Тилиң барамду, бармамду, аддийла Анатолий, яки Толик дәп атавәргин, - деди Федорниң қизи ериға көз қирини ташлап.

- Клава, сениң тоғра әмәс, - сөзгә арилашти Анатолий Яковлевич Муханов,- Сабирә қандақ аташни яхши көрсә, шундақ атисун. Сүнъийликтин тәбиийлик һәр дайим үстүн туриду.

- Келиштуқ! Сабирә, буниңдин кейин мениң ерим-

ни Анатолий Яковлевич дәп атиғин, - деди Федорниң қизи достиға қарап. Қақахлап күлди. Анатолий Яковлевичму өзини туталмай күлүвәтти.

Пәқәт Сабирә һәдила күлмиди. У тәйярлаваткан ләңмән охшимай қаламдикин дәп әнсиримәктә. Чүнки бу Анатолий Яковлевичниң бу өйгә биринчи қетим қәдәм тәшрип қилиши.

Дәстиханға һори чиқип тәрған, аччиқ-чүчүк пуриғи димақни яридиған ләңмән кәлди. Үстәлниң оттурисиға бир чағларда ғулжилиқ Рузимәт ака соға қилған чока вә қошуқ һәм арилар, сиркә вә лазижанлар қоюлған.

Закир акиниң оғли чокини, Федорниң қизи арини қолиға алди. Анатолий Яковлевич Муханов болса дәсләп қолини қошуққа созуп, кейин арини алди. Униң бу иккилиниши дәстихан әтрапидикиләрниң диққәт—нәзәридин чәттә қалмиди.

- Ашханида ләңмәнни қошуқ билән йәттиңиз, әнди ариға көчтиңизғу? - деди Федорниң қизи ери үстидин күлүп.

- Уларниң сөзигә қулақ салмай, таамдин елиң, - деди Сабирә һәдә Анатолий Яковлевичқа ян бесип. - Қайси әплик болса, шуниң билән елиң, тартинмаң, өз өйиңиздәк азадә һис қилиң.

Шәһәрниң сиртидики техи селинип пүтмигән өйдә ләңмәнниң тарихиға бағлиқ йүз бәргән мону бир вақиә немишкиду задила әстин чиқмайду-немандаққинә?

Һелиму ядида, бу вақиә иниси Исламниң кәнжә оғлиниң сүннәт тойи вақтида садир болди. Улар - Сабирә һәдә билән Закир акиниң оғли иккиси инисиниң тойида шәнбә, йәкшәнбә күнлири болуш үчүн тәйярлинип, дәрвазини етиш алдида туюқсиз Федорниң қизи келип қалди. Немә қилиш керәк? Меһманни десә, той қалиду, тойни десә меһман. Әр-аял келишип, меһманға өйни ташлап беришни қарар қилишти. Меһман өзиниң халишичә дәм алсун, алма дәрәқлири астидики чимәндә еғинисун, бағда булбул, қушларниң навасини аңлап раһәтләнсун... Лекин униңдин кейинки вақиәләр худди қара басқан чүштикидәк йүз бәрди: Сабирә һәдә туюқсиз өйгә йенип кәлгәндә Федорниң қизи билән өзиниң ери Закир акиниң оғлиниң бир орунда ятқининиң үстигә чүшүп қалди... Кейин, Сабирә һәдә Федорниң қизи билән өйдә ялғуз қалғанда аччиғиға пәс келәлмәй, дилидикиниң һәммисини достиниң йүзигә басти:

- Сизгә, йешиңиз бир йәргә берип қалған аялға, мундақ өзини туталмаслиқ уят әмәсму!

Әйнә шу чағда Федорниң қизи Сабирә һәдиниң қолидин тутуп, юмшақ диванға олтарғуздидә, деди:

- Өзиңизни бесиң, мән һәммини чүшәндүримән.

- "Чүшәндуримән" дәмсиза, мундақ ишни чүшәндүрүшкә боламду? - һәҗәпләнди Сабирә һәдә.

- Сән чүшәнмәйсән - биләмсән немишкә? Сән өмрүңдә һеч кимни яхши көрмигән! Сән яшашни, ишләшни, туғушнила билисән, халас.

Федорниң қизи немә дәватиду? Яшашниң немиси яман? Ишлисә, башқиләрдәк ишлиди, һаятта ишлимәй яшаш мүмкинму? Туғди - бу тәбиәтниң қануни. Яхши көрмәйсән, һеч кимни сөймәйсән! Бу төһмәтку! Биринчидин, һәқиқий муһәббәт кәлмигән турса, қандақ қилай? Иккинчидин, сөймигән болсам немә бопту? Шу чағда Федорниң қизини тиңшап, әйнә шундақ ойларға кәлгән.

- Сән пүткүл һаятиңда қул болуп өттүң, - дәп сөзини давам қилди Федорниң қизи.

- Сиз "қул" дәмсиз? Мән кимниң қулимәнкәнмән, немә үчүн?

- Һеч нәрсини чүшәнмәй, "немишкә?" дәп сораверидикәнсән. Әлвәттә, ериңниң қули әмәс, өз тәғдириңниң қулисән!

"Өз тәғдириңниң қулисән", - бу немә дегән гәп, буниң билән Федорниң қизи немә демәкчи? Сабирә һәдә оттәк яндидә, йәнә меһманниң үзини қилдиму, судәк бесилди. "Бәхитсизликкә учриған аялниң бешиға немә кәлмәйду - яхшиси - еғир—бесиқ болай".

Сабирә һәдиниң аччиғи сәл янғанлиғини һис қил-

ған Федорниң қизи униң мүрисигә қолини қоюп сориди:

- Мән сени рәнжитип қойдум?

"Мәсилини йоғативәтмәслик үчүн ишни сәл юмшитай" - ойлиди Сабирә һәдә. Лекин сунған әйнәкни пүтүн қилғили болмиғандәк, рәнжигән һалда деди:

- Рәнжимәйчу? Лекин мән сизниң мени қул дегиниңиз үчүн әмәс, бәлки, сизниң пәйдәк йениклигиңиз үчүн рәнживатимән. Сиз өзиңиз тоғрилиқ ойлап бақтиңизму? Йешиңиз қириқтин ашти - бу вақитта муһәббәт һәққидә ойлаш мүмкинму? Сиз аилилик аял, аилиңиз башқиларниң һәвәси кәлгидәк яхши... Балилириңиз бар, нәврә көрүш алдида турисиз. Анатолий Яковлевичму? Җавапкәрлик ишта ишләватқан көрнәклик адәм. Өзиңизчу? Сиз билән бизгә мундақ "оюн" тоғрилиқ ойлашниң өзи мәсхирә! Әнди қандақ қилимән дәйсиз? Анатолий Яковлевич билән немә қилмақчисиз? Әнди "оюнни" мошундақ давамлаштуривәрмәкчимусиз? Мән қандақ қилишим керәк? Анатолий Яковлевичниң бетигә қандақ қараймән?

Бу соалларға Федорниң қизи бирдин җавап бәрмиди, орнидин туруп, меңишқа тәрәддут қилип, өзиниң чугулған чачлири билән кийимлирини бир қур тәртипкә кәлтүрди. Достиниң сөзлири уни хелила хиҗаләт қилған еди.

- Пушайман қилмаймән, - деди у хошлишиш алдида, - һәқиқәтәнму уят иш болди, кинолардикидәк ахмақлиқ қилип қойдум. Сән анчила ғәм қилип кәтмигин. Анатолий Яковлевич билән сениңда һеч қандақ мәсилә болмайду, униңға өзәм "ғәмхорлуқ" қилимән...

Федорниң қизи кетиш алдида гоя һеч немә болмиғандәк йеқимлиқ күлдики, йәнә хелә нәрсиләрни демәкчи болған Сабирә һәдә аччиғидин сәл йенип, "болған иш болди, өткән ишқа салават" дегүси кәлди. Федорниң қизи ахирқи қетим ери билән өзлириниң "Москвичида" кәлгәндә, Сабирә һәдидә өткән иш тоғрилиқ қилчиму гуман қалмиған еди: "һә, яхши, һәммиси унтулупту" - дәп ойлиди у. Анатолий Яковлевич Муханов ләңмәнни чока билән йейишкә һәрикәт қилғанда көңүллүк чақ-чақлардин кейин "өткән иш унтулупту" дегән тәхмин йәнә бир қетим тәстиқләнгәндәк болсиму, тамақ иштиһа билән йейилип болғандин кейин күтүлмигән көңүлсизликниң йүз беришини Сабирә һәдә хиялиғиму кәлтүрүп бақмиған ...

Гоя кимду бири Федорниң қизиниң қәлбидә йошурунған минини партлитиш үчүн униңға заряд бәргүчи симни улап қойғандәк у партлашқа бәт алди.

- Тохтәм, қәдирлигим, - дәп мураҗиәт қилди бирдин Федорниң қизи Закир акиниң оғлиға, - бир дәқиқә өйдин чиқип турсаң, биз үчәйләнниң айрим қилидиған гепи бар еди! - вә үчәйлән ялғуз қалғанда, у тил қатти: Тәмлик тамақ үчүн сайипханға көп рәхмәт, ойнидуқ, ахириғичә ойнайли! Рәнжисиңиз, оюн боламду...

- Клавдия, бу немә дегиниң?! - һаяҗанланди Анатолий Яковлевич Муханов. - Нәдики рәнжишкөңүлсизликләр тоғрилиқ сөзләватисән?

- Бу йәрдә сөз, қиммәтлик Анатолий Яковлевич, - деди Федорниң қизи "Анатолий Яковлевичқа" алаһидә урғу қоюп, - шундақ аччиқ көңүлсизлик һәққидә кетип бариду. У алди билән саңа қаритилған, қандақ болса шундақ қобул қил, тәғдирниң тәниси шундақ охшайду! У бир аз сукунаттин кейин давам қилди: - Анатолий, мән саңа хаинлиқ қилдим... Растини ейтсам, сениң алдиңда мениң виҗданим таза әмәс - мән башқа әр билән биллә болдум!...

Өйниң ичини қоғушундәк еғир жим-житлиқ басти.

- Клавдия, тиңшиған, мән мундақ "чақ-чақни" хатирҗәм тиңшайдиғанлардин әмәс, - дәп биринчи болуп аридики жим-житлиқни бузди Анатолий Яковлевич Муханов. - Очуғирақ ейтқина, бу немә театр?!

Соалға дәрһал җавап янриди:

- Мән чақ-чақ қиливатмаймән, Толя. Бу һәқиқәт.

Сабирә һәдә тәстиқләйду, у өз көзи билән көрди...
Анатолий Яковлевич Сабирә һәдигә бирдин бурилип, сориди:
- Шундақму?
- Яқ! Яқ! Ундақ әмәс, уларға ишәнмәң,- деди Сабирә һәдә арида пәйда болған бузғунчилиқ боринини пәсәйтиш үчүн.
Лекин боран пәсәймиди, Анатолий Яковлевич Муханов Сабирә һәдини диққәт билән тиңшап, хуласини өзи чиқарди:
- Демәк, раст.
Федорниң қизи бош аваз билән тәкрарлиди:
- Шундақ...
Шу күни кәчтә футболчилар мусабиқисиниң йәкүнлири елан қилинғандин кейин, Сабирә һәдә есини жиғип- улар бир-бири билән қанчә жиллар көрүшмиди шәһәрлик телеграфниң күлрәң бенасиға кирди, бу йәрдә уни Федорниң қизи алдиға чиқип күтүвалди. Қәдинаслар кучақлишип көрүшүп, дидарлашқандин кейин, креслода бир-биригә қармуқарши олтиришти. Бир вақитларда бу йәрниң көрүнүши башқичә еди. Гүлләп ясалған чәмбәр шәклидики көрүнүш, наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневниң портрети йоқ еди. Һә, әнди аран есиға кәлди: у чағда йөләнчүгигә терә қапланған юмшақ креслолар қатар тизилған пака орундуқларниң әтрапиға чөрәдәп қоюлған еди. Бир қаримаққа алаһидә өзгириш байқалмиғандәк билинәтти, лекин жиһазлар йеңиланған, телефон бөлмилириниң сани көпәйтилгән, наһайити һөрмәтлик Леонид Ильич Брежневниң портрети есилған еди, чоңқурирақ ойлап қарисаң, буларниң һәммиси адәттики нәрсиләр әмәслигини, һәр бир өзгириш-йеңилиқниң кәйнидә аддий адәм асан чүшинәлмәйдиған қандақтур бир йошурун мәнаниң барлиғини һис қилишқа болатти.
Федорниң қизи өзини бир хил тутмиди: у бирдә хошал, бир дәмдила хапа көрүнәтти, өзи тоғрилиқ аз сөзләп, көп соратти. Лекин Сабирә һәдә униң сөзлирини көңүл әглигидин өткүзүп, өзичә йәкүн чиқарди: қәдинас дости, яманлиқлирини етиварға алмиғанда, әлвәттә, яхши яшапту. У әмәлияттиму чаққан, тетик еди.
Анатолий Яковлевич Мухановму оғул балилиқ қипту, шәхсий нәрсилиридин башқа һеч нәрсә алмай өйни сабиқ аяли Клавдия Федоровна Бочароваға, йеңи маркидики "Москвич" машинисини студент оғли Олег Анатольевич Мухановқа бериветип, кетипту, Клавдияниң сөзигә қариғанда, һазир униң хизмәт дәрижиси өсүп, хелә жуқури мәнсәпкә көтирилиптудәк...
Пистәк һавшушқа башлиди. Сабирә һәдә көзини ечип қариведи, алдида яшанған, натонуш аялни көрди. "Техничка"-тазилиғучи аял, - деди у анчә қийналмай, чүнки аял халат кийгән болуп қолида поледән жуйидиған латиси вә челиги бар еди.
- Өзиңизни начар һис қиливатамсиз? - меһриванлиқ билән сориди аял.
- Яқ, өтүп кәтти.
- Әгәр мижәзиңиз болмайватқан болса, "тез ярдәм" чақиримиз, телефон йенимизда.
- Яқ! Яқ! Рәхмәт, - деди Сабирә һәдә қоли билән ишарә қилип вә орнидин турди.
- Худаға шүкри, әмсә хош, саламәт болуң, - деди натонуш аял ишиға раван болуп.

22

Сабирә һәдә мундақ ойлиған еди: саат тоққуз йеримғичә тазилашни түгитишкә үлгиримән, базарғичә пиядә йерим саатлиқ йол, у йәрдин қайтқичә шунчилик вақит кетиду, демәк, бир саат; базарни айлинип гөш елиш үчүн бир саатчә кетиду, демәк, саат он бирләрдә мәһкимигә қайтип келимән. Шуңғичә кәспий иттипақ комитетидикиләр өйгә новәт турғучиларниң тизимини тахтиға есип үлгириду, у, Сабирә һәдә, тизим билән тонушуп хуш хәвәр үчүн фото-сүрәт ишханисиға алдирайду вә Қейим акиниң

оғли билән хошалликқа ортақлишиду һәм шуниң билән бир вақитта кона сүрәт тоғрилиқ параңлишиду, шундақ қилип у чүшкичә оғли Адилжанниң йениға кирип чиқишқиму үлгириду у йәрдин удул өйгә қайтиду...

Лекин иш күткәндикидин чапсанирақ пүтүшкә башлиди, Сабирә һәдә йерим саатни тежәп, тазилашни саат сәккизләрдила тамамлиди. Йерим саат бекарчилар үчүн әрзимәс бир нәрсидәк көрүнсиму, ишләватқанлар үчүн бәзидә алтундин қиммәт туюлиду, бәзидә бир минут вақитниң қиммитини ахча билән һесаплап түгитиш мүмкин әмәс.

Сабирә һәдә иш вақтида Дуся Никифоровна билән бир дәқиқә параңлишип, күтүлмигән йеңиликниң гувачиси болди: Дуся Никифоровнаниң бир балиси билән еридин қайтип кәлгән чоң қизи униң билән биллә яшатти, униңдин бир айдәк илгири у өз-жайи бар бир адәмгә яңливаштин турмушқа чиқипту, шуниң билән өй елиш үчүн новәт күтүп аварә болушниң һажити қалмапту. Дуся Никифоровна қизи балиси билән қайтип кәлгәндә, кичиккинә өйи бәкму тарчилиқ қилған. Әнди болса, "шанхәйдики" бу катәктәй өй униңға бәхудук йетәтти, униң үстигә бу хусусий өйниң йәр дәссәп жүргидәк кичиккинә болсиму һойлиси бар болуп, у турмушқа чиққан чоң қизиниң өйигә наһайити йеқин. Сабирә һәдә бүгүн әтигәндә Дуся Никифоровна әң бәхитлик адәм дәп һесаплиди. Һә, шундақ, вақит бәзидә адәмләр тәғдириниму бәлгүләйду...

Сабирә һәдә бу күнки йерим саат вақит ичидә Дуся Никифоровнани әң бәхитлик адәм дәп һесаплиса, тазилиғучи-техничка Султановани әң бәхитсиз адәм дәп һис қилди...

Султанова коридорниң ахирида һазирла бирси билән соқушидиғандәк путлирини кәң йейип, едән жуйидиған тайиғини тутуп туратти. Күндә кәчтә ишқа келишкә адәтләнгән Султанова бүгүн қәстән әтигән кәлгәндәк туюлатти.

- Етиш керәк! - деди Султанова ғәзәпләнгән һалда.

Сабирә һәдә һәйран болуп сориди:

- Кимни атмақчи болуватисиз?

- Жүрүң, мән сигә көрситәй,- униң авазида һәл қилип болмайдиған мәсилиниң шәписи бардәк сезиләтти.

- Мана, көрдиңизму, мән кимни етиш керәк дәватимән! - Султанова едәнгә ташланған тамака қалдуқлирини көрсәтти вә қошумчә қилди: Тазилиқ хадимлириниң әмгигини дәпсәндә қилғанларни етиш керәк!

- Немә дегән әхлақсиз адәмләр! - деди Сабирә һәдә вә дәрһал тамака қалдуқлирини сүпирип, жиғиштурушқа киришти.

- Сиз ундақ қилмаң, - Сабирә һәдиниң алдида там болуп турди техничка Султанова, - мән буни башлиқларға көрситип, гунакарни тапқузимән - вә бир аз тәрсалиқтин кейин, есини жиғдиму, аста қошумчә қилди: Қоюң, мән өзәм тазилаветимән...

Мана, қандақту бир йерим саатниң ичидә қандақ вақиәләр йүз бериду...

Сабирә һәдә қаттиқ рәнжигән Султанова билән хошлишип, сиртқа чиқтидә, шәһәрниң әң чирайлиқ дәм елиш беғиниң машина маңмайдиған бостанлиқ йолиға қәдәм ташлиди. Сәһәрдә яққан қар ерип, асфальтта дәрәқ йопурмақлири көрүнүшкә башлиған. Еһтимал, бүгүнки таңда дәм елиш беғида жүргәнләрниң ичидә әң бәхитлиги пистәк болуши мүмкин. У шатлиқтиң қин-қиниға патмиғандәк, жүгрәп-тепчәкләп бирдә адәмләргә, бирдә болса дәрәқләрдики қуш вә йәрдики қандақту бир жаниварларға һавшуп қоятти. Һаваниң нәм болушиға қаримай, дәм елиш беғида ишқа кетип барған әр-аяллар, һеч нәгә алдиримайдиған пенсионерлар, балилирини сап һавада ойнитип жүргән ата-анилар хелә көп. Бағдики дукан йенида болса сақаллири өсүп, чирайлири пүрлишип, сәтлишип кәткән һарақкәшләрму учришатти. Әйнә шуларниң ичидә, еһтимал, әң бәхитлиги пистәк еди. Униң немә үчүн бәхитлик екәнлигини ейтиш қийин. Бәлки, ишқа баримән дәп

алдиримайдиғанлиғидинду, бәлким, пәқәт бәхитлик иштлардәк һеч нәрсидин хижалитиниң йоқлиғидинду... Амма башқа нәрсиму муһим еди, Сабирә һәдә бүгүн биринчи қетим яққан тунжа қардин хошал. Өткән жил қарниң йеғиши бәкму кечиккәнди. Еһтимал, пистәкниң учрашқан кишигә һавшуп, пекириши дәсләпки қарниң хошаллиғидиндур. Бүгүн патпатла пистәкни тәртипкә чақиришқа тоғра кәлди.

- Яхши әмәс! - дәп бешини чайқатти Сабирә һәдә, пистәк аписи яки дадиси билән биллә кетип барған балиға һавшиғанда, сән шохлуқ қилмайдиғанға вәдә бәргәнғу, сөзүңдә тур, пистәк дәтти. - Сән һөрмәтлик адәмләргә һакавурлуқ қилма дәрһал әпу сора-деди Сабирә һәдә пистәк язғучиларниң биригә һавшуп, аварә қилғанда. Сабирә һәдә кимниң язғучи, шаир екәнлигини турқиға қарапла биливалатти. Дәм елиш беғиниң икки қасниғидики өйләрдә көпирәк шаир, язғучилар туридиған, униң үстигә, улар бәкму салапәтлик болуп, әтигәнлиги спорт кийимлирини кийгән, қоллирини кәйнигә тутқан һалда бағда дәм елишни яхши көридиған.

Пистәк һараққәшләргә етилип, һужум қилишқа башлиғанда, Сабирә һәдә иштини кайип: уятни биләмсән? Кишиләрни хаватир қилиш әдәптин әмәс, - дәп тәнбиһ беридиған һәр қетим, Федорниң қизи ейтишни яхши көридиған "чоң келишмәсликләргә нисбәтән назук кинайиләр" униң сөзидә пат-пат тәкрарлинидиған. Лекин бу кинайиләрму пистәкни әкилитиштин анчә пәриқ қилматти.

Сабирә һәдә базарға кириш алдида пистәкни челәкниң ичигә селивалди вә базардин қайтқичә челәкниң ичидә қимирлимай йетишқа мәжбурлиди. Шундақ қилип, байила әркин ойнап, қийғитип жүргән иштниң бешиға еғир күн чүшкәндәк, гоя бәхит билән бәхитсизлик бир һарвуға қошулған икки ат дегән һәқиқәтни тәстиқлигәндәк болди.

Бу вақитта шәһәр базирини зиярәт қилғучилар анчә көп әмәс еди. Лекин бу йәрдә херидалар билән сатқучиларниң асасий диққити иккила нәрсигә мәркәзләшкән. Алғучилар яхши мални әрзәнирәк еливалсам дәп ойлиса, сатқучилар өз товарини көпирәк һәм қиммәтирәк сетивалсам дәтти.

Сабирә һәдә көктат вә мевә сатидиған рәтләрни айлинип өтүп, ун вә нан сатидиған қатарда тохтиди. Бу йәрдә кишиләр нан елиш үчүн новәткә турушқан еди. Сабирә һәдә нан алғучилар қатарида новәткә туруп, униң йенида Бөртмә көз Баратахун башчилиғидики бир топ базар адәмлиригә көзи чүшти. Әрләр үнлүк сөзлишиватматти: Сөз Баратахунниң оғлиниң йеқинда болидиған тойи һәққидә болмақта. Башқилар Бөртмә көзни кәлгүси тойи билән тәбрикләп, униңға утуқ вә сахавәт тилимәктә, Баратахун тәшәккур изһар қилмақта. Кимду бири қизиқ чақ-чақ қилип, һәммини күлдүрмәктә. Бүгүн бу йәрдә Баратахундин бәхитлик адәм йоқтәк. Униң көңли ечилған, чеһрисидин шатлиқ йеғип туратти.

Сабирә һәдиниң новити йеқинлап, йенидикиләргә нәзәр селишни тохтатти, қизип пишқан бәш ақ нан елип, гөш сатидиған рәткә қарап йол алди - у бу йәргә асасән гөш елиш үчүн кәлгән еди. У гөш сатидиған рәткә кириш алдида бир дәқиқә ойлинип қалди: гөшни дукандин алайму яки өзлири мал союп кәлгән шәхсләрдин алайму?

Сабирә һәдини бу йәрдә көп кишиләр биләтти, шуниң үчүнму униңға мана, мону гөштин елиң, йеңила союп кәлгән, дәп тәрәп-тәрәптин тәклип қилишқа башлиди. Бирлири семиз қовурғини көрсәтсә, бирлири қойниң арқа санини, бирлири болса пүтүнләй лоқ гөшни тәклип қилишатти. Сабирә һәдә уларға қарап, көңлидә һә, бу шорпиға бу ләңмәнгә, бу болса чөшүрә вә мантиға лайиққән дәп көңүл әглигидин өткүзәтти.

Гөш сетиватқан бурни панақ тонуш аял бир парчә лоқ гөшни елишни тәклип қилип, чақ-чақ қилди: Әгәр бу гөштә гөш нан қилип бәрсиңиз, Тохтәм акамни уссулдин тохтиталмаймиз... Путиниң асқақлиғиға ишарә қилинғачқа, Сабирә һәдиму бош кәлмиди.

- Әгәр һаятниң мәнаси уссулдила болса, бу яхши гөшиңизни өзиңиздә қалдуруп, уссулиңизни ойнавериң! - деди Сабирә һәдә.

Ониғанға йониғандәк, шу мәһәл пистәк челәктин бешини чиқирип, гоя иштларчә "уссулиңизни ойнавериң" дегәндәк "һав-һав" қилип, җимип қалди. Гәпниң беришиға иштниң һәрикитиниң маслашқанлиғини көрүп, һәмминиң үзлиридә тәбәссүм пәйда болди. Сабирә һәдә пистәкниң бу қилиғидин уялдиму, уни жемиләшкә башлиди:

- Саңа ким қойди чоңларниң сөзигә арилишишни! Кичик болғандин кейин әдәплик болуш керәк!

23

Сабирә һәдә саат он бирләрдә мәһкимигә йенип келип, алди билән тахтидики кәспий иттипақ тизимини оқушқа башлидидә, өз көзигә өзи ишәнмәй қалди: өй беришниң новити йезилған тизимда биринчи болуп шап бурутлуқ, шәһәр сиртида һашамәтлик өйи бар, орденлиқ уруш қатнашқучиси тураттн! Қейим акиниң оғли үчинчи орунға қоюлған. "Тизимни машинкида бесишта хата кәткәнму немә? - ойлиди Сабирә һәдә. - бу тизимни Әзиз акиниң оғли көрмидимикинә? Тизимни түзгүчиләр униң билән мәслиһәтләшмидиму йә? Һәҗәп, Әзиз акиниң оғли өз вәзиписини унтуп қалған болса?".

Сабирә һәдә коридорға қоюлған диванға берип олтарди. Пистәк челәктин чиқип, коридорниң у тәрипигә жүгрәп кәтти, лекин рәнжиш пәйда қилидиған ой деңизиға чөмгән Сабирә һәдә пистәккә етивар бәрмиди. Сабирә һәдә өй мәсилисидә Қейим акиниң оғлиға қандақ қилип ярдәм бериш керәклигини ойлап-ойлап, ахири мундақ қарарға кәлди: Әзиз акиниң оғли билән дәрһал учришиш керәк, йәнә келип бу учришишни бир минутму кечиктүрмәслик лазим! Әзиз акиниң оғли билән униң 19-номерлиқ бөлмисиниң сол тәрипигә қоюлған кона диванниң йенидила параңлишишқа тоғра кәлди.

Әзиз акиниң оғли күтмигәндә, бөлмисидин чиқип қалди. Униң кәйпияти анчә яхши әмәстәк көрүнәтти.

- Ишт немишкә бенаниң ичидә жүриду? Бу кимниң ишти? - дәп сориди у қапиғи түрүлгән һалда.

Сабирә һәдә сөзлигәнсири Әзиз акиниң оғлиниң қапиғи шунчилик түрүлүшкә башлиди.

- Немә үчүн Рузиевниң иши билән мән шуғуллинишим керәк? Сән зади ким? Неманчила Розиевниң йенини алисән? Сән уни тәптишләйдиған адвокатму?!... Билип қой, сән уборщица-тазилиқ хадими, яхшиси, башқиларниң ишиға чат кәрмәй, өз ишиңни бил, өзәңгә бөлгүләнгән йәрдики тазилиққа қара!...

Әзиз акиниң оғли нәқ шундақ дедидә, көздин ғайип болди.

Сабирә һәдигиму бу йәрдә артуқчә турушниң һаҗити қалмиди, у өзини йоқатқан һалда кочиға чиқти, әтраптики һеч немини көрмигән вә аңлимиған һалда дәм елиш беғини бойлап өйигә маңди.

Әзиз акиниң оғлиниң: Сән! Сән! Сән! - дегән сөзлири Сабирә һәдиниң жүригигә жиңнидәк санчилмақта. "Шундақ болуши мүмкинму? һәтта ата-анамму маңа мундақ қаттиқ гәп қилмиған. Раст, мени Федорниң қизила сән дәтти, лекин у көңли йеқинлиқтин, һөрмәт билән шундақ дәйдиған. Бучу?..."

Әнди униңға, Сабирә һәдигә, Қейим акиниң оғлиниңкигә беришниңму һаҗити йоқ. У әйнә шундақ ойлар билән қандақ қилип, оғли Адилжанниң ишиги алдиға келип қалғанлиғини сәзмәй қалди.

Оғлиниң өйи бәкму бесәрәмжан еди: үстәлдә, диван вә едәндә китап, журналлар чечилип ятатти. Ашханидиму қалаймиқанчилиқ. Сабирә һәдә ашханини тәртипкә кәлтүрди, едәнни супирип, жуйди. Униң көзи бирдин үстәлдики күлдандики тамака қалдуқлириға чүшти. "Кепинәк кәпту. Кепинәктин башқа оғлумниң йеқинлиридин һеч ким тамака чәкмәйду, - дәп ойлиди Сабирә һәдә. Лекин униң пикри бирдин өзгәрди. Як, Кепинәк әмәс. Бу йәрдә "Памир" сигаретиниң қалдуғи. Кепинәк "Памир" әмәс,

қандақту баһаси қиммәт, мүштүги узун сигаретини чекидиған. Адилжанға Туғлуқ Садиров йолуққан охшимамду? Ахирқи вақитларда оғлумниң Туғлуқ Садиров билән мунасивити барғансири қоюқлашмақта... Сабирә һәдә үстәлдә турған көк китапни байқап қалди. Бир күни нәқ әйнә шу көк китапта йезилған дәлилләр тоғрилиқ Рәхимжан билән яшанған Туғлуқ Садиров көп параңлашқан. Уларниң сөһбитидики бәзи нәрсиләр, мәсилән, уйғурлар Ислам динини қобул қилиштин илгири башқа худаларға ишәнгән, Буддаға чоқунған, христиан болған дегән сөзләр Сабирә һәдини таң қалдурған еди. һә, мана у: ма-ни-хей. Уйғурлар ишәнгән қедимий дин шундақ дәп атилатти. Гоя бу динда яманлиқлар билән биллә яхшилиқларму көп еди. Лекин Сабирә һәдә уларни анчила пәриқ қилип кетәлмәтти. Амма сөһбәтдашлар уйғурларниң буниңдин миң жиллар илгири қобул қилған манихей дини арқилиқ жуқури мәдәнийәт вә йезиғини вужутқа кәлтүргәнлигини алаһидә қәйт қилишқан...

Сабирә һәдә оғлиниң өй ичини синчилап көздин кәчүрүп, йәнә қәлби һаяжанланди: китап тәкчисидә, бир бағлам папкилар алдида - уларда оғли Йүсүп Баласағуний вә Махмут Қәшқәрий тоғрилиқ йезилғуси роман үчүн материалларни сақлаватати - һелиқи әтивалиқ Кепинәкни сүрити көрүнмәтти, немишкә уни еливәттикинә? Һәжәп, оғлиниң тәғдиридә өзгириш йүз бәргән болса? У Кепинәкниң сүритини көздин йоқитишқа қандақму петинғанду? Чүнки Адилжан Кепинәкниң суда чөмүлүш кийими билән турған, уятлиқ жайлирини гоя алиқандәк лата билән йепип қойған, йә қандақтур бир уссулни, йә өзиниң яланғач тенини намайиш қиливатқанлиғини билип болмайдиған қияпити әкис етилгән сүритидин һеч қачан айрилғуси кәлмәйдиған. Сабирә һәдә оғлиға бу номуслуқ сүрәтни еливетишни бир қанчә қетим бәзидә кинайә, бәзидә удул тәклип қилған. Шундақтиму у елинмиған. Мана бүгүн у сүрәт йоқ, ялғуз у сүрәтла әмәс, умумән өйдә Кепинәкниң бирму сүрити қалмиған.

Оғлиниң униң сүрәтлиридин мәңгүгә қутулушиға қандақ туйғу сәвәп болғанду? Йә Адилжан башқисини тепивалдиму?... Сабирә һәдиниң сабиқ келининиң сүрәтлириниң тәсадипи йоқилип кәткәнлиги тоғрилиқ ахири йоқ ой-пикирләр бирдә улғийип, бирдә тарийип, ахири жиллар өтүши билән сарғийип кәткән аилиниң хатирә сүрити һәққидики мулаһизиләргә берип тақалди. Тоғра. Сабирә һәдә бу ялдама сүрәт тоғрилиқ ой-пикирләрниң астида һазирла партлап кетиш ховупи бар дәһшәтлик бомбиниң барлиғини яхши биләтти, шуниң үчүнму у өзигә өзи буйруқ қилди: техи йеңила мәһкимә коридорида йүз бәргән көңүлсизликни - жүрәккә миқ болуп санчилған һақарәтлик Сән! Сән! Сәнләрни қәлбиңдин чиқирип ташла! Қейим акиниң оғли тоғрилиқ ойлимаслиққа тириш! Ялдама сүрәтни қолуңға алғанда, пәқәт униңда йүз бәргән көңүлсизликләрдин башқа хошаллиқ дәқиқиләрни көз алдиңға кәлтүр! Бирдин Сабирә һәдиниң қәлбидә мундақ пикир пәйда болди: аилиниң бу хатирә сүритини Адилжанға тәғдим қилиш әнди униң новити, буниңдин кейин һәммигә у варислиқ қилиши лазим. Бу йәрдә һәм яхшилиқлар, һәм яманлиқлар болуши мүмкин. Униңға, әлвәттә, көпирәк яхшилиқлар мирас болуп қалса, яхши. Әгәр уни яманлиқларму әгәшсә, тәғдир қисмитигә немә дегүлик. Мәйли, Адилжан бу сүрәтниң йәнә бир нусхисини өзигә чиқиривалсун, уни Қейим акиниң оғлиға беришниң һажитиму йоқ! - Униң йәнә бир нусхисини китап тәкчисиниң көрнәклик жайиға - Кепинәкниң сүритиниң орниға қоюп қойсун!

Адәмләр егиз беналарға пәләмпәйләр арқилиқ қәдәмму-қәдәм көтирилиши вә әксичә, шу пәләмпәйләр арқилиқ төвәнгә чүшиши мүмкин. Уларсиз егизлик йәткили болмайдиған муәәләқ, төвәнлик-теги көрүнмәс ғардур. Адәмниң ой-пикридиму худди шундақ. Бәзидә пәләмпәй арқилиқ егизликкә көтирилисән, бәзидә егизгә чиқивелип, астиңдики пәләмпәйни байқимай, түви йоқ ғарға ғулап кетисән...

Сабирә һәдә сумкисидин кона сүрәтни вә шуниң билән биллә бир парчә хәтни чиқарди. У ялдама сүрәтни китап тәкчисиниң алдиға қоюп, хәтни ачти вә үстәл үстигә йейип қойди.

Һосман акиниң қизи Айимхан мундақ язған еди:

"... Никитиниң бешиға еғир күн чүшкичә биз хатиржәм яшаваттатттуқ: Сабирә һәдә Һосман акиниң қизиниң нәвриси Насирни йә исимлириниң баш һәрипи охшиғанлиғи үчүнму, йә униң көмүқонақ печениесини һәддидин ташқири яхши көридиғанлиғи үчүнму наһайити һөрмәтлик Никита Сергеевич Хрущевниң шәрипигә Никита дәп атайдиғанлиғини биләтти. Мана, қизиқ: момимиз, йәни Һосман акиниң қизи нәврисигә амрақлиғи келип, уни бир күни әйнә шундақ атиған шуниңдин кейин бу исим униңға гоя әзән етип қойғандәкла сиңип кәткән. - Никита бир күни достлири билән бәслишип, егисиз автобусқа олтиридудә, уни ашханидин арилиғи йүз метрчә келидиған автовокзалғичә һайдап бариду. Сиз, Гаганова, еһтимал, униңдин кейин немә болғанлиғини тәсәввурму қилалмайсиз. Баш-баштақлиқ билән егисиз автобусни һайдап маңған мениң Никитамни автобусниң шофери машинидин тартип чиқирип, һағичә уриду, андин милициягә тапшуруп бериду. Милициядә автобусни оғрилимақчи болғиниңни иқрар қиламсән-йоқму дәп, униң бешини тамға уруп азаплайду вә көп қийнайду... Маңа буни өз көзи билән көргән сантехник ейтип бәрди. Бу вақитта у милиция ханисида кранни ремонт қиливатқан екән, шуңлашқиму Никитини қандақ уруп, қандақ қийниғининиң һәммисини көрүп, аңлапту... Лекин Никита сақчиларниң наһәқ азавиға чидимай, уларниң бириниң үзигә шалақкидә түкириветипту. Униңдин кейин болған ишларни йезишқа қолум бармайду - ейтсам тилим, ейтмисам дилим көйиду. Лекин Сабирә һәдә чидамлиқ билән хәтни оқушни давам қилди. - Қиммәтлик Гаганова, мән сиздин һеч нәрсини йошуралмаймән, сәвәви сиз маңа әң йеқин қериндишимдинму йеқин қериндишимдәк... Шуңлашқиму сизгә ич-сиримни төкүп ташлиғум келиду. Қаримамсиз, у бәдбәхләр ахирида мениң сөйүмлүк оғлумни мәйип қилип қоюшти! Һазир у сақ әмәс, есини бир билип, бир билмәй жүриду. Көрсәтмигән дохтурлирим қалмиди. Улар балиңизни әсәб ағриқлар ағриқханисиға өткүзүветиң, у давамлиқ дохтурларниң назаритидә болуши керәк дейишмәктә... Бу дәртләрни ейтип, әнди нәгә барай..."

Сабирә һәдә хәтни ечиниш билән оқуп, йүз бәргән келишмәсликләргә өзи сәвәпчидәк һис қилди. Еһтимал, Никитиниң пажиәлик тәғдиригә у сәвәпчидур. Чүнки, Һосман акиниң қизи пенсиягә чиққандин кейин шәһәрдә қалайму яки Карповкидин анчә жирақ әмәс шәһәрчидики оғлиниң йенида турайму дәп иккиләнгәндә Һосман акиниң қизи Сабирә һәдиниң мәслиһити билән оғлиниң йениға кәткән, әгәр у шәһәрдә қалған болса, еһтимал, нәвриси момисиниң йениға келивалған болатти вә мүмкин, һазирқидәк пажиәму йүз бәрмәтти...

Йүз бәргән келишмәсликләрниң һәммисигә мән әйиплик!

Хасийәтгүлниң кичиккинә қизидин жуда болушиғиму мән сәвәпчи. Ағриқ балини Закир акиниң оғлиға - бизниң өйдикиләргә қаритип қоюп, ишқа кәткичә, бармисам болматтиму? Маңа иш әвзәл едиму, балиму? Өйгә дохтур чақирип бала яхши болғичә справка елип олтарсам болаттиғу. Сабирә һәдә шундақ қилди, лекин вақитни өткүзүп қойди, бала түзиләлмиди...

Кепинәкчу? У оғлиниң аилиси бузулуп кәтмәслиги үчүн немә иш қилди? Һә, Сабирә һәдә давамлиқ дегидәк оғлиниң Кепинәк билән ажришип кетишиниң тәрәпдири болди. Раст, Кепинәк бәкму йеник, тәкәббур, интайин қийиқ мижәзлик еди. Лекин һазирқи яшларниң көпчилиги шундаққу. Әгәр у, Сабирә һәдә, аялиң ундақ, аялиң мундақ дәп, оғлиниң бешини ағритивәрмигән болса, Адилжанниң аилиси бузулматтимикин?

Пәқәт өзи әйиплик!

Федорниң қизичу? Немә үчүн у, Сабирә һәдә, башқиларниң аилә ишиға арилашти? Немә үчүн Федорниң қизиниң өзини мәғрур тутидиғанлиғини билип туруп, униңға аһанәт қилди? Әгәр ундақ қилмиған болса, уларниң аилисиму бузулмиған болар еди! Аста-аста һәммә иш унтулуп Федорниң қизиму, Анатолий Яковлевич Мухановму, Олег вә Андрей Анатольевич Мухановму хатирҗәм, бәхитлик яшатти...

Һәммигә өзи әйиплик!

Қейим акиниң оғлиниң ишичу? У, Сабирә һәдә немә үчүн һелиқи Һошурахуновтин ярдәм сориди? Зади униң башқиларниң ишиға арилишишиниң һаҗити қанчелик? Сабирә һәдигә һелиқи Сән! Сән! Сән! - дегән тәнә ташлири шуниң үчүн етилдимикин...

Өйгә көтирилидиған пәләмпәйдә кимниңду аяқ тавуши аңланди. "Адилҗан!" - дәп ойлиди Сабирә һәдә вә ашханиға кирип, крандики муздәк су билән үзини жуйди вә көңлиниң сәзгүрлигидин һәйран болди:

- Балам!

Адилҗан хошаллиғидин анисини қучағлап, мәңзини униң мәңзигә якти вә һаяҗан илкидә деди:

- Меһриван ана, сизни көргәнлигимдин интайин миннәтдармән!

Сабирә һәдиму оғли билән учрашқанлиғидин чәксиз хошал еди. Бу учришиш арида үч күн әмәс, гоя жиллар өткәндәк билинди уларға. Сабирә һәдә оғлини мундақ яхши кәйпиятта аз учраштуратти, шуниң үчүнму тәврәнгән һалда сориди:

- Оғлум, қандақ йеңилиқлар бар?

- Һеч қандақ апа, адәттикидәк.

- Чеһрәңдин бир нәрсигә алдириғанлиқ сезилип туридиғу?

- Һеч өзгириш йоқ, апа, немә сиз жиғлидиңизму?

Адилҗан анисиниң удулида олтардидә, көңлидикини ейтти:

- Апа, әнди ишлимәй, өйдә дәм алсиңиз!

- Сән ишни ташла демәкчимусән?

- Ташлаң!

- Немишкә?

- Мән шундақ қилишиңизни халаймән.

Сабирә һәдә "ишсиз өйдә олтириш мүмкинму, кашки, нәвриләр болса, йәнә башқа гәп, улар билән меликә болуп, вақитниң қандақ өтүп кәткәнлигини билмәй қалаттим, зерикишму болматти" - дәп ойлидидә, лекин ойидикини башқичә ипадилиди:

- Оғлум, ишниң маңа һеч қандақ еғир келиватқини йоқ.

Адилҗан етираз билдүрди:

- Биз ахчиға бәкму муһтаж болуватқинимиз йоқ: силәр пенсия алисиләр, мениң өзәмгә йетиду. Мана қараң, у рус тилида шеирлири бесилған гезитни анисиға сунди.

Аниниң шатлиғи қәлбигә сиғмай қалди. Қанчилик күтүведуқ вә чиқидиғанлиғиға ишиниведуқ. Ахири арминиң роякпа чиқипту, балам, бәкму хошалмән.

Сабирә һәдә хошаллиғини қәлбигә сиғдуралмай деди:

- Бүгүн кәчтә чоқум бизниңкигә бар, үчәйлән - дадаң, кичик дадаң билән олтирип параңлишайли. Бу гезитниму еливал, уларму көрүп бақсун.

Сабирә һәдә кәчкә чөшүрә қилип, иниси Исламни өй ичи билән чақирди, лекин аилә башлиғи өйдә болмай чиқти: мәлум болдики, у алдиңқи күни өз иши билән Сарижазға кәткән екән - шуниң үчүнму Пазиловларниң кәчки тамақ - зияпитигә Рузимәт акиниң қизи - Сабирә һәдиниң ғулжилиқ йәңгиси кәлгән еди.

Пазиловларниң меһманханисида төртәйлән - өй егиси, Адилҗанннниң шеирлири һәққидә қизғин сөһбәт башлиди. Закир акиниң оғли кичиккинә сүрәткә нәзәр ташлидидә, андин шеирийәтни адәм саламәтлиги тоғрилиқ ой-пикирлири билән бирләштүргән һалда деди: шеирийәт яхши, бирақ саламәтликкә һеч нәрсә йәтмәйду. Адәм саламәтлигини асриши керәк. Саламәтлик болса һәммә нәрсә,

жүмлидин шеирийәтму болиду. Шуниңдин кейин гезит келинниң Рузимәт акиниң қизиниң қолиға өтти. У гезитни қолиға елип, униңдики шеирларни алаһидә зоқмәнлик билән оқушқа башлиди. У тонуштуруштики мону сөзләрни үнлүк оқуди:

- "Адилҗан Пазилов, рус тилида шеир язидиған уйғур шаири". - Сиз рус тилида шеир язидикәнсиздә? Умумән поэзия наһайити яхши. У адәмләргә роһий озуқ, мәнивий гөзәллик һәдийә қилиду. Бирақ, Тохтәм акиниң пикри миң һәссә тоғра. һәммидин саламәтлик билән хатирҗәмлик әвзәл. Бу әвзәлликкә йетиш үчүн янчуқ дөң болуши керәк. Шеир билән қосақ тоймайду. Мән шаирларни тоқлар билән ачлар оттурисидикиләр дегум келиду. Уларниң тамиғи көпирәк нан билән яңию. Мисал үчүн Туғлуқ Садировни алайли. Билимлик адәм. Алмутида икки шеирлар топлимини чиқарди. Бирақ турмуши оңшалғини йоқ. Чапини тизидин ашмайду, тоғра, ач қалғини йоқ, бундақ болишиму униң аһалини тамақландуруш мәһкимисидә ишләватқинидин. Болмиса, униң күни немә болаттикин? Әксичә Баратахун акини вә униң балилирини алайли. Улар ким? Аран саватини чиқарған. Шеирийәт ухлиса чүшигиму кирмәйду. Амма уларниң турмушини көрүң: һәр бириниң өз алдиға һашамәтлик өйлири, машинилири бар, кийгән кийимлиригә қарап зоқуң келиду...

Рузимәт акиниң қизи бирдин рус тилида шеир язғанлиғини әсләп, Адилҗанға мураҗиәт қилди:

- Чин қәлбимдин тәбрикләймән!

Адилҗан күлүп кәтти.

- Немигә күлисиз? - Мән сиз күлгидәк гәп қилдимма?- қизиқти Рузимәт акиниң қизи.

- Сиз өзиңизгә алмаң, Рәшидәм һәдә. Дунияда адәмниң күлгиси келидиған ишлар наһайити көп, - деди Адилҗан.

- Сиз, бизгә мунасивити йоқ нәрсигә күлдүм демәкчимусиз? Сөзни әгитмәң, яхшиси мениң сөзүмниң сизни күлүшкә мәҗбур қилғанлиғини иқрар қилиң.

Сабирә һәдә бу "иқрар қилиңдин" қақахлап күлүветишкә тасла қалди вә өзини бесип, деди:

- Аппақ укам, орундуқта қисилип қалдиңиз, әплигирәк диванға олтириңа.

Рузимәт акиниң қизи һеч немини сәзмигәндәк диванға йөткилип олтардидә, йәнә байиқи параңни давамлаштурди:

- Кәдирлик Адилҗан, сизниң заманимизниң Йүсүп Баласағуний болушиңизға тиләкдашмән!

Шуниңдин кейин Рузимәт акиниң қизи, андин Пазиловлар Бөртмә көз тоғрилиқ параңға чүшүп кәтти. Бу йәрдики сөзләрниң асаси униң оғлиниң йеқинда болидиған тойи һәққидә болди.

Бөртмә көз оғлиниң тойини һеч ким қилип бақмиған дәрижидә өткүзгидәк! Той үч күнгә созулуп, униң дәсләпки күнидә шәһәрдики әң яхши ресторанларниң биридә, шәһәрликләр адити бойичә, чоң зияпәт берилгидәк. Иккинчи күни Бөртмә көзниң кәң һойлисида, шундақла қудисиниң өйидә һәқиқий уйғурчә той өткүзгидәк, барлиқ чиқимни оғулниң дадиси өз үстигә аптудәк. Үчинчи күн яшларниң ихтиярiға берилгидәк, улар әң мәнзирилик тағ бағрида меһман болуп, оюн-тамашә қилғудәк...

Биринчи күни Бөртмә көзгә қудилар тәрипидин тойға- ресторанға тәклип қилинған бәш наһайити әтивалиқ меһманни: сабиқ министрни, әр-аял хәлиқ артистлирини, шәһәрлик авто инспекцияси хадимини, абройлуқ шипаханиларниң бириниң профессорини башқа меһманлардин алаһидә күтүшкә тоғра кәлди. Бөртмә көзни өйлиниватқан оғлиға нисбәтән қиз тәрәпниң бәкму зиялилиғи сәл әндишигә салғандәк болди. Келинниң яхшилиғида сөз йоқ, оқуған, адәмгәрчилиги бар үлгилик аилидин. Бирақ ресторан вә башқа чиқимларниң һәммиси Бөртмә көзйәни Сабир акиниң оғли Баратахунниң янчуғиға тақилатти. Шуниң үчүнмики, Бөртмә көзму бош кәлмиди:

- Ахчини ким төлисә, музыкиға шу буйрутма бериду, - деди у вә өзиниң дегинини қилди. Униң сөз

беридиған йеқин кишилири қатариға жигит қолдишиниң атиси болған атақлиқ академик, йәнә бир көрнәклик язғучи, истималчилар иттипақиниң жавапкәр хадими вә Узун Қулақ анчә баһалап кәтмәйдиған йәнә төрт адәм кирди. Уларниң ичидә алдиңқи үчәйлән алаһидә һөрмәткә сазавәр еди. Бөртмә көз зияпәтни башқуруватқан тамадини йениға чақиривелип, дәсләп оғли Тимурниң келини Патигүлни вальс уссулиға тәклип қилишини, андин кейин дәсләпки сөзни меһманлардин академикқа, иккинчи сөзни язғучиға, шәһәрлик авто инспекциясиниң башлиғи билән сабиқ министрниң сөзләш новити төртинчи вә алтинчи болидиғанлиғиға, сәвәви бәшинчи қетимлиқ қәдәһ сөзини истималчилар иттипақиниң хадими сөзләйдиғанлиғиға ишәшлик келишивалди. Қудилар тәрәптикиләр күтүп туриду! Раст, шәһәрлик авто инспекциясиниң башлиғиға вақтида сөз берилмисә, рәнжип қаламдекин дегән әндишиму болмай қалмиди.

Шундақ қилип, дәсләпки сөз "бәхитлик Тимурниң" атисиға, андин кейинла "бәхитлик Патигүлниң" дадисиға берилди. Һәр кимниң орни ахчиға қарап бөлгүлиниши керәктә. Бөртмә көз оғлиниң тойини башқилар һәсәт қилғидәк дағ-дуғилик өткүзүп, аброй қазанмақчи. Шуниң үчүнму у яшларниң сәйлисигә, дәстихандики таамларниң хилму-хил вә мол болушиға алаһидә етивар бәрди. Пәқәт тойларда патпат болуп туридиған чоңларниң алдида яшлар сөйүшидиған "горько! горькониң" болмаслиғида қаттиқ турди. Демисиму бу ата-ана, чоңларниң алдида оғул, келинләрниң сөйүшиши мусулманлар үчүн ят адәтләрдә!

Иккинчи күни оғулниң өйидә - узашқа. Униңда, әлвәттә, микрофон көтәргән тамадиларму, министр, академикларму, артист, рәндикидәк майда пишәргән тохулар, хилму-хил сәйләр, алкоголлуқ ичимликләрму болмайду. Жигит билән қиз - Тимур билән Патигүл той үчүн мәхсус тикилгән миллий кийимләрдә пәйда болиду, бүгүнки той узашқида икки миллий ансамбль - бири йәрлик, бири Алмутидин чақирилған сазәндиләр хизмәт қилиду. Бу йәрдә пәқәт миллий нахшилар ейтилип, миллий уссулар ойнилиду, дилларни өзигә мәптун қилидиған муқамлар яңрайду... Йәрлик вә кәспий сазәндә-ансамбльларни қәйәргә, қандақ олтарғузушму алдин-ала ойлаштурулған. Уларниң бирини Бөртмә көзниң кәң һойлисидики бағ тәрәпкә, йәнә бирсини уларға қариму-қарши ясалған мәхсус супида олтарғузуш бәлгүләнгән.

Үчинчи күни яшларниң ихтиярига берилгән - улар бу күни яхши йәрләрни зиярәт қилип, тәбиәтниң әң чирайлиқ жайида өз хаһишлири бойичә бәзмә қилиду уларға өзлири яқтуридиған музикиларни челип, көңүл ечишқа рухсәт қилинған...

Бу күни урук—туққан вә достлардин чүшкән ярдәм пуллирини Бөртмә көзниң өзи қобул қилиду. Ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи һәтта тойға чүшкән ярдәм пулларниң саниниму һесаплап чиққан. Униң тәхминичә, тойға чүшкән ахчилар пәқәт тойниң барлиқ чиқимини ақлапла қалмай, хелә пул ешип қалиду. Бәзиләр қандақ яшашни билидудә, худайим уларни амәттин жирақ қилмисун!

Узашқиға Пазиловлар билән Исмайиловлар аилиси толуқ тәркиптә чақирилди. Демәк, у йәргә апиридиған соға-салам тоғрилиқму ойлиниш керәк.

- Кандақ адәмләр һә? - тәәжүп билән сориди Сабирә һәдә.

Рузимәт акиниң қизи соални тоғра чүшәндиму, жавап бәрди:

Бу у адәмләрниң кимлигигә бағлиқ. Силәр Баратахун акиниң туққанлири әмәсқу?

- Улар билән қайнатса қенимиз қошулмайду, - етираз билдүрди Закир акиниң оғли.

- Ундақ болса дост екәнсиләрдә?

- Күлкилик гәп қилдиңиз, - деди йәнә Закир акиниң оғли.

Адилжан, гоя атиси сөзини тәстиқлигәндәк болсиму, немишкиду бир нәрсини әслигәндәк, күлүп кәтти.

Рузимәт акиниң қизи униңға һәжәпләнгәндәк қаридидә, лекин һеч нәрсә болмиғандәк сөзини давам қилди:
- Демәк, жутдашлар екәнсиләрдә?
- Әнди таптиңиз, - деди Закир акиниң оғли хатирҗәм болуп.
Сабирә һәдә өйиниң арқисида чиңдилип ясалған хаманда Исмайиловларниң бир чағларда арпа тәпкәнлигини әскә алди. Салпаң қулақ билән Қизил көз хаманға догиланған бағларни хаман оттурисида чәмбәр қилип тизиватати. Атисиниң қолида ара: у бағларни йешип, тулукта дәсситиш үчүн бир хил қелинлиқта дүгләк қилип яймақта. Сабирә қиз болса тулуққа ат мингән. Исмайиловлар у чағда Ялпузниң четидә, сайға йеқин йәрдә яшатти. Сайниң нериқи тәрипидә колхозниң буғдай етизлиқлири. Сабирә һәдә хамандики вақиәләрни шу вақитта өзиниң болғуси өмүрлүк йолдишини Бөртмә көз билән биринчи қетим көргини үчүн ядида мәккәм сақлиған.
Закир акиниң оғли қолтуқ таяққа йөлинип туратти, еһтимал, униң бедиликтә айиғини чалға кесип, нака болғинидин икки жилчә кейинирәк болуши керәк, униң болғуси йолдиши йеңи йоқ майка вә сәккиз қирлиқ кепка кийивалған болуп, күлкилик вә мәйүс көрүнәтти. Бөртмә көз болса пүтүнләй башқичә. Үстигә алдида боқушлуқ измиси бар футболка, бешиға өзбәкчә допа кийгән, у допиға тегишниң анчила һажити болмисиму, уни пат-пат тутуп қояттти. У жирақ Ташкәнт шәһиридә яшайдиған ана жәмәт чоң дадисиниң өйигә меһманға барғанлиғи тоғрилиқ махтиниш вә пәхирлиниш билән сөзләп бериватати. Ташкәнт, Бөртмә көзниң сөзи бойичә, әжайип чоң вә гөзәл шәһәр. У йәрдә Карповтикигә селиштуруп болмайдиған онлиған чоң базарлар, ичи һәр хил товарларға лиқ толған йүзлигән вә һәтта миңлиған магазин, универмаг, дуканчилар, йүзлигән вә һәтта миңлиған кичик вә чоң кочилар, асман пәләк көп қәвәтлик өйләр, дохмуш-дохмушта ашхана вә ресторанлар, Карповтикигә охшайдиған клубларни һесапқа алмиғанниң өзидә сан-санақсиз кинотеатр вә театрлар, истраһәт бағлири вә парклар, Карповтики сайда яланғидақ поңзәк ойнайдиған футболчилар әмәс, һәқиқий стадионларда һәқиқий футбол командилирини қуруп. һәқиқий мусабиқиларни өткүзидиған стадионлар вә башқа көплигән нәрсиләр бар еди. Ташкәнт әйнә шундақ мөжүзә шәһәр. Бөртмә көз Ташкәнт тоғрилиқ шунчилик қизиқиш вә һаяжан билән сөзләттики, униң сөзини аңлиған адәм, гоя у бу чоң шәһәрниң барлиқ базарлирида, кинотеатр, ресторанлирида вә барлиқ магазинлири билән кочилирида болдимекинә дәп қалатти.
- Һаят қайниған шәһәр! - деди Бөртмә көз чәксиз һаяжан билән.
- Һәқиқий һаят Ташкәнттә дә, - деди дадам һәйран болғандәк болуп. - Әгәр шундақ болса, немә үчүн у йәрдә қалмидиң?
- У немә дегиниңиз! Худа буйриса, кетимән!
- Наһайити яхши! Лекин, һазир саңа, болғуси ташкәнтликкә, бу йәрдә қол қоштуруп туруш анчә мунасип әмәс, қени, оғлум, өз қабилийитиңни көрсәт, - дадам униңға арини бәрдидә, у ишқа киришкәндә давам қилди:
- Сән бу йәрдә Ташкәнткә сәпириң тоғрилиқла сөзләп бәргили кәлмигәнсән?
- Сиз, Немәт ака, адәмниң көңлидикини билисиздә, - деди Бөртмә көз баятин бери бир еғизму гәп қилмай қарап турған һәмрийиға көзини кисип қоюп.
- Һә, тартинмай ейтивәргин.
- Бир күнгә ат-һарвуриңизни берип турсиңиз?
- Кимгә?
- Бизгә.
- Әгәр сир болмиса "биз" дегән ким?
- Униң билән маңа, - деди Бөртмә көз Закир акиниң оғлини ишарә қилип. Закир акиниң оғли немидинду қизирип - татирип, ахири үн қатти:
- Биз еп турайли дегән.
- Немә қилмақчисиләр?

- Таққа чиқип келәйли девидуқ, Немәт ака, - деди Бөртмә көз.
- Отун әкиливалайли девидуқ, - дәп қошумчә қилди Закир акиниң оғли.
- Силәрниң ат-һарвуриңларға немә болди? - дәп сориди дадам Бөртмә көздин.
- Һеч немә болғини йоқ, бирақла икки һарвуда барайли дегән.
- Билип туруп сорайсиздә, Немәт ака.
- Сориғанниң зийини йоқ.
- Икки һарвуда көңүллүк, зерикмәймиз. Униң үстигә бир қетимдила икки һарву отун келидудә...
Дадам бир дәқиқә ойлинип қалди, андин жиддий һалда деди:
- Наһайити яхши ойлапсиләр, балилирим, қишниң ғемини язда қилиш керәк. Бирақ, немә үчүн бир күн, иккила һарву отун? Яхшиси, икки күнгә елип, төрт қетим әкилиңлар, һәр бириңлар өйүңларға үч һарвудин чүширип, икки һарву отунни бизниңкигә ташлаветиңлар. Қандақ дедим? Шундақ қилсаңлар, һәммимизгә яхши болиду, қандақ, бу шәрткә көнәмсиләр?
- Келиштуқ! - һәр иккиси бир еғиздин жавап бәрди.
- Һәй, сән, Бөртмә көз, Ташкәнткә кәтсәңму бош кәлмәйсән, - деди дадам мейиғида күлүп.
У чағда Сабирә қизға өзиниң болғуси йолдишини Бөртмә көз билән немә йеқинлаштурди - тәсадипи дуч кәлгән мәхсәтму яки башқа нәрсиму намәлум еди. Тәңтуш - хошнилар оттурисида жигитләрни жигитләр яки қизларни қизлар билән достлаштуридиған, йәни мәсилән, Сабирә билән Федорниң, яки Һосман акиниң қизини йеқинлаштурғандәк қоюқ мунасивәт болмиған болса, һәжәп. Лекин шу нәрсә тәәжуплинәрлик едики, Закир акиниң оғли билән Сабир акиниң оғли пүткүл һаяти давамида, дәсләп Ялпузда, кейин шәһәрдә янму-ян жүрсиму, һәқиқий мәнада бир-бири билән дост болуп кетәлмиди яки жирақлишипму кәтмиди. Уларниң оттурисида йә иссиқ әмәс, йә соғ әмәс, илман мунасивәт һөкүм

сүрди. Бая Немәт ака Бөртмә көзгә баһа бәргәндә хаталашқан еди. У Ташкәнткә кетишни шунчилик арзу қилсиму, у йәргә кәтмәй, Закир акиниң оғли билән йезидин йенидики шәһәргә кирди. Һазир улар турған шәһәрму Ташкәнттин қелишмайду. Сабир акиниң оғли Бөртмә көз-Баратахун һәққидә пикир қилғанда Закир акиниң оғли һәқиқий синчидәк көрүниду: у Бөртмә көз билән, таққа отунға барған вә оғлиниң тойи алдида Баратахунға тикип бәргән өтүкни һесапқа алмиғанда йә йеқин дост, йә мәсләкдаш-йолдашму әмәс. Шуниң үчүнмекин, қуяш нури һәммигә тәң чүшмигәндәк, тәсадипи чиққан шамал биригә тәсир қилмай, бирини аяқтин уруп жиқитқандәк, уларниң бир вақитта башлиған иши һәр хил нәтижә билән ахирлишатти. Қисқиси, уларниң һәр бириниң һаят-тәғдири башқа-башқа еди... Биригә хошаллиқ күлүп бақса, биригә қайғу көз алайтатти...
Бу қетим, Баратахунниң оғлиниң тойи вақтидиму мошундақ әлңгә улардин жирақ кәтмиди...
Һәр аилидин әллик тәңгидин чиқарсақ бемалал йетиду. - деди ғулжилиқ Рузимәт акиниң қизи.
-Униң үстигә һәр биримиз бир тавақтин тамақ тәйярлишимиз керәк, - деди Сабирә һәдә.
Кимниң қанчилик ахча бериватқанлиғиға алаһидә көңүл бөләтти. Уларниң бәргән ахчилирини өйидә һесаплап, тойға кәткән чиқим билән тәққаслашти. Бәзидә меһманлар ярдәм ахчини берип: "Бу йәрдә йүзлигән сом, аз болсиму, көпкә тава қилип елиң, тойиңиз аилиңизгә хошаллиқ елип кәлсун" дейишкәндә, у тәкрар рәхмәт ейтатти. Умумән алғанда той көңүлдикидәк давам қилмақта еди.
Лекин кәң етизни қанчә отисаңму, зираәт арисида һарам чөпләр қалғандәк, тойдиму аз-тола нуқсанлар йүз бәрди. Мәсилән, қәдәһкә сөз бәргәндә, шундақ болди. Вәдә бойичә тамада дәсләп "бәхитлик жигит Тимур бәхитлик қиз Патигүлни вальсқа тәклип қилиду" дәп елан қилиши керәк еди. Лекин у өз бешимчилиқ билән қиз-жигитни оттуриға чиқар-

майла, биринчи тәбрик сөзни академикқа беривәтти. У өз сөзини сөзлә-сөзлимәйла яш вә һөрмәт тәрәптин өзидин чоң йәнә бир сабиқ академикқа микрофонни тутқузуп қойди. Үстәлләрдә һарақ—шарап көп болғачқа, һәмминиң қени қизип, кәйпи чағ болушқа, өз ара параң көпийишкә башлиди. Шуниң үчүнму академикла әмәс, сабиқ министр вә һазирқи министрниң сөзигә һеч ким диққәт билән қулақ салмиди. Хәлиқ артисти вә хәлиқ артисткиси биләнму шундақ болди. Хәлиқ артисти қизивелип "маңа вақтида сөз бәрмидиң" дәп жаңжал чиқириш алдида, Бөртмә көзниң тәлийигә яриша, униң рәпиқиси ерини залдин кочиға сөрәп дегидәк елип чиқип, машиниға зорлап киргүзүп, өйигә елип кәтти. Тамадиларниң, болупму шап бурутлуқ тамадиниң илгири ейтқанни унтиған һалда қиз-жигиткә қарап: "Горько! Горько!" дәп сөйүшүшкә қистишиму Баратахунға анчә яқмиди...

Лекин той күнлири күтүлмигән көңүлсизликләр булар биләнла пүтмиди.

Тойниң биринчи күни әтигәндә Бөртмә көзни телефонға чақиришти. Коңғирақ қилған Қейим акиниң оғли.

- Баратахун ака, әтигәндә қоңғирақ қилғиним үчүн кәчүрүң, - деди Қейим акиниң оғли.

- Һечқиси йоқ, немә гәп еди?- деди Бөртмә көз.

- Мениң сизгә хәвәр қилип қоюшимни өтүнгән... Баратахун ака, қайғулуқ көңүлсизлик йүз бәрди...

"Кайғулуқ көңүлсизликтин" кейин Бөртмә көзниң деми ичигә чүшүп кәтти. Униң бешиға миң түрлүк яман ойлар кәлди: "қандақ бәхитсизлик болдикинә, балилиримниң бери машина апитигә учримиғанду? Ей, Худа, бала-қазалардин өзәң сақла!" Лекин, кейин Қейим акиниң оғлидин ялпузлуқ Немәт акиниң қизи Исмайилова-Пазилованиң туюқсиз вапат болғанлиғини аңлап, жүриги орниға чүшти. Бешиға қуюлған бир қапақ судин йеникләшип, "көңүлсизлик, бәхитсизлик йүз бәрди дәп адәмни миң хил әндишигә салғичә, бирдинла Немәт акиниң қизи Сабирәхан өлүп қалди, дәп ейтмамду?" дәп фотогрофқа нәпрәт оқуди. "Өлди. Ким өлмәйду. Вакти-саати йәтсә, һәммимиз панидин бақиға сәпәр қилимиз. Сәнму, Қасим, қанчилик әқиллиқ, данишмән болсаңму бәрибир өлисән, мәнму өлимән: топрақтин яралған адәм ахири топраққа көмүлиду..."

Лекин у телефонда өз ойини башқичә изһар қилди:

- Һәқиқәтәнму чоң бәхитсизлик йүз берипту. Мәрһум қачан вапат бопту?

- Бүгүн таң сәһәрдә.

- Яхши аял еди, ятқан йери жәннәттә болсун!

Бөртмә көз трубкини қондурғиға қоюп, көңли сәл имин тапқандәк қилғини билән йәнә әндишигә берилди: бир чәттә той, бир чәттә жутдишиниң - ялпузлиқниң өлүми. Буни адәмләр қандақ қобул қилиду? Улар немиләрни ойлимайду? Бирдин униң беши ишқа киришти: той болған йәрдә өлүм болса, у немә қилиши керәк? Әмәлиятта той башланған: меһманлар чақирилип, ресторанниң ахчилири тәлинип болған, у йәрдә тамақлар тәйярланмақта. Әнди уни кейингә қалдуруш мүмкинму? Бөртмә көз мундақ қарарға кәлди: әң яхшиси базардики сәпдашлирим, қерилар билән мәслиһәтлишип көрәй. Улар һеч қачан өлүмни дәп, башланған тойни кечиктуруш тәрәпдари болмайду. Шундақ қилғандила өз гунайимни бойнумдин сақит қилимән. Башқиларниң алдидиму үзүм йоруқ болиду. Хәп, Сабирәханниң тойниң башланғанлиғини көрүп туруп, у дунияға алдирап кәткинини һә? Һеч болмиғанда йәнә бирәр һәптә күтүп турсичу...

Бөртмә көз базардики сәпдашлири билән жут чоңлирини икки машиниға олтарғузуп, Пазиловларниң өйигә елип кәлди. Улар һазидар кишиләргә көңүл ейтип, тәзийә билдүрдидә, кейин Закир акиниң оғлини йениға чақирип, үнсиз соал билән муражиәт қилди: Қандақ қилимиз?

-Һәммиси алланиң илкидики ишлар, бири иккинчисигә дәхил йәткүзмәслиги керәк, - деди Закир акиниң оғли еғир уһ тартқан һалда: аялим Сабирәниң

дәпин мәрасими билән Баратахунниң оғлиниң той мәрәсими өз йолида боливәрсун.

Бөртмә көз вә бу йәргә һал сорап кәлгәнләрниң һәммиси башқичә җавап болушини күтмигән. Бу җавапни аңлап, Баратахунға жан киргәндәк болди. Әнди уни һеч ким йә ашкарә, йә далдида аддий инсанчилиқ қаидилирини буздуң дәп әйипләлмәйду; һеч ким уни ислам қаидилиригә хилаплиқ қилдиң дәпму ейталмайду!

Иккинчи күни Бөртмә көз һаза чиққан өйгә келип, хелиғичә аһ уруп, пәрият чәкти, жиназа чиққичә, бир саатчә қозғалмай турди вә шу арилиқта хелә нәрсиләрни байқиди: өлүмгә кәлгәнләр ичидә һәр хил милләтләрдин болған аяллар көпирәк еди. "Тикинчилик фабрикисиниң хадимлири, демәк, улар мәрһумни һөрмәтләттикән" - дәп ойлиди у. Дәрвазиниң йенида бир топ яшанған натонуш әрләр билән аяллар туратти. "Булар Сабирәхан кейин ишлигән мәһкимидин" кәпту дәп пәрәз қилди Бөртмә көз. У Закир акиниң оғли һазидар асқақ Тохтәм билән сөзлишипму үлгәрди. Униң сөзигә қариғанда мәрһум сакратқа чүшүш алдида қандақтур бир самолет вә җүҗә тоғрилиқ җөлигән, йә Уткин, йә Гусев, йә Галина, йә Валентина әмәс кимду биригә рәхмәт ейтип, униңға саламәтлик тилигән, һәҗәплинәрлик!

Немә үчүн у жан үзүш алдида қандақту самолет вә җүҗә тоғрилиқ тәкрарлиди?

- Самолет вә җүҗә һәққидә дәмсиз? - һәсрәт илкидә қизиқти Бөртмә көз. Лекин соалиға җавап болмиди.

Шу күни у йәнә Сабирәханниң дости, Исмайиловларниң хошниси Клавдия Бочаровни көрди.

Саламлашти. Клавдия җавабән бир нәрсә деди. Бөртмә көз униң немә дегинини биләлмәй, қайта сориди.

- Мән "салам, Боря" дедим, - деди у.

Бөртмә көз җим болуп қалди, лекин ичидә тәкрарлиди: "мана, қириқ жилдин бери мән Боря әмәс, Баратахун, ери ташлап кәткән бу тул хотун техичила

кона хаманни соруйдия".

Бир нәрсә Бөртмә көзниң җүригигә жиңнә санчиғандәк қадалди: мәрһумәниң оғли Адилжан униң баш ишариси билән бәргән салимиға вә өлүм мунасивити билән көңүл ейтишиға җавап бәрмиди. Немә үчүн? У Баратахунни шунчилик яман көрәмду? Мақул, өзини яман көрсә көрсун, униң оғли Тимурға немә үчүн өчмәнлик қилиду? Униң, Адилжанниң һаят йоли оңшалмиғиниға Баратахун әйипликму? Униң Йүсүп Һаҗип вә Махмут Қәшқәрий һәққидә роман йезиш үчүн материал жиғип жүргинини шәһәрниң йерими дегидәк билиду, лекин у романни қачан язиду яки уни умумән язаламду? Язғучимиш!

Әйнә шуларни ейтмиғанда, Узун Қулақниң гувалиқ қилишичә, той илгири ойлаштурулғандәк чирайлиқ өтти.

Шундақтиму йәнә күтмигән тәсадипи йүз вақиә бәрди.

Бу мәрасимниң иккинчи күни, той таза қизиған вақитта садир болди. Вақиә һеч кимни сәрасимға салмиди, һеч кимни рәнжитмиди, әксичә тойға техиму жошқунлуқ берип, һәммини бөләкчила хошаллиққа бөлиди.

Һазирчә униңдин илгири болған вақиәләргә тохтилайли.

Саат он иккигә 15 минут қалғанда, һойлида гүлхан йеқилди. Он иккигә бәш минут қалғанда: "Келиватиду! Келиватиду!" дегән авазлар яңрашқа башлиди. Топ-тоғра саат он иккидә асман рәңлик йоған көк дәрваза ечилип, чирайлиқ кийингән бәхитлик Патигүл Муратова билән Тимур Сабиров - жигит вә қиз қолдашлири билән һойлиға кирип кәлди. Улар лоғулдап йенип турған гүлханни айлинип, өзлириниң бәхитлик һаят гүлшинигә қәдәм ташлиди.

Кейин гүлхан өчти, лекин той тәнтәниси техиму овҗ елишқа башлиди. Сазәндиләрниң тәмбир, дутар, равап, дап вә башқа сөз әсваплирини қиямиға йәткүзүп маслаштуруп, жор қилип челиши билән

дилларни өзигә мәһлия қилидиған нахшилар яңрап, кейин тәрәп-тәрәптә шох уссулар җәвлан қилди.

Үстәлләр хилму-хил сәйләр, назу-немәтләргә, мевә-чевиләргә лиқ толған. Бир чәттә йоған самовардин чәйнәкләргә чай дәмләнмәктә, бир чәттә чоң қазанда өрүктәк аш өрүлмәктә. Йәнә бир чәттики жозида қерилар олтирип сөһбәт қурмақта. Улар Қәшқәрдин чегира атлап чиққан меһманниң у тәрәптики тойлар һәққидә һекайисини тиңшимақта. Сөһбәтдашларниң сөзлиригә қариғанда, Кәшқәр, Алмута, Ташкәнттики уйғурларниң тойлири асасән бир-биригә охшисиму, уларниң арисида аз-тола пәриқләр мөжут екән...

Бирдин көпчиликниң диққитини уссул ойнаватқан топ өзигә җәлип қилди. Бу мундақ йүз бәрди.

Икки яш жигит билән қиз шохлуқ билән җәвлан қилип уссул ойнап келип, һеч қачан оттуриға чиқип ойнап бақмиған вә тойда уссул ойнаш хиялиғиму кирип бақмиған Бөртмә көзни уссулға тәклип қилишти. У мән ойнашни билмәймән, кәчүрүңлар, дәп өзини қанчә чәткә алсиму, яшлар униң мәйлигә қоюшмиди. Униң үстигә ониғанға йониғандәк, һәммә яшларни қоллап-қувәтләп, оғлиңизниң тойи, хошаллиқ күндә бир ойнаветиң дәп тәрәп-тәрәптин чавак челишти. Шу мәзгилдә кимду бирлири Баратахунниң арқисидин иштирип дегидәк уни көпчиликниң оттуриға чиқирип қойди. Әнди уссулни билмисиму ойнимаслиқ мүмкин әмәс еди.

Бөртмә көз дәсләп гоя учушқа тәйярланғандәк икки қолини мүрисигичә көтәрди. Андин бир путини, кейин иккинчи путини аста һәрикәткә кәлтүрди. Шу нәрсә қизиққи, гоя у қолини көтәрмисиму қоллири өзлигидин көтирили-ватқандәк, аяқлирини мидирлатмисиму, улар өзлигидин һәрикәтлиниватқандәк сезиләтти. Шуниң билән у чавак вә нәғмә-наваниң шох садасида рәсмий уссулға чүшүп кәтти. Әнди у шундақ зоқмәнлик билән ойнашқа башлидики, гоя у бу уссулни өмүр бойи күткәндәк, кәнҗә оғлиниң тойида

уссул ойнаш үчүн узун вақитлардин бери тәйярчилиқ қилип келиватқандәк туюлди.

Баратахун уссул ойнашқа башлиғандин кейин униң урук-туққанлири, әл-ағинә, бурадәрлири вә башқилар тәрәп-тәрәптин Бөртмә көзниң бөки вә қулақлириға он сомлуқ ахчиларни қистуруп, қоллирини пулға тошқузуп қойди. Бөтртмә көз буларниң һеч қайсисини сәзмигәндәк ойнимақта ...

Һәммидин қиз-жигитләр гүлхан айлинидиған бу тойни бир көрүшни арзу қилған Немәт акиниң қиз Сабирә һәдә Исмайилова-Пазилованиң бемәзгил вапат болғини әләм болди. У тойға киришкә тәйярлиғини қилип, адимәтчилик үчүн манта пиширишкә үлгирәлмиди. Той башланған күни йоруқ дунияди барса кәлмәйдиған мәңгүлүк сәпәргә атланди!

Закир акиниң оғли Тохтәм Пазилов һаза мунасивити билән Бөртмә көзниң Тохтәм өзи буйрутма бойичә тикип бәргән ғачилдиғи бар өтүк яки башқа аяқни кийип уссул ойниғинини көрмиди. Һәқиқәтәнму Бөртмә көз өтүктә әмәс, Чехословакийдә тикилгән йеңи шиблитни кийип, уссул ойниған. Ғачилдиғи бар өтүкни базардики илпәт-бурадәрлири билән олтарғанда, той һарписида махтиниш йүзисидинла Тохтәмгә буйрутқан. Ахчиси көп адәмгә бир өтүкниң пули балиларға бәргән семичка пулидә.

Еһтимал, чех айиғини кийип уссулға чүшкәндә Бөртмә көзниң аяқлири өзлигидин һәрикәткә келип кәткәнду.

Бөртмә көз хелиғичә тохтимай уссул ойниди. Шу арида топниң ичидин бир балиниң тәврәнгән авази аңланди:

- Қараңлар, Баратахун акам худди қуштәк учуп ойнаватидудә.

Униң сөзини башқиларму қоллап-қувәтлиди:

- Һәқиқий қуш!
- Барикалла!
- Һармаң!

Бөртмә көзни көпчилик қушқа охшатқандин кейин, униң пәрваз қилғуси кәлди. У магниттәк тартип

турған йәрдин аяқлирини беихтияр көтәрди. У һәқиқәтәнму учушқа башлиди... һәммә униң "учуватқанлиғидин" таң қетип қелишти. Бая Бөртмә көзни уссулға тәклип қилған қиз-жигит әһвалниң яманлиғини сәздидә, оттуриға учуп дегидәк кирип, йәргә моллақ етиш алдида униң икки қолтуғидин мәһкәм тутувалди. Көпчилик бу "қушниң" йәргә сақ-саламәт қонғанлиғидин хошал болушти...

Миң әпсус, Немәт акиниң қизи Сабирә һәдә Пазилова - әсли Исмайилова жигит билән қизни гүлхан йеқип күтүвалған, ялпузлуқ Закир акиниң оғли Бөртмә көзниң кәнжә оғлиниң тойида қуш болуп учқан вақтини көрәлмиди...

1968-æèë, 1988-1989-æèëëàð.
Ôðóíçå, Êîíà Ïåðåðãîô.

БИР ТОП ТҮГМӘН

(Анам Чолпанханниң
хатирисигә беғишлаймән)

1

Әгәр бири мениңдин қириғинчи (мениң хатирәмниң башлиниши), әллигинчи жиллардики Карповкиниң тилға алғидәк бирәр алаһидилигини, бәлгүсини ейтип беришни сорап қалса яки кимду биригә шу һәқтә сорашқа тоғра кәлсә, мән һеч иккиләнмәстин:

- Түгмәнләр! - дәп җавап берәттим.

Бу йәрдә дәрһал башқа бирәр бәлгүси йоқмеди - дегән етираз пәйда болиду. Униң адәмләр опур-топур болуп жүргән покәйләргә топ-топ чит, канап, бумазея, чибәрқутлар тизилған, туңларға тузланған көктатлар, зиғир, семишка майлири вә пиво толтирилған туңлар, мишкаплардики қетип кәткән қәнт вә туз, печенье, мәмпәзә, сәрәңгиләр селинған ящиклар базарлири бар әмәсмеди? Базар мәйданиниң оттурисида сода дуканлири, униң чәтлиридә тоху, өдәк, ғаз вә башқа қушларни сатидиған жайлар бар едиғу? "Морс" вә "Мороженое" сатидиған жайларда новәттә турғанларчу, көп тиллиқ топниң ваң-чуңи арисида тәңзичи-таңгачиниң "Таңга! Таңга!" дегән авази бөләкчила аңлинип турматтиму? Уруш жиллириниң базарлиричу? Уруш вақтида, һәммигә чүшинишлик, йәрмәңкиләр йоқ еди, қуш содилири камайди, ун сатидиған жайлар бошап қалди - бу, әлвәттә, түгмәнләрниң начар ишлишидин болмиди! Лекин йайма базарларда көз бояш овж алди. Шу кәмгичә бир хил, қувлуқ-шумлуқсиз йеза һаятиға адәтлинип қалған мениң жутдашлиримға тәсадипи келип қалған асан пул тепиш ишқивазлириниң мунчилик көп "гастрольлирини" өзидә һеч қачан көрүшкә тоғра кәлмигән еди. Мәсилән, цыганларни алайли. Улар илгири Приозерьедә болатти, бу қетим күтүлмигән һалда йүз бәргән қуюндәк бесип кәлди:

бирму базар "қайними" цыганларниң "һуҗумисиз", уларниң ваңчуңлуқ, мәнасиз жаңжаллирисиз, парчә-пурат ағриқларсиз, "Қорқунучлуқ" сеһиргәрликләрсиз, ениғирағини ейтқанда, бир әпсун билән адәм тенидә махав яки ваба охшаш интайин дәһшәтлик ишшиқ кесилини пәйда қилиш тәһдитлирисиз өтмәтти. Улар, әлвәттә, шундақла пал ечишларсиз өтмәтти. Көп адәмләр ақивәттә немә болушини ойлимиған һалда пал ачатти: қирғизлар, өзбәкләр вә уйғурлар қумлақ таш билән, руслар - кичиккинә деңиз һайванлириниң устиханлири билән, цыганлар болса "пешанисигә пүтүлгән тәғдир бойичә" алиқанға яки картиға қарап пал ачатти. Һәммила йәрдә жирақ сәпәргә атлиниш, дөләт өйлирини елиш һәққидә, қайғу вә хошаллиқлар һәққидә алдин-ала ейтип беришләр аңлинатти - улар пал ачурғучиниң ким болушидин қәтъий нәзәр, гоя униң келәчигини билгәндәк, бу күнләрдә һәр бир адәмниң қайғу-һәсрити йетәрлик екәнлигини һис қилған һалда, униң "жирақ йолда" яки "дөләт өйидә" өзиниң йеқин қериндишини учритидиғанлиғи тоғрилиқ, хаталишип кетиштин задила һетиқимай, ейтип берәтти...

Уруштин кейин базарлар азийишқа башлиди, атмишинчи жилларниң бешида уларниң орнида адәттики озуқ-түлүк мәһсулатини сатидиған базар пәйда болди, у бу йәрдә һазирму можут...

Түгмәнләр немә үчүн йоқап кәтти?

Еһтимал, маңа "уруш жиллири көл бойидики зириқ тикән орминини кесип йоқитишчу?" - дәп әслитиши мүмкин. Буму асассиз әмәс. Мәзкүр орманни кесиш уруш жиллиридин хелә илгири башланди - әйнә шу чағда биләрмән приозерьеликләрдин бири өзиниң бағваринини тикәнлик шахлар билән тосимақчи болди. У дегинини қилди - лекин униң билән башланған "жуқумлуқ кесәл" дәрһал мәлидә тарқалди. Үсти зириқ тикәнниң шахлири билән тосалған тамлар, униңсизму тар кочиларни адәм маңғусиз һаләткә кәлтүрүп қойди. Зириқ тикәнни отун үчүнму кәсти. Униңдин отун тәйярлаш шунчилик чоң қизиқиш вә вәһшилик билән елип берилдики: улар дәсләп бу йәрниң зенити болған зириқ орминиға от қойди - бу иш кәч күздә чатқал астидики қуруп кәткән от-чөпләргә сәрәңгә яқса, дәрһал от тутишидиған чағда әмәлгә ашурулди, униңдин кейин асти тазиланған, көкирип һаят кәчүрүштин мәһрум болған зириқ тикинини йилтиздин комириштиі... Үстигә лихшитип зириқ тикән басқан, бәзидә қумға петип қалған чақлири аран қимирлап, аста-аста дөңгә ямашқан вә бириниң арқисидин бири мәлигә қарап келиватқан һарвулар һазирму көз алдимда. Мундақ һарвулар бәкму көп еди. Тутса күйиси қолға жуқидиған вә көйүп чучула болуп қалғанлири отун үчүн, көймигән - көкирәклири болса, қаша үчүн ишлитиләтти. Колхоз рәисиниң:

- Саңа һарву немигә керәк? Зириқ әкелиш үчүнма? Яки торф үчүнму? Мән өкүзләрни нәдин алимән? Асмандинму? Егиликтә бари-йоқи бир өкүз, икки ағамча бар. Һарвуға өзәмни қетишим керәкму! - дәп вақириған авази һазирму қулиғимниң түвидила яңриғандәк қилиду.

"Торф колашчу?" - Уму көп нәрсиләрни әскә салиду.

Бу йәрдә йәнә бир һәқиқәт бар, чүнки көл әтрапидики бәзи жайларда сазлиқни бузуп, торф колаш - буму уруш жиллириниң өзигә хас бир аламити. Есимда: һәқиқий йеқилғу охшаш торф участогини дәссигәндә, у лиғирлап оюлуп, май арилаш суни сиртқа чиқираттидә, айиғиңни көтәрсәң, дәрһал әксигә келәтти, аяқ астинда онлиған кичиккинә пақа балилири сәкришәтти, гоя путуң астидики торф қатлими әмәс, бәлки жуқуридин бир учиға сәкрисәң, сени асманға көтирип ташлайдиған пружинлиқ тахтидәк көрүнәтти. Торф кесәк шәклидә чепип елинатти, күнгә қахлап қурутилатти. Қумлуқ, һайдилидиған йәр билән саз оттурисидики чегара - Сергеевкидин Валуновкиғичә болған барлиқ бош йәр торф қурутидиған чоң мәйдан еди.

Зириқ тикәнниң кесилиши вә торф колаш қирғақ бойидики тәбиәтниң пәркайини кәткүзүвәтти. Биз

кәскүчиләр билән торф қазғучиларни әйипләлмәймиз, чүнки һәқиқәтни ейтқанда улар гунакар әмәс. Бу йәрдә жирақ арқа сәпкиму өзиниң зәһирини санчиған урушни әйипләш тоғра. Адәмләрниң барлиқ ой пикри қандақ қилип болмисун бу явузлуққа қарши тақабил туруш билән толуп-ташқан бир чағда уларниң экологиялик проблемилирини чүшиниш үчүн вақтиму йоқ еди. Өтмүшни бүгүнки күн нуктәий нәзәридин әйипләш мәлум дәрижидә "җәңни жирақтин көрүп, өзини стратег һесаплайдиған" лаяқәтсиз команданға тәңләштүрүштур...

Базарлар, зириқ тикән кесиш вә торф колаш - һәқиқәтәнму қириғинчи вә әллигинчи жилларниң бәлгүлири. Һажәт болса, мундақ уруш бәлгүлирини онлап кәлтүрүш мүмкин, еһтимал, улар ахирқи һесапта шу бир вәһимилик дәвир тоғрилиқла көп нәрсиләрни сөзләп қалмай, бәлки шу бир жиллардики дәһшәтлик вә аччиқ қисмәтләр тоғрилиқ һәқиқәтни көпирәк ейтип бериду...

2

Түгмәнләр болса - бу башқа гәп.

Улар аддийла түгмәнләр әмәс, бәлки ун тартидиған түгмәнләр. Су билән ишләйдиған түгмәнләр.

Мән "су билән ишләйдиған" дәп йезип, дәсләп еник факт үстидә, су билән ишләйдиған түгмәнләр һәққидә ойлинип қалдим.

Бешимда бирдин немә үчүн пәқәтла су түгмәнлири дегән пикир пәйда болди. Немишкә пүткүл қирғақ бойида шамал күчидин пайдилиниш үчүн һәрикәт қилинмиди? Немә үчүн, ейтайли, Приозерьениң ғәрбий қисмида кәләми анчә чоң әмәс, лекин үсти ташлиқ топа билән қапланған, интайин қолайлиқ чөлдә шамал түгмини селинмиди, бу йәрдә шамал наһайити көп чиқаттиғу? Биздин, приозерьеликләрдин бирәсимизму бу йәрдики шамалниң - БООМ сейидин чиқидиған улан шамилиниң - бу аэродинамикилиқ трубиниң күчини өзимиздә синап көрмидуқму? Улан шамили өз йолида топа-чаң, әхләт-чогиларни учартип, сай еғиздин, худди Гойқаптин чиққандәк күчәп чиқатти. Шәриқ тәрәптин чиққан "Санташ" шамили улан шамилиға қошулған чағда көлдики су қайнаватқан наһайити чоң қазанға охшап кетәтти. Долқунлар униңда жүргән кемиләрни рәһимсизлик билән һәр тәрәпкә һайдатти.

Бир сөз билән ейтқанда, приозерьеликләрниң болупму су үстидин муз қаплап, түгмән чақлирини пекиритишқа күчи йәтмәйдиған чағлардила шамал түгмәнлирини селиш ойидин ялтайғанлиғини чүшиниш қийиндәк көрүниду. Мән униңға җавап тепишқа урундим вә уни таптим. Бир жиддий нәширдә мону сөзләрни оқудум: "... Приозерье ойманлиғиниң мундақ өзигә хас түзүлүши һаваниң умумий алмишиши үчүн интайин қолайсиз шараит яритиду. Бу әһвал Боомск сейи арқилиқ ғәрип тәрәптин арилап-арилап бесип келидиған атмосфера еқими билән пәқәт мәлум дәрижидә йеникләшиду..." Мана саңа тәбиий аэродинамикилиқ труба! Приозерьедә шамалниң көп чиқидиғанлиғи тоғрилиқ көз қарашни тәкшүрүш - униң һәддидин ташқири ашуруветилгәнлигини көрсәтти. Чоң һистуйғу билән вужутқа кәлгән булутниң әқил, билим күчи билән йоқап кәткәнлиги, йәни әслидә карповкилиқларда шамал түгминини ясаш нийити болмиғанлиғи ениқланди. Униң үстигә Приозерьедики адәмләр өмүр бойи шамал билән ишләп көрмисә, униң қәйәрдин пәйда болуши мүмкин! Немишкиду, униңдин адәмниң көңли бир аз ғәш болиду. У йәрдә шамал болған тәғдирдә, ейтайли, адәмләрниң тәпәккүр, психологиясидә бәзи нәрсиләр башқичирәк болатти, әйнә шу чағда адәмни әқлидин аздуридиған кичиккинә микроб вужутқа кәлгән, униң арқисидин иккинчиси, үчинчиси пәйда болатти. қарисаң, у йәрдә һеч болмиғанда Дон-Кихотқа охшайдиған романтикилиқ бир нәрсә туғулатти... Карповка һәммә вақит нәсрий шеирийәтни, тәйярлиқсиз ижра қилишиниң һесавитини вә еһтияттчанлиқни әла һесаплайдиған адәмләрниң турушлуқ арали болди. Карповкилиқ бирәр ишни асаслиқ һалда,

әрләрчә қилишқа бәл бағлаштин илгири көп ойлатти, йәттә қетим өлчәп, пәқәт униң тоғрилиғиға ишәнгәндин кейинла, аран кесәтти.

... Бу йәрдә болса пикир қилишқиму тоғра кәлмиди. Бир күни тағ етигидә кичигирәк өй пәйда болди, қариғай яғачлиридин қураштурулған, йоған чеқи суниң күчи билән пеқирайдиған, ун тартидиған теши бар мәзкүр қурулушниң тунжа механикилаштурулған кархана - түгмән екәнлиги, униң йәрлик адәмләр үчүн пәқәт маддий байлиқла болуп қалмай, бәлки уларниң аңиға көплигән йенилиқларни елип келидиғанлиғи һеч кимниң хиялиға кәлмигән.

Тунжа түгмәнни ишқа қошуш дәқиқилирини: йәрлик адәмләрниң топини, шундақла үзини ишчанлиқ һаяҗанлиниш қаплиған түгмәнчини жанлиқ тәсәввур қилимән; сақниң палақлириға суниң күч билән урулушини - түгмән ишләшкә башлиғанда қарап турғанларниң үзлиридә пәйда болған чәксиз тәвриниш - һаяҗанлинишини көз алдимға кәлтүримән.

Лекин әмәлий тәжрибини келәчәк ишиға мизан қилидиған карповкилиқларниң қәлбидә башқичә әһвалниң йүз бериши (һәммидин авал у шундақ болди) - адәмләр топиниң, һәжәплиниш вә һаяҗанлинишларниң болмаслиғи, әксичә, ишниң башлинишини алдин-ала сезиш, азирақ болсиму һаяҗанлиниш вә гуманлиниш, бесәрәмжан болушларниң йүз бериши мүмкин еди. Еһтимал, түгмәнчи шақиратмидин чүшүватқан суниң балдақлиқ чақниң палақлириға зәрбә билән урулуватқанлиғини көрүп, сүгәнниң астидики сунушқа аз қалған конус тәрәпкә қарап алдириди, еһтимал, у конусни сундурди, йеңи тартилған бир сиқим иссиқ унни алиқиниға алди, бармақлири билән углап көрди, башқиларму шундақ қилди, бир-биригә һаяҗан илкидә қарашти, тартилған унниң сүпити һәққидә өз пикирлирини изһар қилишти вә һеч қандақ хошал-хорамлиқ әһвал йүз бәрмиди.

Әлвәттә, һеч қандақ тамашибинлар болмиди. Түгмән һәққидә тарқалған сөз-чөчәкләрдин кимду бириниң чәттә келиши, һеч қандақ қизиқиш вә зоқмәнликсиз өтүши мүмкин әмәс еди, әлвәттә, йүз бәргән карамәтни байқаш ениқлиқни өз көзи билән көрүш үчүн Карповкидин һәм униң әтрапидики мәлиләрдин адәмләр кәлди. Еһтимал, кәлди. Уни қандақ билиш керәк. Әнди, узун жиллардин кейин, өтмүшни барлиқ тәпсилатлири билән әксигә кәлтүрүш қийин, әлвәттә. Чүнки тунжа түгмәнни ишқа қошуш вақтидики шаһидларни - йүз яштин көпирәк яшиған адәмләрни - һазир тепиш асан әмәс. Приозерьеда туғулған карповлиқ-көчмәнләрниң иккинчи әвладидин санақлиқ адәмләрла вә шунчиликла йәрлик милләт мойсәпитлирила истиқамәт қилмақта, лекин улар шәхсән өзлири баштин кәчүрмигән, өз тәжрибисиниң сиртида йүз бәргән вақиәләрни пүтүнләй дегидәк унтуп кәткән.

Мән балилиқ чеғимда йеза әтрапида түгмәнләрниң икки тописини көрүшкә муйәссәр болдум. Уларниң биринчи тописини Карповкидин үч километр жирақлиқтики тағ етигидә, илгири чопанлар турған территориядә жайлашқан. Бу йәрдә бир өстәңниң сүйидә бәш түгмән ишләтти. Улардин биринчиси, бизгә йеқинирағи белиқ өстүридиған колхозға, иккинчиси "Прогресс" колхозиға, үчинчиси - "Коминтернға", төртинчиси - "Авангардқа", бәшинчиси - "1 Майға", тәәллуқ еди. Һә, он миң адәм яшайдиған Карповкида бир заманларда бәш колхоз болған. Белиқ өстүридиған колхоз уларниң әң кичиги, "Коминтерн" әң чоңи, қалғанлири оттура дәрижидики егиликләр. Худди келишивалғандәк, бир-биридин келишмай, охшаш дәрижидә кәлмәктә. Түгмән егилигидиму шу әһвални көрүш мүмкин: коминтернлиқларниң түгмини әң яхши, ярақлиқ, белиқ өстүргүчиләрниң - әң аддий, кичик түгмән һесаплинатти, қалғанлири алдинқилар билән арқидикиләр оттурисидики топ еди вә пәқәт: дәсләпки парлақ юлтуз, оттурисидики йоруқ юлтуз һесаплинатти, қалғанлири уларниң әтрапидики ғува юлтузлар.

Түгмәнләр өз колхозиниң ашлиғидин ун тартат-

ти, үгүт болмай, вақит һәптиләп, айлап созулуп кәткән чағларда болса, у шәхсийләргә хизмәт қилатти, адәмләр өзиниң назук тәбиәтлигигә қарап, түгмәнләрни өз хаһиши бойичә таллатти: авангардлиқлар пат-пат коминтернлиқларниң түгминидә, белиқ өстүргүчиләр авангардлиқларниңкидә, биринчи майлиқлар болса белиқ өстүргүчиләрниң түгминидә ун тартатти, таллаш шәкиллири һәр кимниң хаһишичә әмәлгә ашурулатти, лекин шуниму ейтиш керәкки, унни чапсан тартидиған коминтернлиқларниң түгмини адәмләрни һәммидин көпирәк өзигә жәлип қилидиған.

Коминтернлиқларниң түгмини һәммә үчүн яхши еди, лекин бизни, Исмайиловларни, гәрчә һужум терикисида тәсадипи башқиларниң түгминидә, болупму, йеқин жайлашқан белиқ өстүргүчиләрниң түгминидә бир нәччә қетим болғинимизға қаримай, авангардлиқларниң түгмини өзигә тартатти. Авангард-лиқларниң түгмини өзиниң ясилиши билән пәриқлинидиған: әгәр башқа түгмәнләрдә чақпеләктин башқа барлиқ муһим узельлар бир жайда жиғинчақ орунлашқан болса, улар авангардлиқларниңкидә үч орунда: ташқирида, әгләк бар сандуқ төвәндә, бункер бир қәвәт жуқури, азадә вә көп тағар сиғидиған өгүз бөлмисидә еди. У амбар орнида хизмәт қилатти: бу йәргә кәң пәләмпәй арқилиқ көтириләтти вә ашлиқ қачиланған мишкаплар бункер әтрапиға рәтлик тизилидиған. Әгир-тоқай пәләмпәй топ-тоғра бункерниң йенидин төвәнгә йол алатти. Бир сөз билән ейтқанда, конструкцияләрдин қайси бириниң һеч қандақ алаһидилиги әқилгә мувапиқлиғи техи намәлум болсиму, лекин мән чоңқур һиссиятларға берилдим. Бу түгмән тоғрилиқ мениң сағлам пикир тәсәввурум мән билән бир яштики балилар техи чүшинәлмәйдиған пәрәзләрни хиял әйнигимдә әкис әттүрди. Жуқарқи қәвәт өзиниң кәң жайни егилигән едини билән, кеминиң үстини әслитәтти. У анчә чоң болмиған кона йәлкәнлик вә һәрбий кемиләр - бригантина, корвет, каравелларниң һеч қайсисиға охшимайдиған. Түгмән бенаси өстәң еқими бойичә узартилип селинған, шуниң үчүнму кәчләрдә, болупму күн олтириш пәйтидә, униңға барған адәм өзини гоя чоң бир кемидә үзүп кетиватқандәк һис қилидиған. Яшанған, оттура бойлуқ, кәң ғоллуқ, гөшлүк үзигә узун шап бурути әжайип ярашқан түгмәнчи мениң тәсәввурумға бәкму мас келәтти, болупму у йоған ақ чүшкән сол көзи билән Стивенсоновларниң яки Сабатиневскийларниң романлиридики қарақчиға бәкму охшайдиған. Түгмәнчиниң "деңиз бөрисигә" охшайдиғанлиғи, болупму мән өз тәсәввурумда униң ақ чүшкән сол көзигә худди қарақчи капитан охшаш латини теңип қойған чеғимда техиму күчәйди. Әйнә шу чағда у жуқурида, пәләмпәйниң бешида пәйда болди вә бир қолини ян яғачқа қоюп, төвәндики ун тартиш үчүн кәлгәнләргә бир-бирләп синақ нәзәри билән қариди вә мениң тенимдә қандақту бир шүркиниш пәйда болуп, қәлбимни тәсадипи һаяжан-тәшвиш өз илкигә алди.

Бу йәрдә йәнә бир түгмәнчи - Зенәтулла Илахуновму бар еди.

Илахунов өз паалийитини коминтернчиларниң түгминидин башлиди, униң бу йәрдә қилған әмгәк әжри түпәйли мәзкүр түгмән әң яхши түгмәнләрниң биригә айланди. Уни бу йәрдикиләр ишчан, саватлиқ, түгмән агрегатлириниң механикисини яхши билидиған уста адәм сүпитидә қәдирләтти. Уни түгмән ишини мундақла әмәс, бәлки илмий асаста билидиған адәм сүпитидә һөрмәтләтти. Бу йәрдә гәп шуниңдики, Зенәтулла өз кәсипдашлири арисида оттура мәлуматқа егә бирдин-бир адәм. Лекин униң билими буниң биләнла чәкләнмәй, училищеда икки жил оқуди. Йәнә келип сәнъәт училищесида! Зенәтулла барлиқ жәһәттин кәсипдишиниң әксичә еди: оруқ болуп, қисқа ибариләр билән аста сөзләтти, гәп қилғанда сөһбәтдишиниң бетигә тикилип қарашқа петинматти, бәкму кичик пеил, мулайим еди. Зенәтулла коминтернлиқлар билән белиқ өстүргүчиләр түгмәнлиригә бир нәччә қетим йеңилиқ-өзгиришләрни киргүзди - мәзкүр түгмәнләрниң су чүшидиған чақлириға төмүр қалақ-пеләкләрни орнитип,

уларниң ишләш қувити вә чапсанлиғини ашурди.

Әллигинчи жилларниң бешида туюқсизла Зенәтуллини ичимликкә қизиқидиған адәм дегән миш-миш гәп чиқти. Лекин мән шу чағлардила униң бундақ әмәслигини билəттим. Маңа мәзкүр повесть үстидә ишләватқанда, Зенәтулла тоғрилиқ көплигән адәмләр билән параңлишишқа тоғра кәлди, лекин түгмәнчиниң ичимликкә қизиқидиғанлиғи һәққидики миш-мишларни тәстиқ-ләйдиған бирму карповкилиқни учриталмидим. Сөз-чөчәкләр нәдин пәйда болди? Учқунсиз истинму? Мениң бу йәрдә мундақ бир тәмсилни кәлтүргүм келиду. Зенәтулла өзиниң яхши аброй-шәнигә "бир тал қумлақ, бир қерин майни булғиғандәк", туюқсиз бир жутум ичимлик билән дағ чүширип қойған адәм. Лекин бизниң қәһриманимизниң һарақкәш әмәслиги еник. Шундақтиму уни тамамән ичимликтин жирақ болған дейишкиму болматти: Зенәтулла колхозниң яғашчилиқ яки төмүрчилик ишханисида түгмәнгә керәклик бәзи жабдуқ-үскинилəрни ясатқандин кейин, қаидә бойичә уларниң алдиға бирәр ботулка қоятти вә сәһбәттин чәттә қелишни лайиқ көрмәй, бир-икки қәдәһ ичип қоятти. Әйнә шу қәдәһләр "бир қерин майни булғиған қумлаққа" айланған...

Адәттә иккинчи қәдәһ өтүп кәткәндин кейин, Зенәтуллида қандақту бир хошаллиқ кәйпият пәйда болуп, хушхой, чақчақчи болуп кетәтти, бәзидә әңгиз бир бар адәмләр билән олтирип ичип қалса, азирақ ичсиму хелила кәйпә болуп қалидиған. Әйнә шу чағда у "чоң йәрдә", йәнә келип, түгмәнгә уттур елип келидиған чоң кочисида сәйлә қилатти вә мундақ сәйлигә чиққан чағларда жәзмән авазиниң баричә нахша ейтип маңатти. әтиси болса "Узун қулақларниң" ярдими билән бу һәктики миш-мишлар пүткүл мәлигә тарқап кетәтти...

Лекин бундақ әһваллар камдин-кам йүз беридиған, амма әшу бир жилниң унтулмас язида, Зенәтулла мәлиниң чоң кочисида бир қетим, кейинирәк, үч-төрт қетим "концерт" көрсәтти - шуниң билән сөз-

чөчәкләр көпийивәрди. Лекин шу жилила бу миш-мишлар қандақ чапсан таралған болса, шундақ чапсан йоқалди. Келәр жили бу "концертлар" тоғрилиқ бир чағда шундақ болған еди, һә, - дәп күлкә билән әсләшти...

Зенәтулла йоқ чағларда түгмәнни көк көзлүк, чирайи иллиқ, тәхминән ери билән бир яшлардики аяли башқуридиған.

Приозерьедә түгмәнчилик кәспи байлиқ - дөләт елип келидиған кәсип атилатти, тоқчилиқ-мәмүрчилик елип кәлгүчи кәсип атилатти. Һәқиқәтәнму шундақ еди. Һәммисидә шундақ. Пәқәт Илахуновлардила ундақ әмәс. Башқа түгмәнчиләрму паравән һаят кәчүрәтти. Һә, Илахуновларда һәммә нәрсә йетәрлик еди, лекин уларға нәзәр ташлиған адәмниң, немишкиду, уларни бай, һалавәтлик турмуш кәчүрүватиду дегүси кәлмәтти.

Көлдин үч йүз метр жирақлиқтики қирғақ бойида йәнә икки түгмән бар. Тоғра, уларниң бирини мән харабә һалда көрдүм - уни қандақту бир, һөжжәт бойичә биригә беривәттиму яки хошна Валуновкидики колхозларниң биригә сетивәттиму, әйтәвир, түгмән бузулған, униң орнида көп ишлитип, силиқлинип кәткән төмүр парчилири қалған. Бу йәрдики түгмән әслидә авангардлиқларниң түгминигә охшаш икки қәвәтлик, пәләмпәй билән жуқуриға чиқидиған қилип ясалған. Бу йәрдә башқа харабилардикигә охшаш таза әмәс күчләр маканланған. Түгмәндә гаһ көзгә көрүнүп, гаһ көрүнмәйдиған алвасти бар емиш, у бәзидә туюқсиз пәйда болған тағарлар, бәзидә башқичә бағланған қаплар, бәзидә болса, кейин өз орниға шундақ мәхпийлик билән қайтип келиш үчүн йоқилип кетәтти. Балилардин һеч ким алвастини көрмисиму, буларниң һәммисини алвасти қилди дәп ишинәтти.

Тағ бағридики түгмәнләр "жуқарқи түгмәнләр", көл бойидики түгмән, адәт бойичә көплик санда "төвәндикиләр" дәп атилатти.

Һәммә адәм иш билән бәнт жуқарқи түгмәнләрдә

йәр төврәш башқа жайлардикидәк чоғқур һис қилинматти, алвастиларму, су езитқулириму өзиниң қувлуқ-шумлуқлирини йоқатқандәк, умумән алғанда, бехәтәрсиз һалда, көзгә көрүнгәндәк қилатти. Жуқарқи түгмәнләрдә башқичә қорқунуч пәйда болған еди: бу йәрдә қапиғидин һәр бала келидиған, дәһшәтлик иблислар көзгә көрүнидиғандәк қилатти.

4

Түгмәндики ишларға аста-аста тәйярлиқ қилинатти. Түгмән мәвсүми (бу йәрдә сөз қириғинчи жиллар һәққидә болмақта) күзниң оттурисида, ашлиқ жиғиштуруш аяқлишидиған әң әжайип пәйт - Октябрь мәйрими һарписида башлинатти.

Әң яхши пәйт. Әстин чиқмайдиған чағ: бу вақитта комбайнлар паркларға елип келиниду, пада билән отарлар, бәзи жайларда болса илқа үйүрлири чөпи орилип, қайтидин өскән отлақлар билән ашлиғи жиғилип болған еизларға һайдап келиниду; хаманларда ашлиқ тағ-тағ болуп догилиниду, ашлиқ тазилайдиған шамал сандуқлири ишләшкә башлайду, бу йәрдин саңлириға ашлиқ тошуйдиған һарвулар билән жүк машинилириниң қуйруғи үзүлмәйду, барлиқ башқармиларда әмгәк күнини һесаплаш башлиниду. Әйнә шундақ алдирашлиқ бир пәйттә түгмән мәсилиси туриду. Бу һәммидин авал көпчилик тамақлиниш үчүн бөлүнгән бир центнер ашлиқниң гепи чиққан, һосулниң бир қисмини һазирниң өзидә ун тартиш тоғрилиқ қарар қобул қилинған вақитта йүз бәрди.

Түгмәнниң йенидин өткән башқарминиң һәр бир хадими:

- Һә, түгмәндики ишлар қандақ кетиватиду?
- Қандақ, меңиватамду?
- Ташни йөткидиңларму? - дәп соратти.

Ташни йөткәватқанлиғи аңлинатти.

Шундақ қилип, ома ишлиридин кейин, колхоз башқармисида йәнә Илахунов һәққидә, униң немә

қиливатқанлиғи тоғрилиқ сөз башлинатти. Зади у түгмәнни жөндидиму? Турбина дегини бир бала болдиғу? Илахуновни колхозниң төмүрчилик ишханисида көрдуқ, дейишидиғу? Искинә яситипту - демәк, мәсилә айдиң: төмүрчи хушхой, йепишқақ адәм, Илахунов йенида ахчиси болса, задила айимайду, уни, әлвәттә, ботулка қоюшқа мәжбур қилиду вә шуниң билән илпәтчилик қилип, бир қәдәһ ичишкә көндүрди. Түгмәнчиниң бешиға күн чүшкән мундақ вақитларда рәисиниң униң йенида болуши керәк! Ейтишларға қариғанда, түгмәнчиниң "концерти" колхозға, пәқәт колхозғила әмәс, умумән Карповкиға техи йеқиндила кәлгән (униң колхозни башқуруватқиниға аран бир йерим жил болди) рәисини қаттиқ рәнжиткән охшайду.

Карповка - чоң йеза, лекин бу йәрдики адәмләрниң түгмәнчиниң төмүрчилик ишханисидин қайтишиға, униң кочида у яқтин-бу яққа сәнтүрүлүп меңишиға вә, әлвәттә, вақирап ейтқан нахшисиға зәң салмаслиғи мүмкин әмәс. Адәмләр түгмәнчиниң кәчтә өйигә қайтип келиветип көрсәткән "концертини", униң һәқиқәтәнму хәлиқ нахшилиридин бирини "ижра қилғанлиғини" әслиши вә униңға йеңилиқларни қошуп сөз-чөчәк тарқитиши мүмкин, демисиму шу чағда Илахунов өз "концерти" алдида кочида кетип барған бир аялға адәмниң күлкиси кәлгидәк тизиғичә егилип әжайип салам бәжа кәлтүргән, бир қоли билән йол үстидики терәкни қучақлавелип, бир қоли билән өзиниң нахшисиға өзи дирижерлиқ қилған, пәқәт кейин "тамашибинлар" топи алдида рәисни байқап келип, нахшисини тохтатқан вә бирдин мәйүсләнгән...

Түгмәнниң иши һәққидики гәп-сөзләр қандақту июль ейиниң бешида, еһтимал, униңдиму илгири, июнь ейиниң ахирида, етизларда буғдайлар йеңидин чүрүч болуп, алтун рәңгә киришкә башлиған чағда чиқидиған.

Деханчилик ишлириниң түгмән тоғрилиқ ой-пикирләргә түтрүқ болуп хизмәт қилғанлиғи, сөзсиз, әлвәттә...

Шамал ялап, ойман-чоңқур болуп кәткән тамлар билән қоршалған кичиккинә һойлимиз, униңдики икки түп алма вә шипаң, уларниң оттурисидики намашәмгүл, чинигүл вә мәхмәлгүлләр ечилған гүлхан һазирму есимда, йәргә клиенка селинип, униңға буғдай қелин қилип йейитилған еди... Анам пайпетәк болуп, буғдай арисидин буя, кәһри, қаримуқларни теривататти...

Бир чағда яшанған балкар хошнимиз - анамниң дости Шәрипә арқа тәрәптин кирип кәлди. Униң йәргә олтиришип кәткән зәй, пака өйи яңию етизи йенида.

У апамниң қешиға келип:

- Чолпанхан, - дәп үн қатти.

Апам чөчүп кәтти.

- Вийәй, қорқитивәттиму?

- Қорқитивәтмәй.

- Қойсаңа, мән мундақла кәлдимғу...

- Оғри мөшүктәк дегинә.

- Бәлки ундақла әмәсту?

- Яқ, сениңдин чөчүп кәттим.

- Сән чоңқур хиялға берилип кәткән - шуниң үчүн қорқуп кәттиң... Мән болсам, Чолпанхан, пәләзгә жиқилип чүшүп, пақини дәссәвалдим. Пақини жинимдәк көрәттим.

- Демәк, сәнму қорқуп кәткән екәнсән.

Улар бир дәқиқә күлүшти.

Шәрипә апамниң йенида чоқчийип олтирип, буғдайни тазилашқа киришти. Достлар маңа етивар бәрмигән һалда қизғин сөһбәтләшмәктә. Өз ара бир немиләрни дейишип, қолға кәлтүргән утуқлиридин хошал болмақта - мән болсам улардин анчә жирақ әмәс алма дәриғи астида китапларға көз жүгәртип, оқушқа чүшүш үчүн емтиһанларға тәйярлиқ қиливататтим.

- Чолпанхан, әтә оғлуңни түгмәнгә әвәтәмсән?

- Шундақмекин, - қийналди апам.

- Немишкә? Әтә-өгүнлүккә баридиғу, бәри бир әмәсму?

Апам җим болуп қалди.

- Немә үчүн әвәтмәйдиғанлиғиңни биливатимән... Бир күн илгири нан йейиш керәк - демәк, оғлуңни бир күн илгири узитишиң керәк - шундақ әмәсму?

- Сән жирақни көридиған аял, бирақ пәләздики пақини көрмәйсән, - чақчақ қилди апам.

- Шундақ, Чолпанхан, - дәп хуласә чиқарди Шәрипә, - униңғиму, буниңғиму һәжәплинидиған һеч иш йоқ, - пәқәт көңлүңниң унимайватқини: балилириңни өз йениңдин жирақлаштурғуң кәлмәйду. Ундақ болуши мүмкинғу? Чоң оғлуң Давут он сәккизгә кирип, қанат-қуйруғини қайришқа башлиди, иккинчи оғлуң һүсәнжанму чоң болмақта... Уларни қанчә йенимда тутимән дегиниң билән бәри бир тутуп қалалмайсән... Учуп кетишиду...

Йеқинқи барлиқ ишларму есимда. Мән һазир апам бир чағларда түгмәнгә йолға салидиған Давут әмәс - йешим әлликкә тақап қалди, шуниң үчүнму ойман-чоңқур йеза йолида орундуғи қаттиқ "ГАЗикта" жүрүш мени анчила хошал қилип кәтмәйду. Униң үстигә мән жийәним, колхоз парторги Рахиш билән етиз арисидики оңғул-доңғул йолда кетиватимән. Сүзүк асманға бақсам, қәлбим йоруғандәк болиду. Өзәмни гоя йеқинда беғир операциясини баштин кәчүрмигәндәк, балиларни әлләй қилидиғандәк кичиккинә серик дорини ичмигәндәк, һис қилдим. Бу йәрдики һәммә нәрсә мениң қәлбимгә пүтмәстүгимәс шатлиқ бәхш әткәндәк болди: йолниң икки тәрипидә паянсиз ашлиқ деңизи созулуп ятиду. Биз толуқ пишип йетилишкә аз қалған буғдай шаңлирини арилап маңдуқ, Рахиш сәлкин шамалда чайқилип турған ашлиққа нәзәр ташлап йә аңа, йә өзигә, йә етизға муражиәт қилғинини билмәй, мундақ деди:

- Мана, ома вақтиму йетип кәлди. Йәнә бир—икки һәптиләрдин кейин йеңи һосулниң нениға егиз тегимиз.

"Ома билән нан оттурисида түгмән бар - қандақ аддий формула, - дәп униң сөзини мәнтиқән толуқлидим мән"...

5

... Бу вақитта апам Шәрипә билән уттур түгмәнгә елип баридиған таш йолға туташ йеза кочилириниң биридә Зенәтулла Илахунов көрситиватқан "концерттин" бехәвәр, һойлидики үгүтни тағарларға качилиди.

Амма рәисниң Илахуновқа тикилип қаришидин "концерт" туюқсиз тохтиди - бечарә түгмәнчи хелә сәгип қалди.

Рәис бу йәргә төрт чақлиқ хадиқ билән кәлгән. У чағларда, әллигинчи жилларниң бешида, колхоз башлиқлири әйнә шундақ рессорлуқ бир ат қошулған "йеник" һарвуларда жүридиған.

Зенәтулла рәис билән тәсадипи учришип қелип: "Бу нәдин пәйда болғанду!" - дегән пикирни хиялидин кәчүрди вә гуна қилип қойған балилардәк бирдин тохтап қалдидә, қучақлап турған терәктин қолини бошитип, йәргә қандақту бир түгүнни чүширип қойди.

- Немигә топлишивалдиңлар? һәқсиз концертни тамашә қиливатамсиләр? Дәрһал тарқилиңлар! - деди рәис "тамашибинларға" ғәзәпләнгән һалда, улар кәйнигә дажишқандин кейин йәнә Зенәтуллиға яңливаштин көз тикти: - Мана, биздә қандақ артистлар бар! Еһтимал, көйүп кәткән театрдин кәлгәнсән! Қени, артист, һарвуға чүш, апирип қояй!

Түгмәнчи чүшәнмәй, елиң-селиң қарашқа башлиди.

- Мәйәгә дәватимән - һарвуға.

Зенәтулла түгүнни алди, лекин путида туралмай, гүппидә йәргә жиқилди, йәнә бир амаллап турди, кейин болса гоя өзиниң сақ екәнлигини дәлиллимәкчи болғандәк, һарвуға қарап жүгриди вә түгүнни тутқан бойичә у жақла қилип һарвуға олтардидә, өзини әйиплик һесаплап, һежайди.

- Һәй, Илахунов! - Рәис йолда кетиветип тәшвиш билән бешини еғаңлатти. - Биз униңға егиликтики жавапкәрлик участкини, жа-вап-кәр-лик участкини

- рәис бу сөзни алаһидә урғу билән ейтти - ишинип тапшурумиз! - У болса?

Рәис "чу!" дәп божилар билән атниң биқиниға уруп, сөзини давам қилди: Түгмән - бу сениң ичивелип ейтидиған нахшаң әмәслигини билишиң керәк, у ахирқи сөзни бөләкчила қәйт қилди.

- Раст, - деди Зенәтулла униңға қошулуп.

- Түгмәнни ташлап кәттиң...

- Мән... төмүрчилик ишханисида болдум...

- Ишханида әмәс - қавақханида! Түгүчүңдики немә? - Рәисиниң үзидики жиддийлиқ очуқ көңүллүк балиларчә қизиқиш билән алмашти. - Көрсәткинә.

- Һелиқи...

- Қени, көрсәт.

Түгмәнчи түгүчини ечип, униң ичидики үскинә, төмүр стержинлар билән бир нәччә мойқәләм вә башқиларни кигиз селинған һарвуға төкти...

- Оһо, - деди рәис вә хижаләт болғинини йошурғандәк әсниди. - Төмүрчилик ишханисиға бараттиңму...

Түгмәнчи рәисниң кәйпиятидики юмшақлиқни көрүп хелә йениклишип қалғандәк болди, лекин әпсуски, у узунға созулмиди, рәис йолувчиниң үзидики кичиккинә хошаллиқни көрүп, йәнә башқидинла қапиғини түрүвалди.

- Бәлки, буфетқа маңғансән, у йәрдин... - рәис түгмәнчигә бир дәқиқә гуман билән қариди, - Йол үстидә... төмүрчилик ишханисиға кирип өтисәндә...

Ейтқандәк, бу соал, баятин бери йүз бәргән көплигән башқа нәрсиләр түгмәнчини әндишигә селип қойди. "У немә қилмақчи? - мәхсити көзидин билинип туриду - Очуғини ейтсимамдекинә? Бир яманлиққа банә издә-ватамду?" "Яманлиқ" бирла нәрсини - түгмәнгә егидарчилиқ қилиш һоқуқидин мәһрум қилишни билдүрәтти. Бу йәргә, түгмәнгә, илгири түгмәнчи болуп ишлигән, һазир мәркизий усадьбидики яғашчилиқ кәспидин налип жүргән рәисниң қудиси тоғрилиқ бәзи апқачти сөзләр йетип кәлгән, рәис әйнә шу қудисиға Зенәтуллиниң орнини елип

беришни көзләватмайдиғанду? Зенәтулла түгмәндики ишини интайин қәдирләтти, униңдин жуда болуш гоя пажиә болуп һесаплинатти. Әлвәттә, у ишсиз қалматти. Қолидин һеч қандақ иш қечип қутулмайдиған! Яғачтин, таштин һәр хил нәрсиләрни ясаш келиду. Әгәр у халиса яғашчилиқ яки таштин буюмларни ясаш ишханилириға бәхудүк ишқа орунлишалатти. Униң үчүн түгмәндин айрилиш дәһшәтлик әмәс. Бәлки қәлбини азатлиққа чиқарған әркинликтин мәһрум болуш дәһшәтлик. Рәисниң баяттин ейтиватқанлири әйнә шу "яманлиққа" қилинған назук има-ишарә әмәсму?

- Һәй, Илахунов, Илахунов! Сени өлгичә саваш керәкти, бирақ сән бала әмәссәндә.

Зенәтулла чидалмиди - әгәр бу тәнә-тапиларға қандақту бир бөлмидә дучар болса, еһтимал, у - Зенәтулла, өзи чапанни йешип, өзи шивиқни берип: мән әйиплик; мәрһәмәт, қени ур, - дәтти.

- Мениңдин үлгә ал, - дәп сөзини давам қилди рәис. - Немә һәққидә дәмсән? Мән бу мудһиш "иланға" караштин сәскинимән. Һарақкәшни көрсәм зәрдәм қайнайду. һарақ - әгәр билишни халисаң, пәқәт өзәңгила дүшмән әмәс, бәлки дөләткиму, билип қой, дө-ләт-киму дүшмәндур!

Зенәтулла рәисниң бу даналиқ билән ейтилған сөзлиригә қизиқип, униңға бурилип қариди вә "тоғра" дегәндәк бешини еғаңлатти.

- Мән фермиға меңиведим. Сени алғач, түгмәнгиму берип келәй. Түгмәндики ишлириң қандақ, көрүп бақай...

Ейтилған сөз орунланди.

Рәис түгмән территориясини йерим саатчә айланди, һәммә нәрсини көздин кәчүрди, қеқилған миқларғичә тәкшүрүп көрди. һәтта у бу йәрдә тәсадипи өз имзасини қалдурди. Ун чүшидиған сандуқниң үстини аппақ тозаңлар қаплиған еди. У униңға бармиғи билән автограф терикисидә имза чекип, астиға 14/VII-1953 дәп кәлгән вақтини йезип қойди. У түгмән тешини тутуп көрди, төрт тәрипи яғачлар

билән қапланған су чүшидиған но тәрәпкә чиқти, суни ечип, тохтитидиған чүшүгиниму синчилап көздин кәчүрди: бир сөз билән ейтқанда, һәммә йәрни қарап көрди, лекин әйиплигидәк һеч нәрсә тапалмиди: һәммә йәр тазиланған. Нода - ләш, өстәң бойида - от-чөпму көрүнмәйду. Рәисниң бирдин бир байқиғини - һазирла өз имзасини йезип қалдурған сандуқниң үстидики ун тозаңлири болди. Түгмәнчи бу тозаңларни һорунлуқтин әмәс, бәлки яхшилиқниң бәлгүси дәп тазилимиған еди. Растини ейтқанда, ун тозиңи паскина чаң әмәсқу! Ун тозиңисиз түгмән боламду?... Ишләватқан түгмән теши яхшиму, унни яхши чиқираламду дегән мәсилиму рәисниң диққәт нәзәридин чәттә қалмиди, әйнә йеңи ташларму тәйярлинипту.

Колхоз рәиси Зенәтуллиниң илгәрки түгмәнчиләр тәрипидин ясалған, анчә чоң болмиған өйиниму кирип көрди. Пака, көрүмсиз бу өйниң ичи Илахуновниң түгмән егилиги бойичә әмәлгә ашурған чоң ишлириға селиштурғанда һеч нәрсигә әрзимәтти. Өйдә көзгә илинғидәк һеч немә көрүнмәтти: пәқәт бәлдиң, там йенида каравәт, оттурида әтрапиға бир нәччә орундуқ қоюлған үстәл, униң йенида бир нәччә китап тизилған тәкчә, униңдин сәл нерида, яндики өйгә киридиған ишик йенида акварель билән сизилған, техи пүтмигән планшетка тартилған рәсим, едәндә - мойқәләмләр селинған әйнәк банка... туратти.

Зенәтулла түгүчтики үскиниләрни бәлдиңгә қоюп, мойқәләмләрни банкиға салдидә, рәисни күтмәстинла өзини каравәткә ташлиди, лекин бирдин ухлалмиди.

6

- Тәнтәклик қиливатамсән немә? - деди рәис сөзлигән пети орундуққа олтирип вә планшеттики акварель билән сизилип тамамланмиған рәсимгә нәзәр ташлап.

Түгмәнчи баятин бери йүз бәргән көңүлсиз гәпләрни йәнә бир қетим әслигәндәк болди. "У түгмәнгә бекар кәлмиди. Тайлиқ, бирәр нәрсә тоғрилиқ келишәлмайватисән, рәис. Униң нәгә тәсадипи, нәгә мәхсус кәлгини һәққидә ойлинип беқиш керәк. Кудисиниң көңлидин чиқиш үчүн рәисниң орун издәватқанлиғи растмиду вә бу һәқтә тарқалған сөз-чөчәкләрдә бирәр асас бармиду?" - мәйүс һалда ойлиди у.

- Тәнтәклик қилмайватимиз, бәлки картина сизиватимиз, - деди түгмәнчиниң аяли ери үчүн жавап берип.

- Сиз немә, ериңизниң йенида адвокатлиқ қиливатамсиз? Униң өзиниң тили йоқма?

- Әлвәттә, шундақ. Әнди униңдин бир еғизму сөз аңлалмайсиз.

- Қандақларчә?

- Мән униң билән бир жилла турутватқиним йоқ, немә дәватқинимни яхши билимән.

Түгмәнчиниң қәлбини һәр хил ойлар чулғавалди: әрниң ишиға аялиниң чат кәргини уят. Лекин у буниңдин рази: өзи "тилсиз" ятсиму, орнида иш үчүн дәссәп туридиған адими бар. Техи тәшвиш пүтмигән болсиму, униң қәлбидә қандақту бепәрвалиқ һиссияти. У ялғандин ухлап қалған қияпәткә киривелип йә махташни, йә әйипләшни билмәй, "һәжәпму жавулдап кәтта, мону сараң" - дәп ойлиди.

- У мәсму немә?

- Немә дәватисиз! Еһтимал, иза тартиватиду...

Түгмәнчи бәри бир ялғандин ухлалмиди, өйидә ваң-чуң болуватса, ухлаш мүмкинму? У сөһбәтлишиватқанларға көзиниң қирида қарап вә у бақиндин бу биқинға өрүлүшкә башлиди.

- Номусчан! - рәисниң авазидин көңүлсиз тәнә аңланди.

- Туруватқинимизға бир жилла болғини йоқ, - тәкрарлиди түгмәнчиниң аяли. У меһманға бир чинә чай сунди. - Униң тоғрилиқ һәр хил гәпләрни аңливатимән.

-Қандақ гәпләрни?

- Көп ичкидәк...

- Ялған дәп һесапламсиз?

- Яхширақ ойлап беқиң: һәқиқити бир тийинлик, төһмити болса он сомлуқ.

- Қизиқ нәрсиләрни ейтиватисиз, - рәис аялға йеқинирақ силжиди, - һеч қачан мундақ сөзләрни аңлимиған едим.

- Һәммә билидиған гәпләрни қиливатимән.

- Қени?

- Немиси "қени?"

- Рәискә чүшәндүрүңдә: бир тийин қәйәрдә, он сом қәйәрдә.

- Сиз - рәис, мәсилигә чоңқурирақ чөкүң, шу чағда бу соалға жавап беришкиму һажәт қалмайду.

- Еһтимал, мән, пикри қисқа дәсләпки көчмәнләрниң әвлади. Нәслимиз шу қараңғу деханлардин, - у өйдә көрүнмәйдиған кимду биригә ишарә қиливатқандәк һелигәрлик билән көзини қисти вә буниң билән: лекин биз әқлимиздин адашмиған, һәммә нәрсини сезип турумиз, дегән пикирни ейтмақчи болди.

- Әрзимәс нәрсиләрни көптиришниң һажити йоқ...

- Демәк, ичмәйдекәндә?

- Ичиду, бирақ аз.

Түгмәнчи аялиниң сөзидин рәискә қаритилған очуқ күрәш чақириғини аңлиди. "һәттәң, буниң ағзи йепилмайду әнди", - дәп ойлиди у тәшвишлинип вә көңлидә техи пишип йетилмигән бир сөзни демәкчи болуп тәмшиливеди, бирақ оттуриға техиму соғчилиқ селип қоймай дәп, өзини тохтитивалди.

- Сиз хошна түгмәнләрни көрүп бақтиңизму?

- Баралмидим. Силәрниң рәисиңлар кор, шундақ адәмни хәлиқ немә үчүн сайлидекин? - рәнжиди меһман.

- Демәк, көрүпсиз.

- Һә, шундақ болсун дәйли.

- "Һәниң" немә һажити - давам қилди түгмәнчиниң аяли. - Пәқәт қарғу адәмла байқимаслиғи

мүмкин: хошна түгмәнләрниң әһвали харап, бизниңчу... қарап беқиңа, - у деризини ишарә қилди. - Немиси яманкән?

- Интайин яхши, қорқидиған һеч нәрсә йоқ, халисаң еғина.

- Немә үчүн хошниларниң түгмәнлири шунчилик начар, бизниң яхши... Чүнки биз һәммисини өз қолимиз билән қилдуқ... Сиз бизгә, кәчүрүң, йеңи кәлдиңиз. Ишләватқиниңизға көп вақит болмиди. Илахунов өлгән түгмәнни тирилдүрди...- Аял рәисниң бошап келиватқанлиғини сезип, техиму жиддий сөзләшкә башлиди. - Бу һарақ ичидиған адәмниң қолидин келидиған иш әмәс. Чүшәндиңизму?

- Чүшинишлик. Макул. Ишинимән. Ишәнгәчкә дәватимән, - рәис бирдин аялниң сөзини бөлди вә бармақлириниң учи билән үстәлни тоқулдитип, йәнә кона нахшини тәкрарлиди: Биз "Коминтерндин" кетип қалдуқ...

Түгмәнчи аял күлүп кәтти.

- Коминтернлиқларниң түгмини бизгә яқмиди. У пәст йәрдә туриду...

- Қандақ мәнада?

- Тоғра мәнада: күн чедирниң арқисидин чиқип, иккинчи тәрипидин патиду... Илахуновниң болса клаустрофобияси бар... Чүшинәмсиз, у күн чүшмәйдиған ғимсида өзини начар һис қилиду. Клаустрофобия уни азаплайду. Бу йәрдә болса упуқ рошән, кәңчилик...

- Немә дәватисиз, йопутмай дәллиң параң қилиңа, - дәп аччиқланди рәис.

- Ундақ болса немә үчүн һәр хил сөз-чөчәк тарқиливатиду, - бирдин жиддийләшти түгмәнчи аял.

- Ким?

- Адәмләр.

- Кимгә?

- Сизгә, башқармиға.

Түгмәнчи әһвалниң кәскинлишип кетиватқанлиғини сезип, нарази болғандәк у яқтин бу яққа толғанди, ухлаватқан болуп, қолини каравәтниң йениға вақла қилип ташлиди.

- Маңима? - дәп тәкрарлиди рәис.

- Әлвәттә, сизгә. Адәмләр һеч кимдин чөчимәйду.

"Аял дегән! Билжирлашқа башлиди!" - дәп ойлиди түгмәнчи. Вә бу пикир яшлиқ чеғидики вақиәләрни униң есиға салди: студентлар ятақханиси... бетон пәләмпәйдә өкчиләрниң тақилдиши... Көк көзлүк яш почтальон қиз... Лекин бүгүнки әһвалда өтмүшни әсләшниң һеч қандақ әһмийити йоқ... Зенәтулла барлиқ зеһни билән тиңшашқа башлиди.

- Сиз немә, башқарма, - аял йәнә рәис сөзи орниға башқарма сөзини ишләтти, - түгмәнни башқа бирисигә беришкә вәдә қиливедиңизму?...

- Қайси түгмәнни?

- Колхозда бирла түгмән барғу.

- Кимгә?!

- Өзиңизниң қудиңизға дейишиду.

- Мана қара! Шуму гәпму! Мән шундақ вәдә бериптимәнма! - меһман ғәзәплинип өзини қойидиған жай тапалмай қалди. Лекин нәқ әйнә шу ғәзәп униң ички дуниясини ечип бәрди: әслидә меһман өзиниң әйивини билмәстин, һазирқидәк, қазанда қорулған қомачтәк, сәкрәйдиған адәм әмәс еди.

- Анчә өзиңизгә еп кәтмәң, - дәп сөһбәтни қувлуқ билән йәкүнлиди түгмәнчи аял. - Ундақ сөз-чөчәкләргә ким ишиниду! Мәнму шундақ дәп пәмливедим, бирақ рәисму мундақ чойлида тохтимайдиған гәп-сөзләрдин хәвәрдар болуп қалсун дәпла ейтип қойиведим. Демәкчимәнки, Зенәтулла яман адәм әмәс. У түгмәнни бүгүнки һаләткә кәлтүрүш үчүн көп ойланди, план түзди, уларни бир нәччә қетим мөлчәрләп көрди, мениңчә, һеч ким бу ишқа униңчилик көйүнмәйду. Мана, шуниң үчүнму бир чағларда пүтүнләй дегидәк ташлинип кәткән түгмән һазир, өзиңиз билисиз, райондики әң яхши түгмәнләрниң бири. Түгмән егисиз әмәс. Бирақ бәзиләр яхшиға яманлиқ тиләйдекән... мәсилән, алайлуқ, начар

адәмләр сиз тоғрилиқ немиләрни дейишмәйватиду, мениңчә, мундақ сөзләрни сизниң аброюңизни төкүшкә урунғучилар тоқуп тарқатмақта.

"Пәмлигән едим, чойлида тохтимайдиған гәпләр... Начар адәмләр... абройни төкмәкчи... - бешини айландурувәтти! - ойлиди Зенәтулла, шуниң билән бир вақитта у тәәҗҗүплиниш һиссиятини баштин кәчүрүп, өзини қолайсиз һаләттә сәзди. - Ейтқанлири кона шәһәр луғитидин елинған сөзләрғу! "Абройни төкмәк! Аялим әмәлиятта рәисниң мениң орнумни өз қудисиға елип бериш нийити барлиғини биләттиғу. У бу һәқтә очуқ ейтмиди - рәисиниң дилини рәнжитмәйдиған сөзләрни тоқуди... У нәдин шунчилик сөзмәл болуп кәткән?" Зенәтулла өзиниң иш орнини рәисниң башқа биригә елип бәрмәкчи болған һәммигә мәлум мәхпийити тоғрилиқ һазирла аялниң сөз ечип, уни һейлә билән қандақ ләт қилғанлиғини чүшиниш тәс болмиди. Аялниң түгмән һәққидики һейлиси: рәисниң йә тоғра йолда меңиш, йә өзини қоғдаш, йә ойлиған һарам нийәтлиридин ваз кечиштин бирини таллиши керәклигини еник көрсәтти. Буниңдин кейин униң тоғра йолда меңиши мүмкин әмәс еди.

7

Түгмәнчи ахири аяли билән меһманниң сөзи түгимәйла ухлап қалди. Һәқиқәтәнму у бир яхшилиқниң шәписидин хатирҗәм болуп, йеник нәпәс алған һалда уйқиға кәтти, меһманниң ахирқи сөзлириниму аңлимиди. Рәис өй ичигә ахирқи рәт нәзәр ташлап, планшетқа көзини тикти вә: "Ташлардин немә таптиң - таш дегән таш... Мана, Жогин..." - деди. Лекин туюқсиз сөзини тохтитип, қолини силкидидә, ишиккә қарап йол алди. Жогин - йеза клубиниң тар дәм елиш залиниң темиға ясиған картиниси билән өзи һәққидә хатирә қалдуруп кәткән келип-кетәр рәссам. У тамниң булуң тәрипидә карповлиқлар һеч қачан аңлашқа тоғра кәлмигән ғәлити дәрәқләрниң

ғоллири билән путақлириниң худди йөгүмәчтәк бир-бириги чирмишип кетишини; пәқәт адәм маңғили болмайдиған әҗайип һайванлар билән башқа сәйяридин кәлгән мөҗүзиләр - қедими адәмләрни әкис әттүргән. Жогин шундақла май боякта ишләнгән наһийәниң әң атақлиқ әмгәкчилириниң йүзгә йеқин портретиниң галереясини қалдуруп кәткән, уларниң һәммиси йәнә шу клуб залиниң темиға икки рәт қилип есилған. Бүгүн рәис Жогинни немә сәвәптин әсләп қалди? Униң бешиға Илахуновни йөткәшниң башқа бир варианти, ейтайли, уни рәссам лавазимиға өткүзүш яки униңдин бирақла қутулуш үчүн сирлиғучи ишини берип қоюш варианти кәлмигәнду?...

Түгмәнчи дәсләп қичқарған ғораз билән тәң оханди. У ухлаватқан аяли билән балисини охитивәтмәй дәп, аста билиндүрмәй каравәттин чүшти, аяли униң үчүн ахшам тәйярлап қойған бир чинә қетиқни ичти, қораға чиқип, түгмән тәрәпкә қарап йол алди, анчә чоң болмиған жилғидики йоған таш парчиси йенида тохтиди, столбиға орнитилған яндурғучни бесиведи, әтрапни электр нури йорутти. Зенәтулла бир пәс олтарди, тамака чәкти, кейин болса адәттикидәк йотилип, ишқа киришти. Болқиниң авази таң жим-житлиғини бузди, болғуси түгмән тешиниң ушшақ оймангоңқур бетидә таш угаклири пәйда болди, түгмәнчи ташни тазилап йәнә болқа урушқа киришти.

Илахунов ишқа қизғин киришкәндә ғоразлар, худди бир-бири билән бәсләшкәндәк, "ки-ки-ку..." дәп арқа-арқидин чиллашқа башлиди. Түгмәнчи бир дәқиқә ишни тохтатти, ғоразларниң қичқиришидин - қараңғулуқ билән йоруқлуқ, түн билән күн оттурисидики мәңгүлүк һаят чайқап туридиған қәлбини күлдүргүчи арзулардин хошал болди.

Кейин болқиниң ташқа бир хил урулушиға унтулмас хатириләр улишип кәтти. Улар училищедики оқуш, уруштин илгәрки дәвир тоғрилиқ өзи үчүн ғоразларниң хориға айлинип кетиватқан бәзи ишлар тоғрилиқ хатириләр еди. Бу униң көңүлсиз, ғәмкин, пүтүнләй дегидәк бир хил һаят-тәғдиригә шерик

болған бир чағлардики яш почтальон қиз тоғрилиқ хатириләр.

Ток! Ток! Ток!

Училище - ятақхана - чоң шәһәр... Туфлиларниң өкчилири тақилдайду, жүрәк кимду бирини тәқазза болуп күтиду, ишик чекилиду, у ечилиду вә 37-өйниң босуғиси алдида почта хадимлири кийимини кийгән қиз көрүниду.

- Дәсләпки бәш жиллиқниң қәһриманлириға салам! - у һеч қандақ хижаләт болмастин һәммини сәмимий тәбрикләйду.

Ток! Ток! Ток!

... Әпсус, почтини қиз хәт кәлгән балиларға, уларниң от чақнап турған көзлиригә һеч қандақ нәзәр ағдурмиди - у студентлар ятақханисида вә жутдашлар арисида алаһидә хисләт-хусусийәтлири түпәйли асасий шәхс дәп тонулған бир жигитни яхши көрәтти. Сәлим Баратовниң бир нәччә яхши хислити бар: биринчидин - жисманий жәһәттин күчлүк, салмиғи әң еғирлар қатарида француз челиши билән жиддий вә мувәппәқийәтлик шуғуллинатти; иккинчидин - өз күчини давраң қилишни биләтти; үчинчидин - Зенәтулла күчлүк спортчиларни ақ көңүл, хуш пеил адәмләр дәп тәсәввур қилатти, лекин Баратов ундақлардин әмәс, шөһрәтпәрәс. Зенәтулла вә ятақханидики башқа балилар Баратовқа гәп қайтурүштин еһтият қилатти, бәзидә улар һәтта бу гаңгундин таяқ йәп қелиш вә башқа көңүлсиз әһвалларниң йүз беришидин қорқуп, униң алдида хошамәт қилиштинму янматти.

Әпсус!

Зенәтулла әйнә шу ваң-чуңи бесилған жилларниң һәр бир вақиәсини, шу вақитта йүз бәргән вақиәләрниң һәр бириниң тәпсилатини әслиди. Болупму у бир күни өзидә тәсадипи һалда почтичи қизға почтини өйөйләргә йәткүзүшкә ярдәм бериш истиги пәйда болған чағни тәвринип, йенип-йенип әсләшни яхши көрәтти. У чоң шәһәрниң тар, ис пурап туридиған халта кочилири, чиғир йоллири вә соқмақлирида маңған чағлирини жипидин-жиңнисиғичә билиду, бу кочиларни айлинип жүргәндә, униң қәлбини чулғавалған - һөзүрлиниш, хатирҗәмлиниш кәби сәзгүһиссиятлар. Илгири бир-бирини тамамән билмәйдиған почтичи қиз билән биллә болғанлиғи, уларниң йеңидин башлиниватқан алақиси тоғрилиқ бирәр тонушниң Баратовқа ейтип қоюшидин чөчигәнлигини әсләшни унтумиди, бәри бир бу ишларни Баратовтин йошуруп қелиш мүмкин болмиди; Баратов қизниң "хаинлиғи" һәққидә аңлиғандин кейин, уни, почтичи қизни, Зенәтулла Илахуновниң алдида "садақәтсизлик" қилғанлиғи үчүн хелә убданла думбалиди...

Әпсус!

... Кейин улар төмүр йолчиларниң қаримай ташлавәткән дәм елиш беғидики бәлдиңгә келип олтарди. Почтичи қиз гоя дәрдини көз яшлири билән чиқармақчи болғандәк, өпкә-өпкисини басалмай жиғлиди. Униң йенида Зенәтулла арқа-арқисидин тамака чекип, немә қиларини билмәй олтиратти. Тоғра, уларниң оттурисида қара булғаридин тикилгән чоң сумка туратти, униңда сәһипилиригә һәр хил хошаллиқ вә қайғу-һәсрәтләр йезилған хәт, гезит вә телеграммилар бар еди, шуниси һәжәплинәрликки, қизниң көзидин еқиватқан һәсрәт яшлири әйнә шу сумкиға тамчилимақта... Зенәтулла көңлидә қизниң бу еғир сумкини көтирип ишләватқан ғәйрәт-шижаитигә тәсәнна әйлиди вә бирдин өзиниң диққәт—нәзәрини сумкидин жиғлаватқан қизға йөткиди. Униң қәлбидә бу назук, һимайисиз қизға нисбәтән қандақту бир меһир-шәпқәт, әхлақсиз, чоңчи, ләкчәк вә рәһимсиз Баратовқа нисбәтән вужудини бу һиссиятлардинму күчлүгирәк бир сезим егилиди: у өзи үчүн анчә чоң утуқ елип кәлмәйватқан оқушини ташлашни қарар қилди!... Зенәтулла бу чоң шәһәрдин дәрһал кетиши керәк. Қәйәргә? Приозерьегә! Ялғуз әмәс, иккиси - почтичи қиз билән биллә кетиши керәк! Әлвәттә, әгәр қиз униса, әгәр уни көндүрүш мүмкин болса...

8

- Сизниң сөзүңизни қандақ чүшиниш керәк? - почтичи қиз жиғидин тохтиди.

- Қандақ чүшәнсиңиз, шундақ чүшиниң.

- Қизиқ екән! - қиз һаяҗанланди вә сумка туюқсиз йәргә чүшүп кәтти. Уни елиш үчүн һәр иккиси тәң иңишиведи, Зенәтуллиниң қоли қизниң қоли үстигә чүшти...

- Немә, сиз маңа тәклип қиливатамсиз?

- Ойлиниш керәк.

- Ойланмиғанда, қандақ?

- Хоп, тәкливим.

- Хоп, дегәнни қойсиңизчу?

- Демәк, растла тәклип қиливетипсиздә?

Зенәтулла һаятида дәсләпки қетим қәлб сөйгүсини изһар қилип, ахири немә боларидин әнсириди.

- Яхши ойландиңизму?

Илахунов бу соалдин нарази болғандәк янчуғидин йәнә тамака елип яндурдидә, уһ тартип, кәйникәйнидин шорашқа башлиди. Почтичи қиз бәргән соалдин хижаләт болдиму, сөзини түзиди.

- Биз техи түзәккинә тонушмидуқ...

- Тонушушқа үлгиримиз.

- Оқушчу?

- Қечип қутулмайду.

- Мениң ишимчу?

- Буниңдин яхширақ иш тепилиду, - у сумкиға нәзәр ташлиди - "жан болса

- жаһан, аш болса - қазан" дәптекән...

- Демәк, сиз мени йәр һайдашқа чақириветипсиздә, - деди у һәм чақчақ арилаш.

"Йәр һайдашқа дәватқинини, селиштурған нәрсисини қара, хәп!" - деди Зенәтулла.

- Шу кәмгичә бир-биримизниң көзигә түзүгирәк қарап бақмаптимиз, - почтичи қиз мәңзидики қетип қалған яш тамчилирини яғлиғи билән етип, Зенәтуллиниң көзигә биринчи қетим диққәт билән тикилди вә бирдин рәссамчилиқ училищесиниң бу көңли түз

оқуғучисиниң қәлбидә: "Әгәр рәт қилса қандақ қилармән!" - дегән тәшвиш һиссиятлирини байқиди:

- Сизни "Зина", "Зинала" дәйду, - һәқиқий исмиңиз қандақ?

- Зенәтулла.

- Чүшинишлик. Мени "Лиза" дәп чақиришиду, исмим - Луиза. Дадам - эстон. Биз илгири һис қилишқинимиздин тамамән башқичә болуп чиқтуқ, шундақму?

- Мән поездға билет елиш тәрәддутини қилимән.

- Шунчилик алдираш!

- Билетларни шәнбигә алимән.

- Алдимиздики шәнбигима?!

- Һә-ә.

- Һеч немини тәсәввур қилалмайватимән, - қиз жигитниң көзлиригә йәнә диққәт билән тикилди, жигит бу бақишларға чидап туралиди, лекин шу бир дәқиқә қиз үчүн шу кәмгичә байқап бақмиған жигит қәлбидики һис-туйғуларни биливелиш үчүн йетәрлик болди: "Маңа рәһми келип, шундақ қиливатмайдиғанду? Кейин мени сәрсан-сәргәрдан қилип ташлавәтмәсму?" - ойлиди қиз. Жигит гоя бу алдираш берилгән соалларға үнлүк җавап беришкә қадирсиздәк бирдин чәткә буралди...

Зенәтуллиниң йолдашлири униң һаят тәғдиридә йүз бериватқан бу тәсадипи өзгиришләрни байқап: униң саңа немә кериги бар, "тәржимә һалиниң" яманлиғини яхши билисән, униң пәқәт студентлар уятсиз ишлири азму дейишти. Улар почтичи қизни шунчилик яманлаштики, әгәр Зенәтуллиниң орнида башқа бирси болса, бу қизға иккинчи қетим йеқин йоллиматти. Зенәтулла уларни тиңшап, пәқәт мийиғидила күлүп қоятти, униң Зинаниң өзи башлиған ишиниң һәққанийлиғини барғансири чоңқур һис қиливатқанлиғи, униң бәзиләрдәк пәқәт ақни - ақ, қарини - қара дәпла турушни яхши көрмәйдиғанлиғини һеч ким хиялиғиму кәлтүрмәтти: Зенәтулла өз қарарида - өзиниң мәшуғини тапқан...

У бәлгүләнгән вақитта төмүр йол вокзалиниң платформисиға келип, мәшуғини күтүшкә башлиди. Туюқсиз "Зенәтулла! "- дегән аваз аңланди...

У бурилип қариди - алдида Луиза қаңшалиқ бир қиз билән туратти. У қолиға чемодан тутқан. Шу дәқиқидә у пәкәт өзиниң өмүрбақи бәхтигә шерик болуш үчүн иишәшлик қәдәм ташлап келиватқандәк көрүнүп кәтти. Узитип кәлгүчи қиз өзини тонуштуруп Зенәтуллаға қолини сунди вә "аниң" орниға көпирәк "о" һәрипини ишлитип, сөзләшкә башлиди:

- Луиза сизни кәлмәмдекин дәп қорқуп, бәкму һаяҗанланди, һазирқи әрләрни билисизғу, бәзилиригә задила ишинишкә болмайду...

Луиза өзиниң қәлб әндишилирини Зенәтуллиға бирдин ашкарә қиливәткән достиниң сөзидин хиҗаләт болуп, покандәк қизирип кәтти. "Тома, болдила", - деди у өзиниң әндишилиригә толуқ иқрар болған һалда. Демисиму, у новәттики көңүлсизлиқтин кейин мундақ боларини күтмигән. Зенәтулла мән мороженое елип келәй дәп жүгрәп кәтти. Униң қайтип кәлгинини байқимиған Тома Луизиға автоматтәк сөзлимәктә:

- Ошуғуң алчу чүшти, Лиз, Зенәтулла алтундәк жигит екән: әнди у сени булбулгоядәк қолиға қондиривелип, күтиду. Амитиң оңдин кәлди: бәхитсизликкә дучар болушуң бәхитлик болушуңға ярдәм қилди...

Түгмәнчи болқа билән ташни чоқуветип, өзиниң қилған ишлиридин өзи күлди: еһтимал, шу чағда, вокзал перронида, болғуси аяли - Луиза униң билән бир ястуққа баш қоюшни қарар қилмиса, рәисниң ахшамқидәк чависи читқа йейилматти.

... Поезд паянсиз далаларни бесип өтмәктә. Деризидин әҗайип чирайлиқ мәнзириләр, тонуш әмәс адәмләр яшайдиған натонуш жайлар, худди кинолентисидәк бириниң арқисидин бири өтәтти. Уларниң йенида олтарған яшанған адәм хошнисиға Азия қитәсидә, қәйәрдиду, Хитайниң шималида, бунидин икки ай илгири япониялекләр тәрипидин сүнъий

һалда вужутқа кәлтүрүлгән Манжу-Го дөлити вә Шәрқий Хитай төмүр йолида ахирқи вақитларда йүз бәргән вақиәләр һәққидә сөзләп бәрмәктә; Зенәтулла билән Луиза оттурисиға кичиккинә үстәл қоюлған плацкартлиқ вагонда бир-биригә қариму-қарши олтиратти, бир чағда Илахунов деризидин сүйи әйнәктәк таза кичиккинә икки көлни көрүп қалди. "Көлләр" дейишти улар тәң дегидәкла, кейин: "Тома эскимони һәммидин яхши көрәтти..." - дәп қошуп қойди.

9

Дәсләп чиллиған ғораз шуниң үчүн йеқимлиққи, у етиватқан таңдин хәвәр бериду.

Түгмәнчи ғораз чилиған таң сәһәрни пүткүл вужуди билән яхши көрәтти. Иккинчи қетим чиллиған ғоразлар уни өзигә анчила жәлип қилмайдиған, чүнки улар дәсләп чиллиған ғоразлардәк таң жарчиси, йеңи һиссиятләр әлчиси болалматти.

Ишқа қизғин берилгән Зенәтулла ғоразларниң иккинчи қетимлиқ чиллиғининиму аңлиди.

Ток! Ток! Ток!

Өткән күнләр хатириси униң қәлбидә йәнә тизилди...

Зенәтулла билән Луиза - болғуси түгмәнчи вә түгмәнчиниң аяли йезиниң четидики кам сөзлүк, задила бәш вақ намазни ташлимайдиған диндар момайниң өйини иҗаригә елип олтарди.

Момай анчила көп сөзлимәйдиған, интайин меһриван, пак дил, көйүмчан еди. һаятта һәр хил адәмләр барғу: бәзиләрниң тилидин бал темип турсиму, иш-һәрикитидин зәһәр тамиду. Бәзиләр жугачтәк көрүнгән билән зуғуй, ғевәтчи, көзи тоймайдиған наинсап келиду, алдиңда һежийип, кәйниңдин нәштәр санчийду, саман астидин су жүгәртиду... Бу момайниң хулқи-мижәзигә ундақ сәлбий һадисиләр тамамән ят. Йеңидин аилә қурған турақлиқ адреси-

ни бәлгүлигән - Зенәтулла билән Луиза әйнә шу ялғуз момайниң өйидә түгмәнгә көчүп кәлгичә көп жиллар яшиди.

Он жиллиқ хатиридә йәнә немиләр қалди?

Болғуси түгмәнчиниң аяли - әсли фамилияси Линк дәп атилидиған Луиза нека һөжжитини йезиш вақтида ериниң фамилиясигә өтүш хаһишини изһар қилди, лекин болғуси түгмәнчи униңға жим туруп наразилиқ билдүрди, чүнки Зенәтулла Луизани өз фамилиясигә өткүзүшни униң - аялиниң өз фамилиясини мәңгү сақлап қелиш әркигә әрниң күч билән тәсир қилиши болуп қаламдекин дәп ойлиди. Шундақ қилип, болғуси түгмәнчиниң аяли наһийәлик почтамтқа илгәркидәк аддий почтичи әмәс, бәлки толуқ һоқуқлуқ идарә хадими болуп ишқа орунлашти. У - Луиза Энделевна Линк телеграммиларни йоллиди, хәтләргә мөр басти, маркиларни чаплиди - кейин почтамт башлиғиниң орунбасари дәрижисигичә көтирилди. Бир күни Зенәтулла почтамт хадимлириниң аялиға "йолдаш Линк" дәп муражиәт қилғанлиғини өз қулиғи билән аңлиди!

У йәнә өзлири тоғрилиқ тоқулған қизиқ ривайәтниң шаһиди болди. Мәзкүр ривайәт билән мундақ сөзләр тарқалған: "һой, һелиқи бизниң көзгә илмас Зенәтулличу ишта пишшиқ, зеһни өткүр, әжайип жигит болуп чиқти, болмиса, бизниңкиләрдин қайси бири бу жирақ, хилвәт йезимизға Луизидәк қизни елип келәлигән. Уни йә профессорниң, йә академикиниң қизи демәмда?! Демисиму аялиниң чоң-кичик барлиқ хисләтлири: мәсилән, йезилиқлар үчүн анчә адәт болуп кәтмигән униң "шәһәрликләрчә", өзини тутуши, пәқәт униңғила "ижазәт берилгән" "һәддидин ташқири қизиқ" сөзлири, ишқа, тапшурулған вәзипигә, аилисигә болған сәмимий муһәббәт мунасивити, һәр қандақ еғир жүкни көтиришкә тәйярлиғи Зенәтуллиға интайин яқатти. Лекин буларниң һәммиси күтүлмигән, бәзидә йүз беридиған қувлуқһелигәрлик, қара нийәтлик ишларға әпсуслинишсиз болматти, әлвәттә.

Түгмәнчи болқа зәрбидин пәйда болған таш угақлирини йәргә сирип чүширип, кичиккинә дәм алди, тамака чәккәч йәнә ойға чөмүди...

Луизаниң дости Томаниң Приозерьегә қәдәм ташлиши улар үчүн чоң хошаллиқ елип кәлгән.

Тома уларниң өйидә бир һәптә меһман болди. Бу вақит ичидә у өзиниң шетиллиғи, хираманлиғи билән көп қизиқчилиқларни қилди, үчәйләр үзүлгичә күлдүрди.

Буларниң һәммиси йеқимлиқ чақчақлардин, икки йеқин достниң йоған сумкиларға селинған хәтләр билән гезитләрни тегишлик адреслар бойичә тарқитип жүрүп, шәһәрдики адәм қайниған кочиларниң дохмушида тәсадипи учришип қалғанда қучақлишип сөйүшүп кетишлирини, бу учришиштин хошал болуп, йүз бәргән йеңилиқлар һәққидә сөзләп кетидиғанлиғини вә бирдин эскимо елип йегәч, биллә қайтидиғанлиғини әсләш-ядлашлардин башланди...

Түгмәнчи бу һәқтә ойлап, мийиғида күлүп қойди - у һәр қетим бу тоғрилиқ әслигәндә, униң қәлбидә қандакту бир наразилиқ һиссияти ойғинатти, шуниң билән биллә бу хатириләр униң Луиза билән болған өз ара бир-бирини чүшиниш һиссиятлирини техиму мустәһкәмләтти. У өтмүшни әслигәндә, кәйпияти бирдин өзгирәтти, бәзидә қапақлири түрүлүп, бәзидә хошал болуп кетәтти. Мана, һазир у күлди...

Икки дост көңүллүк мундашмақта...

- Сениң Зенәтуллаң, Луиза, һәқиқәтәнму периштә екән. Худайим маңиму шундақ қанатлиқ периштәләрдин бирини бәрсә, - деди Тома өзлиридин икки қәдәм нерида очаққа от йеқиватқан Илахуновтин уялмай, һаяжанлиништин үнлүк сөзләп.

Томаға Луизаму күлүп жавап бәрди:

- Периштәләр асанлиқчә тепилмайду, саңа башқиси чиқсиму яхши еди.

- Маңа әр-аял мунасивитиниң немә екәнлигини чүшинидиған болса, - деди Тома хошал һалда, - шәйтан болсиму мәйлиди.

- Мороженоениму дегинә, - дәп қошуп қойди Луиза.

- Униңсиз әрниң немә кериги бар?...

Луиза билән Томаниң сөһбити Зенәтуллини анчила һаяҗанландурмиди. "Яхши жигит... периштә... униңдин кейинчу? - ойлиди у, отни барғансири улғайтип, - қуруқ гәп..."

Баятин бериқи һәзил пәқәт болғуси күлкә-чақчақларниң муқәддимиси еди. Томаниң келиши мунасивити билән наһийәниң барлиқ почта хадимлири дегидәк Луизаларниңкигә меһманға чақиртилған. Патефонда әқлидин азған "Рио-Риту" һазирла тамам болуп, униң орнида "Чарчиған қуяш" нахшиси яңримақта. Меһман йәнә дости тоғрилиқ сөз ейтти, дәсләп өй егисигә има-ишарә ретидә, кейин болған вақиәләрни әйнән кәлтүрди "Мана, бу Луиза Энделевна, - деди Тома (әнди у достиниң исмиға униң атисиниң исмини қошуп аташқа башлиди), кичик вақтида көплигән қийинчилиқ вә еғирчилиқларни баштин кәчүргән, у жигирмә жанға бир һаҗәтханиси вә бир үз жуйғучиси бар умумий өйдә ағриқ аниси билән көп вақит яшиди, бу йәрдә, шундақла, икки тәйяртап унсур болидиған, улар дайим дегидәк һәм һаҗәтханида, һәм үз жуйғуч йенида узақ турувелип, бу өйдикиләрни жүгритиветәтти, Луизидин башқа мошу үстәлдә олтарғанларниң бирәсиму мундақ еғирчилиққа гириптар болмиғанду". Бүгүн Томаниң ағзи ечилған, у йәнә шу роһта көп сөзлиди, Луизаниң "тәржимә һалидин" почта хадимлириға ейтмисиму болидиған нурғун мәхпийәтликләрни ечивәтти. У бу йәрдә, Карповкида, тоқулған ривайәтни техиму күлкилик қилип сөзләп бәрди. "Бу ривайәтни техиму аңлап, - дәп давамлаштурди Тома, - Луизиниң периштәси - Зенәтуллиниң тормози тутмай, өзини үстәлгә урувелип, бир қовурғисини егивапту".

- Болди, йетәрлик, - деди Илахунов.

Тома бир дәқиқә җим турғандин кейин йәнә башлиди:

- Силәр Зенәтуллини жугач дәйсиләр, - деди у олтарғанларға қарап, көзидә күлкидин пәйда болған яшлирини сүрткәч - униң мүңгүзи ичидә. У мени дүшминидинму өч көриду, ишәнмисәңлар диққәт билән көзлиригә қарап бекиңлар, өчмәнликни рошән байқайсиләр...

Шу кәчтин бир күн өткәндин кейин Тома почта эстафетиси бойичә қош ат қошулған бричкида өйигә қайтти. Луиза билән Зенәтулла Томаниң алдираш қайтқанлиғиға йә хошал болуш, йә рәнжишни билмәй, һойлидики терәк астиға жайлашқан язлиқ ашханида бир минут олтирип, хошлашти.

Луиза ериниң Тома ейтқан мүңгүзини көрүш үчүн униңға диққәт билән синчилап қариди.

- Чүшәнмәймән, - деди у, - мениңчә, Сиз адәттикидәк, һеч қандақ өзгириш йоқ...

Шу күндин башлап Луиза тоғрилиқ ривайәтниң анчә етивари қалмиди, карповлиқлар, болупму почта хадимлири, униң өтмүштики барлиқ ишлирини жипидин жиңнисиғичә билип кәтти. Бу болса башқиларниң Луизиға болған һөрмәт-еһтирамини хелә йоқитип, аилидики һаят чақини бир аз кәйнигә яндурғандәк болди; униң кәсипдашлириму Луизиға "Луиза Энделевна", "йолдаш Линк" дәп чақиридиған болди - мана шуниңдин кейин Луиза, тәбиий һалда һаят өзгиришлиригә аилидики тирикчиликкә көпирәк көңүл бөлди...

"Худа һәққи, - дәп ойлиди түгмәнчи ташқа зәрбә билән болқа уруп. - мән у чағда үстәлдә башқилар рәнжигидәк һеч нәрсә демигән едимғу! Дегиним пәқәт бир еғиз сөз, халас!..."

10

Таң етиши билән лампочкиниң йоруғи чүшмәс болуп қалди. Түгмәнчи яндурғучни бесип лампочкини өчәрди. Бир чағда уруш раса овҗ алған қириқ икинчи жилниң әйнә шундақ сәһәр пәйтидә, у җәң мәйданидин қайтқан. Үстигә ящик вә бағланған жүкләр лихшитип бесилған полуторка автомашина йолда пат-пат су тохтап қалған көлчәкләргә чүшүп

кетип, поңзәктәк қаңқатти. Зенәтулла ялғандин үгдигәндәк болувелип, машинида биллә кетип барған икки аялниң аста қиливатқан сөһбитигә қулақ салди, униң диққитини йезидики түгмәнләрниң бири егисиз қалғанлиғи җәлип қилди. "Сорап бақимән, яман иш әмәс, - дәп ойлиди уруштин кейинки һаятини әң баштин башлапла мәзмунлуқ өткүзүш үчүн қилған қараридин хошал болуп. - Егисиз түгмәнни фронтовиккә берәр дәп ойлаймән".

Өстәңниң шақирап еқишидин аран аңлинидиған болқиниң ташқа урулған авази түгмәнчиниң хиялини башқа яққа елип кәтти. Зенәтулла аяли һәққидә ойлиди, һаят дегән қизиқ: орнидин йеңи турған Луиза, биринчи новәттә, сийирни сеғиш үчүн еғилға маңди. Униңдин кейин у сийирни отлаққа - өстәң бойиға һайдайду, сүтни сеператорға қуюп, май чиқириду, өйни тазилайду. Әтигәнлик чайға тутуш қилиду... Луиза әтигән қилидиған ишлирини бесиқтурғандин кейин пат-пат сандуқчидики хәт вә сүрәтләрни бир қур көздин кәчүрүшкә адәтләнгән - мәзкүр сандуқчини Зенәтулла уруштин илгәрки жилларда яғачтин чирайлиқ қилип ясап, униң туғулған күнигә соға қилған. Луиза болса униңда өткән күнләрни әскә салидиған хәтләр билән сүрәтләрни еһтиятлиқ билән сақлатти. Уруш жиллириға талиқ онлиған хәт вә шунчиликла сүрәт - йәни қайғулуқ күнләрниң ялдамиси бар. Улар сеғинишниң қайтиланмас дәқиқилирини әслитәтти...

"Салам, қәдирлик Луиза!

... Мениң қәйәрдә, немә хизмәт қиливатқанлиғимни билишкә алдирайдиғансән, әлвәттә? Җавап берәй. Биз һазир, урушни демисәң, чөчәктикидәк гөзәл болуп көрүнидиған жайларда жүрүватимиз. Әтрапта қариғайлар тизмиси... Лекин гөзәлликкә мәһлия болушқа вақит йоқ, һәммимизниң ой-пикрини бирла нәрсә - әтә немә болар екин - дегән вәһимилик соал егилигән. Мени саперлар ротисиға бөлди. Бизниң бөлүмгә яғашчилар, устилар, каменщиклар жиғилған.

Вәзипимиз көрүкләрни, истеһкамларни ясаш, зөрүр тепилған тәғдирдә уларни бузуштин ибарәт. Мән бөлүм башлиғи - кичик сержант (мениң билән чақчақ қилишқа болмайду!) һазирчә тәйярлиниватимиз, оқ-дориниң пуриғини сәзгидәк болмидуқ.

Луиза, биләмсән, мән немә тоғрилиқ ойлаватимән: яхшиси, сән йеңи өйгә (турушқа әң әплик алдинқи икки еғиз өйни көздә тутуватмән) көчүп чиқ. Қийин вақитлар келиватиду, өйниң алдида көктат терийдиған йери, йенида сүйи бар, яхши. Саңа йәнә бир мәслиһәт: әгәр қийнилип қалғидәк болсаң, бөлмиләрниң бирини ижаригә бәр, лимларни қишта отун қил..."

"Меһриваним Зенәтулла!

... Яман әмәс, еһтимал, башқа аяллардин яхшириқ яшаватимән: уларниң бала-жақиси бар, мән болсам - ялғуз. Ялғуз жанға немә керәк дәйсиз? Илгәрки иш орнумда, бирақ почтичи болуп ишләватимән. Бу ишқа өз ихтиярим билән йөткәлдим, чүнки баштила үгинип қалған, еғирму әмәс, ахчиси көпирәк, таза һавада, адәмләр арисида нурғунирақ болушқа тоғра келиду. Растини ейтсам, мән идаридики иштин өз ихтиярим билән кәттим, бу тоғрилиқ задила ечинмаймән...

Мениңдин әнсиримәң, әң асаси - өзиңиз ғәм-қайғусиз болуң... "Бир хилвәт йезидики ичи қеп-ялиңач тақир өйдә қондуқ: үстүмизялаң, өй соғ, қосақ ач... Әйнә шу өйдә бәлдиң астидин патефон вә бир жүп пластинка тепивалдуқ. Патефонни ишлитиведуқ, биләмсиз, уларниң бири фокстрот болуп чиқти, есиңиздиму, бир чағда биз униң музыкисиға: "Жирақ шималда эскимослар жүгриди, эскимослар моржниң кәйнидин. Бир эскимос моржни тутувалди вә униңға пичақ урди..." - дегән нахшини ейтқинимиз. Мән болсам әйнә шу "морж үчүн жүгрәп жүргән эскимослар" арқилиқ бирдин, немишкиду, бизниң Томани әслидим - мана қара, уруш дегәндә немиләр хиялиңға кәлмәйду..."

..."Сизгә немә болди? Мениң хәтлиримгә немә үчүн жавап бәрмәйсиз?"

..."Һазирчә беналарни турғузуп ясашқа қариғанда өзимизниң илгири барлирини бузушқа тоғра келиватиду. Қанчилик көрүкләрниң, истеһкамлар билән бекинишләрниң кәйнимизгә чекиниш вақтида тописи көккә учти, қанчилик адәм күчи күлгә айланди!... Биздин, Луиза, урушниң дәсләпки күнлиридә биллә болғанлардин санақлиқла адәмләр қалди..."

..."Әнсирәватимән - немишкә хәт язмайсиз?..."

..."Бүгүн мән чүш көрдүм: чүшүмдә сән дәссисә өрүлүп кетидиған пәләмпәй билән әҗайип бир егиз бенаниң үстигә чиқип кетиватқидәксән, мән арқандин чиқип кетиветип, сениңдин әнсирәп: "Луиза, кәйниңгә қайт!" дәп вақириғидәкмән. Сән болсаң җавап ретидә бир немиләрни дегидәксән, немә дегиниңни чүшинәлмәймән. Бир вақитта қулиғимға йәтти "Хәт..." Мән охинипла қешимизда турған почтальонни көрдүм - у маңа сениң хәтлириңни бәрди. Бирдин үч хетиңни! Қандақ хошаллиқ! Чүшүмни гоя оңумда көргәндәк болдум, лекин әйнә шу вақиттин башлапла "Луиза немә үчүн пәләмпәйдә җүриду?" дегән әндишә қәлбимгә арам бәрмәйватиду. Мән хурапәткә ишәнмәйдиған адәм, лекин..."

"... Түнүгүн шунчилик қаттиқ шамал чиқтики, мән һеч қачан мундақ әһвални көрмигән едим: дәрәқләр жиқилди, бәзи бир өйләрниң чедирлирини елип кәтти. Әйнә шу шамалда мән почта билән кочида қалдим. Қолумдики сумка йәргә чүшти вә барлиқ хәтләр, өлүм хәвәрлири чечилип кәтти..."

Түгмәнчи Луиза язған хәтниң тәпсилатини әслиди, һавада учуп җүргән йүзлигән қәғәзләрни, уларниң арисидики онлиған өлүм хәвәрлирини көз алдиға кәлтүрди. У бу һадисидин кейин йүз беридиған ақивәтләрни әскә алди... Наһийәлик почтамтниң тар идарисидә шамалда учуп кәткән өлүм хәвәрлири әвәтилгән уруқ-туққанларға бу дәһшәтлик хәвәрни аңлитиш: "өзәң қилдиң - өзәң һөддисидин чиқ" дегән асаста Луизаға тапшурулди. Луиза мақул болуп һәсрәт билән адәмләрниң алдиға чиқти вә уларға

диққәт билән нәзәр ташлиди, у топланғанларға қарап пәқәт "йолдашлар!..." дәпла тохтап қалди, гоя тамиғиға устихан түрүлүп қалғандәк, баятин бери ойлиған сөзлири есидин пүтүнләй көтирилди - у өпкә-өпкисини басалмай, қаттиқ жиғлиди. Луизаниң кәйнидин, униң ейтмақчи болғини қайғулуқ хәвәр екәнлигини пәмлигән бир аял, униңдин кейин болса башқа аяллар жиғлиди...

"... Дәһшәтлик күнләр кәйнимиздә қалди. Мән һаят вә саламәт. Өз хаһишимға бағлиқ болмиған сәвәпләргә бенаән көптин бери хәт язалмидим. Мән, мана, төрт айдин бери (худа һәққи, қорқмиғин!) госпитальда йетиватимән. Бир йерим ай дегидәк һошумға бир келип, бир кетип турдум. Госпитальға қандақ чүшүп қалғинимниму билмәймән, мүмкин, шундақ болғиниму яхшиду.

Бу хәтни почтидин әвәтмәймән - уни өзәм қайтип барғанда өз қолуңға тапшуримән..."

... Адәм дегән қизиқ екән: түгмәнчи госпитальдики күнлирини көңүлсизлик билән әслиди. Униң қәлбини уруштин өйгә қайтип кәлгәндә йүз бәргән кичиккинә "әпсуслиниш" егиләшкә башлиди. У чағда улар далан өйдә қучақлишип дидарлашти, лекин бирдин аялиниң һәрикәтлиридә қандақту бир нәрсини еридин йошурушқа урунғандәк һаләт байқалди. Зенәтулла қандақту бир яманлиқтин көңли ғәш болғандәк, дәрһал диққәт нәзәрини чәткә алди, кийим асқучта натонуш бириниң фуражкисини, униң астида өткни көрүп, "армиягә чақирилиш алдида тиккән алма көчәтлири қанчилик болуп кәттикин - қорани, әтрапни айлинип келәй", - дәп талаға йол алди. У шу чағда әгәр аяли билән башқа бирәр әһвал йүз бәрсә, униңға өзиниң чидап туралмайдиғанлиғини билип, шундақ қарарға кәлгәнлигини әслиди. Улар һойлиға чиқти - Зенәтулла алдида, Луиза кәйнидә. Иккиси пияз, самсақ, сәвзә кәйзилири йенидин өтти. Луиза һеч қандақ ағзи бесилмай сөзлимәктә, Зенәтуллиниң қәлбини гуман чулғиған: у һазир кәйнидә, тайлиқ һойла ишигиниң ичи тәри-

пигә орнитилған илғир шириқлайдиғу дегән ой ичрә қәдәм ташлимақта еди. Илғурниң "тириққидә" қилған авази аңланди. Зенәтулла дәрһал илғурниң әкис садасини аңлап вә Луизиниң хошал болуп кәткәнлигини көрүп, өзини йеникләшип қалғандәк һис қилди. Аридин бирәр йерим саат өтүп, жүрәкләр орниға чүшкәндин кейин Луиза күтүлмигән һалда ериға тәшәккүр изһар қилди.

- Немә үчүн? - сәмимий сориди Зенәтулла.

- Һәммиси үчүн, - жавап бәрди Луиза, - алди билән чидам, бәрдашлиқ үчүн.

- Сәвир-тақәт - чидамниң кимдә көпирәк болғанлиғи вә иккимиздин қайсимизниң қайсимизға тәшәккүр ейтиши керәклиги һазирчә намәлум, - жавап бәрди у вә "мақул, барай" дегән сөзләр билән йолға жабдунди.

Луиза тәшвишлинип кәтти.

- Нәгә?

-"Коминтерн" колхозиниң башқармисиға, - Зенәтулла уни сәрасимға салди. - Түгмәнгә беришни сорап көрүмән!...

Униң қарари аялиға көп нәрсә тоғрилиқ, һәммидин авал инженерлиқ әскирий қисимларниң сабиқ солдити, қатардики сапер Зенәтулла Илахунов тәрипидин "теч аиләвий фронттики" дәсләпки мина көмүлгән мәйдан хәтәрсиз бесип өтүлгәнлиги тоғрилиқ дерәк берәтти.

- Немә бопту? Түгмәнгә! - тәкрарлиди Зенәтулла аяли еһтиятлиқ билән сақлап қойған мойқәләмләрни бош банкиға селип.

11

- Зе-нә-тул-ла-а-а-а!

У аялиниң "а-а-а-а" дәп созуп чақиридиған йеқимлиқ авазини яхши көрәтти. Чүнки туққанлириниң өйидә житимчиликта өскән, бәзидә уни "Зенәтулла", бәзидә болса аддийла "бала" дәп чақиридиған, балилар өйидә жүргәндә "Зина" дәп аталған униңға "а-а-а-а" дегән тавуш гоя өз балисиға муражиәт қилған анининиң йеқимлиқ авазидәк, балиға һәқсиз оюнчуқ соға қилған ата-анининиң меһир-муһәббитидәк сезиләтти.

Луиза Зенәтуллини әтигәнлик чайға чақирди. Лекин у чай ичишни халимиғанлиғидин әмәс, бәлки дилиға арам беғишлиғучи әйнә шу йеқимлиқ авазни қайта-қайтилап, көп қетим аңлаш үчүн "һә" демиди, алдириғидәк һеч иш йоқ.

... А-а-а-а...

Түгмәнчи әнди маңмисам болмас, дәп әсвап-үскиниләрни таш үстигә жиғиштурди, қуяш нури төкүлгән чимәнзар билән дәссисә тахтайлири ғичирлап туридиған көрүктин өтүп, кичик оғли Рәхмитуллини охитивәтмәй дәп аста өйгә кирди. Рәхмитулла бешини йотқанға пүркәп, пушулдап ухлавататти. Униң мижәзи чоң оғли Мұратқа задила охшиматти. Әгәр у һазир өйдә болса, аллиқачан турувелип, һойлида өзичә бир немиләрни ясап жүрәтти.

- Ахшамқи параңлар есиңиздиму? - деди Луиза дәстихан растлиғач қилған бир-икки еғиз сөздин кейин. Түгмәнчи чай үстидә чоқум түнүгүнки ишлар һәққидә сөз болидиғанлиғини яхши биләтти.

- Сөз - сөз билән, иш - иш билән, - йеник етираз билдүрди Зенәтулла, - бәри бир рәис һәммини билиду.

- Немә иш у? - қизиқиш билән сориди Луиза, арида қандақту келишмәслик йүз бәргәнлигини күтмигән һалда.

- Һәр һалда...

- Немиси "һәр һалда".

- Биз мәсилигә пүтүнләй объектив қаримаймиз, - деди түгмәнчи. - Колхозниң иши хелә илгирилимәктә...

- У униңсизму илгириләвериду.

- Әлвәттә, рәис ундақлардин әмәс, - сөзидә чиң турди түгмәнчи, - лекин объектив болуш керәк, Луиза...

- Мән объектив аял, - махтанди Луиза, - мән объек-

тив параң қиливатимән: егилик, сөзсиз түзәлмәктә, буниңда рәисниң ирадисигә бағлиқ әмәс һалда түзәлмәктә. Яхши адәмгә егиликтики һәр бир винт қиммәт, яхши адәм яхшиниң қәдрини билиду... Бу турғанла бир көтәк һарву, қалпиғиға чушлуқ һеч немиси йоқ немиғу... Техи йәнә "нахша" дәп кәткәнлиридин айлинай...

- У сени немишкә шундақ деди?

- Қойсиңизчу, - Луиза қолини силкиди. - Ахшамқиларни унтумиған болсиңиз керәк.

- Кинони дәмсән? - көз қисти түгмәнчи.

- Начар кино екән, - қошумчә қилди Луиза.

- Әрзимәс нәрсиләр.

- Рәисниң қудиси һәққидики ғәризичу?

- Немә қилалайду.

- Сиз ким, униң қудиси ким? У бомба сақалниң қолидин һәр бала келиду.

Түгмәнчи чайни сүмирип, аялиниң сөзини ойлиған һалда тиңшиди.

"Кона хаманни сорушниң немә кериги бар?- ойлиди у, - түгмәнни башқа биригә елип бериш тоғрилиқ рәисниң ойиға рәддийә берилдиғу..."

- Сизниң харап болған түгмәнни әксигә кәлтүргиниңиз аз ишма?

- Өткән ишқа салават.

- Өз кучүңиз билән қилдиңиз! Рәис ярдәм қилдиму? Фермичу?

- Ферма немә бопту?

- Униму сиз ясиведиңизғу? Йоқтин бар қилдиңиз!

Зенәтулла күлүп кәтти: "Сениң, мениң дәп чүшәндүрүп олтириштин немә пайда? Яхшиму, яманму, ишләп қойдум, ахири яман болмиди, - яхши болди... Буниңдин сәнму зиян тартиватқиниң йоққу?"

Луиза гоя ериниң қәлб китавини оқуғандәк, бирдин хатирҗәм болди вә пәқәт бир нәрсини қизиқип сориди:

- Неманчила тикилип қарап кәттиңиз, шу кәмгичә сәп салмиған бирәр җайим бармиди?

Түгмәнчи хижаләт болғандәк болди, әйнә шу чағдила Луиза күлүп туруп деди:

- Илахунов, түнүгүнки қилиқларни нәдин чиқардиңиз? Мән сизни хелә җиддий, жугач адәм дәп ойлап жүрәттим.

Арини бир дәқиқә сүкүнат басти. Уни йәнә Луиза бузди:

- Сиз пионерлар лагериға, Муратниң йениға баримән дәвататтиңизғу? - сориди у. - Арилиғи қириқ километрма? Көрүп кәлсиңиз убдан болатти.

- Алди билән ташни тәйярлавалай, униңдин кейин...

- У чағда у йәргә беришниңму һаҗити йоқ. Мурат өзи қайтип келиду. һәммә вақит - иш, иш... Гоя бирси ишқа зәнҗир билән бағлап қойғандәк.

"Өткән жили шәһәргә бармидуқму? - ойлиди у - унтуп қалдимекинә?"

Луиза Зенәтуллиға ялвурушқа башлиди, лекин у аялини тиңшимай, өткән жили шәһәргә барған чағда йүз бәргән вақиәләрни хатирисидин өткүзүшкә тиришти...

Зенәтулла колхоз фермисиниң чедирида, ишләвататти. Төвәндә кимду бири дәсләп чиққан "Москвични" қаттиқ тормоз берип тохтатти.

- Чедирни яссаветипсәндә? - дәп сөзлиди машининиң егиси, "Прогресс" колхозиниң түгмәнчиси.

- Сән, байқишимчә, хелә узун сәпәргә чиқиш алдидиму немә? - соалға соал ретидә җавап бәрди Зенәтулла.

- Һә, жирақҗа атланғиливатимән.

Зенәтулла йеқинирақ шәһәрни атиди.

- Униңға йәнә икки йүз километрни қош.

- Немә, бир иш болдима?

- Һәсәл апириш керәк. Шәһәрдә сиңлим бар, аңливедиңму?

Зенәтулла "яқ" дегән ишарә билдүрүп, бешини чайқиди.

- Аял хәққә бал керәк әмәс, покәй йенида аварә

болушни яхши көрмәйду, - деди хурсунған һалда у - сабиқ бал һәриси бақиш ишқивази.

- Хошниларни бирәр қетим ойнитип келәй дейишму йоқ, қарисаң күндә шәһәргә қатнаватқан, - чақчақ қилди Зенәтулла, - биригә бал керәк, бири шәһәрни көрүшкә зар.

Прогресслиқ түгмәнчи қақахлап күлдидә, машинениң газини басти, лекин у әллик метрчә узимастинла машинини бурап, қайтип кәлди.

- Һәй, Зенәтулла, қени чүш, шәһәргә кәттуқ! - деди у, - сени һарвамда раса бир шамалдитип келәй.

- Әгәр сән мени киноға яки... танциға тәклип қилған болсаң, башқичә гәп, - деди Зенәтулла ишини давамлаштурған һалда.

- Мән раст гәп қиливатимән.

- Мәнму раст гәп қиливатимән, - деди Зенәтулла, лекин бирдин өз хатасини түзәтти. - Раст, шәһәргә барсаң, мени еливалғина.

- Мән саңа немә дәватимән, галмус?!

- Андақ болса, кийимимни йөткәп, өйдикиләргә кичиккинә хәт йезип қояй, Луиза Карповкиға кетиведи...

- Қорқма, өгүнлүккә өйдә болумиз, сени зиян—зәхмәтсиз яндуруп келимән.

12

... Луиза һазир ериниң өткән жили шәһәргә барғанда көргәнлирини әсләватқанлиғини, ойи жирақта, мәдәний товарлар магазинининиң покәйлири йенида, ениғирағини ейтқанда, рәссамлар үчүн керәклик нәрсиләрни сатидиған секциядә жүргәнлигини хиялғиму кәлтүрмигән. Зенәтуллиниң оң тәрипидә яшлар, еһтимал, улар рәссамларни тәйярлайдиған училищениң болуши керәк, рәсим сизиш үчүн керәклик альбомларни илғавататти, сол тәрәптә болса берет кийгән кимду бири сетиқчи қиз билән сөзләшмәктә.

- Маңа мойқәләм билән майбояқ керәк еди, - деди Зенәтулла сетиқчи қизға муражиәт қилип.

- Уларниң һәммиси сизниң алдиңиздики әйнәкниң ичидә туриду. Сизгә қайсилири керәк?

- Әгәр мүмкин болса... "Ленинград" мойқәләмлири, тийинниң яки колонкилиқ қилдин ясалған болса яхши болатти...

- Бари шу, ундақлири йоқ! Ундақлардин бир партия кәлгән еди - рәссамлар иттипақи арқилиқ сетивәттуқ, - сетиқчи қиз херидарниң бешидин айиғичә зәң селип қариди, у Зенәтуллиниң қадақ қоллирини көрүп ичи ағридиму, әгәр вақтиңиз болса, кейинки һәптидә, дүшәнбә күни бир йолуқуп бекиң. Шу күни кәчкә йеқин келип келиши мүмкин, - дәп қошуп қойди.

- Мениң, кәчүриң, биләмсиз бүгүндин башқа задила вақтим болмайду.

- Ундақ болса, амалсизмән...

- Ярдәм қилимиз, - деди униң йенидики бирси.

Сол тәрәптә турған әр түгмәнчиниң мүрисигә еғир алиқинини қойди. - Кона достлуқ бойичә Зинаға ярдәм қилимиз. Һазир Зина билән бизниңкигә баримиз - тоғра дәватинмәнму Зина вә биз Зинаға керәклик нәрсиләрниң һәммисини тепип беримиз...

"Баратов! Күтүлмигән йәрдә! - ойлиди түгмәнчи йә һәйран қелишни, йә тәшвишлинишни билмәй. - Лекин немә үчүн туюқсиз? Мән униң Алмутидин бу йәргә кәлгинигә хелә болғанлиғини биләттим... Магазиндики секция фирмилиқ секция турса, рәссамлар мәшәдә болмай, нәдә болсун..."

У һәжәпләнгән һалда үн қатти:

- Сәлим!...

Зенәтулла һәйәл қилмай Баратовниң ишханисиға кәлди. Ишхана мәдәний товарлар магазинидин анчә жирақ әмәс, егисиз ташлинип кәткән бағниң әң ичкирисидики, бир чағларда бир адәмгә қарашлиқ кона өйгә жайлашқан екән.

Адәттикидәк ишхана, лекин Зенәтулла бу йәрдә адәттин башқичәрәк бир нәрсини һис қилди. У

дәрһал бу йәрдики адәттин ташқири нәрсиниң пәрдә екәнлигини чүшәнди - пәрдә у тамдин бу тамғичә тартилған болуп, наһайити йоған бөлмини оттуридин қақ иккигә бөлүп туратти.

Баратов дәсләп учришишни "жуюшни" тәклип қилди, холодильниктин ағзи ечилған бир ботулка коньякни алди, лекин уни кичик қәдәһләргә қуюп, шүбһиләнгән һалда:

- Һә, раст! Сән илгириму тәртиплик, ибрәтлик едиң, шу петиңчә қалғансән, - Баратов меһманниң уюливатқанлиғини вә һаяжанлиниватқанлиғини көрүп, қошумчә қилди: - Буниң барлиғини бизниң нәдин билидиғанлиғимизни билгүң келиду, әтималим. - Шундақма, Зина?

- Приозерьегә кетип, "өткән иш пүтти, вәссалам" - дәп ойлиғансән. Яқ, чөшүрини хам санима, достум, һеч нәрсә изсиз йоқалмайду - диалектика қануни шундақ! Униң үстигә биз дост. Кимниң қәйәрдилигигә, немә иш қиливатқанлиғиға қизиқимиз. - Баратов ящиктин йоған хатирә китавини елип, үстәл үстигә қойди: "А" мана, "И" һәрипи қәйәрдеди? Һә, мана. Илахунов Зенәтулла Рустәмович - һәммиси жайида. Яғашчилиқ қилди... Сирлиғучи болуп ишлиди... Җәңгә қатнашти... Түгмәнчи. Илгири "Коминтерн" колхозиниң түгминидә ишлигән, һазир белиқ өстүрүш колхозиниң түгминидә ишләйду. Көрдүңму, һәммиси нотидәк идитлик йезилған. Әнди - аялиң һәққидә. Линк Луиза Энделевна, почта хадими... Мана, шундақ кетивериду.

Зенәтулла өзини йоқитип қойди, лекин униңда бирдинла тәсадипи йүз бәргән көңүлсизликни йеңиш үчүн қандақту бир ғайибанә күч пәйда болди - Илахунов алдидики коньякни бир жутуп қойдидә, қәдәһни нери иштәрди вә ишханиға диққәт билән нәзәр ташлиди. Баратов хатирә китапни өз орниға қоюп, өзи чүшәргән бир топ рәңлик сүрәтләрни алди - көләми чоң бу сүрәтләрниң һәммиси дегидәк чирайлиқ чүширилгән, униңдики бир нуқтиға қарап турған адәмләр чирайлиқ кийингән. Йәнә бир картинида мәзкүр сүрәтләрниң муәллипи - берет кийгән, гәврилик, қияпити жиддий Баратов әкис әттүрүлгән. Зенәтулла сүрәтләрни дәрһал қолиға елип, уларға синчилап қариди. Лекин уларни бир көздин кәчүргәндин кейинла, яқтурмиғандәк орниға қойди. Зенәтулланиң уларни қизиқиш билән қолға елишидин алданған Баратов көплигән наһийәлик Мәдәнийәт өйлириниң заллирини безәп турған мәзкүр картинилар тоғрилиқ, уларниң чүширилиш тарихи, сюжетлири тоғрилиқ, мәзкүр сүрәтләр шәһәр вә йезилардики хәлиқ һаятиниң қайнимидин чүширилгәнлиги тоғрилиқ пәхирлиниш билән сөзлимәктә. У сөз ара өзиниң сәнәткә болған ишәнчетиқатини баян қилди. Бу етиқат асасән үч нәрсидин: материалдин, вә йәнә бир қетим материалдин; материални таллаш вә уни хәлиқ һаятиниң қайнимидин елишни билиштин ибарәт.

"Еһтимал, бу кимду биригә керәк, - дәп ойлиди Зенәтулла Баратовни тиңшап. - һәммә гәп майбояқта! һәммә гәп сизишни билиштә! Мениң қолумдин ундақ ишлар кәлмиши мумкин... Бирақ училищеда оқуваатқан чеғимда мән Сәлимдин яхши сизаттимғу..." у өз жутини көз алдиға кәлтүрүведи, униңдики барлиқ нәрсиләр: түгмән йенидики рәңму-рәң гүлләр ечилған чимәнзар, сүйи тиниқ көл кәби сүпсүзүк асман, дилни өзигә мәһлия қилидиған әжайип гөзәл тәбиәт мәнзирилири дәл-дәрәқлири ойман-қирлар униң тәсәввурида, худди сирлиқ мөжүзидәк, намайән болди. Зенәтулла һаяжанлиништин этюдник үчүн өйгә өзини етишқа азла қалди, лекин көз алдида пәйда болған материяниң әҗайип чоң қариму-қаршилиқлириға егә дунияни акварель ярдими билән ватманға чүшириш асан әмәслигини чүшинип, бу ойидин қайтқанлиғини әслиди... "Урунуп беқиш керәк, - у өзигә буйруқ қилди. - Әгәр һазир болмиса, қачан?"

Баратов меһманға синақ нәзәридә қариди. Зенәтулла ишхана егисиниң өзиниң қәлбигә пүккән нийәтлирини сезип қалғанлиғидин уялди. Лекин, мәлум

болушичә, Баратовни пүтүнләй башқа нәрсиниң хаватирландуруватқанлиғи ениқланди.

- Сән, байқаватимән, һазирғичә бизниң кәспимиздин үмүтүңни үзәлмәйватисән, шундақму? - дәп сориди у, сөз ара меһманға өзигә берилгән грамотилирини көрситип.

- Шундақ дегин, - дәп арисалда җавап бәрди Зенәтулла. У сүрәтләргә нәзәр селишни қоюп, бирдин грамотиларға қариди - улар Баратовниң һәр хил жиллардики әмгәк паалийити үчүн берилгән.

- Рәсим сизиватамсән?

- Бәзидә.

- Ейтқина, сир болмиса, немә һәққидә?

- Бирдинла монулар дәп ейтиш қийин, - дәп җавап бәрди Зенәтулла .

- Сән алди билән ойла, униндин кейин ейт.

Зенәтулла бир дәқиқә ойланғандин кейин, өз ойидикини ейтти:

- Чамим йетидиған нәрсиләрниң һәммисини сизишқа һәрикәт қилимән.

- Ишқивазға һәсәт қилишқа әрзийдекән: демәк, халисам сизимән, халимисам йоқ, немини халисам, шуни сизимән дегинә, - деди Баратов. Униң сөзлиридә қизғиништин һеч қандақ дерәк йоқ, әксичә, уларда аңлиқ үстүнлүккә егә адәмниң пикри можут еди.

- Силәрдә башқичиму?

- Сән билмәйдиған адәммедиң! - һәйран болғандәк қияпәт көрсәтти Баратов.

- Бу кичик балиғиму мәлум. Вәзипиләр биздә һәр хил: Силәрдә бир хил, биздә башқичә...

"Немә үчүн униңға шунчилик йепишивалдим? - дәп ойлиди Зенәтулла. - У һәқ, йүздә-йүз тоғра гәп қиливатидиғу!"

- ... Силәр - өзәңлар үчүн, биз адәмләр үчүн ишләватимиз, сөзигә - башқичә түс берип давам қилди у.

Зенәтулла қисилғандәк болди, Баратов болса, әксичә, өзини ишәшлик һис қилмақта вә ахирида өз кәйпиятини бир аз яхшилап, сөһбәт мавзусини башқа яққа бурашни лайиқ тапти - у әнди "сөздә йеңилгән" рәқибигә достларчә арам беришни қарар қилди.

- Егилик ишлириң қандақ? - дәп сориди у хәйрихаһлиқ билдүргән һалда.

- Йезида яшаватимиз.

- Көктат терийдиған йериң барму?

- Әлвәттә, бар.

- Ат, сийириңчу?

- Бар.

- Тоху-туминиңчу?

- Биз тәрәпкә бар, ғаз союп меһман қилимән.

- Бирдинла "ғаз союмән" дегинә?

- Соймайчу? Меһман кәлсә, хошал болумиз.

- Хелә яхши туруватқанға охшайсән...

- Сениңму яман әмәс екән: көплигән грамотиларни апсән.

- Буларни немә қилисән! - Териккән һалда грамотиларға қарап қолини силкиди Баратов.

- Бизниңкигә бар... яхши меһман қилимән, - деди Зенәтулла алдирашлиқ билән сөзни йөткәп.

- Һә қени, қолуңни көрсәткинә, қарап бақай, - илтимас қилди Баратов өзиниң қолини үстәлгә қоюп, - мана, мундақ.

Зенәтулла ишхана егисини әгишип, қоллирини үстәлгә қойди. Баратов болса меһманниң алиқанлириға диққәт билән қариди, кейин орнидин туруп, ишхана ичидә у яқтин-бу яққа меңишкә башлиди.

- Демәк, сән бир қолуң билән ишләйдекәнсәндә? - деди Баратов йә қизиққан, йә һәҗәпләнгән қияпитини сәздүрмигән һалда.

Зенәтулла буниңдин көп жиллар илгири Баратов билән студентлар ятақханисида биллә болған чағлирини әслиди. Зенәтулла қиш күнлириниң биридә Баратовниң илтимаси билән униң яхши көридиған қизиға хәт йезип бәргән. Әйнә шу чағдиму жүригидә ишқи-муһәббити қайнап турған Баратов хәтни оқуш, муһакимә қилиш вә мақуллаш үчүн пат-пат үстәл йенида тохтап, ятақхана ичидә у яқтин-бу

яққа, худди бүгүнкидәк ойланған һалда, маңатти. У хәткә еңишип қарап, түзүлгән жүмлиләрни "қамлишипту" - дәп махтатти. "Деризиниң кәйнидә ләпилдәп йеғиватқан қарни яхши тәсвирләпсән, - дәтти у - ... Мениң һәсритим тоғрилиқ язғанлириңму яман чиқмапту... Растини ейтсам, жүрәк-бағрим көйүп кетиватиду..."

Принцип бойичә һәр иккимиз һәқлиқ: һә, һәр кимниң өз иштияқи бар: биригә - ғаз, биригә болса... - Ишханида бирдин күтүлмигән һадисә йүз бәрди: Баратов, еһтимал, йә қандақту бир кнопкини бесивәтти, йә көзгә көрүнмәйдиған жайдики бир жипни тартивәтти, пәрдә бирдин һәрикәткә келип, аста ечилди вә Зенәтуллиниң көз алдида баштинаяқ бир тамға тартилған рәхткә сизилған картина намайән болди. У техи йеңирақтила көздин кәчүргән фотолардикигә охшайдиған картинини көрди.

Баратов бир пәс сүкүт қилғандин кейин бая ахирлаштурмиған пикрини давам қилди:

"Кимду биригә - бәхтияр һаят, кимду биригә - ижадийәт мүшкүлати..."

Шу арида қизиқ бир вақиә садир болди. Мундақ қизиқ ишни пәқәт Зенәтулла қилиши мүмкин, түгмәнчи қол яғлиғини елиш үчүн янчуғини ахтуруведи, қолиға өйниң ачқучи чиқти. У аялиға хәт йезип, алдираш ишикни йепип маңғанда, өйниң ачқучини өзи билән биллә елип кәткән екән! Луиза, әлвәттә, талада қалмайду: далан өйниң ишиги очуқ, бирәр күн йетип туридиған жай бар, уни халимиса, хошниларниң өйидә қонуп қалиду. Умумән алғанда, бу һаңвақтилиқ әмәсму? Зенәтулла Баратовниң мүжәзини әсләп, тетикләнгәч, униң жемиләшлирини күтти. Баратов униң күткинидинму яманирақ тәгди.

- Сән училищедин, худди қаңқиған поңзәктәк чиқип кетиведиң, һазирғичә өзгәрмәпсән. Зина, сән сәнъәт тоғрилиқ ойлимай, өйүңдә сеғиливатқан сүтниң сүпити һәққидә көпирәк ойлисаң болидекән.

- Һә, мән... қандақларчә шундақ болуп қалди, һә - хаватирланди меһман.

Лекин жемиләш техиму күчәйди.

- Сән мойқәләм, бояқ издимәй, әксичә, - Баратов лайиқ бир сөзни издәп бир дәқиқә тохтиди, - сүттин май чиқиридиған сепаратор издисәң еди, - у ахирқи сөзини боғумларға ажритип ейтти.

Зенәтулла һәқиқәтәнму өзиниң егилик товарлири дуканлирини арилап, сепараторниң бәзи бир қисимлирини издәп бекишни нийәт қилғанлиғини әсләп, покандәк қизирип кәтти. Демәк, Баратовму дәл үстидин чүшкән!

- Мән... Шундақ боп қалди... Һә, яқ...

- Һеч вақиәси йоқ, ғәм қилма, - деди Баратов униңсизму роһи чүшкән меһманға азар бәрмәслик үчүн. Лекин униң көз қарашлири вә һәрикәтлиридин қандақту қәлбиниң төридә бурундинла сақлинип келиватқан ишәшсизлик вә наразилиқ ипадисини байқаш тәс әмәс еди.

"Бу көңүлсизлик нәдин пәйда болған? - Уни Баратовниң көзлиридин байқашқа болатти. - Мениң ижадитийитим шунчилик начарму? Яқ. Чүшәнмәйватамду? Ундақ болуши мүмкин әмәс. Ундақ болса, еһтимал, кона ярилардин болса керәк - бир чағларда бир-биримизни анчә яқтурмайдиған.

Бәлки, шуниңдинду. Яки... Рәссамни көрәлмәсликму? һәммидин авал шундақ болуши мүмкин..."

- Ғәм қилма, - деди Баратов меһманға, у шундақ дедидә, аридин бирәр-йерим минут өтмәстин, йәнә һелиқи үстәл йенидики кнопкини бесип, пәрдини һәрикәткә кәлтүрди - пәрдиниң икки қанити аста серилип бир-биригә қошулдидә, Баратовниң гоя мәнивий күчиниң қудритини намайиш қилған тамдики картинини йепивалди...

- Һәй, буржуй, әслидә мән хата қиптимән, сән мени шәһәрдә тенитип қоюп, өзәң нәләрдә жүрисән? - деди Зенәтулла "Москвичқа" чүшүп олтарғандин кейин.

Йеник машинининң егиси өз ишлиридин хошал болған вә һәмрайининң аһ-уһини өзичә тәһлил қилған һалда, көңлидикини ейтти:

- Сән қув адәмкәнсән. Шәһәргә киргәндин кейин, қараңни көрсәтмидиң. Әндизә у керәкти, бу керәкти... Өйгә йетәйли, сениң сепараторуңға керәклик қисимни тепип беримән. - Униңдин кейин у бирдин әпсусланғандәк: - Зенәтулла, бизниң көңлимиз йеқинғу, буниңдин кейин мени буржуй демисәң, - дәп қошуп қойди. - Мән қандақ қилип буржуй болимән? Бир машиниға егә болған адәмни буржуй десәң, қамлашмас. Униму һәқсиз алғиним йоқ: һәсәл һәрисини бақидиған аз-тола йерим алмилиқ беғим, һәсәл һәрилирим бар. Уларниң һәммиси, худаға шүкри, өз күчүм, меһнитим, пешанә тәрим әҗригә кәлгән. Сән болсаң, мени буржуй дәйсән. Бу сөзүңни қойсаң, буниңдин кейин...

Ток! Ток! Ток!

Тәхминән саат онларда, қуяш нури әтрапни убданла қизитишқа башлиғанда, ташлиқ сайниң оттурисида үзи гөшлүк, йеши он сәккиз - жигирмиләрдики бир жигит пәйда болди, өткән жили Зенәтулла шәһәргә биллә барған "Прогресс" колхози түгмәнчисиниң оғли. У Ленинградқа берип оқушқа чүшүш үчүн тәйярлинип жүргән мениң синипдишим еди. Жигит қолтуғиға шахмат тахтисини қисивапту.

- Қени, Зенәтулла, бир пәдә ойнавәтмәймизму? - тәклип қилди у.

- Ойнисақ - ойнидуқ, - қарши болмиди түгмәнчи. Орнидин турди, алди билән сайға барайли.

Түгмәнчи шахмат оюниға анчә қизиқмисиму, хошниси тәклип қилғанда, рәт қилматти.

Шахматчилар өстәң бойида, бүк-барақсан өскән дәрәқ астидики чимда олтирип, оюнға киришти. Түгмәнчи рәқибигә уттуруп қоюш яки уни утувелиш тоғрилиқ анчила баш қатурмай ойниди. У ошуқ йеник фигура билән, һәтта чоң фигурилар билән ойниди.

Шахмат оюни униң үчүн бир дәм-йерим дәм һадуқ

елиш үчүнла керәк. Жигит пурсәтни қолдин бәрмәй, һәр хил фигурилар билән һужумни күчәйтмәктә.

- Шундақ қилип, Зенәтулла, әсир матчи аяқлишиватиду, - деди үзи гөшлүк жигит кинайә арилаш.

- Немишкә?

- Кетимән.

- Нәгә?

- Питерға, - үзи гөшлүк жигит, немишкиду, чүшиниксиз күлди.

- Оқушқа барай дәватамсән, немә?

- Һә, әқил тапмисам болмайдиғанға охшайду, Зенәтулла. Чүшәләйманмекинтаң.

- Чүшисән.

Униң хияли тамамән башқа яқта жүрәтти.

- Қоғлап чиқармайду, - деди у ойлимайла.

- Әгәр қоғлавәтсә, көк көзлүктин бирини тапимәндә, өйгә - Приозерьегә елип келимән...

- Саңа көк көзлүкләр яқмайду? - Зенәтулла чөчигәндәк оюнни тохтитип, рәқибигә қариди, униң сөз ара өзини һәридәк чеқиватқанлиғини чүшинип, зәрдә билән деди:

- Қени жүр?

"Луиза һәқ, - ойлиди түгмәнчи оюн үстидә, - Муратниң йениға берип келиш керәк еди. Вакит тепип, берип келиш керәк. У ойида һесаплашқа башлиди. Карповкиғичә бир саат, дохмушта машиниларға қол көтиришкә бир саат, пионерлар лагерғичә пиядә жүрүшкә- бир саат, Муратниң йенида бир саат болсам, өйгә қайтишқа йәнә шунчилик вақит керәк - демәк, һәммиси болуп йерим күндин көп әмәс. Түгмән тешичу? Йерим күнгә һеч нәрсә болмайду. Муратни көрүп келиш керәк".

У әнсиримәктә. Түгмәнчи һәр қетим Мурат тоғрилиқ ойлиғанда шундақ болатти. Муратниң өзиниң балиси әмәс, бәлки беқивалған балиси екәнлиги һәққидә ойлиғанда, жүригигә жиңнә санчиғандәк болидиған.

Түгмәнчи уларни әсләштин қечишқа һәрикәт қилип көрди. Нәдикини! Хатириләр йолиға селинг-

ан туған дайим бузулатти: бу қетимму хиял туғинини су елип кәтти... Түгмәнчи амалсиз өтмүш садасиға қулақ салди...

... У Луиза билән Карповкидики йеңи өйниң деризиси алдида қараңғуда олтиратти, бу вақиә Зенәтулла уруштин қайтип келип, бир жилдин кейин болған. Әр-аял болғуси вақиәни алдин-ала билгән һалда, пәрдини кәң ечиветип, тақәтсизлик билән талаға қаримақта вә қандақту бир тивишни тиңшимақта : уларға гоя һазирла бир аял коча ишигиниң илғурини ечип, һойлиға кирип келидиғандәк, йөгәккә йөгәлгән бовақни уларниң босуғини алдиға қоюп чиқип кетидиғандәк билинәтти. Улар шундақла бовақниң аниси - бу униң төртинчи пәрзәнди еди - бу вақиә болуштин илгири түгмәнчи вә униң аяли һәққидә справкиларни жиққанлиғиниму биләтти. Һәр қандақ ана өзиниң қосақни йерип чиққан пәрзәндини қанчилик еғир қисмәтләргә гириптар болсиму дәсләп дәссигән босуғиға "немә болсаң боларсән" дәп ташлавәтмәслик һоқуқиға егидә! У аял һәтта оттуриға бирини әлчи қоюп, балида униң әзән қичқирип қойған һәқиқий исмини сақлап қелишни илтимас қилған... Ахири илғур ечилди, һойлида қандақту бир адәм көләңгүси пәйда болди. Аридин бир нәччә секунд өткәндин кейин деризә йенида бовақниң жиғиси аңланди... Яш әр-аял бовақни дәрһал өйгә елип киришти вә таң етишини күтмәстинла бовақни һарвуда тағ тәрәпкә - түгмәнгә елип кетишти...

... Аридин үч жил өткәндин кейин Рәхмитулла туғулди. Шуниңдин кейин күтүлмигән һадисиләр йүз бәрди: Мурат хулқи-мижәзи тәрәптин Зенәтуллиниң әйнән өзи болуп чиқти, өзиниң балиси Рәхмитулла болса чирай-шәкли жәһәттин дадисиға охшиған билән қилиқлири гоя жуқарқи түгмәнләрниң йенидики өңкүрләрниң бирини маканлиған жин-шәйтан, иблисларниң мижәзигә охшап кәтти. Рәхмитулла бәкму, жиғлаңғу, әңгиз еди, у йеңидин тәмтиләп меңишқа киришкәндин башлап, хошаллиқтин көрә

көпирәк көңүлсизлик, дәрт-әләм елип келәтти; Униң чуғиму кичик - бийил күздә мәктәп босуғисини дәссәйдиғанлиғиға қаримай, бой-турқи үч-төрт яшлиқ балиларниңкидәк жансиз, амма адәттин ташқири тирик, һәрикәтчан, тиним тапмас... Түгмәнчи өткән жили йүз бәргән бир вақиәни әслиди. Рәхмитулла ахшими өйдин чиқип, езитқудәк йоқап кәтти. Пүткүл Түгмән йезисидикиләр қоллирида фонарьларни тутқан һалда, уни издәшкә башлиди, әтраптики барлиқ ойман-чоңқурларға қариди, қачқунни болса таңға йеқин, өз өйидин анчә жирақ әмәс йәрдин тепишти. Түгмәнчиниң өзи қачқунға дуч келип қалди - Рәхмитулла өстәң бойида бүккидә өскән тикәнлик зириқниң астида олтирипту: .

- Мениң пәмимчә, сән оқушқа берип, түгәтмәй қайтип келидиғанлардин әмәс, - деди түгмәнчи есини жиғип, шахмат тахтисиға иңишкән һалда, - сән Приозерьегә қайтип кәлмәйсән. Пүтүнләй хошлаш, жигит, пүтүнләй.

- Йенип кәлмәймән? Немишкә?

- Буни саңа һеч ким ейталмайду, - деди түгмәнчи вә ойлиди: "Муратқа берип келиш керәк... Луиза һәқлиқ..."

Мән атлиқ бу йәргә кәлгәндә, улар техичила шахмат тахтиси үстидә "жәң" қиливататти.

Түгмәнчиниң аяли мениң ун тартиш үчүн кәлгәнлигимни билип, Зенәтуллини чақирди.

14

Мән түгмәнчини күткән һалда түгмән алдидики бәлдиңдә олтардим. Әтрап жим-жит. Бирдин кимду бири явайи - бир немиләрни вақириған пети дүмбәмгә сәкрәп чиқип, бойнумға гирә салди. Мән чөчүп кәттим, орнумдин сәкрәп туруп, униңдин қутулуш үчүн өзәмни силкидим. Дүмбәмгә өзини атқан Рәхмитулла екән, у бир чәткә қаңқип чүшти. Лекин у йәнә байиқидәк ғәлитила вақирап, қайтидин маңа есилдидә: "Етиңни бәр! Етиңни бәр!" - дәп

ялвурушқа башлиди, кейин атқа сәкрәп миндидә, уни чаптуруп, нәгиду ғайип болди.

Балиниң өзичә Тарзан болуп ойнаватқанлиғини пәмләш тәс әмәс. Шу чағда Приозерьедә (еһтимал, пәқәт Приозерьедила әмәс) Тарзан тоғрилиқ фильм иккинчи қетим қоюлмақта еди. Йеқиндила мәзкүр фильм көчмә кинодвижок ярдими билән Түгмән йезисидила икки рәт көрситилгән, Зенәтуллиниң аилиси, әлвәттә, бала-жақилири билән жут ичидә көп гәп болуватқан бу картинини көрүш имканийитидин чәттә қалмиған. Мән кинони көргәндин кейин, балиларниң чиқарған тарзанчә оюнлирини (балиларниң йерим адәм, йерим маймун шәклидики мәхлуқниң қилиқлирини дорап, дәрәқтин дәрәққә сәкрәп бәсләшкәнлиги һазирму есимда) әслидим, лекин у чағда түгмәндә мениң көз алдимда йүз бәргән вақиә задила балиларниң оюнлириға охшиматти. Рәхмитулла кино қәһриманлири қияпитигә новәт билән кирәтти: у түгүрлинип бөрә балисиға охшатти, дәрәқләргә интайин чаққанлиқ билән ямишип чиқатти, униңдин кейин, ойлисам, теним жуғғидә қилип кетиду, мөшүктәк өзини йәргә ататти, дәрһал орнидин туруп, өй тәрәпкә қарап жүгрәтти, шунчилик тезлик вә туюқсиз һойлида пәйда болуш үчүн чедирдин ғайип болатти. Кейин у жәңгиварлиқ билән сүгәнгә көтириләтти, у йәрдин лимға есилип, торуста маңатти... Аридин бир-икки минут өткәндин кейин қандақту бир явайи жиртқуч һайванлардәк хекирап-чеқирап һойлида пәйда болатти.

Рәхмитулла ғайип болди, униң арқисидинла ханиға түгмәнчи кирип кәлди. Мән Рәхмитуллиниң "оюнидин" һәжәплинип, ун сандуғиға йөләнгән һалда униң қапқисиға колхоз рәиси йеңила қалдуруп кәткән автографқа қарап тураттим.

- Немә әкәлдиң? - сориди түгмәнчи.

- Азирақ бир нәрсә, - дедим мән егәрниң кәйнигә мөктиривалған мишкапни көрситип.

- Мишкавиңдики қанчилик - бир пут чиқамду?

- Бир йерим.

- Бир йерим пут нәрсәңгә түгмәнни маңғузимәнма? - түгмәнчи бир пәс ойландидә, кейин қолини силкип: - әкәл, аз болсиму тартиветәйли, - деди. Түгмән дегән шу, бәзидә үгүт бар, бәзидә йоқ. - У маңа пачка "Беломорни" сунди. - Алдиримайдиғансән? У чағда кәл, ғәлтәк һарвуни майлаветәйли.

Биз тамака чекиштуқ, мениң йеқинда оқушқа беришим һәққидә параңлаштуқ. Орнимиздин турғандин кейин, түмәнчи сәл хижаләт болғач деди:

- Ун тартилип болғандин кейин, бир минут тохтап тур. Мениң саңа кичиккинә тапшуруғум бар. У сәл иккиләнгән һалда ун тартип бәргәнлиги үчүн һәқ елишқа өлчәм болуп хизмәт қилидиған мәхсус қача билән мениң мишкавимдин азирақ буғдайни елип, өзиниң тағариға қуйди, андин өзи мениң үгүтүмни сүгәнгә төкти. Кейин: сүгәндин көзүңни үзмә, үгүт мана мәйәгичә төвәнлигәндә у қоли билән сүгәнни сизип көрсәтти - маңа вақира, дәп жекилди - мән әву өйниң қешидики дөңдә болимән, дәп қоли билән көрсәтти.

У өстәндики суни ноға қоюп бериш үчүн сиртқа чиқти, түгмән ичи жим-жит болуп қалди. Тәйярлиқ көп болсиму, әпсуски, иш бир дәмлик. Мән нодин шақирап чүшкән суниң чақпеләккә урулушини аңлашқа қизиқип, диққәт билән қарап туримән. Дәсләп қандақту бир мөжүзилик шавулдаш аңланғандәк болди, униңдин кейинла гүрүлдигән аваз чиқип, бена силкинди. - Түгмән теши пеқирап, үгүт сүгәндин ташқа худди кичиккинә ногәйдин төкүлгән судәк бир хил қуюлушқа, төвәндә болса әгләк чайқилип, кепәк айрилишқа вә тасқалған ун сандуққа чүшүп егизләшкә башлиди. Униңға қизиқип бир һаза қарап турдум, түгмәнчиниң жекигини есимға кәлдидә, дәрһал сүгәнгә көтирилдим. Үгүт түгмәнчи бәлгүләп бәргән сизиққа азла қалған екән, мән униңға чапсан хәвәр бериветип, ишниң тамамлиниш пәйтини күзитиш үчүн йәнә жайимға кәлдим. Көп өтмәй таш аста пеқирап пүтүнләй тохтиди, түмән ичини йәнә жим-житлиқ басти...

Бир дәмдила һәммә иш пүтти: сандуқтики иссиқ ун мишкапқа қачилинип, униң ағзи бағландидә, егәргә теңилди - әнди пәқәт түгмәнчи билән хошлишип, өйгә қайтишла қалди.

- Һаят дегән қизиқ! У - он жилларға созулған бир дәқиқә. Қанчә көп яшисаң, уни шунчилик аз чүшинисән вә уни қанчилик аз чүшәнсәң, шунчилик көп яхши көрүп қалисән, - деди түгмәнчи хошлишиш алдида һеч немидин һеч немә йоқ йә маңа, йә өзигә илтижа қилғандәк. У йәнә бир нәрсә есиға чүшүп, алдирашлиқ қошуп қойди:

- Хәйир, бәхитлик бол!

- Илтимасчу? - униң есиға салдим.

- Әгәр қийин кәлмисә?

- Немә дегиниңиз, Зенәтулла ака...

- Мойқәләмләргә қарап бақ, әгәр тепилип қалса, елип қоярсән, - у хатирә дәптиридин бир варақни житип маңа бәрдидә, - унтуп қалмаслиқ үчүн адресимни йезип қой, - деди.

- Орунлашқа тиришимән.

- Мана, яхши болди, ахчисини телеграф арқилиқ әвәтимән. Мүмкин болса почтидин селивәт, болмиса өзәң тәтилгә чиққанда, елип келәрсән.

Шу күни бизниң өйдә йеңи ундин нан йеқилди.

Бир күндин кейин мән үзи гөшлүк синипдишим билән йолға чиқтим, хошаллиқтин әс-һошини йоқатқан һәмрайимға қарап вә униң өз худдини билмигән һалда "Ура! Ура! Ура!" дәп вақирашлирини аңлап, гоя уни сүргүндин қайтқан мәһбустәк һис қилдим, униң хурсәнлигидин өзини туталмай вақириған "Уралири" астида түгмәнчиниң илтимаси тоғрилиқ вә умумән мениң аварә болуп түгмәнгә беришимға бағлиқ барлиқ нәрсиләр йеқин арида пүтүнләй өзгирип кетидиғанлиғи тоғрилиқ ойлап бақмай һәм мениң өйгә қайтишим аддийла қайтип келиш болмайдиғанлиғини, мән Карповкиниң әтрапида бирму түгмән қалмиған чағда қайтидиғанлиғимни, шундақла йенип кәлгинимдә Зенәтуллини, түгмәнчи әмәс, бәлки

униң үчүн мунасивирақ колхоз яғашчиси сүпитидә көридиғанлиғимни билмәй, өзәмниң пикир-һиссиятлиримни жәмләшкә тириштим.

Ура.

15

Карповкида, икки чоң кочиниң қийилишқан жайида язлиқ ашпузул бар еди. Ашпузул территориясидә буфет, униңдин сәл нерида, терәкләр астида пивохана ишләтти, униң йениға кавапдан қоюлған болуп, униңда чаққан бир адәм, закниң ялкунлап турған отида һиди димақни яридиған кавап пиширәтти. Бу йәрдә ашпузул хадимлириға муражиәт қилмайла бир-икки кружка пиво ичип, семиз қой гөшидин пиширилгән бир нәччә зиқ кавап йәп, бир дәмйерим дәм раһәтлинишкә болатти. Адәм қайниған кочилардин егиз тамлар билән қоршалған ашпузулдин һәм қорулған һәр хил сәйләрниң, һәм башқа аччиқ-чүчүкләрниң иштәйни ғидиқлиғучи һиди димаққа гүпүлдәп урулатти...

Бу йәргә адәмләр тамақ йейиш вә услуқ ичиш үчүнла әмәс, шундақла Тоняни тиңшаш үчүнму кирәтти. Терәк астида униң үчүн кичиккинә мәхсус супа ясалған. У бу йәрдә олтирип, баянда ойнатти, һәр хил нахшиларни, болупму тиңшиғучиларниң илтимаси бойичә Алтайдики чоң йолға охшимайдиған, БООМ сейидики Чу дәрияси бойлап созулған хәтәрлик Чу чоң йоли тоғрилиқ шоферлар нахшисини, уруш жиллирида кәң тарқалған жүрәкни езидиған муңлуқ житимлар нахшилирини ейтатти. Тоня бир нуктидин көз үзмәй, чирайида һеч қандақ ички һаяжан, һис-туйғуларни ипадилимигән һалда нахша ейтатти - еһтимал, униңда мундақ һис-туйғуларму йоқтур.

Мән ашпузулға кәчкә йеқин кирдим - нәқ әйнә шу вақитта Тоняниң концерти башлинатти - мән

үстәлләрниң биригә жайлишип, тамақ буйруттум. Тоня қепидин баянни чиқирип, бармақлири билән униң түгмичилирини бир–икки бастидә, чирайини өзгәртмәй, нахша ейтти.

Рая бу йәрдә "Форд" маркилиқ машинида ишләтти вә кәч киргән чағларда пат-пат мәзкүр йешил "Форд" билән көрүнүши сүрлүк "АМО" маркилиқ машина бириниң арқисидин бири бу йәргә кирип келәттидә, Тоняни елип кетәтти, мән әйнә шу чағдила униң нахшисиниң арқисида қандақ "оюнниң" барлиғини чүшәнгән едим. Көп өтмәй Тонянің авазиға үгинип қалдим, униңға анчә етивар бәрмәттим. Тоня нахша ейтатти, мән өз хиялим билән бәнт болуп, униң авазини тиңшиматтим...

Шу кәчтә Рахиш иккимиз хали үстәлләрниң биригә жайлишип, дуниядики һәммә нәрсә тоғрилиқ, әң муһими мән сәккиз жил давамида болмиған Карповкида йүз бәргән вақиәләр тоғрилиқ узун параңлаштуқ. Рахиш у чағда йеза Кеңишидә катип болуп ишләтти вә бу йәрдики һаят тоғрилиқ жипидин жиңнисиғичә биләтти: биз пат-пат өзимизниң "муһим нәрсилирини, әмәлиятта болса, мәзкүр сөһбәттин кейинла әстин чиқип кетидиған нәрсиләрни дәлилләшкә урунуп, бир-биримизниң сөзини бөлүшкә тиришаттуқ. Адәттә мундақ сөһбәтләр йерим саатқичә созулаттидә, униңдин кейин совушқа башлатти. Бу қетимму шундақ болди. Җим болуп қалдуқ - ашпузулниң ичи илгәркидәкла ваң-чуң - бизниң жимлиғимизни бир әр кишиниң авази бузди. Сол тәрипимиздики үстәлдә олтарған оруғирақ кәлгән, йеши тохтиған бир адәм Тонянің бир нахша ейтип беришини илтимас қилди, Тоня кечиктүрмәйла нахшисини башлиди, нахшида мундақ сәтирләр бар еди: "Аччиғи яман капитан кичиккинә мәйханидики көзлири деңиз туманидәк, шохлуғи явайи тағ өшкисидәк, ләвлири җенәстидәк, күмүч чач қизни яхши көрүп қалди..."

"Романс! - бирдин мәдәтләнгәндәк болдум. - Зенәтулла!"

Мән һаяҗан ичидә орнумдин турдум:

- Биз көрүшмигили қанчә қиш, қанчә яз болди, Зенәтулла ака?

Көз алдимда һәқиқәтәнму Зенәтулла туратти - у бир аз уялдидә, кейин өзигә келип, маңа пәришан һалда қариди.

- Мени тонидиңизму, Зенәтулла ака?

- Немишкә тонумаймән, түгмәнгә кәлгиниң есимда.

- Шундақ, унтимапсиз, - мән балилардәк хошал болуп кәттим. - Июльда... Он бәшинчи июльда барған едим...

- Сәнму унтимапсән.

- Бир йерим пут буғдай елип барған едим. Ишлириңиз қандақ, Зенәтулла ака?

- Көп гәп, һәммисини бирдинла ейтишқа боламду, ука?

- Түгмәнчу? Аилиңизчу? - Мән һәммини арилаштуруп сорашқа башлидим.

- Һәммиси өз йолида, - дәп сусла җавап бәрди у.

- Муратниң әһвали қандақ?

- Сән Муратниму унтимидиңму? - һәйран болди у. - Мурат оқуватиду. Уни туғулған жути өзигә тартмақта. Онни түгитип, йеза егилиги институтиға оқушқа чүшти. Һазир - биринчи курста.

- Рәхмитулличу?

Зенәтулла, немишкиду, сөзни башқа яққа буриди.

- Сениң өйүңдин хәвәр алмиғиниңға узун болдиғу дәймән, - деди у. - Түгмәнниң йоқиғиниға икки жилчә болуп қалди. Һазир пүткүл колхозда Вальцова машиниси бар, бирла түгмән ишләватиду - биздиму хелә илгириләшләр йүз бәрмәктә, иним.

- Вальцова дегини немиси?

Зенәтулла соални аңлимидиму йә буниңға җавап беришни һаҗәтсиз дәп һесаплидиму, әйтәвир, гәп қилмиди.

- Рәхмитулла йоқ, - деди бир чағда аста.

- Қандақларчә?

- Шундақ. Йоқ... Шу он бәшинчи июльдин башлап пүтүнләй йоқ. Сениң буғдийиңни ун тартиватқан чағда уни турбиниға чүшиду дәп ким ойлиған - мана шуниңдин бери... Зенәтулла жим болуп қалди вә бир пәстин кейин давам қилди: - Бу йәрдә, иним, сән әйиплик әмәс. Башқиларму әйиплик әмәс...

Шу вақитта болған иш чақмақ тезлигидә есимға кәлди: мән түгмәнниң алдидики бәлдиңдә олтираттим, Рәхмитулла болса дүмбәмгә чиқивелип, үзүм, бойнумға сөйүп: "Етиңни бәр! Етиңни бәр!" дәп сорашқа башлиди. Мән: "Бәрмәймән, егәрдә олтиралмай жиқилисән!" - дәп җавап бәрдим. Мән хиялән дәрәқ учида Рәхмитуллини көридиғанға ишинип, әтрапқа нәзәр ташлидим вә бирдин өзәмгә келип, йенимда олтарған Рахишни көрдүм...

- Шәһәргә қачан қайтимән дәватисән? - сориди

Зенәтулла мениң йеқин арида кетидиғанлиғимни билип вә ишәнч билдүргән һалда деди: - Бовайни һөрмәт қил, әтә маңа йолуқ. Сениңда бир ишим бар.

16

Мән шәһәргә меңиш алдида сабиқ түгмәнчиниң өйини издәп таптим. Тахтайдин ясалған дәрвазиниң ишигини йә Зенәтуллиниң чоң аписи, йә жирақ бир туққинимекин билмәймән, бир момай чиқип ачти. У мени идитлиқ ясалған асфальт йол билән башлап маңди.

- Һә, Зенәтулла сиз тоғрилиқ ейтқан, - деди момай вә мениң һәйран болуватқинимни байқап уялған һалда: - Қени, өйгә кириң, - дәп тәклип қилди.

Биз кәң-таша сарайға кирдуқ, момай мән олтарғандин кейин өйдин чиқип кәтти, ялғуз қалдим. Әтрапимға сәп селип қарашқа башлидим, едәнгә қолда тоқулған палас селинған, ишик йениға диван, булуңға этажерка қоюлған, деризиләргә болса, ақ читтин туташ пәрдә тартилипту. Өйдә бари шу нәрсиләр. Лекин пүтүнләй дегидәк картинилар

билән безәлгән тамлар бөләкчила һәйвәтлик көрүнәтти. Мениң көз алдимдики бирла рәссамниң әмгәклири екәнлигини чүшиниш үчүн уларға бир қур қарап чиқиш купайә. Картинилар акварель билән сизилған, уларға нәзәр ташлап, рәң бериштә көк-серик, асман рәң вә сус-күлрәң бояқларға көпирәк үстүнлүк берилгәнлигини байқаш мумкин. Акварель билән сизилған бу картинилар муәллипиниң исми мәхпий әмәс - әлвәттә, Зенәтулла еди. Түгмәнләр көрүнүшини жиллар давамида шунчилик иштияқ, шунчилик сәвир-чидам билән тәсвирлигән адәм шу болмай, ким болсун!... Акварель билән сизилған картинилардниң һәммиси муәллип тәрипидин ясалған йоған рамкиларға елинған. Адиңқи планда - өйниң бир чети, кәйни тәрәптә - яғачтин маһирлиқ билән ясалған тонуш қурулуш - түгмән әкис әттүрүлгән. Картинидики нәрсиләр шундақ орунлаштурулғанки, бир қарапла уни авангардлиқларниң түгмини дейиш қийин, бирдин айлинидиған ялғуз аяқ йолниң ахирида түгмәнчиниң қияпити ипадиләнгән. Әсәрдә узун су чүшәргүч но билән яғачтин ясалған туған-қапқиларму бар. Өстәңниң сүйи теч, аста еқиватқандәк тәсвирләнгән, йоған қара терәк асман билән бой талишип туриду. Түгмән иккинчи планда әкис әттүрүлгән, униң алдида талдин тоқулған қаша, худди йәрдин өсүп чиққандәк көрүнидиған йоған таш парчилири... Ватман қәғәзгә сизилип, иккинчи рамкиға елинған картина ташларниң мәйримини әслитиду. Униңда тәбиәтниң сеһиргәрлик күчи билән һәр хил шәкилләргә киргән учлуқ, дүгләк, япилақ, силиқ вә қирлиқ ташлар тәсвирләнгән, улар гоя йәр тар келиватқанлиқтин рамкиниң сиртиға чиқишқа интиливатқандәк сезилиду - улар түгмәнчигә немә үчүн шунчилик илһам, мәнивий күч-қудрәт ата қилди, улар түгмәнчиниң һаятида қанчилик муһим роль ойниди. Мениң билидиғиним - Зенәтулла болғуси түгмән теши үчүн асас издәп, йоған таш парчилири арисида көп жүрәтти, көзи чүшкән һәр бир

ташқа синчилап қаратти, униң пухтилиғи, сүпитини тәкшүрәтти, гоя жанан чинининң дәзи бар - йоқлуғини чекип синиғандәк, у йәр-бу йеригә болқа билән уруп көрәтти, пәқәт "мошуниндин түгмән теши ясашқа болидекән" дәп көңлидә ишәнч-қанаәт һасил қилғандин кейинла, униңдин сәл нери берип олтиратти вә йәнә униңдин көз үзмәстин тамака чекәтти... Аридин икки-үч күн өткәндин кейин у әсвап-үскинилирини елип келәттидә, көп ойланмастинла ишқа киришәтти, таш парчилири қаңқип учушқа, от учқунлири чачирашқа башлатти... У бир түгмән тешини ясаш үчүн бир ай вә униңдинму көпирәк вақит тәр төкәтти. Зенәтулла бу вақит давамида мойқәләмни задила қолиға алматти - у қол булжуң гөшлиринин йениклишишини күтәтти. Кейин, аридин хелә вақит өткәндә, һазирла сандуққа чүшкән иссиқ ун догисини мишкапқа қачилаветип, қолиниң убданла йениклишип қалғанлиғини, қәлбидә немиду бир нәрсиниң йетишмәйватқанлиғини һис қилатти - шу чағда у дәрһал мойқәләм, бояқларни ойлатти, түгмәндә иш болмиған күнлири үскинә билән болқисини ташлап, этюдник билән ташлар кәйнигә, жирақларға кетәтти...

Мана бу картинидиму Зенәтулла түгмәнни арқа планда, тәбиий ташлар кәйнидә жайлаштурупту. Ениғирақ ейтқанда, бу картинида түгмәнниң пәқәт үстүнки тәрипила әкис әттүрүлгән еди, униң төвәнки қисми ойманға чөкүп туратти, шуниң үчүн болса керәк, түгмәнму ана йәргә бағрини йеқип турған дәрәқләр мисали йәргә чоңқур йилтиз тартқан, тәбиәт күчи билән мөжүзигә айланған ташлардәк көрүнәтти. Мәзкүр картинида йешил вә беғирәң, ичкирилигәнсири - көк вә күлрәң бояқлар пайдилинилған, улар мәнзирини рошән ечип бәргәндәк сезиләтти. Мән ташлар мәнзириси әкис әттүрүлгән әсәргә униңдин, худди башқа картинилардикигә охшаш, балиларчә саддилиққа майилликни ипадиләштики сәмимийликниң мукәммәлллигини издәп, муәллип пикригә бирдә қошулуп, бирдә қошулмай,

өзәмгә яққан аһаңдашлиқни гаһ тепип, гаһи тапалмай, диққәт билән хелә қаридим... Униңға шунчилик берилип кетиптемәнки, һәтта момайниң йенимға келип турғанлиғини байқимаптимән.

- Бизниң әвладимизда рәссамлар турмақ, өзиниң исмини саватлиғирақ язалайдиғанларму болмиған. Барлиғи деханлар еди. Уларниң пүткүл ой-пикри ашлиқ-дан йетиштүрүшкә қаритилған. Улар әмгәк әжридин алған һосулға қарап шатлинатти, ашлиқ болмай қалса азаплинатти. Шуңа улар: "Тоқчилиқ - бәхит, ачарчилиқ - күлпәт" дәйдиған. Балиларму атабовилириниң изи билән маңди. Зенәтулла болса, есиға кәлгәндин башлап қериндашқа ишқ бағлиди. Қолиға бир парчә қәғәз билән қериндаш чүшүп қалидиған болса, униңға канидәк чаплишивалатти... Оғлум, униң әмгәклири булар биләнла түгимәйду, мана бу яққа қараң, - деди момай қоли билән яндики өйниң ишигини ишарә қилип.

Хошна бөлмә сарайдин кичигирәк, лекин бу йәрдики акварель билән сизилған рәсимләрниң мәзмуни пүтүнләй башқичә - һәммиси портретлар. Униң үстигә һәммә портретлар бирла адәмниң - түгмәнчиниң аяли - Луизаниң портретлири.

- Мана буни Зенәтулла сизгә берип қоюшни жекилигән, - деди момай конвертни сунуп.

Конвертқа, әжәплинәрлиги, алтә йүз сом пүтүн ахча (кона пул бойичә) вә кичиккинә хәт селинған екән. "һөрмәтлик Исмайилов, - дәп язған униңда Зенәтулла, - бирсигә фамилия бойичә муражиәт қилиш интайин әпсиз, лекин маңа қараң, мән сизниң исмиңизни задила әсләлмидим (бәлким, уни пүтүнләй аңлимиғандимән). Иним, мениң сизгә кичиккинә илтимасим бар. Сиз шәһәрдә болғачқа, малал кәлмисә, рәссамлар салониға пат-пат қарап турсиңиз вә учрап қалса; 1) тийин вә колонок қилидин ясалған мойқәләмләрни, 2) майбояқ билән ишләш үчүн керәклик жирик қилдин ясалған мойқәләмләрни, 3) "Ленинград" акварель бойиғини (10 данә), 4) бир нәччә данә майбояқ топлимини (қутиларда болиду)

елип қойсиңиз. Әгәр улар тепилип қалса, почта билән мениң адресимға селивәтсиңиз. Әпсуски, мән сизни күтәлмидим, әһвалға бағлиқ нәқ һазир башқармида болимән. Кәчүрүветиң. Сәмимий салам билән Илахунов".

Көк мәхсус кийим кийгән қиз акварель билән сизилған портрет мениң ойлиримни бирдин тонуш болмиған дәвиргә йетәклиди: мән жуқуриға чиқидиған әгир-тоқай пәләмпәйни вә униңда туфлийиниң өчкисини тақилдитип жүгрәп кетиватқан яш почтичи қизни көрдүм... Қиз бир көзини сәл қисқан һалда йеқимлиқ наз вә азирақ саддилиқ билән: "Һә, қандақ, сизгә бу яқуттәк тиниқ көлләр яқтиму?" - дәп сораватқандәк қилатти. Йәнә бир акварельда болса чечи мәңзигә йерим ай шәклидә чүшкән, футболка кийгән яш аял қарап туратти, униң сол тәрипидә йәнә шу бецишлар, йәнә шу тәбәссум, худди бир-биригә чақириқ ташлиғандәк, гоя сениң алдиңда турған илгәрки Луиза әмәс, бәлки "почта" дәп аталмиш алақә системисида өз изини қалдурған Луиза Энделевна Линк туриду, дәп мени ишәндүргәндәк сезилди...

Мана, йәнә адәмни лал қилидиған бир нәччә портретлар: улар кишидә гоя муәллип йешил, һал вә сериқ бояқлар түгигәндин кейин мәжбурий һалда яхши хатирә вә үмүтни ипадиләйдиған күлрәң һәм көк бояқлардин азирақ пайдилинипту, дегән тәсират һасил қилиду. Еһтимал, мана бу көрүмсиз ясалған портретта қаттиқ чиққан боран почтичи қизни йәргә жиқитқан вә өлүм хәвәрлири йезилған "қара хәтләрни" тәрәп-тәрәпкә учартқан, әйнә шундақ әһвалда Луиза кейин йеза почтиханисиниң қолайсиз, тар залида сөзгә чиқишқа мәжбур болған, тәклип қилинған адәмләрниң үзлиридики тәшвишни көрүп вә уларниң һазир болидиған сөһбәтниң аччиқ қисмити һәққидә алдин-ала сезиватқанлиғини чүшинип, аялларға хас хисләт билән өпкә-өпкисини басалмай һөкүрәп жиғлашқа башлиған...

Йәнә бир акварель билән сизилған портрет...

Бу алаһидә көргәзмә тамамланған өйдики деризә оюқиға һәр хил мойқәләм - пәлкүчләр селинған ваза қоюлған, униңдики мойқәләмләр рәңму-рәң бир дәстә гүлни әслитәтти...

17

Йәнә - илгәрки хатириләр.

... Тик сайдин көтирилгән "Газик" яңию етизи йенидики йол билән илгирилимәктә. "Газикта" үчәйлән - йол бойи бир еғизму сөз қилмиған шофер, Рахиш вә мән. Рахиш шоферниң йенида, мән болсам Рахиш дүмбисини тирәп олтарған йөләнчүкниң арқисида. Һәр хил ишлар көпирәк колхозниң ишлири һәққидә узунлуғи вә кәңлиги он километрға созулған чоң егилик һәққидә сөһбәтлишип кетиватимиз. Муһимирақ нәрсиләргә алаһидә тохтилимиз. Рахиш мениң илтимасимға етивар берип, түгмәнчиниң ахирқи жиллири тоғрилиқ бир аз сөзләп бәрди - Зенәтулла аялиниң вапатидин кейин бир нәччә жил еғир азап чәккән. Өзиниң интайин кам сөзлүк болуп кәткинигә қаримай, бу еғир жудалиққа бәрдашлиқ бәргән, уни адәмләр Карповкиниң әтрапида, тағда вә көл бойида рәсим сизидиған этюдникни көтирип жүргән һалда көргән, у нурғунлиған картина, портретларни сизған, лекин бир күни туюқсиз қаза болған: у тоху катигини ясаветип, йерим саат дәм елиш үчүн олтарған, амма бу "йерим саат" униң үчүн мәңгүлүк уйқиға айланған... Рахиш шундақла һазир ялғуз бирла Вальцов машиниси бар түгмән илгәрки бир топ су түгмининиң һөддисидин чиқиватқанлиғи тоғрилиқ сөзләп бәрди. Бирдин алдимиздики йолда қоюқ чаң көтирилгәнлигини көрүп - бу йәрдә худди бизниңкигә охшайдиған "Газик" хаманға қарап кетип баратти - Рахишниң йә өзигә, йә маңа илтижа қилғанлиғини билмәймән:

- Мурат Илахунов.

Маңа униң авазида һәҗәплиниш аһаңи бардәк туюлди.

- Мән униң йеза егилиги институтида оқуғанлиғини билимән, - дедим.

- Қачанқи гәп? Чарәк әсир илгәрки гәпни дәватамсән, - Рахиш кәйнигә бурилип, қошуп қойди: - һәммиси күрәшмәктә.

- Жуқури һосул үчүнма?

- Һосул биздә яман әмәс, турақлиқ, - деди Рахиш. - Сән чүшәнмидиң. У өлкилик музей ечишни тәклип қилмақта.

- Карповкидима?

- Пәқәт була әмәс. Илахунов музей йенида картинилар галереясини, йәни, - деди Рахиш маңа синақ нәзәридә қарап, - атисиниң ижадий мираси асасида музей йенида шөбә ечишни тәклип қилмақта. Мурат Зенәтулла акиниң өйини һеч қандақ һәқ соримастин колхозға беришкә тәйяр. Ейтқандәк, Мурат бу өйгә яхши қаравәтиду; у йәрдики барлиқ нәрсә атаниси бар вақиттикигә охшаш - тәйяр музей. һәтта у кона түгмән тешини һойлиға елип чиқти. Түгмән тешини немә қилиду дәмсән? Мурат өйниң йенидики бағда,- дәп күлди Рахиш, - белиқчи колхози түгмининиң көчүрмисини ясашқа, униңда болса Зенәтулла акиниң бәзи бир картинилирини есип қоюшқа һәрикәт қилмақта. Мираслар көпму дәп немишкә соримайсән?

- Һә, қанчилик?

- Ениқ һесап: үч йүзгә йеқин картина, көп болса көпки, аз әмәс, йәнә шунчилик рәсим...

- Акварельларчу?...

- Билмәмсән? Ахирқи жилларда, - Рахиш маңа бурилип қариди, - Зенәтулла ака майбояқ билән ишлиди. Өттәң, сән униң қолида ғораз тутуп турған автопортретини көрмидиңдә - әҗайип сизилған. Биләмсән, шундақ семиз, қуйруқсиз ғораз, униң кәйнидә җәңзидә кәптәрләр әкис әттүрүлгән.

- Кичик Илахуновниң музей ишлири қандақ болуватиду?

- Дәватимәнғу, күришиватиду.

- Силәрчу?

- Мутәхәссисләрдин униң мәхсәткә мувапиқлиғи тоғрилиқ пикир соридуқ. Рәт қилмиди. Экспертларға тапшуруқ бәрди. Ейтқандәк, улардин бири бизгә кәлди. У рәмәтлик Зенәтулла акиниң барлиқ ишини жипидин жиңнисигичә тәкшүрүп қайтти.

- Хуласисичу?

- Йерим жилдин кейин кәлди. Һеч қандақ нәтижә йоқ.

- Баһалимаптима?

- Шундақ, - Рахиш улуқ-кичик тиндидә, кейин давам қилди: улар Зенәтулла акини билмәйдекән. "Илахунов" дегән фамилия улар үчүн бир тийинғиму турмайдекән. Биз ундақ адәмни билмәймиз, вәссалам: кимкән у шундақ? - дейишкидәк.

- Бу йәрдә фамилиядә турған немә гәп бар? Әмгигини көргәндики болмидиму?

- Үч йүзгә йеқин әмгәк, - тәкрарлиди Рахиш.

- Әллик жил ичидима? - етираз билдүрдүм мән, - һәм көп, һәм азирақ. Бу йәрдә һесапни қайси тәрәптин башлашни билиш керәк.

- Галерея яритиш идеяси - йезидики мәнивий өсүшниң дәлилимиш, - давам қилди Рахиш кинайә билән. - Улар өзлириниң тәйяр әмгәклиридин бәлгүләнгән баһа билән қанчилик керәк болса шунчилик әвәтип беришкә тәйярмиш. Кәлгән эксперт һәтта фото-сүрәтләр билән бәзи картиниларниң үлгисини көрсәтти...

- Фото-сүрәтләрнима?

- Һә, фото-сүрәтләрни.

- Һәм слайдилар.

- Өзиниң лайиһәсини теңишқа кәпту. Тоғра рәисниң бөлмисидә слайдилар билән тонуштурди. Бөлмидә мана мошундақ олтирип, колхоз активи билән слайдиларни қарап чиқтуқ...

- Мундақ дә!

- Экспертниң көрүнүши қандақ? - Мән Рахишниң мүрисигә қолумни қойдум. - Йеши нәччиләрдә? Бойтурқичу? Салапәтлик адәмму?

- Мениңчә, у йәтмиш яштин кам болмиса керәк, лекин өзини тутқан. Исмини Сәлим... - девидиму.

- Бешида беретиси барму?

- Берета кийгән.

- Демәк, Баратов.

- Һә, тоғра, таптиң, Сәлим Баратов.

- Машинаңни тохтатқина, иним, - соридим мән һәр икки һәмрайим үчүн күтүлмигән бир пәйттә.

- Немә болди? - сориди Рахиш һәйран болуп.

- Бирәр саат етиз һавасиға қенивалай. Шәһәрниң ис—дүтлирини өпкәмдин чиқириветишкә һәрикәт қилип бақай.

- Чүшинишлик, - деди Рахиш саатиға қарап. - Ундақта икки саттин кейин қайтқанда елип кетимән.

"Газик" өз йолиға раван болди, мән топ-тоғра буғдай етизи билән колхоз хаминиға, ашлиқ четидә көрүнүп турған өйгә қарап маңдим. Ичи қуруқ ерик билән кетип баримән, нийәт қилған музейни толуқ аңлимиған һалда, баш агроном билән учришишқа, иккилинип кетип баримән, Бу идея өзәмгиму қизиқ туюлди. Әмәлиятта болса: Мурат Илахунов - баш агроном, лекин Приозерьедә баш агрономлар азму? Қизиқиш, һәвәскә оралған адәттики инсаний ажизлиқ - түгмәнчиниң оғлиға ярдәм қилиш керәкму? Картина галереясини яритиш үчүн кетип барған "жәңниң" тәпсилатини билип бекиш керәкму? Бир нәрсидин еһтият қилип жүргән адәмгә натонуш адәмниң қизиқиши бөләкчә туюлмамду? Муратни зиярәт қилишим - униңда тәшвиш пәйда қилмамду? Бу ишқа арилишишим кона яриға туз сәпкәндәк болмамду?...

Өйнә шундақ көплигән қариму-қарши пикир-тоқунушлар илкидә ериқ бойидики чимәндә олтардим.

Мәйин шамалда буғдай етизи деңиздәк чайқалмақта, еһтимал, шуниңдин болса керәк, Илахунов һәққидики ойлар көңлүмдин учқандәк болди. Ашлиқ пишип қалған еди, қоғушундәк еғир буғдай башақлири алтундәк рәң елишқа башлиған. Ома ишлириниң бүгүн-әтә башлинишидин дерәк берәтти, уларниң сәлкиндә тинимсиз шилдирлиши бир чағлардики унтилай дәп қалған авазларни есимға салди.

Тағ сүйиниң шавқуниму? Мүмкин. Ямғур вақтидики орманниң шилдирлишиму? Охшайду. Яқ. У чағда маңа буғдай етизида өстәңниң шақириши, ямғур сүйиниң ширилдиши әмәс, бәлки түгмән авази аңланған. Гоя йенимда онлиған түгмән ишләватқандәк сезилгән. Еһтимал, улар өтмүш садаси болғеди. Юлтуз өчиду, униң нури вақит мусаписи арқилиқ бизгә хелә узунда йетип келиду. Шундақ екән, буғдай шаңлиридин аңлиниватқан йеқимлиқ авазлар өтмүш, буниңдин чарәк әсир илгири йеза әтрапида ишлигән түгмәнләр авазиниң әкис садаси болушиму мүмкинғу? Мән буниң ундақ әмәс екәнлигини, уларниң һәммиси ойдин тоқуп чиқирилғанлиғини яхши билимән. Шундақла өз ирадиси билән һесаплашмай, һазир бар нәрсиләрни келәчәкниң арзулуқ ишлириға айландуридиған адәм механизми билән һеч немә қилип болмайдиғанлиғиниму яхши билимән, у

саңа бәзидә хиялий бир нәрсидәк көрүнсиму, бир аз вақит өткәндин кейин бәри бир, сән униң реаллиғиға ишинисән.

Кейин йәнә шу шавқунлар - гоя эфирдики тосуқларни йерип өткән авазлар аңланғандәк болди.

- Тиңша, Шәрипә, - дегән анамниң авази қулиғимға кирди.

- Немә дедиңа, Чолпанхан?

- Сениңдин бир нәрсини сорайла дәймән...

- Сора - җавап беримән.

- Силәрдә, Кавказда қандақ?

- Немини дәватисән?...

- Ейтайли, йеричу?...

- Бәлки, һәммә йәрдикигә охшаштур.

- Тағлириму шундақма?

- Қандақ болатти - тағ дегән һәммә йәрдә тағ, орман дегән һәммә йәрдә орман, адәмлириму шундақла... Немигә хурсинисән, Чолпанхан?

- Раст, һәммә йәрдә охшаш десәңчу? Йәр йүзидә һәйран қаларлиқ ишлар көп. Уларниң һәммисини көзүмниң қири билән көрүшкә болсимиғу...

- Қара буниң арманлирини! - дегән аста аваз аңланди. - Яхшиси мән саңа буғдайни тазилашқа ярдәм берәй.

- Мана бу йәрдә, көтәккә олтар...

... - Б-и-и-п? - қилған аваз аңланди.

Мән орнумдин туруп, сәл нерида турған "газикни" көрдүм - демәк, ериқ бойида икки саатчә олтириптимән.

Кейин биз кәлгән йолумиз билән қайттуқ. Рахиш кайишқа башлиди:

- Биләмсән, мән ким билән учришип қалдим? Нәқ шуниң өзи билән, - Рахиш "нәқ" сөзини бир адәм орнида пайдиланған болсиму, уни биринчи катипни нәзәрдә тутувақанлиғини бирдин чүшәндим... У таң сәһәрдила участкиларни арилап чиқипту. Фермиға барсам, биләмсән, у шу йәрдә екән. "Кәчүрүвәт, - деди у, - музыка билән қарши елиш керәкти, биз униңға үлгирәлмидуқ". "һә, у әнди тәһдит салидиған болди!" - дәп ойлидим. Униң қилиғи әшундақ: "Буқини чимдап өлтүридиған" адити бар. Әмәлийттиму шундақ болди. "Ферма қурулушини қачан тамамлашқа вәдә бәргән едиң?" - дәп сориди у. - "Майда", - дәп җавап бәрдим. "Тоғра, май ейида һә, һазир қайси ай?" - "һазир июльниң ахири", - дедим. "Һә, мана, - деди у, - сән болсаң ишни әндила башлаватисән..." Өзәмни ақлашқа урунуп көрдүм - нәдикини!

- Әнди немә болиду?

- Мәсилә ениқ - "тил йәймиз". Әтә әтигәндила... Сән болсаң "шәһәрниң ис-дути" дәйсән, - Рахиш қайғурған һалда күлди, аридин бир аз өткәндин кейин, у маңа бурилип:

- Ейтқандәк, сән өзәңдики бу ис—дутни чиқиривәтәлидиңму? - дәп сориди.

Исрайил ИБРАГИМОВ

ҖҮҖӘ ВӘ САМОЛЕТ
(Роман)

Мәсъул муһәррир
Абдумежит ДӨЛӘТОВ

Дизайнер һәм түплигүчи
Зумрәт АБДРИМОВА

Корректор
Арзигүл АБДРИМОВА

Русчидин
Малик САДИРОВ
тәрҗимиси

Теришкә 30.05.2007 берилди.
Нәширгә 30.06.2007 қол қоюлди.
Формати 84x108 1/32. Офсетлиқ бесим.
Һәрип түри “Школьный”.
Һәҗими 25,5 басма тавақ.
Тиражи 500 данә. Баһаси әркин.